

วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินใน เขตป่า: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน

อานันท์ กาญจนพันธุ์
มิ่งสรรพ ขาวสอาด



สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย
Research Monograph No. 13

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยได้ก่อตั้งขึ้นเพื่อทำการวิจัยเชิงนโยบาย และเผยแพร่ผลงานวิจัยต่อภาครัฐบาลและเอกชน นับว่าเป็นสถาบันวิจัยเชิงนโยบายแห่งแรกของประเทศไทยที่ได้จัดตั้งขึ้นเป็นมูลนิธิที่ไม่แสวงหากำไรและได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาล ดังนั้นสถาบันจึงเน้นการทำวิจัยเพื่อสนับสนุนการกำหนดนโยบายระยะยาว อันมีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่อง สถาบันได้ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2527 โดยความริเริ่มของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยมี ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ และ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ปิแอร์ ทรูโด แห่งประเทศแคนาดา เป็นประธานร่วมในพิธีลงนามในข้อตกลงให้ความช่วยเหลือเพื่อมอบทุนดำเนินการจัดตั้งสถาบันในระยะเริ่มแรก

สถาบันมีวัตถุประสงค์สำคัญ 4 ประการคือ (1) ดำเนินการและส่งเสริมการวิจัยเชิงนโยบาย (2) จัดตั้งศูนย์สนเทศ ซึ่งมีข้อมูลอันทันสมัยเกี่ยวกับประเด็นทางนโยบาย (3) สร้างขบวนการวิจัยระหว่างสถาบันและนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับประเด็นวิจัยเชิงนโยบาย และ (4) เผยแพร่ผลงานวิจัยเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการกำหนดนโยบายต่อความรู้ความเข้าใจของประชาชน

เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวข้างต้น สถาบันได้จัดตั้งฝ่ายการวิจัย 6 ฝ่าย และหน่วยงานวิจัยที่ไม่สังกัดฝ่ายใด โดยมีผู้อำนวยการฝ่าย และโครงการเป็นผู้รับผิดชอบ และมีการวิจัยที่มีความสามารถสูงเป็นผู้ร่วมดำเนินงานสาขาต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้น คือ (1) เศรษฐกิจรายสาขา (2) ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ (3) นโยบายเศรษฐกิจส่วนรวม (4) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (5) ทรัพยากรมนุษย์และการพัฒนาสังคม และ (6) การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

สถาบันดำเนินการภายใต้การกำกับดูแลของสภาสถาบัน และคณะกรรมการบริหารสถาบัน โดยมีประธานสถาบันเป็นผู้ดำเนินงาน

วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินใน
เขตป่า: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน

วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินใน เขตป่า: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน

อานันท์ กาญจนพันธุ์
มิ่งสรรพ ขาวสอาด

วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน

ISBN 974-89348-6-1

พิมพ์ครั้งที่ 1

เดือนตุลาคม 2538

(สงวนลิขสิทธิ์)

ลิขสิทธิ์ของมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

เลขที่ 565 ซอยรามคำแหง 39 (เทพลีลา 1)

เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10310

โทรศัพท์ (02) 718-5460

โทรสาร (02) 718-5461-2

Email: publications@leela1.tdri.or.th

ภาพปกโดย สำนักพิมพ์นิตยสารสารคดี

เอกสารฉบับนี้ผ่านการพิจารณาและวิจารณ์จากกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิที่เชี่ยวชาญในสาขาวิชานี้แล้ว การเผยแพร่เอกสารนี้เป็นการให้บริการทางวิชาการ ความเห็นที่ปรากฏอยู่ในเอกสารเป็นของผู้เขียน มิใช่หรือไม่จำเป็นต้องเป็นความเห็นของมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1	บทนำ	1
1.	ความสำคัญของประเด็นปัญหาในการศึกษา	1
2.	วัตถุประสงค์ของการศึกษา	3
3.	กรอบความคิดและวิธีการศึกษา	4
4.	ลักษณะของหมู่บ้านกรณีศึกษา	8
5.	การนำเสนอรายงาน	11
บทที่ 2	บริบททางกายภาพและระบบการผลิตในภาคเหนือตอนบน	13
1.	ลักษณะทางกายภาพ	13
2.	การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ	27
3.	ระบบการผลิตทางการเกษตรและการใช้พื้นที่ป่า	32
บทที่ 3	ประวัติการตั้งถิ่นฐานและการบุกเบิกพื้นที่ป่า	35
1.	พัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานและการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า	36
2.	การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชาวบ้านเกี่ยวกับป่า	55

บทที่ 4 การใช้ป่าและปัจจัยที่มีผลต่อการลดพื้นที่ป่า	65
1. อาชีพและรายได้จากป่า	66
2. ผู้ใช้ป่า	76
3. การจัดสรรและการตั้งราคาที่ดินในป่า	88
4. ปัจจัยหลักที่มีผลกระทบต่อ การลดพื้นที่ป่า	90
บทที่ 5 การใช้อำนาจรัฐในการจัดการป่า	103
1. มาตรการ “ปิดป่า”	104
2. ปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการสงวนป่าของรัฐ	107
3. การประกาศป่าสงวนทับที่ทำกิน	110
4. ปัญหาความไม่เข้าใจกันในเรื่องคำจำกัดความของป่า และ เอกสารสิทธิต่างชนิด	113
5. ปัญหาการขาดความสอดคล้องทั้งในทางนโยบายและในทางปฏิบัติ ภายในหน่วยราชการเดียวกัน	114
6. การปฏิบัติงานซ้ำซ้อนกันระหว่างหน่วยงานของกรมป่าไม้	114
7. ความขัดแย้งกันระหว่างหน่วยงานของรัฐ	114
8. ปัญหานโยบายสิทธิที่ทำกินแก่ราษฎร	115
บทที่ 6 ศักยภาพของชุมชนและการอนุรักษ์พื้นที่ป่า	123
1. ศักยภาพในการผลิตของชาวบ้าน	124
2. จิตสำนึกและกระบวนการอนุรักษ์ป่าของชุมชน	127
3. องค์กรท้องถิ่นและการจัดการป่าชุมชน	129
บทที่ 7 บทสรุปและข้อเสนอแนะด้านนโยบายในทัศนะของชาวบ้าน	141
อภิธานศัพท์	149
ภาคผนวก	151
บรรณานุกรม	157

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 พื้นที่แต่ละระดับของจังหวัดในภาคเหนือตอนบน	14
2.2 พื้นที่ป่าธรรมชาติในภาคเหนือตอนบน แยกตามจังหวัด (2516-2531)	15
2.3 พื้นที่ป่าคิดเป็นร้อยละของพื้นที่จังหวัด	15
2.4 การกระจายพื้นที่ป่าในจังหวัดภาคเหนือ	16
2.5 จำนวนและพื้นที่เขตป่าสงวนในภาคเหนือ (2525-2530)	17
2.6 พื้นที่ในเขตลุ่มน้ำปิง วัง ยม น่าน	18
2.7 จำนวนหมู่บ้านแยกตามลุ่มน้ำ	20
2.8 จำนวนและอัตราเพิ่มประชากรในภาคเหนือตอนบน (รายจังหวัด)	21
2.9 ความหนาแน่นของประชากรในภาคเหนือตอนบน	22
2.10 ประชากรชาวเขาในประเทศไทย 2510-2530	22
2.11 ประชากรชาวเขาในจังหวัดภาคเหนือตอนบน (2528-2530)	23
2.12 การกระจายของประชากรชาวเขาในประเทศไทย แยกตามจังหวัด	24
2.13 เหตุผลของการอพยพย้ายถิ่นของชาวเขาอายุเกิน 5 ปี	24
2.14 การใช้ที่ดินในภาคเหนือตอนบน	26
2.15 การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรของภาคเหนือตอนบน	27
2.16 เนื้อที่เพาะปลูกข้าวนาปี	29
2.17 เนื้อที่เพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	29
2.18 เนื้อที่เพาะปลูกถั่วเหลือง	30

ตารางที่	หน้า
2.19 เนื้อที่เพาะปลูกถั่วลิสง	31
2.20 พื้นที่ปลูกมันสำปะหลังในจังหวัดเชียงรายและพะเยา	32
4.1 จำนวนครัวเรือนและพื้นที่ถือครองในเขตป่าสงวน	69
4.2 ขนาดเนื้อที่ใช้ปลูกพืชต่อจำนวนครัวเรือนในเขตป่าสงวน	69
4.3 รายได้จากการเลื่อยไม้และอัตราราคาซื้อ-ขายภายในหมู่บ้าน	75
4.4 การใช้พื้นที่ป่าแยกตามสถานภาพเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน	77
4.5 รายได้จากการฟืนฟางป่า	79
4.6 การใช้ป่าแยกตามฐานะทางการเมืองและสังคม	81
4.7 การใช้พื้นที่ป่าและพื้นที่ ส.ท.ก. ของบุคคลนอกชุมชน	83
4.8 การขยายตัวของครัวเรือน/ประชากรในหมู่บ้านกรณีศึกษา ที่จังหวัดลำพูน	91
4.9 ผลการศึกษาสถานการณ์ป่าไม้ของรัฐบาลสยาม ปี พ.ศ. 2470	93
4.10 ปริมาตรของไม้ชนิดต่าง ๆ ที่ทำออกจากป่าสัมปทานภาคเหนือตอนบน	94
4.11 พื้นที่สัมปทานไม้กระยาเลยและพื้นที่ป่าในภาคเหนือตอนบน	94
4.12 พื้นที่สัมปทานไม้สักและพื้นที่ป่าในภาคเหนือตอนบน	95
5.1 การออกหนังสืออนุญาตและการเพิกถอน ส.ท.ก. 1 ใน จังหวัดเชียงราย 2532	117
5.2 ผลการออกหนังสืออนุญาตและเพิกถอน ส.ท.ก. 1 ในจังหวัดพะเยา	118
5.3 การออกหนังสืออนุญาตและเพิกถอน ส.ท.ก. ในจังหวัดเชียงใหม่	119
5.4 การออกหนังสืออนุญาตและเพิกถอน ส.ท.ก. ในจังหวัดลำพูน	119

สารบัญรูป

รูปที่		หน้า
1.1	พื้นที่วิจัยในภาคเหนือตอนบน	7
2.1	แผนที่ตั้งอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าในภาคเหนือตอนบน	18
2.2	แผนที่ประเภทที่ดินเพื่อการเกษตรในภาคเหนือตอนบน	33
5.1	แผนที่สังเขปของป่าที่เตรียมการรังวัดก่อนประกาศป่าสงวน	111
5.2	แผนที่แนบท้ายกฎกระทรวงของป่าสงวนแม่ขานแม่วาง	111

คำนำ

งานวิจัยชิ้นนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากธนาคารโลก ซึ่งมี ดร. เจมส์ คีดี ปันทอง แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นหัวหน้าโครงการ และเป็นส่วนหนึ่งของโครงการศึกษานานาชาติเรื่อง “The Study of Conservation Forest Area Demarcation, Protection, and Occupancy in Thailand” ที่มีบริษัทที่ปรึกษา MIDAS Agronomics Company เป็นผู้ดำเนินการ รายงานวิจัยฉบับย่อได้เคยตีพิมพ์ไปครั้งหนึ่งแล้วในปี พ.ศ. 2534 ในหนังสือเรื่อง วิชาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า โดยมี ดร. เจมส์ คีดี ปันทอง เป็นบรรณาธิการ

การศึกษานี้สิ้นสุดลงหลายปีก่อนปัญหาการปฏิรูปที่ดิน ซึ่งมีการออกเอกสารสิทธิ ส.ป.ก. 4-01 ให้ผู้มีฐานะร่ำรวยที่จังหวัดภูเก็ต แต่ผู้เขียนเห็นว่า ความจริงที่ได้จากการศึกษานี้ยังคงเป็นความจริงอยู่ โดยเฉพาะประเด็นที่ว่า นโยบายที่สมมุติเอาไว้ว่าคนที่ใช้พื้นที่ป่าและครอบครองเขตป่าเป็นคนยากไร้เสมอไป เป็นนโยบายที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงและยังยืนยันด้วยว่า นโยบายที่ใช้การออกเอกสารสิทธิอย่างเดียวเพื่อแก้ปัญหาการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่านั้น จะไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ หากปราศจากการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการจัดการเขตป่า และการพัฒนาศักยภาพขององค์กรท้องถิ่นควบคู่ไปด้วย

ผู้เขียนต้องขอขอบคุณผู้ช่วยวิจัยคือ นายธีรพงศ์ คงทอง นางสาวกระแสดสิน ทองคำ นางสาวดวงดา ศรีวิวัฒน์ และนายอุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์ ซึ่งได้ใช้ชีวิตอยู่ในหมู่บ้านกลางป่าหลายเดือน เพื่อศึกษาชีวิตและความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านด้วยความอดสาหัส จนได้ข้อมูลที่มีคุณค่าและมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาวิเคราะห์เชิงนโยบายครั้งนี้

ข้อคิด ข้อเสนอแนะและข้อวิจารณ์ของที่ปรึกษาโครงการ ซึ่งประกอบด้วย ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ดร. ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ และ ดร. อัมมาร สยามวาลา ได้ช่วยให้งานครั้งนี้ไม่หลงทาง และสามารถมองเห็นปัญหาจากบริบทที่เป็นจริงของสังคมชนบทไทยได้อย่างดียิ่ง ผู้เขียนต้องขอขอบคุณท่านทั้งสามไว้เป็นอย่างสูง แต่ผู้เขียนขอรับผิดชอบต่อความผิดพลาดทุกอย่างที่อาจปรากฏอยู่ในงานครั้งนี้ทั้งหมด

นอกจากนั้น ผู้เขียนยังได้ประโยชน์จากการร่วมประชุม เพื่ออภิปรายและปรึกษาหารือของคณะวิจัยที่ศึกษาในภาคอื่น ๆ ไปพร้อม ๆ กันด้วย ซึ่งประกอบด้วย ดร. อนัญญา อึ้งภากรณ์ และ ดร. นิพนธ์ พัวพงศกร ในภาคกลาง ดร. เบญจพรรณ ชินวัตร อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ และอาจารย์ เบญจวรรณ ทองศิริ ในภาคเหนือตอนล่าง ดร. ประสงค์ เนตยารักษ์ และอาจารย์บันทร อ่อนคำ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดร. สมนึก ทับพันธุ์ และ ดร. ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ ในภาคใต้ ซึ่งผู้เขียนขอขอบคุณคณะวิจัยทุกท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ในท้ายที่สุด ผู้เขียนหวังว่า การวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่ามากขึ้น ตลอดจนมีส่วนช่วยในการแสวงหาแนวนโยบายในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ป่าอย่างเป็นธรรมและยั่งยืนต่อไป

อานันท์ กาญจนพันธุ์

มิ่งสรรพ ขวสอาด

ตุลาคม 2538

บทที่ 1

บทนำ

1. ความสำคัญของประเด็นปัญหาในการศึกษา

วิถีชีวิตของชุมชนชาวบ้านในภาคเหนือตอนบนนั้นผูกพันอยู่กับพื้นที่ป่ามาตลอดเวลาในประวัติศาสตร์ เพราะลักษณะของภูมิประเทศมีที่ราบเพียงเล็กน้อย ประชาชนต้องอาศัยอยู่ตามแอ่งที่ราบและหุบเขาซึ่งแวดล้อมด้วยสภาพป่าธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านมีความสัมพันธ์อยู่กับพื้นที่ป่าอย่างแนบแน่นและอย่างมีดุลยภาพ ดังปรากฏมีชุมชนบ้านป่ามากมายที่ใช้ชื่อทำนองว่า บ้านป่าเมี่ยงบ้าง บ้านป่าแะบ้าง กระจายอยู่ทั่วไปตามหุบเขาต่าง ๆ จนอาจกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของชุมชนในสังคมล้านนา ก็คือประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกพื้นที่ป่าให้เป็นชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมของความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ป่ากับบ้าน ที่สะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนในอุดมการณ์และความคิดของชาวบ้าน ในรูปของสัญลักษณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนและการนับถือผี

แม้ในปัจจุบันนี้ชุมชนส่วนใหญ่ก็ยังต้องพึ่งพื้นที่ป่า และชุมชนจำนวนมากก็ยังตั้งอยู่ในเขตป่าซึ่งเดิมเคยมีสภาพเป็นป่าธรรมชาติ ต่อมาได้กลายเป็นเพียงเขตป่าในความหมายของรัฐ โดยชุมชนยังคงรักษาสภาพป่าธรรมชาติไว้ได้บางส่วน บางส่วนหมดสภาพป่าธรรมชาติไปแล้ว แต่รัฐก็ยังถือว่าเป็นเขตป่าอยู่ตามกฎหมายเพราะเป็นพื้นที่ที่ยังไม่มีการถือครองตามประมวลกฎหมายที่ดิน ส่วนใหญ่จะเป็นป่าอนุรักษ์ประเภทต่าง ๆ เช่น ป่าอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และป่าต้นน้ำ นอกนั้นจะเป็นป่าสงวนแห่งชาติ และป่าจำแนก

จากการศึกษาภาพถ่ายดาวเทียม พบว่ามีหมู่บ้านจำนวน 2,777 แห่งตั้งอยู่บนภูเขา ซึ่งเป็นที่อยู่ของชนชาติดั้งเดิมของภาคเหนือ เช่น ชาวลัวะ ชาวปกากะญอ (กะเหรี่ยง) และต่อมาเมื่อเกือบร้อยปีที่แล้ว ก็มีชาวเขากลุ่มอื่น ๆ เข้ามาเพิ่ม ซึ่งไม่ว่าจะเป็นชาวม้ง (มั่ว)

เมียน (เข้า) ลาฮู (มุเซอร์) ลิซอ หรืออะซ่า (อีก่อ) ก็ตาม กลุ่มชนเหล่านี้ล้วนมีวิถีชีวิตอยู่บนที่สูง นอกจากนั้นก็ยังมีคนเมืองและคนไทยกลุ่มอื่น ๆ เช่น ไทยใหญ่ และไทยลื้อ ที่ขึ้นไปอยู่บนภูเขาว่าร้อยปีมาแล้วด้วยเหตุผลหลายประการ ที่สำคัญก็คือการทำสวนเมือง หมูบ้านเหล่านี้กระจายอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ ดังนี้ เชียงใหม่ 1,087 หมูบ้าน เชียงราย 547 หมูบ้าน พะเยา 81 หมูบ้าน ลำพูน 59 หมูบ้าน ลำปาง 78 หมูบ้าน แม่ฮ่องสอน 670 หมูบ้าน แพร่ 21 หมูบ้าน และน่าน 234 หมูบ้าน (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 2530: 114-119) เฉพาะประชากรชาวเขามีจำนวนกว่า 5 แสนคน ส่วนคนเมืองและคนไทยกลุ่มอื่น ๆ ไม่ทราบจำนวนแน่นอน

นอกจากประชากรบนภูเขาที่อยู่ในเขตป่าต้นน้ำแล้ว ในเขตป่าสงวนแห่งชาติซึ่งเป็นที่ตอนยังมีคนอาศัยอยู่จำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นชุมชนเก่าที่ตั้งมาตั้งแต่ยุคบุกเบิกบ้านป่า แต่การเปิดพื้นที่ป่าซึ่งได้รับสัมปทาน และนโยบายส่งเสริมให้ปลูกพืชส่งออก ได้ดึงดูดให้ชาวบ้านเข้ามาอาศัยในเขตป่าเพิ่มขึ้น จากการประมาณของกรมป่าไม้พบว่ามีประชากรอาศัยอยู่ในป่าสงวนแห่งชาติทั่วประเทศกว่า 10 ล้านคน สำหรับในภาคเหนือยังไม่มีการประมาณตัวเลขที่แน่นอน แต่มีประชากรในเขตป่าสงวนเหล่านี้ได้รับเอกสารสิทธิทำกินจากกรมป่าไม้ไปแล้ว 140,184 รายใน 120 ป่า (จากจำนวนเขตป่าสงวนทั้งหมดประมาณ 187 ป่า) รวมเนื้อที่ 850,117 ไร่ จากการสำรวจของกองติดตามและประเมินผล สำนักงานประมาณ พบว่าชุมชนที่เข้ามาตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนหลังปี 2524 ซึ่งตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 13 มิถุนายน 2532 จะไม่อนุญาตให้อยู่ในภาคเหนือตอนบนมีจำนวนทั้งสิ้นถึง 1,895 หมู่บ้าน และอาจมีประชากรรวมกันกว่า 1 ล้านคน (ศยามล 2531)

ชุมชนบ้านป่าเหล่านี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนชาวเขาได้กลายเป็นแพะรับบาปอยู่เสมอ เพราะมักจะถูกกล่าวหาว่าเป็นตัวการสำคัญในการทำลายพื้นที่ป่า ทั้ง ๆ ที่ชุมชนในเขตป่าและชุมชนชาวเขาส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนที่จะถูกประกาศเป็นเขตป่าในความหมายของรัฐ ซึ่งถือเป็นเพียงส่วนหนึ่งของปัญหาที่สลับซับซ้อนอันมีผลต่อการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้เพียงบางส่วนเท่านั้น ดังนั้นการกล่าวหาจึงเป็นวิธีการทางการเมืองที่จะหลีกเลี่ยงความซับซ้อนและหาทางแก้ไขแบบง่าย ๆ ด้วยการบังคับให้อพยพคนออกจากเขตป่า ซึ่งปฏิบัติได้ยากยิ่งเพราะเกี่ยวข้องกับคนจำนวนมาก และไม่มีที่ดินรองรับเพียงพอ อันที่จริงการสูญเสียพื้นที่ป่าในภาคเหนือนั้นมีสาเหตุมาจากคนที่อยู่นอกเขตป่ามากเท่า ๆ หรือมากกว่าคนที่อาศัยอยู่ในเขตป่าเสียด้วยซ้ำไป ในอดีตมักจะเป็นผู้มีธุรกิจเกี่ยวข้องกับการทำสัมปทานป่าไม้เป็นส่วนใหญ่ แต่ในปัจจุบันจะเป็นผู้ใช้พื้นที่ป่าในเชิงพาณิชย์ที่มีรูปแบบต่างๆ เช่น เหมืองแร่ เกษตร

อุตสาหกรรม การทำสถานที่พักผ่อนและตากอากาศ และแม้แต่รัฐบาลเองก็มีส่วนสำคัญในการลดพื้นที่ป่าในรูปของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น เขื่อน และถนน เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า รากฐานของปัญหาการสูญเสียพื้นที่ของสภาพป่าธรรมชาตินั้น เริ่มมาจากการที่รัฐเข้าไปผูกขาดการจัดการป่าไม้ โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศมากกว่าการอนุรักษ์ ซึ่งเพิ่งมาให้ความสำคัญเมื่อไม่นานมานี้ ถึงกระนั้นก็ตามรัฐมักจะมีแนวคิดในการอนุรักษ์ที่แยกป่าออกจากคน โดยมุ่งรักษาด้านไม้และที่ดิน ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับป่าเป็นวิถีชีวิตที่มีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาบนพื้นฐานของความพยายามที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีดุลยภาพ แต่ในปัจจุบันมีปัญหาอยู่ว่า ชาวบ้านป่าและชาวเขาไม่ใช่คนกลุ่มเดียวที่ใช้ป่า ทั้งป่าธรรมชาติและป่าในความหมายของรัฐ ดังนั้นจึงมีคำถามว่า ชาวบ้านป่าและชาวเขาจะอยู่ในเขตป่าต่อไปได้อย่างไรในสถานการณ์ปัจจุบัน ที่พลังทางการเมืองและเศรษฐกิจของกลุ่มคนที่อยู่นอกเขตป่ามีอิทธิพลอย่างมาก ดังปรากฏให้เห็นอยู่มากมายในกรณีของการกว้านซื้อที่ดินในเขตป่าตามความหมายของรัฐ ซึ่งเป็นภาพสะท้อนที่ชัดเจนของการแข่งขันการใช้ทรัพยากร โดยเฉพาะพื้นที่ป่าและเขตป่าได้เป็นอย่างดี และในสถานะเช่นนี้ การอนุรักษ์ป่าธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพจะปรากฏเป็นจริงได้อย่างไร

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การวิจัยนี้พยายามที่จะตอบปัญหาข้างต้น กล่าวคือเป็นการศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าธรรมชาติ เฉพาะอย่างยิ่งป่าในเขตอนุรักษ์ต่าง ๆ เช่น อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และเขตต้นน้ำลำธาร บนพื้นฐานของสภาพความเป็นจริงของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในภาคเหนือตอนบนที่ว่า ในเขตป่าอนุรักษ์เหล่านั้นมีชุมชนตั้งอยู่แล้ว ซึ่งหมายความว่า การศึกษาจะให้ความสำคัญกับหลักการของระบบนิเวศเท่าเทียมกับหลักการของมนุษยธรรม ที่เห็นคุณค่าของความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกันระหว่างชุมชน ที่ดิน และป่าจากแง่มุมของภูมิปัญญาชาวบ้าน เพราะนโยบายการอนุรักษ์ป่าในปัจจุบันมักจะเน้นหนักที่ที่ดินและต้นไม้ มากกว่าชาวบ้านและชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตป่าและได้ดูแลจัดการรักษาพื้นที่ป่าที่อยู่รอบชุมชนของตน

ขณะเดียวกันก็พยายามที่จะหาความเชื่อมโยงระหว่างการอนุรักษ์ป่าธรรมชาติ และการพัฒนาชุมชนในเขตป่า โดยพิจารณาเห็นว่าการอนุรักษ์ป่าธรรมชาติน่าจะเป็นกระบวนการเดียวกันกับการพัฒนา ไม่ใช่ขัดแย้งกับการพัฒนาดังเช่นที่ผ่านมา แต่น่าจะช่วยเสริมการพัฒนา ทั้งนี้เพราะความหมายของการอนุรักษ์ป่าไม้นั้นไม่จำเป็นต้องแยกคนออกจากพื้นที่ป่า

และเขตป่า ในทางตรงกันข้าม กลับจะต้องสนับสนุนให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมมากขึ้น ซึ่งหมายความว่า การอนุรักษ์ป่าไม้จะต้องไม่ดำเนินไปอย่างโดดเดี่ยว หากแต่จะต้องผสมผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับกระบวนการพัฒนา ในความหมายที่ว่าเป็นการส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นสามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง มีอำนาจควบคุมและจัดการทรัพยากร เพื่อที่พวกเขาจะสามารถดำรงชีพอยู่ร่วมกับป่าธรรมชาติได้ดีขึ้น

ในความพยายามที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ข้างต้น การวิจัยนี้มุ่งศึกษาพฤติกรรมและทัศนคติของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในเขตป่า ทั้งในเชิงประวัติศาสตร์และในบริบทของสังคมปัจจุบัน เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจต่อวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกิน และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตป่าโดยเฉพาะป่าอนุรักษ์ และป่าชายขอบเขตป่าอนุรักษ์ ตลอดจนประเมินศักยภาพของชาวบ้านแต่ละกลุ่มในการอนุรักษ์ป่าธรรมชาติที่อยู่รอบชุมชน ซึ่งจะเป็นพื้นฐานของการวิเคราะห์และการกำหนดนโยบายที่เป็นธรรม และเป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมอย่างแท้จริง

3. กรอบความคิดและวิธีการศึกษา

การศึกษานี้ได้อาศัยการผสมผสานแนวความคิดจากสองสาขาวิชาคือ มานุษยวิทยาและเศรษฐศาสตร์ในการศึกษาและวิเคราะห์ความเคลื่อนไหวของชุมชนในเขตป่าในด้านต่าง ๆ คือ การเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐและอำนาจท้องถิ่นในการใช้และการถือครองที่ดิน ระบบการผลิตของชุมชน ตลอดจนความคิดเกี่ยวกับป่าของชาวบ้าน ที่เปลี่ยนแปลงมาในแต่ละยุคแต่ละสมัย ซึ่งถือว่าเป็นบริบททางประวัติศาสตร์ในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ กับป่า

ในแง่มานุษยวิทยาจะวิเคราะห์พฤติกรรมและทัศนคติของชาวบ้านแต่ละกลุ่ม ภายใต้อิทธิพลทางกายภาพและทางสังคม เพื่อทำความเข้าใจกับเงื่อนไข ระบบความคิด และกระบวนการทางสังคมของชาวบ้าน ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงมาในประวัติศาสตร์ระหว่างชาวบ้านกับป่า ซึ่งปรากฏในรูปของอุดมการณ์ทางศีลธรรมของชุมชน อันเป็นกฎเกณฑ์ตามประเพณีสำหรับควบคุมพฤติกรรมของชาวบ้าน ขณะที่การเสียดุลยภาพของความสัมพันธ์ดังกล่าวจะปรากฏให้เห็นในรูปของความขัดแย้งหลายลักษณะ ซึ่งสามารถใช้แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์มาช่วยในการอธิบาย เพื่อชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดในระบบการผลิตและปัญหาในการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคม

ดังนั้นการศึกษานี้จึงพยายามที่จะแยกแยะความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและผู้ใช้ป่ากลุ่มต่างๆ ทั้งที่อาศัยอยู่ในและนอกเขตป่า เพื่อทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับการใช้ทรัพยากรป่าไม้ซึ่งมีผลกระทบต่อการสูญเสียพื้นที่ป่า โดยมุ่งศึกษาประเด็นความขัดแย้งหลายประการที่เกี่ยวข้องกันคือ ความขัดแย้งเกี่ยวกับความหมายของป่าระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ความขัดแย้งเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ตามประเพณีและตามกฎหมาย ความขัดแย้งเกี่ยวกับนโยบายและวิถีปฏิบัติของหน่วยงานของรัฐต่างองค์กร และที่สำคัญที่สุดคือความขัดแย้งระหว่างชาวบ้าน นักธุรกิจและรัฐในการแข่งขันการใช้ทรัพยากรป่าไม้

ในกรอบความคิดนี้ยังประกอบด้วยความคิดสำคัญที่เชื่อมโยงกัน 2 ความคิด กล่าวคือ ความหมายของป่าและชาวบ้าน ซึ่งเป็นหัวใจของประเด็นปัญหาในการวิจัย ซึ่งจำเป็นที่จะต้องแยกแยะและนิยามให้เกิดความชัดเจนตั้งแต่ต้น เพราะมีความแตกต่างและซับซ้อนอย่างมากท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วในขณะนี้ (พ.ศ 2538)

สำหรับความหมายของป่านั้นสามารถแยกแยะออกได้อีก 3 ประการดังนี้ คือ “ป่า” “เขตป่า” และ “พื้นที่ป่า”

“ป่า” หมายถึง สภาวะความเป็นป่าในภาพรวมเชิงความคิด อุดมการณ์ และนิเวศวิทยา มากกว่าในแง่ของพื้นที่

“พื้นที่ป่า” หมายถึง พื้นที่ที่ยังคงสภาพของระบบนิเวศของป่าตามธรรมชาติ หรือป่าพื้นตัวใหม่ ซึ่งมีขนาดทั้งเล็กและใหญ่แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขของสภาวะแวดล้อมของระบบนิเวศ และอาจรวมอยู่ในเขตป่าของรัฐและป่าชุมชนก็ได้ แต่ทั้งนี้ต้องยังไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงสภาพไปเป็นพื้นที่การเกษตรหรือที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์อย่างถาวร

“เขตป่า” หมายถึง ป่าในความหมายของรัฐ ครอบคลุมทั้งป่าอนุรักษ์ประเภทต่างๆ (อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และป่าต้นน้ำลำธาร) ป่าสงวนแห่งชาติ และป่าจำแนก ซึ่งพื้นที่บางส่วนยังคงมีสภาพของพื้นที่ป่าธรรมชาติ และบางส่วนเป็นป่าเสื่อมโทรมจนหมดสภาพป่าไปแล้วเพราะถูกเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่การเกษตรและที่ตั้งชุมชนอย่างถาวร แต่พื้นที่ที่ดินเหล่านั้นยังไม่มีบุคคลได้มาตามประมวลกฎหมายที่ดิน นอกจากเอกสารแสดงสิทธิทำกิน (ส.ท.ก.) ที่กรมป่าไม้ออกให้

ส่วนความหมายของชาวบ้านในการศึกษานี้ คือผู้ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นชุมชนหมู่บ้านอย่างถาวร และมีวิถีชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่า โดยครอบคลุมทั้งกลุ่มผู้นำท้องถิ่นซึ่งบางคนอาจจะมีฐานะเป็นนายทุนขนาดเล็กในชุมชน ชาวบ้านที่มีฐานะดี ป่านกลาง และยากจน ทั้งชาวบ้านในพื้นที่ราบและชาวบ้านที่เป็นชาวเขา แต่ไม่รวมผู้ใช้ป่าที่มีถิ่นฐานอยู่นอกชุมชน และเข้ามาใช้ประโยชน์ในเขตป่าเฉพาะในเชิงธุรกิจมากกว่าในเชิงการค้าจริงชีพ ใน

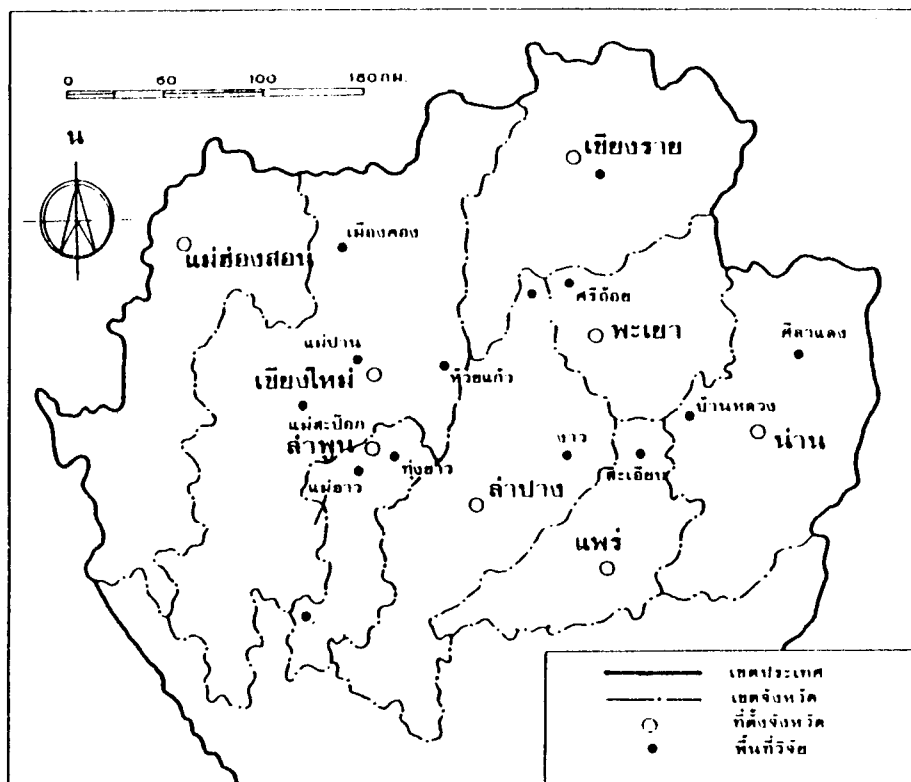
กรณีที่สุดถึงชาวบ้านกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ ในการศึกษานี้จะระบุสถานภาพทางสังคมไว้ด้วย เช่น ผู้นำชาวบ้าน ชาวบ้านที่เป็นนายทุน ชาวบ้านรวย ชาวบ้านยากจน เพราะชาวบ้านแต่ละกลุ่มมีบทบาทและทัศนคติต่อป่า เขตป่า และพื้นที่ป่าแตกต่างกันอยู่บ้าง ชาวบ้านเหล่านี้ต้องพึ่งทรัพยากรในเขตป่าเพื่อการดำรงชีวิต และมีส่วนในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าในระดับที่แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขเฉพาะของพื้นที่และระยะเวลาช่วงหนึ่ง ๆ ซึ่งจะวิเคราะห์ให้เห็นความแตกต่างที่ซับซ้อนในบทต่อ ๆ ไป

สำหรับวิธีการศึกษาตามกรอบความคิดข้างต้นนี้ ได้ใช้การศึกษากกรณีแบบเจาะลึก โดยการให้นักวิจัยสนามเข้าไปร่วมสังเกตการณ์ในชุมชนชาวบ้านในเขตป่า 3 แห่ง เป็นเวลาประมาณ 4 เดือน (มิถุนายน-กันยายน 2533) เพื่อสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งเลือกจากตัวอย่างชาวบ้านที่มีฐานะแตกต่างกันในสายตาของชาวบ้านเอง คือผู้มีฐานะดี ฐานะปานกลาง และฐานะยากจน จำนวนประมาณหมู่บ้านละ 25 ตัวอย่าง โดยเน้นการสอบถามข้อมูลเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของครัวเรือน สภาวะของระบบการผลิต และทัศนคติเกี่ยวกับป่า เพื่อนำมาประกอบการประเมินศักยภาพของการผลิตและการอนุรักษ์ป่า ในช่วงเวลาที่นักวิจัยสนามประจำอยู่ในชุมชนนั้น นักวิจัยหลัก 2 คน ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาคนหนึ่ง และนักเศรษฐศาสตร์อีกคนหนึ่งจะเข้าไปร่วมสำรวจ ให้คำปรึกษาแก่นักวิจัยสนาม และสัมภาษณ์ด้วยตัวเองเป็นครั้งคราว

หมู่บ้าน 3 แห่งที่เป็นกรณีศึกษานั้นประกอบด้วยชุมชนในเขตป่าอนุรักษ์และชุมชนที่อยู่ชายขอบป่าอนุรักษ์ คือ 1) หมู่บ้านคนเมืองในเขตอุทยานแห่งชาติจังหวัดลำพูน 2) หมู่บ้านชาวเขาในเขตอุทยานแห่งชาติจังหวัดลำปาง 3) หมู่บ้านคนเมืองและคนอีสานในเขตป่าสงวนแห่งชาติจังหวัดเชียงราย นอกจากกรณีศึกษาเจาะลึก 3 หมู่บ้านแล้ว นักวิจัยได้ตระเวนสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ป่าไม้ในระดับพื้นที่ที่เกี่ยวข้องอีกจำนวนหนึ่งด้วย และยังได้สำรวจชุมชนอื่นๆ เพิ่มเติมเกี่ยวกับกรณีปัญหาเฉพาะเรื่องที่สัมพันธ์กับการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่าอนุรักษ์และเขตป่าชายขอบ ซึ่งมีทั้งหมด 9 พื้นที่ด้วยกันคือ (ดูรูปที่ 1.1)

1. บ้านแม่สะป๊อก ตำบลแม่วิน กิ่งอำเภอแม่อาง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนที่ดอนอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ขานและแม่อาง เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีการจัดทำป่าสงวนและการปลูกป่าทำกินของชาวบ้าน

2. ชุมชนในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่อาว อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ซึ่งอยู่ชายขอบกระทะของแอ่งที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน เป็นการศึกษากรณีเกี่ยวกับการขายใบสิทธิที่ทำกิน



รูปที่ 1.1 พื้นที่วิจัยในภาคเหนือตอนบน

3. บ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ชายขอบกระทะของแอ่งที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ออน เป็นการศึกษากรณีชุมชนเช่าที่ป่าและขัดแย้งกับชาวบ้าน

4. ตำบลศรีด้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ตั้งอยู่ชายขอบป่าอุทยานดอยหลวง เป็นการศึกษากรณีการขัดแย้งระหว่างชาวเขากับชาวพื้นราบในการใช้ลุ่มน้ำเดียวกัน และกรณีของพระสงฆ์เป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

5. พื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ศึกษากรณีชาวเขาทำสวนผลไม้ และนายทุนบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำสถานที่ตากอากาศ

6. ชุมชนในเขตอำเภองาว จังหวัดลำปาง เป็นการศึกษาชุมชนเร่ร่อนใช้ที่ดินในเขตป่าและชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานเพื่อการทำสัมปทานไม้

7. บ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ตั้งอยู่ชายขอบกระทะของแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน เป็นกรณีศึกษาป่าชุมชน

8. ตำบลคอนศิลา อำเภอปัว จังหวัดน่าน อยู่ชายขอบอุทยานแห่งชาติดอยภูคาเป็นกรณีศึกษาป่าชุมชน

9. ตำบลเมืองทอง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาว เป็นการศึกษาชุมชนที่ตั้งอยู่ในที่ราบในหุบเขา และถูกจำกัดการทำการเกษตรเพราะอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์

นอกจากการวิจัยภาคสนามแล้ว นักวิจัยหลักยังได้ศึกษาเอกสารจากสำนักงานป่าไม้เขต เอกสารทางราชการอื่น ๆ และงานศึกษาชุมชนของนักมานุษยวิทยาอีกจำนวนหนึ่งประกอบด้วย เพื่อใช้ในการให้ภาพรวมที่เป็นบริบทเกี่ยวกับสภาพพื้นที่ป่าและการใช้เขตป่าในระดับภูมิภาค ซึ่งจะช่วยในการเชื่อมโยงกับภาพที่ได้จากการศึกษาในระดับชุมชน สำหรับการวิเคราะห์การใช้ที่ดินในระดับชุมชนได้อาศัยภาพถ่ายทางอากาศของ 3 ช่วงเวลาประกอบการสำรวจ และตรวจสอบการให้สัมภาษณ์ของชาวบ้าน

4. ลักษณะของหมู่บ้านกรณีศึกษา

หมู่บ้านแรกตั้งอยู่กลางเขตป่าอุทยานแห่งชาติแม่ปิง ในอำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่ถูกกันออกจากเขตป่าอุทยานซึ่งประกาศเมื่อปี 2524 อยู่ในหุบเขาห้อมล้อมด้วยพื้นที่ป่าอุทยานแห่งชาติ ตั้งอยู่บนที่ราบสูงลาดลงสู่บริเวณที่เป็นส่วนหนึ่งของอ่างเก็บน้ำเขื่อนภูมิพล ทำให้ชาวบ้านมีพื้นที่ทำกินจำกัด พื้นที่ส่วนที่ถูกกันออกจากอุทยานนั้นยังคงสภาพของพื้นที่ป่าอยู่เพียงเล็กน้อย ในลักษณะของป่าแพะ ชาวบ้านเป็นคนพื้นเมืองมีจำนวน 141 หลังคาเรือน ประชากรสูงอายุจะอยู่เฝ้าบ้านขณะที่เด็กวัยรุ่นจะออกไปหางานนอกหมู่บ้านทั้งชายและหญิง มีถนนตัดเข้ามาครั้งแรกปี 2511 ปัจจุบันยังไม่มีไฟฟ้าใช้ ส่วนโรงเรียนนั้นมีมาตั้งแต่ปี 2480

ประวัติหมู่บ้านประมาณว่า ตั้งขึ้นมาครั้งแรกประมาณ 120 ปีมาแล้ว เริ่มจากเป็นปางทำไม้ของชาวพม่าและลูกเจ้าเมืองตาก ต่อมาเมื่อมีบริษัทของอังกฤษได้สัมปทานทำไม้ เมื่อการทำไม้หยุดลงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวบ้านที่เข้ามาจับจ้างทำไม้ก็หันมาทำการเกษตรแทน ซึ่งแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานมาอย่างต่อเนื่อง ในปี 2506 บางชุมชนต้องสูญเสียที่ทำกินเพราะมีการจัดสรรที่ดินบางส่วนให้หมู่บ้านที่อพยพหนีน้ำท่วมอ่างเก็บน้ำเขื่อนภูมิพล ในปี 2508 มีการให้สัมปทานทำไม้อีกในพื้นที่ป่าบริเวณใกล้เคียง หลังการห้ามนำสิ่งประดิมธุ์ออกจากอุทยานในปี 2532 ทำให้ชาวบ้านประสบปัญหาการทำกินเพราะเคยตัดไม้เลี้ยงชีพเป็นหลัก

สำหรับการใช้ที่ดิน หมู่บ้านมีที่นาเพียง 200 ไร่ และผลผลิตต่ำเพราะแห้งแล้ง ระบบเหมืองฝายก็ขาดน้ำทำให้ผลิตข้าวไม่พอกิน ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงพึ่งการปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ที่กันออกจากเขตอุทยาน และบางส่วนในอุทยานกินบริเวณกว้างขวาง นอกจากนี้ก็มีการขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในที่ป่าอนุรักษ์เพื่อปลูกข้าวโพดและถั่ว ชาวบ้านบางส่วนก็ต้องเช่าที่ดินของนายทุนซึ่งซื้อมาจากชาวบ้านที่ได้รับการจัดสรรแล้ว นายทุนได้อาศัยงบประมาณราชการทำอ่างเก็บน้ำในพื้นที่เพื่อผันน้ำเข้าในที่ดินของตนเอง

ในด้านการอนุรักษ์พื้นที่ป่า พ่อหลวงได้ริเริ่มรักษาพื้นที่ป่าแพะ (เป็นภาษาท้องถิ่นภาคเหนือ หมายถึงป่าไม้ผลัดใบประเภทเต็งรังที่ขึ้นบนพื้นที่ดินลูกรัง) ของหมู่บ้านที่ไม่เหมาะแก่การทำกินบางส่วนไว้เป็นพื้นที่ป่าชุมชนโดยการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่อุทยาน 2 พื้นที่คือ แพะหนามจีแฮด 500 ไร่ ปัจจุบันเหลือ 200 ไร่ และแพะหลวง เดิมก่อนการอนุรักษ์มีเนื้อที่ 1,000 ไร่ ปัจจุบันเหลือ 300 ไร่ นอกจากนั้น ก็มีพื้นที่ป่าบริเวณที่ตั้งศาลผิขุนน้ำอีกเล็กน้อย

หมู่บ้านนี้มีประเด็นปัญหาสำคัญคือ

1. การประกาศเขตป่าอุทยานแห่งชาติทับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน
2. การจัดสรรที่ทำกินให้คนอพยพจากเขื่อนทำให้พื้นที่ทำกินลดลง
3. การพึ่งพาการตัดไม้เพื่อเลี้ยงชีพ
4. ปัญหาการผลิตลำห้วย เพราะความแห้งแล้งและการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ภูเขาถล่มทับระบบเหมืองฝาย ทำให้น้ำตื้นเขิน และบางส่วนไหลลงใต้ทราย
5. การเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปรับจ้างต่างถิ่น
6. การเข้ามากว้านซื้อที่ดินและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินของนายทุน
7. การท่องเที่ยว ทางออกของหมู่บ้านในทัศนะของรัฐ
8. การพึ่งการเลี้ยงวัวในเขตป่าอุทยานแห่งชาติ

หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ภายในอำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย ลักษณะที่ตั้งหมู่บ้านเป็นเนินเขาที่มีราบข้างเล็กน้อย ส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าห้วยสักแม่กกฝั่งขวา (ประกาศปี 2511) ที่ราบในเขตป่านั้นส่วนใหญ่ถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่เกษตรเกือบหมดแล้ว ขณะที่ล้อมรอบด้วยแนวเขาสูงซึ่งยังคงมีพื้นที่ป่าธรรมชาติและป่าพื้นตัวใหม่ครอบคลุมอยู่ พื้นที่ป่าบนเนินเขาเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่ถูกเปลี่ยนไปใช้ในการเกษตร และในบริเวณใกล้เชิงก็มีห้วยไหลผ่านซึ่งรัฐบาลกำลังมีโครงการจะสร้างเขื่อนปิดกั้นลำน้ำ ทำให้น้ำจะท่วมที่ทำกินส่วนหนึ่งของชาวบ้าน

ประชากรเป็นคนท้องถิ่นภาคเหนือมีจำนวน 175 หลังคาเรือน และคนอีสานจำนวน 67 หลังคาเรือน รวมทั้งสิ้น 242 หลังคาเรือน ชาวบ้านคนเมืองจำนวนหนึ่งออกไปค้าบริการทางเพศนอกหมู่บ้าน และมีชาวบ้านจำนวน 30 หลังคาเรือนไม่มีที่ทำกินต้องรับจ้าง

ประวัติหมู่บ้านเริ่มจากการเป็นพื้นที่ที่หมู่บ้านข้างเคียงอาศัยออกมาทำไร่ ต่อมาในปี 2508 จึงเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานถาวรขึ้น ในระหว่างปี 2511-2515 มีชาวบ้านจากจังหวัดลำปาง และที่อื่นย้ายเข้ามาหาที่ทำกิน ในช่วงปี 2516-2520 มีการทำสัมปทานป่าไม้สักและไม้เบญจพรรณในบริเวณใกล้หมู่บ้าน แต่ชาวบ้านได้คัดค้านเพราะขัดผลประโยชน์ในการเลือกไม้ของชาวบ้าน คนอีสานเริ่มเข้ามาในปี 2518 หลังจากปี 2525 มีการขยายพื้นที่ทำกินมากขึ้น โดยเริ่มใช้แทรกเตอร์ไถพื้นที่ปลูกข้าวโพด สำหรับโครงสร้างพื้นฐานนั้นมีถนนเข้าถึงปี 2518 ไฟฟ้าปี 2530 และตั้งโรงเรียนในปี 2520

การใช้ที่ดินของหมู่บ้านมีที่นาประมาณ 650 ไร่ ซึ่งไม่เพียงพอแก่การผลิตข้าวบริโภค ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องทำไร่ข้าวโพด มีเนื้อที่ประมาณ 2,566 ไร่ ส่วนหนึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติและไม่มีเอกสารสิทธิ และบางส่วนอยู่ในป่าจำแนก (พื้นที่ป่าที่กันออกจากเขตป่าถาวร) เมื่อมีโครงการสร้างเขื่อน ชาวบ้านบางส่วนเริ่มขายที่ดินเพื่อย้ายออกไป ส่วนพื้นที่นอกเขตป่าสงวนก็มีนายทุนเริ่มเข้ามากว้านซื้อบ้างแล้ว

ชาวบ้านเดิมตัดไม้และบุกเบิกที่ทำกินจนเกือบหมด แต่ตามม่อนดอยเล็ก ๆ เมื่อพื้นที่ป่าฟื้นตัวขึ้นใหม่ชาวบ้านได้ร่วมกันอนุรักษ์ไว้ ส่วนหนึ่งเพื่อการใช้สอยมีพื้นที่ 200-300 ไร่ บางส่วนเป็นที่ตั้งของวัดซึ่งร่วมอนุรักษ์ป่า

หมู่บ้านนี้มีประเด็นปัญหาที่สำคัญคือ

1. การเคลื่อนย้ายถิ่นของคนอีสาน
2. การขยายตัวของการปลูกข้าวโพด
3. ชาวบ้านส่วนหนึ่งยังต้องพึ่งพิงการตัดไม้ขาย
4. การไปขายแรงงานและบริการทางเพศนอกหมู่บ้าน
5. การกว้านซื้อที่ดิน
6. ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในอนาคต

หมู่บ้านที่สามเป็นหมู่บ้านชาวเขา อยู่ในอำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง ซึ่งเพิ่งประกาศเมื่อเดือนเมษายน 2533 เป็นเขตต้นน้ำแม่วัง อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 2 ระดับความสูงประมาณ 1,150 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ประชากรส่วนใหญ่เป็นชนชาติเขาหรือเมี่ยน มีประชากร 45 หลังคาเรือน จำนวน 539 คน มี 13 ครัวเรือนติดผืนและมีที่ทำกินน้อย อีก 5 ครัวเรือนมีลูกสาวไปเป็นโสเภณี หมู่บ้านแห่งนี้เคยเป็น

พื้นที่ตั้งหมู่บ้านเพื่อทำไร่แบบหมุนเวียนครั้งแรกเมื่อ 60 ปีมาแล้วโดยพวกเข่าและลีซอ ครั้งสุดท้ายเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานประมาณ 36 ปีมาแล้ว

โครงสร้างพื้นฐานมีถนนบนภูเขาระยะทาง 8 กิโลเมตร จากถนนที่ราบสร้างโดยโครงการพัฒนาที่สูงไทย-นอร์เวย์ ในปี 2526 ไม่มีไฟฟ้า รัฐบาลได้ตั้งโรงเรียนในปี 2516 และสถานีอนามัยในปี 2529

การใช้ที่ดินของชาวบ้านได้หันมาปลูกกาแฟ หลังจากได้รับการส่งเสริมจากโครงการไทย-นอร์เวย์ ทำให้ลดพื้นที่ปลูกฝิ่นลง ปัจจุบันใช้พื้นที่การเกษตรถาวรทั้งหมดประมาณ 724 ไร่ ปลูกกาแฟใกล้บ้านและปลูกข้าวโพดและข้าวไรในไร่ที่ห่างจากบ้าน บางส่วนเริ่มปลูกไม้ผลแล้ว ชาวบ้านจะปลูกกาแฟเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจนมีเนื้อที่ปลูกทั้งหมด 500 ไร่ เฉลี่ยครัวเรือนละ 10 ไร่ (1 ไร่ มี 400 ต้น ปัจจุบันมี 2 แสนต้น) โดยเฉลี่ยมีรายได้จากกาแฟครัวเรือนละ 3 หมื่นบาท

ชาวบ้านมีประเพณีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำที่มีผิวน้ำหมู่บ้านอยู่ เรียกว่า ผีตะปุงเมียน ต่อมาโครงการพัฒนาได้สนับสนุนให้ชาวบ้านรักษาพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นและลดการขยายพื้นที่เพาะปลูก ปัจจุบันมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ประมาณ 500 ไร่

หมู่บ้านนี้มีประเด็นปัญหาที่สำคัญคือ

1. หมู่บ้านถูกกีดกันจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้อพยพออก และถูกต่อต้านจากชุมชนในที่ราบ ทำให้มีสำนึกในเรื่องการอนุรักษ์ป่ามากขึ้น
2. ชาวบ้านมีการอพยพย้ายเข้าออกต่อเนื่องซึ่งมีผลต่อการใช้ที่ดิน
3. มีชาวพื้นราบขึ้นมาตัดไม้ในบริเวณหมู่บ้าน
4. เริ่มมีการขยายการจับจองที่ดินปลูกผลไม้ในพื้นที่ห่างไกลหมู่บ้าน
5. การขยายพื้นที่ปลูกกาแฟมากขึ้น หลังจากประสบความสำเร็จ

5. การนำเสนอรายงาน

การศึกษานี้จะนำเสนอในลักษณะของการวิเคราะห์ประเด็นสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการของการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่าในระดับชุมชน ภายใต้บริบททางกายภาพและทางสังคมของภาคเหนือตอนบน ซึ่งมีวิวัฒนาการมาตามเงื่อนไขของแต่ละชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา โดยแบ่งรายงานออกเป็น 7 บทคือ บทที่ 1 จะนำเสนอวิธีการศึกษา และข้อมูลสรุปของหมู่บ้านกรณีศึกษา บทที่ 2 จะให้ภาพบริบททางกายภาพ พื้นที่ป่า ลักษณะของประชากร และระบบการผลิตในปัจจุบัน บทที่ 3 จะเสนอภาพของการวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยน

แปลงที่สำคัญคือ การเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐาน โครงสร้างอำนาจและอิทธิพลในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและการถือครองที่ดิน ระบบการผลิตของชุมชน และทัศนคติของชาวบ้านเกี่ยวกับป่า บทที่ 4 จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในเขตป่าของกลุ่มบุคคลที่มีฐานะแตกต่างกันและปัจจัยที่มีผลต่อการลดพื้นที่ป่า บทที่ 5 จะอภิปรายถึงปัญหาและข้อขัดแย้งที่เกิดจากการใช้อำนาจรัฐในการจัดการป่าไม้ บทที่ 6 จะเป็นการประเมินศักยภาพของชาวบ้านและองค์กรชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า บทที่ 7 จะเป็นการสรุปผลการศึกษา และการเสนอแนะนโยบายเพื่อการอนุรักษ์ป่าในสายตาของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ

บทที่ 2

บริบททางกายภาพและระบบการผลิต ในภาคเหนือตอนบน

1. ลักษณะทางกายภาพ

ภาคเหนือตอนบน¹ มีพื้นที่ทั้งหมด 64 ล้านไร่ หรือ 85,541 ตร.กม. คิดเป็นพื้นที่ร้อยละ 16.7 ของทั้งประเทศ พื้นที่ในภาคเหนือตอนบนส่วนใหญ่ (ร้อยละ 61) เป็นพื้นที่สูง (highland) (ตารางที่ 2.1) กล่าวคือ มีความลาดชัน 20 องศาขึ้นไป และอยู่เหนือระดับน้ำทะเลเกิน 700 เมตร เชียงใหม่และน่านเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่สูงมากที่สุดคือร้อยละ 72.8 ของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนพื้นที่ดอน (upland) ซึ่งมีความชันไม่เกิน 20 องศา แต่อยู่สูงไม่เกิน 700 เมตร มีประมาณร้อยละ 29.9 ของพื้นที่ภาคเหนือตอนบน จังหวัดลำพูนและแพร่มีพื้นที่ดอนมากที่สุด ในภาคเหนือตอนบนคือ ประมาณครึ่งหนึ่งของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนพื้นที่ราบ (lowland) มีเพียงร้อยละ 9.9 ของพื้นที่ทั้งหมด จังหวัดที่มีพื้นที่ราบเป็นสัดส่วนสูงในภาคเหนือตอนบน ได้แก่ เชียงราย พะเยา ลำพูน และแพร่

1.1 พื้นที่ป่า

ภาคเหนือเป็นภาคที่มีพื้นที่ป่าธรรมชาติมากที่สุดในประเทศไทย ในปี 2531 มีพื้นที่ป่าไม้ถึง 50.25 ล้านไร่ หรือ 80,402 ตร.กม. คิดเป็นร้อยละ 55.9 ของพื้นที่ป่าทั้งประเทศใน

¹ ในการศึกษาภาคเหนือตอนบนนี้จะรวมพื้นที่ 9 จังหวัด ได้แก่ เชียงราย พะเยา เชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน ลำปาง น่าน แพร่ และตาก

ปีเดียวกัน (ตารางที่ 2.2) พื้นที่ป่าส่วนใหญ่ของภาคเหนืออยู่ในภาคเหนือตอนบน เขตป่าในภาคเหนือตอนบนมีพื้นที่ป่ารวมทั้งสิ้น 39.4 ล้านไร่ หรือ 50,587 ตร.กม. คิดเป็นร้อยละ 61.7 ของพื้นที่ป่าในภาคเหนือ และร้อยละ 43.85 ของพื้นที่ป่าทั่วประเทศ รายละเอียดพื้นที่ป่าในจังหวัดภาคเหนือตอนบนได้แสดงไว้ในตารางที่ 2.2

ตารางที่ 2.1 พื้นที่แต่ละระดับของจังหวัดในภาคเหนือตอนบน

จังหวัด	พื้นที่ราบ (ล้านไร่)	ร้อยละของ พื้นที่รวม	พื้นที่ดอน (ล้านไร่)	ร้อยละของ พื้นที่รวม	พื้นที่สูง (ล้านไร่)	ร้อยละของ พื้นที่รวม
เชียงใหม่	1.24	8.62	2.67	18.61	10.46	72.77
เชียงราย	2.20	18.74	4.09	34.82	5.46	46.44
ลำพูน	0.42	15.30	1.31	52.08	0.90	32.61
ลำปาง	0.79	10.06	3.54	45.26	3.50	44.68
แพร่	0.38	13.91	1.84	50.22	1.31	35.87
น่าน	0.19	3.26	1.75	23.94	5.32	72.81
แม่ฮ่องสอน	0.08	0.91	0.83	10.09	7.35	89.00
ตาก	0.38	3.90	3.48	35.72	5.89	60.30
รวม	5.85	9.91	19.64	29.91	40.18	61.18

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2521) รายงานผลการศึกษาวิเคราะห์การเกษตร การใช้ที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ หน้า 4

เชียงใหม่ นับเป็นจังหวัดในภาคเหนือตอนบนที่มีพื้นที่ป่ามากที่สุดคือมีป่าถึง 9.5 ล้านไร่ หรือ 15,204 ตร.กม. และยังเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ป่ามากที่สุดในประเทศในปี 2531 พื้นที่ป่าในจังหวัดตากและเชียงใหม่ คิดเป็นประมาณร้อยละ 76 ของพื้นที่จังหวัด จังหวัดอื่น ๆ ในภาคเหนือตอนบนที่มีพื้นที่ป่าเกินสองในสามของพื้นที่จังหวัดได้แก่ แม่ฮ่องสอน และลำปาง (ตารางที่ 2.3) จังหวัดที่มีพื้นที่ป่าคิดเป็นสัดส่วนของพื้นที่จังหวัดต่ำสุดได้แก่ จังหวัดเชียงราย (ร้อยละ 37.2) พื้นที่ป่าในภาคเหนือตอนบน คิดเป็นร้อยละ 61.7 ของเนื้อที่ทั้งหมดของภาคเหนือตอนบน

ตารางที่ 2.2 พื้นที่ป่าธรรมชาติในภาคเหนือตอนบน แยกตามจังหวัด (2516-2531)

จังหวัด	พื้นที่ทั้งหมด (ล้านไร่)	พื้นที่ป่า (ล้านไร่)					
		2516	2519	2521	2525	2528	2531
1. เชียงราย	7.30	7.32	3.84	3.46	3.02	2.86	2.72
2. พะเยา	3.96	-	2.42	2.18	2.05	1.19	1.74
3. เชียงใหม่	12.57	11.64	11.20	10.92	10.44	10.13	9.50
4. ลำพูน	2.82	2.15	1.92	1.77	1.70	1.66	1.59
5. แม่ฮ่องสอน	7.93	7.87	6.93	6.30	6.02	5.89	5.78
6. ลำปาง	7.83	6.26	6.19	6.15	5.90	5.67	5.49
7. น่าน	7.17	6.51	5.28	4.46	3.51	3.27	3.20
8. แพร่	4.09	2.91	2.19	1.85	1.72	1.63	1.59
9. ตาก	10.25	8.94	8.75	8.62	7.96	7.84	7.80
ภาคเหนือตอนบน	63.91	53.38	48.73	45.71	42.33	40.86	39.42
ภาคเหนือ	106.03	71.00	63.95	59.34	54.85	52.58	50.25
ทั่วราชอาณาจักร	320.70	138.57	124.01	109.52	97.88	94.29	89.58

ที่มา : กรมป่าไม้ (2532) เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยปี 2531: ข้อมูลจากดาวเทียม Lansat

ตารางที่ 2.3 พื้นที่ป่าคิดเป็นร้อยละของพื้นที่จังหวัด

จังหวัด	พื้นที่ทั้งหมด (ล้านไร่)	พื้นที่จังหวัด					
		2516	2519	2521	2525	2528	2531
1. เชียงราย	7.30	64.98	52.64	47.39	41.44	39.20	37.20
2. พะเยา	3.96	-	61.17	55.04	51.74	48.14	43.96
3. เชียงใหม่	12.57	92.59	89.16	86.87	83.07	80.62	75.62
4. ลำพูน	2.82	76.34	68.29	62.92	60.41	59.08	56.59
5. แม่ฮ่องสอน	7.93	99.26	87.40	79.50	76.00	74.25	72.96
6. ลำปาง	7.83	79.89	79.05	78.49	75.36	72.44	70.01
7. น่าน	7.17	90.74	73.65	62.25	48.94	45.66	44.66
8. แพร่	4.09	66.19	53.62	45.24	42.00	39.79	39.06
9. ตาก	10.25	87.15	85.28	84.04	77.60	76.46	76.06
ภาคเหนือตอนบน	63.91	83.52	76.25	71.51	66.23	63.93	61.68
ภาคเหนือ	106.03	66.96	60.32	55.96	51.73	49.59	47.39
ทั่วราชอาณาจักร	320.70	43.21	38.67	34.15	30.53	29.05	28.03

ที่มา : กรมป่าไม้ (2532) เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยปี 2531: ข้อมูลจากดาวเทียม Lansat

ตารางที่ 2.4 แสดงถึงการกระจายของพื้นที่ป่าของจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือ จังหวัดที่มีเนื้อที่ป่าสูงเทียบกับพื้นที่ป่าของภาคได้แก่เชียงใหม่ (ร้อยละ 24.1) ตาก (ร้อยละ 19.8) แม่ฮ่องสอน (ร้อยละ 14.7) และลำปาง (ร้อยละ 13.9)

ตารางที่ 2.4 การกระจายพื้นที่ป่าในจังหวัดภาคเหนือ

จังหวัด	พื้นที่ทั้งหมด (ล้านไร่)	พื้นที่ป่า (ร้อยละ)					
		2516	2519	2521	2525	2528	2531
1. เชียงราย	7.30	13.71	7.89	7.57	7.15	7.00	6.89
2. พะเยา	3.96	-	4.97	4.77	4.84	4.67	4.42
3. เชียงใหม่	12.57	21.80	22.99	23.89	24.66	24.79	24.11
4. ลำพูน	2.82	4.03	3.95	3.88	4.02	4.07	4.04
5. แม่ฮ่องสอน	7.93	14.74	14.22	13.79	14.23	14.40	14.67
6. ลำปาง	7.83	11.72	12.71	13.45	13.95	13.89	13.91
7. น่าน	7.17	12.19	10.84	9.76	8.29	8.01	8.12
8. แพร่	4.09	5.07	4.50	4.04	4.05	3.98	4.05
9. ตาก	10.25	16.74	17.95	18.85	18.81	19.19	19.79
ภาคเหนือตอนบน	63.91	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

ที่มา : กรมป่าไม้ (2532) เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยปี 2531: ข้อมูลจากดาวเทียม Landsat

พื้นที่ป่าในภาคเหนือตอนบนลดลงจากร้อยละ 83.5 ของพื้นที่ภาคเหนือตอนบนในปี 2516 เป็นร้อยละ 61.7 ในปี 2531 ระหว่างปี 2516-2531 ภาคเหนือตอนบนสูญเสียพื้นที่ป่าทั้งสิ้น 13.96 ล้านไร่ การสูญเสียพื้นที่ป่านั้นเกิดขึ้นอย่างรุนแรงมากที่สุดในช่วงปี 2516-2519 ในช่วงนั้นภาคเหนือตอนบนเสียพื้นที่ป่าถึง 4.65 ล้านไร่ ในช่วงปีดังกล่าว จังหวัดเชียงรายและน่าน สูญเสียพื้นที่มากที่สุด อาจจะสืบเนื่องจากการสู้รบระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์กับกองทัพไทยและการเปลี่ยนแปลงการปกครองในลาว ทำให้มีการอพยพของชาวเขาจากลาว ระหว่างปี 2526-2531 จังหวัดที่สูญเสียพื้นที่ป่ามากที่สุดในภาคเหนือตอนบนคือจังหวัดเชียงราย (4.6 ล้านไร่) น่าน (3.3 ล้านไร่) เชียงใหม่ (2.1 ล้านไร่) และแม่ฮ่องสอน (2.08 ล้านไร่) แนวโน้มการสูญเสียป่าที่เพิ่มขึ้นระหว่างปี 2528-2531 เห็นชัดเจนในจังหวัดเชียงใหม่ ในช่วงหลังนี้มีการสูญเสียป่าถึง 628,750 ไร่

สำหรับเขตป่าสงวนแห่งชาติในภาคเหนือในปี 2530 มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 255 ป่า เป็นเนื้อที่ 68.4 ล้านไร่ (ตารางที่ 2.5) ในภาคเหนือตอนบนมีป่าสงวน 187 ป่า เป็นเนื้อที่ 50.5 ล้านไร่ และได้มีการประกาศป่าสงวนเพิ่มขึ้นตลอดเวลา จังหวัดเชียงใหม่เป็นจังหวัดที่มีป่าสงวนคิดเป็นเนื้อที่สูงสุดคือ 12.22 ล้านไร่ อย่างไรก็ตามก็ดี ข้อมูลจากภาพถ่ายจากดาวเทียมในปี

2531 แสดงว่าในจังหวัดเชียงใหม่มีป่าเหลืออยู่เพียง 9.5 ล้านไร่ ดังนั้นเฉพาะในจังหวัดเชียงใหม่ การเปรียบเทียบพื้นที่ป่าสงวนกับพื้นที่ป่าจากข้อมูลจากภาพถ่ายดาวเทียมของภาคเหนือตอนบนพบว่า ได้มีการบุกเบิกหรือใช้พื้นที่ป่าสงวนไปถึง 2.72 ล้านไร่ อย่างไรก็ตาม การใช้พื้นที่ป่าสงวนนี้อาจจะเป็นการใช้โดยชอบด้วยกฎหมายก็ได้ เช่น การใช้ประโยชน์ทางราชการ การให้เช่าเพื่อทำการเกษตร ฯลฯ ประเด็นของการใช้พื้นที่ป่า ตั้งแต่ใครเป็นผู้ใช้ ใช้อย่างไร จึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องให้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้เพื่อกำหนดนโยบายป่าไม้และที่ดินในอนาคต

ตารางที่ 2.5 จำนวนและพื้นที่เขตป่าสงวนในภาคเหนือ (2525-2530)

ป่าไม้เขต	จังหวัด	2525		2528		2530	
		ป่า	พื้นที่ (ไร่)	ป่า	พื้นที่ (ไร่)	ป่า	พื้นที่ (ไร่)
1. แพร่	1. แพร่	25	2,925,013	27	2,976,888	27	2,976,888
	2. น่าน	6	307,843	11	1,738,815	14	3,454,420
2. ลำปาง	1. ลำปาง	26	4,064,256	32	5,283,001	33	5,358,561
3. เชียงราย	1. เชียงราย	38	6,583,051	40	6,628,098	40	6,628,098
	2. พะเยา	1	323,181	2	351,306	2	351,306
4. เชียงใหม่	1. เชียงใหม่	23	12,218,657	24	12,220,008	25	12,222,396
	2. ลำพูน	10	1,830,038	10	1,830,038	10	1,830,038
5. แม่ฮ่องสอน	1. แม่ฮ่องสอน	9	8,189,218	9	8,189,218	9	8,189,218
6. ตาก	1. ตาก	13	6,123,925	14	7,397,300	15	7,567,768
	2. สุโขทัย	12	1,921,499	12	1,921,500	12	1,921,500
รวมภาคเหนือตอนบน		163	44,486,681	181	48,536,172	187	50,500,193
รวมภาคเหนือ		211	59,562,848	238	64,813,045	255	68,369,753

ที่มา : กรมป่าไม้ (2530) สถิติการป่าไม้ของประเทศไทยปี 2530

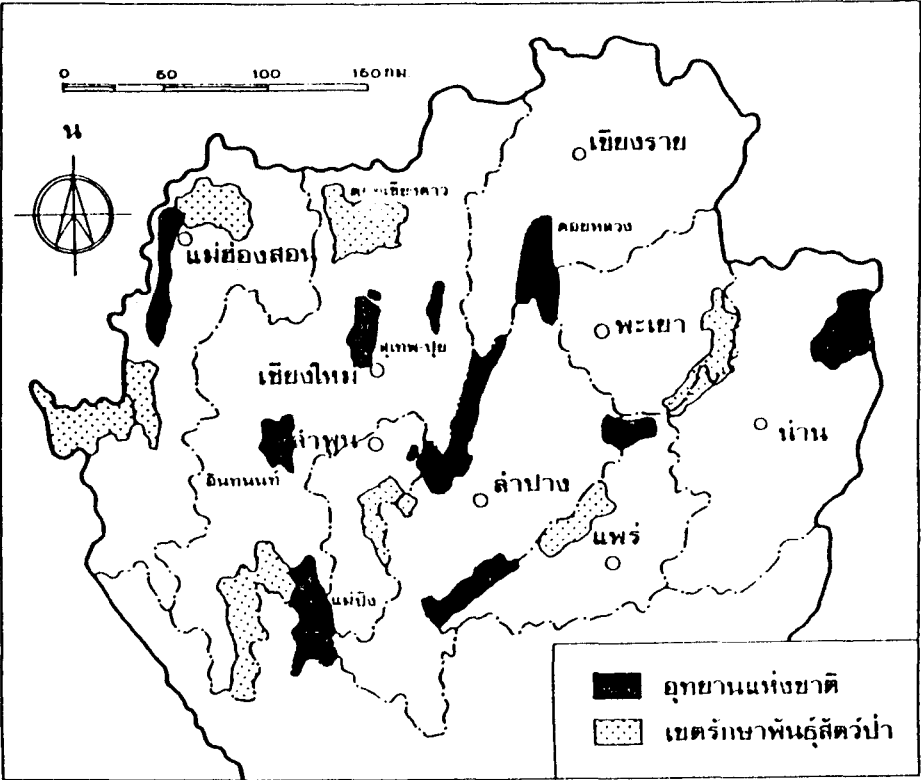
ภาคเหนือตอนบนมีป่าอนุรักษ์อยู่ 3 ประเภทซึ่งกำหนดขึ้นตามมติของคณะรัฐมนตรี คือ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ในปัจจุบันมีอุทยานแห่งชาติ 13 แห่ง รวมเนื้อที่ประมาณ 4 ล้านไร่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 8 แห่ง มีเนื้อที่ 3.3 ล้านไร่ สำหรับเขตต้นน้ำของแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน ที่กำหนดให้เป็นลุ่มน้ำชั้น 1 A มีพื้นที่รวมกัน 17 ล้านไร่ และชั้น 1 B 7 แสนไร่ (ตารางที่ 2.6) การกำหนดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ประเภทอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่านั้นเริ่มทำขึ้นหลังปี 2503 ส่วนการกำหนดพื้นที่ลุ่มน้ำเพื่งดำเนินการหลังปี 2528 นี้เอง แต่ในเขตป่าอนุรักษ์เหล่านี้ได้มีชุมชนไปตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนหน้าการประกาศมาช้านานแล้ว ทั้งชาวเขาและชาวพื้นราบ ชุมชนบางแห่งมีอายุกว่า 100 ปี เฉพาะ

ในเขตต้นน้ำชั้น 1 A จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ตาก และพะเยา มีชุมชนอยู่ถึง 220 หมู่บ้าน (ตารางที่ 2.7)

ตารางที่ 2.6 พื้นที่ในเขตลุ่มน้ำปิง วัง ยม น่าน

ชั้นลุ่มน้ำ	ปิง-วัง		ยม-น่าน		ปิง-วัง-ยม-น่าน	
	ด้านไร่	ร้อยละ	ด้านไร่	ร้อยละ	ด้านไร่	ร้อยละ
1A	10.08	33.74	7.11	19.44	17.19	25.87
1B	0.58	1.39	0.19	0.51	0.75	1.13
2	4.25	14.23	5.98	16.36	10.23	15.40
3	2.95	9.89	4.18	11.43	7.14	10.74
4	2.93	9.81	3.49	9.53	6.42	9.66
5	8.94	29.91	15.51	42.42	24.50	36.79
อ่างเก็บน้ำ	0.16	0.53	0.11	0.31	0.28	0.41
รวม	29.88	100.00	36.57	100.00	66.45	100.00

ที่มา : ดัดแปลงจาก Chun Keow (1987) อ้างใน Kanok Rerkasem et al. ตารางที่ 6.1
หน้า 172



รูปที่ 2.1 แผนที่ตั้งอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าในภาคเหนือตอนบน

อุทยานแห่งชาติ

	เนื้อที่ (ไร่)
1. คอยขุนตาล ลำพูน-ลำปาง	159,556
2. คอยอินทนนท์ เชียงใหม่	301,500
3. คอยสุเทพ-ปุย เชียงใหม่	163,163
4. แม่ปิง เชียงใหม่ ลำพูน ตาก	626,875
5. เวียงโกศัยแพร่ ลำปาง	256,250
6. น้ำตกแม่สุริน แม่ฮ่องสอน	247,875
7. แม่ยมแพร่ ลำปาง	284,219
8. น้ำตกแจ้ซ้อน ลำปาง	370,000
9. คอยหลวงเชียงราย ลำปาง พะเยา	321,350
10. ศรีล้านนา เชียงใหม่	260,200
11. คอยภูคา น่าน	471,875
12. แม่สาคร น่าน	-
13. คอยผากลองแพร่	-
รวม	3,562,863

เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

	เนื้อที่ (ไร่)
1. กลุ่มน้ำปาย แม่ฮ่องสอน	738,195
2. สาละวิน แม่ฮ่องสอน	546,875
3. แม่ยมฝั่งขวา แม่ฮ่องสอน	182,500
4. เชียงดาว เชียงใหม่	325,625
5. อมก๋อย เชียงใหม่-ตาก	765,000
6. คอยผาเมือง ลำพูน-ลำปาง	364,500
7. คอยผาช้าง พะเยา-น่าน	360,468
8. คอยหลวงแพร่	60,625
รวม	3,343,788

ตารางที่ 2.7 จำนวนหมู่บ้านแยกตามลุ่มน้ำ

จังหวัด	ชั้นลุ่มน้ำ						หมู่บ้าน	จำนวน	
							ที่ยังมีได้	หมู่บ้าน	
	1A	1B	2	3	4	5	รวม	จัดชั้น	ทั้งหมด
จำนวนหมู่บ้าน									
เชียงใหม่	195	33	206	144	63	14	655	512	1,167
เชียงราย	5	-	1	-	-	-	6	541	547
พะเยา	3	-	13	2	6	2	26	22	48
ตาก	17	-	15	4	-	-	36	438	474
รวม	220	33	235	150	69	16	823	1,513	2,336
ร้อยละของหมู่บ้านทั้งหมด									
เชียงใหม่	16.7	2.8	17.7	12.3	5.4	1.2	56.1	43.9	100.0
เชียงราย	0.9	-	0.2	-	-	-	1.1	98.9	100.0
พะเยา	6.3	-	27.1	4.2	12.5	4.2	54.2	45.8	100.0
ตาก	3.6	-	3.2	0.8	-	-	7.6	92.4	100.0
รวม	9.8	1.5	10.5	6.7	3.1	0.7	32.3	67.7	100.0
ร้อยละของหมู่บ้านที่จัดชั้นแล้ว									
เชียงใหม่	29.8	5.0	31.5	22.0	9.6	2.1	100.0		
เชียงราย	83.3	-	16.7	-	-	-	100.0		
พะเยา	11.5	-	50.0	7.7	23.1	7.7	100.0		
ตาก	47.2	-	41.7	11.1	-	-	100.0		
รวม	30.4	4.6	32.5	20.7	9.5	2.2	100.0		

ที่มา : ONCB อ้างใน Kanok Rerkasem et al. (1989) ตารางที่ 6.5 หน้า 172

1.2 ประชากรและความหนาแน่น

ประชากรในภาคเหนือตอนบนเพิ่มจาก 4.6 ล้านคนในปี 2520 เป็น 5.5 ล้านคน ในปี 2532 (ตารางที่ 2.8) อัตราการเพิ่มประชากรระหว่างปี 2520-2526 เท่ากับร้อยละ 1.49 ซึ่งต่ำกว่าอัตราเพิ่มประชากรทั่วภาคเหนือเพียงเล็กน้อยในช่วงเวลาเดียวกันซึ่งเท่ากับร้อยละ 1.5 อัตราการเพิ่มประชากรในภาคเหนือตอนบนช่วงปี 2526-2532 ได้มีแนวโน้มลดลงเป็นร้อยละ 1.13 เช่นเดียวกันกับแนวโน้มของทั้งภาคที่ลดลงจากร้อยละ 1.49 ในปี 2520 เหลือเพียงร้อยละ 0.97 ในปี 2532 และอัตราเพิ่มประชากรของจังหวัดในภาคเหนือตอนบนมีแนวโน้มลดลงทุกจังหวัดในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

ตารางที่ 2.8 จำนวนและอัตราเพิ่มประชากรในภาคเหนือตอนบน (รายจังหวัด)

จังหวัด	จำนวนประชากร (พันคน)			อัตราเพิ่มต่อปี (ร้อยละ)	
	2520*	2526*	2532**	2520-26	2526-32
เชียงใหม่	1,112.97	1,242.07	1,361.32	1.58	1.32
เชียงราย	886.36	968.62	1,027.65	1.28	0.85
ลำปาง	648.09	704.82	764.35	1.21	1.17
ลำพูน	341.57	383.00	414.52	1.65	1.14
แม่ฮ่องสอน	121.81	144.01	169.68	2.42	2.37
น่าน	363.85	401.53	441.07	1.42	1.35
พะเยา	438.45	478.66	498.45	1.26	0.58
แพร่	423.19	470.23	491.35	1.52	0.63
ตาก	258.19	303.99	346.49	2.36	1.89
ภาคเหนือตอนบน	4,594.50	5,096.93	5,514.88	1.49	1.13
ภาคเหนือ	9,155.00	10,161.00	10,872.75	1.50	0.97

ที่มา : * กองบัญชาการประเทศาชาติ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

** ธนาคารกรุงไทย ฝ่ายปรึกษาและพัฒนาระบบงาน รายงานเศรษฐกิจ 2533

ในปี 2531 จังหวัดในภาคเหนือตอนบนมีการอพยพสุทธิเป็นบวกไม่เกินร้อยละ 1 และเฉลี่ยทั้งภาคในอัตราร้อยละ 0.75 อัตราการอพยพเข้าสู่สุทธิสูงสุดในจังหวัดเชียงใหม่ คือ ร้อยละ 1.54 การอพยพสุทธิเป็นลบในจังหวัดน่าน พะเยา และแพร่

ถึงแม้ว่าแนวโน้มการเพิ่มประชากรในภาคเหนือจะลดลง แต่อัตราความหนาแน่นของประชากรได้เพิ่มขึ้นตามลำดับจาก 45 คนต่อ ตร.กม. ในปี 2520 เป็น 54 คนต่อ ตร.กม. (ตารางที่ 2.9) จังหวัดที่มีอัตราเพิ่มของความหนาแน่นประชากรสูงสุดในช่วงปี 2520-2526 ได้แก่ตาก (ร้อยละ 2.49) แต่ในช่วง 2526-2532 ได้แก่แม่ฮ่องสอน (ร้อยละ 2.42) ซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากฐานประชากรเดิมต่ำ รองลงมาคือเชียงใหม่ (ร้อยละ 1.80) และลำปาง (ร้อยละ 1.23)

ตารางที่ 2.9 ความหนาแน่นของประชากรในภาคเหนือตอนบน

จังหวัด	คนต่อ ตร.กม.			อัตราเพิ่มต่อปี (ร้อยละ)	
	2520	2526	2532	2520-26	2526-32
เชียงใหม่	55	60	68	1.25	1.80
เชียงราย	76	83	88	1.27	0.84
ลำปาง	52	56	61	1.06	1.23
ลำพูน	76	85	92	1.61	1.14
แม่ฮ่องสอน	10	11	13	1.37	2.42
น่าน	32	35	38	1.29	1.18
พะเยา	69	76	79	1.39	0.55
แพร่	65	72	75	1.47	0.58
ตาก	16	19	21	2.49	1.44
ภาคเหนือตอนบน	45	50	54	1.52	1.11
ภาคเหนือ	54	60	64	1.52	0.93

ที่มา : คำนวณจากตารางที่ 2.8

1.3 ประชากรชาวเขา

ตามสถิติล่าสุดของทางราชการ คือการสำรวจระหว่างปี 2528-2530 ประเทศไทยมีประชากรชาวเขา 548,271 คน (ตารางที่ 2.10) อยู่ในภาคเหนือตอนบน 495,773 คน จังหวัดเชียงใหม่และเชียงรายมีประชากรชาวเขามากกว่าจังหวัดอื่น คือมีร้อยละ 28.2 และ 19.8 ตามลำดับ รองลงมาคือแม่ฮ่องสอน (ร้อยละ 16.7) และน่าน (ร้อยละ 11.1)

ตารางที่ 2.10 ประชากรชาวเขาในประเทศไทย 2510-2530

	ภาคเหนือตอนบน	ภาคเหนือตอนล่าง	ภาคกลาง	ภาคอีสาน	รวม
2510-14					
จำนวน (คน)	306,391	10,402	14,512	-	331,305
2515-30					
จำนวน (คน)	495,773	28,505	23,492	501	548,271
การกระจาย (ร้อยละ)	90.42	5.20	4.28	.09	100.00
ประชากรที่เพิ่มขึ้น					
2510-2530	189,382	18,103	8,980	501	206,564

ที่มา : Kanok Rerkasem et al. (1989) ตารางที่ 3.1 หน้า 25

ประชากรชาวเขามิ้อตราเพิ่มค่อนข้างสูงระหว่างการสำรวจปี 2510/14 และ 2528/30 ประชากรชาวเขาในภาคเหนือตอนบนเพิ่มขึ้นร้อยละ 61.8 อัตราการเพิ่มสูงสุดอยู่ในจังหวัด ตาก เชียงราย เชียงใหม่ และน่าน ซึ่งเป็นจังหวัดชายแดน (ตารางที่ 2.11)

ตารางที่ 2.11 ประชากรชาวเขาในจังหวัดภาคเหนือตอนบน (2528-2530)

	2510/14		2528/30		อัตราเพิ่ม
	จำนวนคน	(ร้อยละ)	จำนวนคน	(ร้อยละ)	(ร้อยละ)
ภาคเหนือตอนบน	306,391	(100.0)	495,773	(100.0)	61.8
เชียงใหม่	92,862	(30.3)	139,965	(28.2)	50.7
เชียงราย	52,416	(17.1)	98,105	(19.8)	87.2
ลำปาง	6,554	(2.1)	9,573	(1.9)	46.1
ลำพูน	14,972	(4.9)	21,259	(4.3)	42.0
แม่ฮ่องสอน	60,350	(19.7)	82,967	(16.7)	37.5
น่าน	36,677	(12.0)	55,147	(11.1)	50.4
พะเยา	n.a.	(n.a.)	10,912	(2.2)	n.a.
แพร่	6,159	(2.0)	8,397	(1.7)	36.3
ตาก	36,401	(11.9)	69,448	(14.0)	90.8
รวมทั้งประเทศ	331,305		548,271		

ที่มา : Kanok Rerkasem et al. (1989) ตารางที่ 3.1

ชาวเขาในประเทศแบ่งออกเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ เรียงลำดับตามสัดส่วนประชากรได้ ดังนี้คือ (ตารางที่ 2.12) ปกาเกอญอหรือกะเหรี่ยง (ร้อยละ 49) ม้ง (ร้อยละ 15) มูเซอร์ (ร้อยละ 11) เย้า (ร้อยละ 7) อีเก้อ (ร้อยละ 6) และลีซอ (ร้อยละ 5) (Kanok Rerkasem et al. 1989) นอกนั้นก็เป็นเผ่าเล็กเผ่าน้อย เช่น ลัวะ ขมุ ฯลฯ

ประชากรชาวเขามักอาศัยอยู่ในที่สูง แต่ละเผ่าก็จะอาศัยอยู่ในระดับความสูงต่าง ๆ กัน เช่นพวกปกาเกอญอจะอยู่ในบริเวณต่ำกว่า 1,000 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ส่วนชาวเขาที่ปลูกฝิ่นมาแต่ดั้งเดิมได้แก่เผ่าม้ง เผ่าเย้า ลีซอ จะอยู่ในระดับสูงกว่าน้ำทะเล 1,200 เมตรขึ้นไป

ตารางที่ 2.12 การกระจายของประชากรชาวเขาในประเทศไทย แยกตามจังหวัด

(ร้อยละ)

	ภาคเหนือ ตอนบน	ภาคเหนือ ตอนล่าง	ภาค กลาง	ภาค อีสาน	หมู่บ้าน หมูบ้าน	รวม ครัวเรือน	ประชากร
กะเหรี่ยง	48.2	11.7	99.4	-	59.2	53.8	48.9
ม้ง	8.6	30.7	-	100.0	6.8	11.0	15.0
มูเซอร์	8.7	3.1	-	-	11.8	11.6	11.0
เข่า	4.9	14.7	-	-	5.8	5.0	6.5
ลีซอ	4.0	5.5	-	-	3.7	4.3	4.6
อีเก้อ	5.7	0.5	-	-	5.8	5.9	5.9
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
จำนวนคน	(495,773)	(28,505)	(23,492)	(501)	(3,412)	(94,168)	(548,271)

ที่มา : Kanok Rerkasem et al. (1989) ตารางที่ 3.2 หน้า 27

สำหรับประชากรชาวเขา การอพยพเคลื่อนย้ายหมู่บ้านเป็นแบบแผนหรือวิถีชีวิตแต่ดั้งเดิมเพื่อหาพื้นที่ปลูกฝิ่น เมื่อดินหมดความอุดมสมบูรณ์ก็จะเคลื่อนย้ายหาที่ใหม่ (ตารางที่ 2.13) และนอกจากนี้เนื่องจากชาวเขามักอาศัยอยู่ตามเขตชายแดนจึงมีชาวเขาบางส่วนที่ต้องอพยพหนีภัยสงครามอีกด้วย

ตารางที่ 2.13 เหตุผลของการอพยพย้ายถิ่นของชาวเขาอายุเกิน 5 ปี

จังหวัด	ประชากร อายุเกิน กว่า 5 ปี	หาที่ ทำกิน ใหม่	ตาม หัวหน้า	นโยบาย รัฐ	หนี สงคราม	หนี แต่งงาน	อื่น ๆ
	(คน)	(ร้อยละ)					
เชียงใหม่	10,918	38.9	43.5	3.8	3.6	8.4	1.9
เชียงราย	11,811	11.3	60.3	4.9	3.0	2.6	2.4
ลำปาง	1,531	26.9	68.4	0.3	0.7	2.8	1.0
ลำพูน	697	30.4	43.5	3.4	0.7	18.5	3.6
แม่ฮ่องสอน	5,303	39.6	38.0	1.7	6.8	12.1	2.2
น่าน	8,255	21.2	30.9	41.5	0.9	2.9	1.4
พะเยา	1,944	9.7	68.2	13.6	0.4	4.4	3.7
แพร่	207	17.4	47.8	1.4	0.0	30.9	3.4
ตาก	4,410	58.7	25.9	0.8	8.5	5.6	0.5

ที่มา : Kanok Rerkasem et al. (1989) ตารางที่ 3.4 หน้า 31

แม้เมื่อตั้งหมู่บ้านแล้ว ชาวเขาก็มักประกอบกิจการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน คือถางป่าเพื่อปลูกพืชยังชีพ การเพาะปลูกมักทำในที่สูงชันและหมุนเวียนใช้พื้นที่ป่าเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของดิน การปลูกพืชเพื่อยังชีพของชาวเขาเช่นข้าวไร่และฝิ่น ซึ่งเป็นพืชที่ต้องย้ายที่ปลูกทุกปีเพื่อให้มีผลผลิตพอกิน การทำไร่หมุนเวียนนี้เป็นวิธีการที่สามารถฟื้นฟูธรรมชาติได้ในระบบการผลิตที่มีแรงกดดันประชากรต่ำ เพราะสามารถเปิดโอกาสให้มีการฟื้นฟูธรรมชาติได้ แต่เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นทำให้อบหมุนเวียนสั้นลง เช่น ในที่หนึ่งๆ อาจจะกลับมาใช้ภายในปีที่ 4 แทนที่จะเป็นปีที่ 20 ความอุดมสมบูรณ์ของดินจะลดลง ผลผลิตจะต่ำลง และมีความต้องการใช้ที่ดินทำกินมากขึ้น ป่าที่เป็นไร่เหล่า (ไร่เก่า) ก็อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม

เนื่องจากเหตุผลเหล่านี้ หน่วยงานของรัฐและเอกชนซึ่งตระหนักในปัญหาของยาเสพติดและสิ่งแวดล้อม ได้พยายามหาวิธีการเพื่อจะลดพื้นที่ปลูกฝิ่นและเพิ่มรายได้ให้แก่ชาวเขา โดยการนำเอาพืชใหม่ พันธุ์ใหม่ เทคโนโลยีใหม่เข้าไปส่งเสริม

ประเด็นปัญหาในปัจจุบันก็คือ เมื่อพืชใหม่ซึ่งมักจะเป็นพืชกึ่งเมืองหนาวได้รับความสำเร็จทั้งทางด้านการตลาดและทางเทคนิค จึงมีการขยายตัวอย่างกว้างขวางทำให้การใช้พื้นที่ป่ากว้างขวางไปกว่าเดิม พืชที่ประสบความสำเร็จในปัจจุบันก็คือ กะหล่ำปลี มะเขือเทศ และกาแฟ เช่นที่ผาแดง จังหวัดเชียงราย ชาวเขาเคยปลูกฝิ่น 128 ไร่ ได้รายได้ 768,533 บาท ในปี 2528 เมื่อโครงการไทย-นอร์เวย์ได้นำถั่วแดงเข้าไปแนะนำชาวเขา ปรากฏว่าเกษตรกรสามารถทำรายได้ถึง 790,024 บาท ในเวลา 3 ปีต่อมา แต่ได้ใช้พื้นที่ถึง 560 ไร่ คือ 4 เท่าของพื้นที่ปลูกฝิ่น (Kanok Rerkasem et al. 1989) ในกรณีของกะหล่ำปลีซึ่งได้กลายเป็นพืชพาณิชย์ไปแล้วโดยไม่ต้องอาศัยการส่งเสริมของรัฐได้มีการขยายพื้นที่กันอย่างแพร่หลาย ที่บ้านปากกล้วย อำเภอจอมทอง ชาวเขา 115 ครอบครัวใช้พื้นที่ปลูกกะหล่ำปลี 2,000 ไร่เศษ คือ ใช้พื้นที่ทั้งดอยโดยไม่มีไม้ยืนต้นเหลืออยู่เลย ดังนั้น ระบบเกษตรถาวรที่มีพืชพาณิชย์ เช่นกะหล่ำปลี กลับกลายเป็นระบบที่ทำลายสภาพแวดล้อมยิ่งไปกว่าระบบไร่หมุนเวียน ก่อให้เกิดปัญหาทางนโยบายก็คือ รัฐควรจะให้มีการส่งเสริมการเกษตรเชิงพาณิชย์บนที่สูงหรือไม่

1.4 พื้นที่ถือครองทางการเกษตร

ถึงแม้ว่าจำนวนประชากรจะเพิ่มขึ้น พื้นที่ถือครองการเกษตรของภาคเหนือตอนบนมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นมาโดยตลอดจาก 7.85 ล้านไร่ในปี 2525 เป็น 10.5 ล้านไร่ในปี 2531 (ตารางที่ 2.15) คือมีพื้นที่ถือครองเกษตรเพิ่มมากขึ้นถึง 2.6 ล้านไร่ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน

ในขณะที่เดียวกันพื้นที่ป่าก็ลดลง 2.9 ล้านไร่ และพื้นที่ไม่ได้จำแนก (ซึ่งประกอบไปด้วยหัวหนองคลองบึง ที่ดินสาธารณะประโยชน์ ทางหลวง ทางรถไฟ เขตสุขภาพิบาล เทศบาล เป็นต้น) ก็ได้เพิ่มขึ้นถึง 283,933 ไร่ ตามสถิตินี้จำนวนพื้นที่ป่าที่ลดลงก็ได้มาเป็นพื้นที่เกษตรเสีย 2.6 ล้านไร่ ข้อมูลชุดเดียวกันนี้ยังแสดงให้เห็นว่าขนาดของฟาร์มโดยเฉลี่ยสูงขึ้นจาก 11.6 ไร่ต่อฟาร์มในปี 2525 มาเป็น 14.26 ไร่ในปี 2531 และจำนวนฟาร์มก็เพิ่มจาก 651,961 ฟาร์ม เป็น 734,728 ฟาร์ม คือเพิ่มขึ้นอีก 82,767 ฟาร์ม (ตารางที่ 2.14)

ภาคเหนือตอนบนเป็นภาคที่มีพื้นที่ถือครองทางเกษตรคิดเป็นสัดส่วนของพื้นที่ทั้งหมดค่อนข้างต่ำเมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ คือมีพื้นที่เกษตรเพียงร้อยละ 16 ในปี 2531 ส่วนใหญ่ของพื้นที่ภาคเหนือตอนบนจะเป็นป่า (ร้อยละ 61.7) และมีพื้นที่ไม่ได้จำแนกร้อยละ 22 (ตารางที่ 2.14) ตารางที่ 2.15 แสดงถึงการใช้พื้นที่เกษตรในภาคเหนือตอนบน พบว่าสัดส่วนของที่นาลดลง ส่วนการใช้พื้นที่ปลูกพืชไร่มีสัดส่วนสูงขึ้น พื้นที่ที่ใช้ปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้นได้มีสัดส่วนสูงขึ้น จากร้อยละ 4.7 เป็นร้อยละ 7.7 ของพื้นที่เกษตร ผักและดอกไม้ซึ่งเป็นพืชมูลค่าเพิ่มสูง ก็เริ่มมีสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 0.6 เป็นร้อยละ 2.1 การใช้พื้นที่เพื่อเลี้ยงสัตว์ก็เพิ่มสูงขึ้นมากจากร้อยละ 0.1 ในปี 2525 เป็นร้อยละ 4.6 ในปี 2531

ตารางที่ 2.14 การใช้ที่ดินในภาคเหนือตอนบน*

	2525	2528	2531
พื้นที่ (ไร่)			
พื้นที่ทั้งหมด	-----	63,911,818	-----
พื้นที่ป่า	42,326,875	40,861,250	39,423,124
พื้นที่ไม่ได้จำแนก	13,731,731	14,693,227	14,015,664
พื้นที่เกษตร	7,853,212	8,377,341	10,477,429
ขนาดของฟาร์ม	11.6	12.0	14.26
จำนวนฟาร์ม	651,961	704,998	734,728
การกระจาย (ร้อยละ)			
พื้นที่ทั้งหมด	100.0	100.0	100.0
พื้นที่ป่า	66.2	63.9	61.7
พื้นที่ไม่ได้จำแนก	21.5	23.0	21.9
พื้นที่เกษตร	12.3	13.1	16.4

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจเกษตร สถิติการเกษตรของประเทศไทย หลายฉบับ

* ไม่รวมจังหวัดตาก

ตารางที่ 2.15 การใช้ที่ดินครองการเกษตรของภาคเหนือตอนบน

	2525	2531
พื้นที่เกษตร (ไร่) ต่อประชากร	1.60	1.94
พื้นที่เกษตร (ไร่)	7,853,212	10,477,429
พื้นที่เกษตร (ร้อยละ)	100.0	100.0
- ที่อยู่อาศัย	3.4	4.2
- นา	62.3	50.6
- พืชไร่	23.6	25.3
- ผลไม้/ไม้ยืนต้น	4.7	7.7
- พืชเลี้ยงสัตว์	0.1	4.6
- ผัก/ดอกไม้	0.6	2.1
- ที่รกร้าง	4.5	4.7
- อื่น ๆ	0.7	0.8

ที่มา : เหมือนตารางที่ 2.14

2. การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ

ภาคเหนือตอนบนมีพื้นที่ถือครองทางการเกษตรทั้งสิ้น 10.5 ล้านไร่ พืชเศรษฐกิจที่สำคัญของภาคเหนือตอนบนวัดจากจำนวนพื้นที่ที่ใช้เพาะปลูกในปี 2531 ได้แก่ข้าว ซึ่งเฉพาะนาใช้พื้นที่ถึง 3.87 ล้านไร่ ข้าวโพด 1,082,867 ไร่ ถั่วเหลือง 603,603 ไร่ ถั่วลิสง 314,098 ไร่ พืชพาณิชย์อื่น ๆ นอกจากนี้ใช้พื้นที่ต่ำกว่าแสนไร่ ได้แก่ มันสำปะหลัง ฝ้าย และอ้อยโรงงาน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากภาคเหนือตอนบนมีการชลประทานค่อนข้างดี ทั้งชลประทานราษฎร์และชลประทานหลวง การเพาะปลูกพืชบางชนิดจึงเป็นการปลูกซ้ำที่หรือการปลูกหลังนา เช่น การปลูกถั่วเหลืองในฤดูแล้งที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และแม่ฮ่องสอน ดังนั้นในภาคเหนือตอนบนการขยายพื้นที่เพาะปลูกของพืชพาณิชย์ อาจจะไม่ได้นำมาถึงการลดลงของพื้นที่ป่าธรรมชาติหรือพื้นที่ที่มีได้จำแนกเสมอไป ในการวิเคราะห์จำเป็นต้องมีความรู้ถึงระบบเกษตรที่ใช้ในเขตต่าง ๆ

2.1 ข้าว

การขยายตัวของพื้นที่ปลูกข้าวที่มีผลต่อพื้นที่ป่านั้นที่สำคัญเป็นการปลูกข้าวไร่ เพราะการปลูกข้าวไร่มักทำกันในที่ดอนในเขตป่า โดยล้มต้นไม้ใหญ่ลงแล้วปลูกข้าวไร่หมุนเวียนเปลี่ยนไป เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่มีสถิติทางราชการของข้าวไร่หลังปี 2523 เท่าที่มีสถิติระหว่างปี 2513-2523 ปรากฏว่าการปลูกข้าวไร่ในภาคเหนือตอนบนได้เพิ่มจาก 125,323 ไร่ ในปี 2513 เป็น 616,277 ไร่ ในปี 2523 จังหวัดที่ใช้พื้นที่ปลูกข้าวไร่สูงสุดในปี 2523 ได้แก่ น่าน คือมีพื้นที่ข้าวไร่ถึง 222,918 ไร่ เพิ่มขึ้น 58,464 ไร่ ในปี 2513 จังหวัดอื่น ๆ ที่มีการปลูกข้าวไร่มากในขณะนั้นได้แก่ เชียงใหม่ (85,800 ไร่) เชียงราย (84,555 ไร่) และ แม่ฮ่องสอน (82,532 ไร่) เป็นไปได้ว่าเมื่อระบบชลประทาน และตลาดพืชพาณิชย์อื่น ๆ ในภาคเหนือพัฒนา เกษตรกรได้เลิกปลูกข้าวไร่ซึ่งมักจะได้ผลผลิตต่ำ อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาภาคสนามยังพบว่าในท้องที่ห่างไกลในจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง น่าน แพร่ หากการปลูกพืชพาณิชย์ได้ผลตอบแทนต่ำเพราะสภาพทางกายภาพและน้ำฝนไม่อำนวยหรือระบบตลาดของพืชพาณิชย์ยังไม่พัฒนา ก็ยังมีการปลูกข้าวไร่อยู่อย่างกว้างขวาง ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การปลูกข้าวไร่เป็นการปลูกเพื่อยังชีพ เพื่อเป็นหลักประกันในกรณีที่พืชพาณิชย์ล้มเหลว

สำหรับข้าวนาปี ถึงแม้ว่าจะมีการแปรปรวนระหว่างปีต่อปี ซึ่งอาจจะเกิดจากผลของการเปลี่ยนราคาสัมพัทธ์ของพืชเศรษฐกิจ การใช้พื้นที่นาปีก็ยังมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ระหว่างปี 2518-2523 พื้นที่ปลูกข้าวนาปีเพิ่มจาก 3.07 ล้านไร่ เป็น 4.04 ล้านไร่ เพิ่มมากถึง 0.97 ล้านไร่ หลังจากนั้นพื้นที่ปลูกข้าวนาปีก็ลดลงมาจนกระทั่งเหลือ 3.9 ล้านไร่ ในปี 2531 (ตารางที่ 2.16) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะราคาข้าวในช่วงปี 2523-2529 ลดต่ำลงมาโดยตลอด

2.2 ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นพืชที่ปลูกในที่ดอนและนิยมปลูกเป็นพืชไร่เบิกนาในพื้นที่ที่ล้มป่าใหม่ ๆ เพราะการจัดการง่ายสามารถปลูกระหว่างตอไม้ โดยไม่ต้องถอนรากไม้ออกเหมือนมันสำปะหลัง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เริ่มเป็นที่รู้จักปลูกกันแพร่หลายในภาคเหนือ และขยายพื้นที่ปลูกอย่างรวดเร็วกว่า 2 เท่า ระหว่างปี 2513-2518 โดยเพิ่มพื้นที่จาก 149,960 ไร่ เป็น 379,926 ไร่ และเพิ่มเป็น 854,382 ไร่ ในปี 2523 ซึ่งเป็นช่วงที่ราคาสินค้าเกษตรในตลาดโลกสูงขึ้น ระหว่างปี 2523-2531 พื้นที่ปลูกข้าวโพดเพิ่มขึ้นจนเลย 1 ล้านไร่ (ตารางที่ 2.17) สามจังหวัดที่มีการปลูกข้าวโพดมากในภาคเหนือตอนบนคือเชียงราย (250,386 ไร่) น่าน (207,303 ไร่) และพะเยา (117,549 ไร่)

ตารางที่ 2.16 เนื้อที่เพาะปลูกข้าวในปี

(หน่วย = ไร่)

จังหวัด	2518	2523	2528	2531
น่าน	240,896	251,497	175,012	227,391
แพร่	187,426	283,073	272,158	229,003
ลำปาง	361,664	332,696	426,290	452,407
เชียงใหม่	760,792	644,384	560,760	653,712
เชียงราย	998,678	1,528,258	1,109,516	1,155,919
แม่ฮ่องสอน	85,999	72,582	77,337	88,679
ลำพูน	293,006	229,025	244,117	214,604
พะเยา	-	547,216	556,855	579,429
ตาก	137,505	153,261	149,083	214,230
รวม	3,065,966	4,041,992	3,571,128	3,865,374

ที่มา : เหมือนตารางที่ 2.14

ตารางที่ 2.17 เนื้อที่เพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

(หน่วย = ไร่)

จังหวัด	2504	2508	2513	2518	2523	2528	2531
น่าน	4,847	26,153	31,738	74,439	144,041	230,645	207,303
แพร่	2,300	30,894	58,687	82,717	83,803	104,778	78,092
ลำปาง	1,812	10,419	3,870	24,279	188,822	33,733	33,979
เชียงใหม่	1,438	8,087	13,616	47,271	17,709	11,848	16,846
เชียงราย	3,041	7,007	14,925	106,287	246,220	237,641	250,386
แม่ฮ่องสอน	812	900	1,465	-	1,644	8,442	-
ลำพูน	970	690	3,489	-	71,466	8,720	-
พะเยา	-	-	-	-	-	98,367	117,549
ตาก	9,615	4,787	22,170	44,933	100,677	236,675	378,712
รวม	24,835	88,937	149,960	379,926	854,382	970,849	1,082,867

ที่มา : เหมือนตารางที่ 2.14

2.3 ถั่วเหลือง

ถั่วเหลืองเป็นพืชที่ปลูกอยู่ในทุกจังหวัดของภาคเหนือตอนบน ในปี 2531 มีพื้นที่เพาะปลูกรวมกัน 603,603 ไร่ (ตารางที่ 2.18) แต่ส่วนใหญ่เป็นถั่วแฉ้งหรือถั่วหลังนา คือถั่วที่ปลูกหลังการเก็บเกี่ยวข้าวแล้วซึ่งปลูกในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และแม่ฮ่องสอน การขยายตัวของพื้นที่ปลูกถั่วแฉ้งจึงไม่มีผลต่อการขยายที่ทำกินในเขตป่า จังหวัดที่ปลูกถั่วฝน (ปลูกในที่ดอน) ได้แก่ ดาก น่าน แพร่ และลำปาง บางส่วนแม้ว่าพื้นที่ปลูกถั่วฝนจะได้เพิ่มสูงขึ้นมาเรื่อย ๆ แต่รวมกันแล้วในปี 2531 มีพื้นที่ปลูกถั่วฝนเป็นจำนวนประมาณ 2 แสนไร่ หรือประมาณสองในสามของพื้นที่ทั้งหมด

ตารางที่ 2.18 เนื้อที่เพาะปลูกถั่วเหลือง

(หน่วย = ไร่)						
จังหวัด	2504	2513	2518	2523	2528	2531
น่าน	140	6,383	-	-	2,453	32,595
แพร่	480	11,870	7,016	18,275	51,147	105,476
ลำปาง	703	1,692	2,486	4,142	17,746	31,233
เชียงใหม่	33,727	61,095	143,263	183,722	232,520	253,939
เชียงราย	463	6,586	7,449	5,584	29,248	63,300
แม่ฮ่องสอน	500	9,815	10,634	9,415	19,146	20,469
ลำพูน	7,060	992	2,632	-	2,466	6,892
พะเยา	-	-	-	-	7,416	7,875
ดาก	-	4,270	6,547	23,514	46,558	81,824
รวม	43,073	102,703	180,027	244,652	408,700	603,603

ที่มา : เหมือนตารางที่ 2.14

2.4 ถั่วลิสง

ถั่วลิสงเป็นพืชที่ปลูกแพร่หลายในภาคเหนือตอนบนมาก่อนข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มักปลูกในที่ดอน ถั่วลิสงมีการขยายตัวจนกระทั่งปี 2528 ซึ่งมีพื้นที่ถึง 313,719 ไร่ (ตารางที่ 2.19) ตั้งแต่นั้นมา พื้นที่เพาะปลูกถั่วลิสงค่อนข้างคงที่ในปัจจุบัน จังหวัดที่ปลูกถั่วลิสงมากที่สุดคือ ลำปาง เชียงใหม่ และน่าน

ตารางที่ 2.19 เนื้อที่เพาะปลูกถั่วลิสง

(หน่วย=ไร่)

จังหวัด	2504	2513	2523	2528	2531
น่าน	7,288	20,080	50,441	50,419	41,864
แพร่	27,620	24,308	21,824	34,822	31,530
ลำปาง	6,321	25,328	64,234	69,914	74,155
เชียงใหม่	34,103	28,141	41,996	50,654	63,042
เชียงราย	5,725	28,012	40,520	30,554	32,486
แม่ฮ่องสอน	405	5,730	14,830	12,275	6,958
ลำพูน	13,190	7,057	13,911	13,819	9,762
พะเยา	-	-	18,490	33,143	39,407
ตาก	-	2,976	5,065	18,119	14,894
รวม	94,652	141,632	271,311	313,719	314,098

ที่มา : เหมือนตารางที่ 2.14

2.5 มั่นสำปะหลัง

เป็นพืชพาณิชย์ที่มีพื้นที่ปลูกไม่มากนักในภาคเหนือตอนบน และขยายตัวอย่างรวดเร็วในเขตที่ค่อนข้างเขตป่า มีการปลูกแพร่หลายจนมีสถิติ พื้นที่ปลูกก็เฉพาะจังหวัดเชียงราย และพะเยา สำหรับจังหวัดอื่น ๆ พื้นที่ปลูกมีน้อยและไม่มีสถิติก่อนปี 2523 ในปี 2531 จังหวัดเชียงราย และพะเยา ปลูกมันสำปะหลังมากที่สุดในภาคเหนือตอนบน โดยเชียงรายมีพื้นที่ปลูก 84,910 ไร่ และพะเยา 6,593 ไร่ (ตารางที่ 2.20)

นอกจากพืชไร่หลัก ๆ ที่กล่าวมาแล้ว พืชพาณิชย์อื่น ๆ ได้แก่ถั่วเขียว แต่ถั่วเขียวมีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ระหว่างปีต่อกันค่อนข้างมาก ซึ่งน่าจะเป็นผลของการเปลี่ยนแปลงทางราคา อย่างไรก็ตามถั่วเขียวมีแนวโน้มของการขยายพื้นที่ในระยะยาวเช่นกัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การขยายตัวของพืชพาณิชย์โดยเฉพาะพืชไร่เริ่มขยายตัวอย่างมากหลังปี 2513 และสูงสุดราว ๆ ปี 2528 แล้วก็เริ่มซลอตัวลง ดังนั้นพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจประเภทพืชไร่จึงเข้าไปทดแทนป่าตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 และกลางแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 พื้นที่ป่าที่หายไปในระยะหลังแล้วเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่เกษตรส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ ๆ เช่น ผักเมืองหนาวและผลไม้ และทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์

ตารางที่ 2.20 พื้นที่ปลูกมันสำปะหลังในจังหวัดเชียงรายและพะเยา

(หน่วย = ไร่)		
ปี	เชียงราย	พะเยา
2504	49	-
2508	393	-
2513	269	-
2518	6,813	-
2523	36,470	3,964
2528	79,862	4,066
2531	86,235	3,962
2532	84,910	6,593

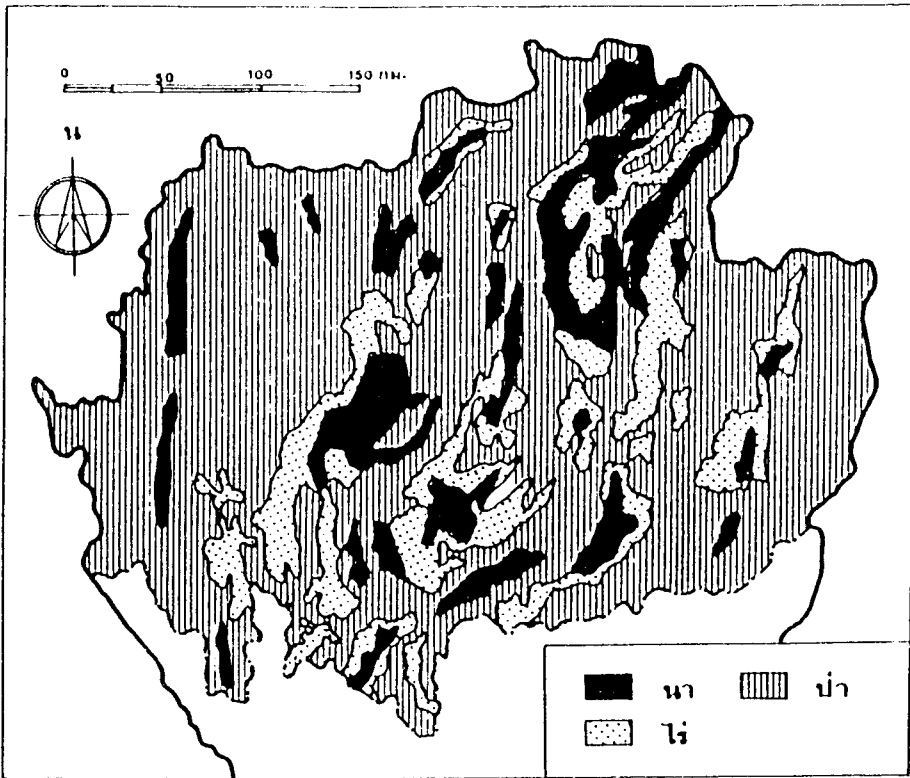
ที่มา : เหมือนตารางที่ 2.14

8. ระบบการผลิตทางการเกษตรและการใช้พื้นที่ป่า

ระบบการผลิตทางการเกษตรและการใช้พื้นที่ป่าในภาคเหนือตอนบน อาจจำแนกได้เป็น 2 เขตใหญ่ ๆ คือ

1. เขตการผลิตของกลุ่มจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย และพะเยา
2. เขตการผลิตของกลุ่มจังหวัดแพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน

ในเขตแรกนั้นมีลักษณะสำคัญคือ มีพื้นที่ราบขนาดใหญ่ 3 แห่งคือ แอ่งที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน แอ่งที่ราบลุ่มเชียงราย-พะเยา และแอ่งที่ราบลำปาง ซึ่งมีพื้นที่รวมกันถึงร้อยละ 88 ของพื้นที่ราบทั้งหมดในภาค มีระบบชลประทานที่ดีแต่มีขนาดการถือครองเล็ก ทำให้มีการใช้พื้นที่ราบเหล่านี้ทำการผลิตทางการเกษตรอย่างเข้มข้น หลายแห่งสามารถปลูกพืชได้ถึง 3 ครั้งในหนึ่งปีบนพื้นที่เดียวกัน ส่วนใหญ่จะปลูกข้าว ถั่วเหลือง และกระเทียม แต่บางพื้นที่ของจังหวัดลำปางและลำพูนซึ่งมีปริมาณน้ำฝนต่ำเพราะอยู่ในเขตอัปสบนจะมีการผลิตลำหลังอยู่บ้าง ด้วยเหตุนี้ จึงมีแรงกดดันให้ประชากรขยายตัวไปใช้พื้นที่ดอนที่อยู่ชายขอบกระทะของแอ่งที่ราบมากขึ้นตั้งแต่ก่อนปี 2500 เล็กน้อย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกพืชพาณิชย์ที่สำคัญคือ อ้อย ยาสูบ และถั่วลิสง มากกว่าการปลูกข้าวไร่ หลังจากปี 2518 จึงมีการเปลี่ยนไปปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มากขึ้น และในปัจจุบันได้มีความพยายามขยายพื้นที่ดอนในบริเวณที่สูงขึ้นไปอีกเพื่อปลูกผลไม้ และเริ่มมีการนำเอาพื้นที่ป่าไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นที่ไม่ใช่การเกษตร เช่น การทำที่ตากอากาศและสำนักสงฆ์ เป็นต้น ซึ่งผู้ใช้ที่ดินมักจะไม่ใช่คนในท้องถิ่น



รูปที่ 2.2 แผนที่ประเภทที่ดินเพื่อการเกษตรในภาคเหนือตอนบน

สำหรับที่ดอนในหุบเขาซึ่งเป็นชุมชนปิดเพราะเส้นทางคมนาคมติดต่อกับภายนอกได้ยาก ชาวบ้านจะยังคงพึ่งพาการปลูกข้าวไร่ไปพร้อม ๆ กับการปลูกพืชไร่อย่างจำกัด ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นข้าวโพดและถั่วลิสง แต่มักจะไม่ค่อยประสบความสำเร็จนักเนื่องจากมีพื้นที่จำกัดเพราะมีการกันพื้นที่ป่าให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ และป่าอนุรักษ์ประเภทอื่น ประกอบกับการแย่งชิงการใช้พื้นที่ป่ากับคนภายนอก ทำให้ระบบการเพาะปลูกพืชไร่แบบหมุนเวียนเสียความสมดุล มีผลผลิตตกต่ำ ชาวบ้านจึงมักจะถูกบีบให้ต้องหันไปพึ่งพาการหาเลี้ยงชีพด้วยการตัดไม้ขาย

ในกรณีของพื้นที่สูงปรากฏว่า มีการพัฒนาเพื่อเปลี่ยนแปลงระบบการปลูกพืชจากฝิ่นมาเป็นพืชพาณิชย์ชนิดอื่นอย่างรวดเร็ว พืชสำคัญมักจะเป็นพืชประเภทผักโดยเฉพาะกะหล่ำปลี บางพื้นที่ประสบความสำเร็จในการปลูกกาแฟ และผลไม้บ้าง แต่มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ชาวเขาส่วนใหญ่ยังคงพึ่งพาการปลูกข้าวไร่ และทดลองปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ซึ่งได้รับการแนะนำมาจากภายนอก และเปลี่ยนแปลงมาหลายครั้งแล้ว หลังจากต้องประสบความล้มเหลวซ้ำแล้วซ้ำอีกเพราะปัญหาการผลิตและการตลาด การปลูกพืชพาณิชย์โดยเฉพาะพืชผัก

ทำให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อการเพาะปลูกมากขึ้น จะมีเพียงบางพื้นที่ที่มีประชากรไม่หนาแน่นและประสบความสำเร็จในการทำการเกษตรถาวร เช่น ปลูกกาแฟ และผลไม้เท่านั้นที่พบว่ามีการลดพื้นที่เพาะปลูกลงบ้าง แต่ไม่มากนัก และในอนาคตชาวเขาอาจจะกลับไปขยายพื้นที่เพิ่มมากขึ้นอีก หากปราศจากมาตรการควบคุมที่เปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมด้วย ในเขตนี้มาตรการของรัฐในการพยายามที่จะอพยพย้ายถิ่นชาวเขาออกจากพื้นที่ต้นน้ำยังไม่ประสบความสำเร็จ ขณะที่โครงการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ทดแทนฝิ่นของหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐนำไปสู่การบุกเบิกพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น

ในเขตการผลิตกลุ่มที่ 2 มีลักษณะแตกต่างจากกลุ่มแรกอย่างชัดเจน คือ มีพื้นที่ราบสำหรับการปลูกข้าวนาดีเพียงเล็กน้อย รวมกันประมาณร้อยละ 12 ของพื้นที่ราบทั้งหมดในเขตภาคเหนือตอนบน นอกจากนั้น พื้นที่ราบเหล่านี้ส่วนใหญ่ต้องอาศัยน้ำฝน มีเพียงส่วนน้อยที่มีระบบชลประทาน ทำให้ไม่สามารถเพาะปลูกพืชแบบเข้มข้นได้ และมีแรงผลักดันให้ชาวบ้านต้องทำข้าวไร่เสริม จึงปรากฏว่าพื้นที่ดอนชายขอบกระตะของแอ่งที่ราบเขตนี้ถูกบุกเบิกมาเป็นเวลานานแล้วก่อนปี 2500 เพราะคนต้องการปลูกข้าวไร่มากกว่าปลูกพืชพาณิชย์ (Judd 1977) ในปัจจุบันการใช้พื้นที่ดอนเหล่านี้ปลูกข้าวไร่ได้ลดลงไปบ้าง เพราะมีการปลูกข้าวโพดแทรก แต่ก็ยังไม่สามารถทดแทนข้าวไร่ได้ทั้งหมด ซึ่งแสดงว่าพื้นที่นี้เป็นระบบพืชไร่ดั้งเดิมของคนท้องถิ่นซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นไทยลื้อในกรณีของจังหวัดน่าน ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่ปลูกพืชไร่ใหม่เช่นในกรณีของพื้นที่ไร่ในจังหวัดเชียงรายที่มีคนบุกเบิกจากภายนอก มักจะมีการใช้รถแทรกเตอร์บุกเบิกที่ไร่ขนาดใหญ่ ปลูกข้าวโพดทั้งหมด โดยไม่ปลูกข้าวไร่ผสม อย่างไรก็ตาม พื้นที่ดอนใกล้ทางหลวงหรือใกล้ตัวเมืองจะมีการปลูกผลไม้มากขึ้น ซึ่งมักจะเป็นส้ม โดยมีระบบการปลูกพืชแบบผสมผสาน กล่าวคือมีการปลูกต้นส้มอยู่ระดับต่ำสุดของเนิน มีข้าวไร่อยู่ตอนกลาง และข้าวโพดอยู่ยอดเนิน บางครั้งก็อาจมีถั่วลิสงแทรกบ้างแต่ไม่มากนัก

สำหรับพื้นที่สูงจะมีการบุกเบิกพื้นที่เพาะปลูกมากโดยเฉพาะในจังหวัดแพร่ ส่วนในจังหวัดน่านนั้นเคยเป็นพื้นที่สู้รบระหว่างทหารกับพรรคคอมมิวนิสต์ ทำให้ชาวเขาหลบหนีภัยออกจากพื้นที่ และทหารได้เข้าควบคุมพื้นที่แล้วใช้นโยบายบีบบังคับย้ายถิ่นอย่างน้อย 2 พื้นที่ คือ บ้านม้งสองแคว อำเภอเมือง และบ้านเข้และม้งที่ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว

บทที่ 3

ประวัติการตั้งถิ่นฐานและการบุกเบิกพื้นที่ป่า

ปาลักษณ์ทางกายภาพของภาคเหนือที่มีภูเขาสูงอยู่มากมาย และมีที่ราบขนาดใหญ่ซึ่งเหมาะแก่การทำเกษตรกรรมเพียงเล็กน้อยเป็นที่ตั้งของจังหวัดและอำเภอ ทำให้เกิดแรงกดดันให้ประชากรต้องขยายพื้นที่การเกษตรเข้าไปในพื้นที่ 3 ประเภทที่สำคัญคือ 1) พื้นที่ดอนชายขอบกระทะของแอ่งที่ราบลุ่ม เช่น ที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน และเชียงราย เป็นต้น 2) ที่ราบลุ่มขนาดเล็กในหุบเขา ซึ่งอาจมีขนาดตั้งแต่เป็นเพียงหมู่บ้านเดียวจนถึงเป็นตำบล เช่น ตำบลก้อในจังหวัดลำพูน ตำบลเมืองคองในอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ตำบลสะเอียบในอำเภอสอง จังหวัดแพร่ และกิ่งอำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน เป็นต้น 3) พื้นที่สูงในเขตนํ้าลำธารต่าง ๆ ซึ่งมักจะมีชนกลุ่มน้อยที่เป็นชาวเขาอาศัยอยู่ และในระยะหลังก็มีชาวพื้นราบขึ้นไปตั้งถิ่นฐานอยู่เช่นกัน บทนี้มุ่งจะวิเคราะห์ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานและการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตรของชุมชนในพื้นที่ทั้ง 3 ประเภทข้างต้น ซึ่งพบว่ามี การตั้งชุมชนใหม่ขึ้นมาในพื้นที่เหล่านั้นเกือบตลอดเวลา แต่มีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ชุมชนทั้งเก่าและใหม่เหล่านั้นมีประวัติศาสตร์ร่วมสมัยที่คล้ายคลึงกันอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงหลังจากที่รัฐและระบบเศรษฐกิจจากภายนอกได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงชุมชนมากขึ้น หลังจากการมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี 2504 ดังนั้น เพื่อที่จะสามารถเข้าใจกระบวนการเคลื่อนไหวของการตั้งถิ่นฐานและการใช้พื้นที่ป่าได้ชัดเจนขึ้น การศึกษานี้จะแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาประมาณ 100 ปี บนพื้นฐานของลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะการใช้ที่ดิน และระบบการผลิต ออกเป็น 4 ช่วงใหญ่ ๆ อย่างคร่าว ๆ คือ

1. ช่วงก่อนสงครามโลก ครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2430 - 2485) เรียกว่า ยุคบ้านป่า
2. ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2485 - 2507 เรียกว่า ยุคอำนาจเถื่อน

3. ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2508 - 2517 เรียกว่า ยุคการทำไม้เถื่อน
4. ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2518 - ปัจจุบัน เรียกว่า ยุคการแย่งชิงทรัพยากร

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า ประวัติการตั้งถิ่นฐานของชาวพื้นราบและชาวเขานั้นมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง เพราะชาวเขานั้นอยู่ในเขตป่ามานานแล้วและขยายตัวหรือย้ายถิ่นไปมาอยู่บนที่สูง ขณะที่ชาวพื้นราบจะขยายชุมชนออกไปจากหมู่บ้านในเขตที่ราบลุ่มสู่ที่ดอน หุบเขาและที่สูง ดังนั้น จึงจะพิจารณาประวัติของคนทั้งสองกลุ่มแยกกัน แต่จะพยายามโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนสองกลุ่มนี้ทั้งในด้านการแลกเปลี่ยนและความขัดแย้ง ซึ่งพบว่าได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นในหลายท้องถิ่น

การศึกษาประวัติการตั้งถิ่นฐาน และการบุกเบิกพื้นที่ที่ป่านั้นจะเกี่ยวข้องกับประเด็นสำคัญ 4 ประการคือ 1) ลักษณะการเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐาน 2) โครงสร้างอำนาจและอิทธิพลในชุมชนที่เกี่ยวกับการจัดการและการถือครองที่ดิน 3) ระบบการผลิตของชุมชน 4) ทศนคติของชาวบ้านเกี่ยวกับป่า ประเด็นทั้ง 4 ประการนี้มีความเกี่ยวพันกันอย่างซับซ้อนและหลากหลายภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนมากขึ้นและเพื่อความสะดวกในการนำเสนอ บทนี้จะแยกพิจารณา 3 ประเด็นแรกพร้อมกันในส่วนที่หนึ่ง และประเด็นสุดท้ายในส่วนหลังเพียงประเด็นเดียว โดยจะพยายามเน้นให้เห็นถึงความเกี่ยวพันกันระหว่างทั้งสองส่วน

1. พัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานและการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า

จากการศึกษากรณีหมู่บ้านตัวอย่างในเขตป่าอนุรักษ์ เขตต้นน้ำและเขตป่าชายขอบของป่าอนุรักษ์พบว่า ในช่วงเวลา 100 ปีที่ผ่านมา สามารถแบ่งพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานและการบุกเบิกพื้นที่ป่าออกไปเป็น 4 ช่วงเวลาอย่างกว้าง ๆ ซึ่งบทนี้จะได้วิเคราะห์ยุคสมัยเหล่านี้อย่างละเอียดตามลำดับ โดยอาศัยหลักฐานจากกรณีศึกษาภาคสนามของหมู่บ้านหลัก 3 แห่ง และหมู่บ้านที่ศึกษาเฉพาะกรณีอีก 9 แห่ง ตลอดจนอาศัยรายงานการวิจัย และผลการศึกษาของนักมานุษยวิทยาที่ศึกษาหมู่บ้านในเขตป่าในที่อื่นๆ ของภาคเหนือตอนบนประกอบ การพิจารณาด้วย

1.1 ยุคบ้านป่า (ก่อนสงครามโลก ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2480-2485)

ในช่วงนี้พบว่าในเขตที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ระดับที่ตั้งของจังหวัด และที่ราบลุ่มขนาดกลางระดับที่ตั้งอำเภอมีประชากรออกไปตั้งถิ่นฐานอยู่เกือบเต็มทุกพื้นที่แล้ว และเริ่มมีแรงกดดัน

ดันให้ประชากรขยายตัวออกไปหาที่ทำกินนอกที่ราบลุ่มบ้างซึ่งเกิดจากการเพิ่มของประชากร และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองที่รัฐบาลกลางจากกรุงเทพฯ ได้ผนวกเอาภาคเหนือเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของระบบเทศาภิบาล มีการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระ ขณะเดียวกันก็มีการเคลื่อนย้ายเข้ามาของชาวต่างถิ่น เช่น ข้าราชการ พ่อค้าเงินจากภาคอื่น ๆ ของประเทศ ชาวต่างชาติจากประเทศใกล้เคียง เช่น ไทยใหญ่ พม่า และชาวไทยจากนอกประเทศ กลุ่มอื่นๆ ทั้งการเกิดอุตสาหกรรมทำไม้ของบริษัทฝรั่ง ประชากรจึงมีความสนใจที่จะบุกเบิกที่ทำกินเพิ่มขึ้น แต่การขยายตัวไปตั้งชุมชนในเขตที่ตอนชายขอบกระเพาะยังมีไม่มากนัก มีเพียงชาวบ้านที่อยู่ชุมชนใกล้เคียงเข้าไปใช้พื้นที่นี้เพื่อเก็บของป่าและทำไร่บ้าง ชาวบ้านพื้นราบไร่ที่ดินส่วนใหญ่จะเลือกไปแสวงหาที่ตั้งชุมชนในแอ่งที่ราบลุ่มขนาดเล็กในหุบเขาในระดับเป็นที่ตั้งตำบล จึงปรากฏว่ามีชุมชนเกิดขึ้นในพื้นที่นี้จำนวนมาก ที่ราบในหุบเขาเหล่านี้เดิมอาจเคยเป็นที่อยู่ของชนชาติดั้งเดิม เช่น ชาวละว้า และชาวปกากะญอ โดยมีชาวพื้นราบมาแทรกและยึดครอง หรือเป็นชุมชนร้างที่กลุ่มชนดั้งเดิมได้ย้ายออกไปแล้ว เพราะภัยธรรมชาติ โรคระบาด และภัยสงคราม เป็นต้น ชาวละว้าและชาวปกากะญอจะถูกผลักดันให้อพยพเข้าไปในหุบเขาที่มีขนาดเล็กลงไปอีก

กระบวนการเช่นนี้เห็นได้อย่างชัดเจนในแอ่งที่ราบหุบเขาหลายแห่งในจังหวัดเชียงใหม่ เช่น หุบเขาดำบลยังเมินในอำเภอสะเมิง และหุบเขาดำบลแม่วินในกิ่งอำเภอแม่วาง ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ของชุมชนละว้า ต่อมาชาวปกากะญอมาตั้งถิ่นฐานอยู่แทนหลังจากชาวละว้าอพยพออกไป และในช่วงนี้ก็มีชาวพื้นราบเริ่มเข้ามาจับไล่ชาวปกากะญอให้ถอยร่นออกไป (Uraiwan et al. 1988) ที่ราบในหุบเขาบางแห่งนั้นเคยเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นเพราะอยู่ในการค้าโบราณหรือเส้นทางเดินทัพโบราณ แล้วอาจร้างไปหรือมีชุมชนอยู่ต่อมาแต่มีขนาดเล็กมาก

การออกแสวงหาพื้นที่ราบในหุบเขานี้มักจะมีวัตถุประสงค์ที่จะหาที่ทำนาเพื่อการยังชีพ ปรากฏให้เห็นในหลายพื้นที่ เช่น ตำบลเมืองคองในอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งต่อมาถูกประกาศให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาว ตำบลสะเอียบ ในอำเภอสอง จังหวัดแพร่ ซึ่งต่อมาถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติแม่ยม และกิ่งอำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน เป็นต้น

นอกจากการแสวงหาพื้นที่ทำนาแล้ว การตั้งชุมชนตามที่ราบขนาดเล็กในหุบเขานี้ยังมีวัตถุประสงค์ในการทำสวนเมืองและการไปรับสัมปทานทำไม้อีกด้วย ปรากฏว่าในช่วงนี้มีชุมชนทำสวนเมืองเกิดขึ้นหลายแห่ง เช่น ตำบลป่าเป๋ในอำเภอแม่แตง และตำบลป่าเมี่ยงในอำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น ส่วนชุมชนที่เกิดจากการทำสัมปทานไม้ก็มี เช่น

บ้านช้างในอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาของชยันต์ พบว่าบ้านช้างเริ่มจากเป็นปางไม้ของบริษัทยักษ์ในราวปี 2443 ซึ่งมีคนงานเป็นชาวขมุ ต่อมาชาวพื้นราบไร่ที่ทำกินขึ้นมาทำสวนเมืองและมิดนที่เคยเป็นทาสเก่าของเจ้าเข้ามาเลี้ยงวัวควายในระบบแบ่งครึ่งคือ รับเลี้ยงวัวควายของคนอื่น เมื่อมีลูกออกมาก็แบ่งกันระหว่างเจ้าของวัวควายและผู้เลี้ยงคนละครึ่ง (Chayan 1984)

อาจกล่าวได้ว่าแอ่งที่ราบขนาดเล็กในหุบเขาของภาคเหนือตอนบนนั้น เดิมเคยเป็นชุมชนของชนดั้งเดิม หรือเป็นชุมชนขนาดเล็กของผู้บุกเบิกที่เข้ามาอยู่ เพราะเป็นจุดที่อยู่ในเส้นทางการค้าหรือเส้นทางเดินทัพโบราณ และบางแห่งก็ยังไม่เคยเป็นที่ตั้งชุมชนมาก่อน ชาวพื้นราบที่เข้าไปแสวงหาพื้นที่เหล่านี้มีเป้าหมายสำคัญ ๆ คือ 1) ต้องการหาที่ดินเพื่อทำนา 2) เข้าไปทำสวนเมือง 3) หาที่เลี้ยงวัวควาย และที่สำคัญคือ 4) เข้าไปทำสัมปทานไม้

สำหรับหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูนนั้นตั้งอยู่ในที่ราบหุบเขาซึ่งเดิมเคยเป็นที่ตั้งชุมชนชาวลัวะ และเป็นชุมชนริมแม่น้ำปิง ตามเส้นทางการค้าและเส้นทางเดินทัพ ขึ้นอยู่กับเมืองตาก ในราวปี 2420-2430 บริษัททำไม้ของอังกฤษคือ บริษัทบอมเบย์ เบอร์มา ได้รับสัมปทานทำไม้จากเจ้าเมืองระแหง (ตาก) แล้วให้บริษัทลูกช่วงของชาวพม่าและไทยใหญ่เข้าไปตั้งปางทำไม้ขึ้น ปรากฏว่ามีผู้รับเหมารับจ้างแรงงานจากเมืองลำปาง แพร่ และน่าน รวมทั้งชาวขมุได้รวมเข้ามาทำงานด้วย ต่อมาเชื้อสายของเจ้าเมืองตากคือ เจ้าฟ้าศรีและชายาซึ่งเป็นเจ้าเมืองลำปางได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ดูแลผลประโยชน์ในการทำไม้ในปาง ทำให้เกิดเป็นชุมชนขึ้นเพราะมีการเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงตัวเอง ในระยะแรก ๆ ปางไม้นั้นตั้งขึ้นแยกอิสระจากชุมชนเล็ก ๆ ที่มีอยู่เดิม แต่หลังจากเจ้าฟ้าศรีมาอยู่พร้อมบริวารมากขึ้นก็ปรากฏว่ามีความสัมพันธ์กับชาวบ้านที่อยู่เดิมมากขึ้นในลักษณะเป็นผู้อุปถัมภ์ และแลกเปลี่ยนแรงงานอย่างไรก็ตาม ชุมชนนี้มีขนาดเล็กมาก เพราะต้องเผชิญกับโรคภัยไข้เจ็บและต้องสูญเสียชีวิตตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็กทารก

บุตรชายเจ้าฟ้าศรีคือเจ้าหมื่นได้แต่งงานกับนางบัวซึ่งเป็นบุตรสาวของพ่อเลี้ยงนายฮ้อย ทำให้ตระกูลเชื้อสายเจ้าเมืองตากมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับตระกูลของผู้รับช่วงทำไม้ชาวพม่าและไทยใหญ่ และต่อมากลายเป็นตระกูลผู้นำที่สำคัญที่สุดของชุมชน เพราะพ่อเลี้ยงนายฮ้อยซึ่งมีช้างทำไม้ถึงร้อยเชือกเป็นบุตรบุญธรรมของพ่อเลี้ยงป่าไม้ชาวพม่าที่มารับจ้างบริษัทบอมเบย์เบอร์มากับเมียชาวไทยใหญ่ ต่อมาตระกูลนางบัวจึงผูกขาดการทำไม้ทั้งหมด นางบัวส่งลูกไปเรียนหนังสือทั้งที่จังหวัดเชียงใหม่และกรุงเทพฯ ลูกสาวสองคนได้แต่งงานกับข้าราชการจากกรุงเทพฯ ซึ่งต่อมาได้เป็นรองอธิบดีกรมป่าไม้ ทำให้ตระกูลนางบัวมีสถานภาพสูงเป็นที่พึงพิงของคนในชุมชนซึ่งจะเข้ามารับจ้างทำงานบ้านและงานในไร่

เพื่อได้รับส่วนแบ่งข้าวไปบริโภค ขณะเดียวกันนั้น การแต่งงานของลูกสาวนางบัวกับข้าราชการผู้ใหญ่ ก็แสดงให้เห็นว่าอำนาจในชุมชนบ้านป่าเริ่มติดต่อกับอำนาจภายนอกบ้างแล้ว แม้ว่าในปี 2457 รัฐบาลจะประกาศจัดตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นกับอำเภอสามเงา จังหวัดตาก และมีการแต่งตั้งกำนันขึ้น ในปี 2470 ชาวบ้านคือ ขุนไกร ได้เป็นกำนัน แต่ก็ไม่สามารถแสดงบทบาทเป็นผู้นำที่มีอำนาจได้เต็มที่ เพราะอำนาจส่วนใหญ่ยังคงอยู่กับตระกูลของนางบัว ดังจะเห็นได้ว่าลูกหลานของขุนไกรในปัจจุบันล้วนแต่มีฐานะยากจนไม่มีที่นา ขณะที่ลูกหลานนางบัวมีที่นาขนาดใหญ่ อาจกล่าวได้ว่าตระกูลนางบัวเกือบจะเป็นตระกูลเดียวที่มีที่นาขณะที่ชาวบ้านอื่น ๆ หากไม่มารับจ้างนางบัวก็จะทำข้าวไร่

ระบบการผลิตเกือบทั้งหมดของหมู่บ้านในช่วงนี้จะขึ้นอยู่กับการทำไม้ การทำนาจะจำกัดอยู่ที่ทุ่งนาหลวงของตระกูลนางบัว โดยชาวบ้านมารับจ้างทำเพื่อแลกข้าว ชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำข้าวไร่ นอกจากไม้แล้วระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านมีลักษณะปิดเพราะมีการค้าขายกับภายนอกน้อยมาก ชาวบ้านอาจจะเก็บของป่าขายเพื่อแลกสินค้าที่มีพ่อค้าวัวต่างและบรรพบุรุษเรือมาขายบ้าง แต่คงมีปริมาณน้อยมาก หลังจากการทำสัมปทานไม้สิ้นสุดลงในปี 2478 ชาวบ้านที่ยังคงอาศัยอยู่ต่อไปได้หันไปบุกเบิกที่นาเพิ่มขึ้นบ้างที่ทุ่งได้ แต่ก็ยังคงพึ่งการทำไร่เป็นหลัก อาศัยความผูกพันแบบเครือญาติเป็นเครื่องประกันความมั่นคงในสิทธิการใช้ที่ดิน ในระยะนี้ลักษณะการผลิตของชาวบ้านมีสภาพไม่แตกต่างจากบ้านป่าทั่วไปคือมีการผลิตเพื่อยังชีพเป็นส่วนใหญ่

ลักษณะสำคัญของระบบการผลิตแบบบ้านป่านั้นค่อนข้างจะมีอิสระจากอำนาจภายนอกชุมชน การจัดการในการผลิตจะขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และแบบแผนตามประเพณีเป็นหลัก ดังนั้น คนในชุมชนจึงเกิดจากการชักชวนญาติพี่น้องมาอยู่ร่วมกัน การใช้พื้นที่ทำไร่นั้นมักจะยึดถือสิทธิการใช้เป็นหลัก ขึ้นอยู่กับความสามารถในการใช้แรงงานของแต่ละกลุ่มตระกูล ในลักษณะเช่นนี้ทำให้มีการบุกเบิกที่นาได้จำนวนน้อย ส่วนใหญ่จะทำไร่แบบหมุนเวียน ซึ่งแต่ละคร้วเรือนจะต้องมีที่ไร่ที่ใช้สำหรับการหมุนเวียนไม่น้อยกว่า 5 แปลง (แปลงละประมาณ 5-10 ไร่) จึงจะพอเพียงต่อการยังชีพ เพราะการผลิตแบบไร่หมุนเวียน แม้ว่าจะได้ผลผลิตมากในบางปีแต่ก็มีความแน่นอนน้อยกว่านาข้าว อย่างไรก็ตาม การมีประชากรน้อยและไม่ผลิตเพื่อขายเป็นหลักทำให้คนไม่ต้องการขยายพื้นที่มากนัก

สำหรับกรณีหมู่บ้านขนาดเล็กที่มีชนกลุ่มน้อยดั้งเดิมอยู่ การเกษตรจะเป็นนาแบบขั้นบันไดผสมกับการทำข้าวไร่ ซึ่งมักจะพบว่าชีวิตบ้านป่านั้นไม่อุดมสมบูรณ์เสมอไป มักมีความไม่แน่นอนสูง ในบางช่วงก็เกิดการขาดแคลน จึงมีแรงผลักดันให้ขยายพื้นที่นาข้าวอยู่

เสมอ เช่น กรณีบ้านแม่สะป็อกในตำบลแม่วิน ซึ่งเริ่มขยายพื้นที่จากบ้านเดิมในบริเวณใกล้เคียงมาตั้งชุมชนใหม่ในช่วงประมาณปี 2470

ในยุคบ้านป่านี้นั้น บ้านที่สูงซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารปรากฏว่ามีชาวเขาเริ่มอพยพเข้ามาจากตอนใต้ของจีน พม่า และลาว เช่น ชาวม้ง มูเซอร์ เข่า ลีซอ และอะข่า กลุ่มชนเหล่านี้จะเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตอนเหนือของจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ และน่าน (Geddes 1976 และ Dessaint 1971) ชุมชนของชาวเขาเหล่านี้ในช่วงแรกจะไม่ตั้งอย่างถาวรนัก มีการเคลื่อนย้ายอยู่เสมอ หลังจากตั้งถิ่นฐานได้ราว 10-20 ปีในบริเวณอุทยานแห่งชาติดอยหลวงซึ่งต่อมาเป็นที่ตั้งบ้านชาวเขาในกรณีศึกษานั้น ปรากฏว่าก่อนหน้าปี 2500 ได้มีชุมชนของลีซอและเข่าสลับกันมาตั้งชุมชนหลายครั้ง จะสังเกตเห็นได้ว่าปัจจุบันชุมชนชาวเขาที่อยู่ติดต่อกันอย่างต่อเนื่องจะมีอายุอย่างสูงประมาณ 30 กว่าปี

1.2 ยุคอำนาจเถื่อน (ประมาณปี พ.ศ. 2485-2507)

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ชาวบ้านไร่ที่ดินซึ่งอาศัยอยู่ในเขตที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ระดับจังหวัดและอำเภอเริ่มประสบกับปัญหาในการทำนาเช่าเพราะได้ผลผลิตหลังแบ่งเป็นค่าเช่าแล้วไม่พอบริโภค ประกอบกับมีการส่งเสริมและขยายการปลูกพืชพาณิชย์ใหม่ที่สำคัญ 3 ชนิดคือ ยาสสูบ อ้อย และถั่วลิสง ซึ่งสามารถปลูกได้ดีในที่ดอนเพราะไม่ต้องการน้ำมากนัก นอกจากนั้น ยังมีการทำสัมปทานไม้ของบริษัทของชาวต่างชาติ และบริษัทลูกช่วงในบริเวณพื้นที่ดอนชายขอบกระทะของแอ่งที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ โดยเฉพาะการทำไม้หอมบนรถไฟ จนจำนวนต้นไม้ใหญ่ได้ลดลงอย่างมาก ทำให้เกิดความสะดวแก่ชาวบ้านจากที่ราบลุ่มจะอพยพเข้าไปตั้งชุมชนใหม่เพื่อปลูกพืชพาณิชย์ในเขตที่ดอนชายขอบกระทะมากขึ้น แทนที่จะต้องเข้าไปในแอ่งที่ราบลุ่มตามหุบเขาขนาดเล็กเช่นที่เคยทำมาในยุคก่อนเท่านั้น ขณะเดียวกับการปลูกอ้อยและยาสูบซึ่งต้องใช้ไม้ฟืนมาเคี่ยวน้ำอ้อยและบ่มใบยา มีผลทำให้ต้นไม้ขนาดเล็กในป่าชายขอบกระทะที่เหลือถูกตัดไปใช้อย่างรวดเร็ว และในช่วงนี้เองรัฐบาลได้ส่งเสริมให้มีการนำเอายาสิตีที่มาฉีดในชุมชนต่าง ๆ ทำให้ปัญหาจากโรคมาลาเรียลดลงจนสามารถขยายชุมชนในเขตชายขอบกระทะได้มาก

สำหรับหมู่บ้านเก่าในแอ่งที่ราบลุ่มที่ตั้งมานานแต่อยู่ใกล้ชายขอบกระทะ ก็เริ่มมีชาวบ้านขยับขยายเข้าไปบุกเบิกที่ป่ารอบ ๆ หมู่บ้านเพื่อปลูกข้าวไร่เสริมผลผลิตในพื้นที่นาดำ ในปี 2492 ชาวบ้านปิงในอำเภอเชียงคำซึ่งปัจจุบันอยู่ในจังหวัดพะเยา ได้เริ่มขยายที่ทำกินเข้าไปในป่ารอบหมู่บ้านเพื่อปลูกข้าวไร่ และในปี 2496 ชาวบ้านก็ได้้นำเอารถแทรกเตอร์มาช่วยบุกเบิกป่าเป็นครั้งแรก (Moerman 1968: 91-92) ที่ตำบลบ้านกาด อำเภอสันป่าตอง

จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นหมู่บ้านเก่าแก่อยู่ในที่ราบใกล้ชายขอบกระทะ ก็มีชาวบ้านได้เข้าไปบุกเบิกที่ดอนในป่าเพื่อปลูกยาสูบและทำไร่ไถ่กันมาก ในระหว่างปี 2485-2490 หลังจากมีการห้ามปลูกฝิ่นของบริษัทยาสูบต่างชาติในบริเวณนั้นแล้ว ชาวบ้านหลายคนสามารถสร้างความมั่งคั่งจากการปลูกพืชพาณิชย์เหล่านี้ และนำรายได้ไปซื้อที่ดินาสะสมไว้ได้มากจนเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ในหมู่บ้าน ต่อมาชาวบ้านที่ยากจนก็ย้ายออกจากบ้านเกิดไปตั้งชุมชนใหม่ในที่ไร่ และตั้งชื่อว่าบ้านใหม่สวรรค์ (Anan 1984)

ในชุมชนบ้านเก่าที่ตั้งอยู่ชายขอบกระทะของแอ่งที่ราบลุ่มเชียงรายน เช่น บ้านดอนในตำบลดอนศิลา อำเภอเวียงชัยนั้น ปรากฏว่าในระยะเวลาที่มีประชากรจากอำเภออื่น ๆ ของจังหวัดเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเพิ่มขึ้นเพื่อหาที่ทำกินในเขตป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน โดยมาพักกับญาติในหมู่บ้านดอนก่อนแล้วเริ่มออกไปจับจองที่ดินในป่า บางรายก็เข้ามาขอซื้อที่ปลูกบ้านในบ้านดอนแล้วออกไปบุกเบิกที่ป่า การหลั่งไหลของผู้คนจากที่อื่นเข้ามาในหมู่บ้านมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านดอนโดยเฉพาะผู้นำ เข้าไปจับจองพื้นที่ป่าและขายให้ผู้อพยพเข้ามาใหม่ การอพยพของชาวจังหวัดเชียงรายนี้นส่วนหนึ่งเกิดจากอุทกภัย น้ำท่วมที่ไร่นาในเขตใกล้แม่น้ำหลายสายรวมทั้งกว๊านพะเยาด้วย และผู้อพยพบางส่วนก็เป็นโจรสล่ายุคผู้พิทักษ์กฎหมายหมิ่นมา เมื่อมีคนอพยพมามากขึ้น ผู้นำหมู่บ้านคือผู้ใหญ่บ้านดอนจึงฉวยโอกาสเอะที่ป่ามาจัดสรรขายให้แก่ผู้มาใหม่ ในรูปของการเก็บภาษีที่ดิน ทำให้ชาวบ้านคิดว่าพื้นที่นี้มีการจัดสรรที่ในเขตป่าสงวนให้ราษฎร จึงย้ายเข้ามาเพิ่มขึ้น จนในที่สุดมีการแยกไปตั้งเป็นบ้านใหม่หลายแห่ง เช่น บ้านแม่ลม (ชัยพฤกษ์) และบ้านจอบู่หลาน (จอบุญ) เป็นต้น และหลังจากปี 2508 ก็มีการตั้งหมู่บ้านในกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงรายอีกบ้านหนึ่ง

สำหรับหมู่บ้านชายขอบกระทะที่เป็นกรณีศึกษาและตั้งขึ้นในช่วงเวลานี้นั้นมี 2 แห่งด้วยกันคือ บ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ และบ้านห้วยไฟในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่อาว อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ทั้งสองหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านที่อยู่ชายขอบกระทะของที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน

บ้านห้วยแก้วนั้นเดิมเป็นชุมชนของชาวลัวะซึ่งปล่อยร้างไป ตั้งอยู่บนเส้นทางขึ้นไปหมู่บ้านป่าเมี่ยงบนที่สูง หลังสงครามโลกก็มีคนจากหมู่บ้านในอำเภอคอยสะเกิดและสารภีอพยพมาจับจองพื้นที่ปลูกข้าว ต่อมาก็มีชาวลื้อที่มาค้าขายแล้วลงหลักปักฐานอยู่ด้วย สำหรับชาวอำเภอสารภีที่อพยพมานั้นทั้งหมดนับถือศาสนาคริสต์ ส่วนใหญ่จะเป็นคนยากจนไร้ที่ดินที่ถูกชาวบ้านกล่าวหาว่าเป็นผิเกะ ทำให้ไม่เป็นที่ยอมรับของคนในท้องถิ่นจึงต้องหนีมาตั้งบ้านเรือนใหม่ (Chartchai 1983) ในปี 2496 กรมป่าไม้เริ่มเข้ามาปักเขตแนวป่าเพื่อเตรียมการประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติแม่อาว โดยกันพื้นที่ทำกินของชาวบ้านออก และในปี

2498 ชาวบ้านก็ได้เอกสารสิทธิระดับหนึ่งคือใบแจ้งการครอบครองพื้นที่ (ส.ค. 1) แต่ก็ยังมีชาวบ้านย้ายเข้ามา จึงต้องเข้าไปบุกเบิกพื้นที่ในเขตป่าเพื่อเตรียมการสงวนอีก

กรณีบ้านห้วยไฟเริ่มมีชาวบ้านค่อย ๆ อพยพเข้ามาหาที่ทำกินในช่วงที่บริษัท บอมเบย์เบอร์มาได้รับสัมปทานทำไม้ในปี 2484 แต่ทำอยู่ได้ไม่นานก็ถูกยกเลิก เพราะมีการตัดไม้เกินกว่าที่ได้รับอนุญาต และมีการลักลอบตัดไม้กันมาก (เอกสารป่าไม้เขตเชียงใหม่) ผู้บุกเบิกคนหนึ่งเล่าว่า เขาย้ายมาจากอำเภอบ้านโฮ้ง เพราะทำนาเช่าของคนจีนได้ข้าวไม่พอกิน เข้ามาทำไร่และปลูกถั่วลิสง แรกทีเดียวเข้ามาช่วยน้ำเขยทำไร่ จึงได้รับส่วนแบ่งที่ไร่ให้บ้าง และบุกเบิกที่ไร่เองบ้าง ส่วนใหญ่คนที่เข้ามาก็เป็นคนบ้านเดิมเดียวกัน เป็นญาติพี่น้องกัน นอกจากนั้นก็มีการชักชวนเพื่อนบ้านมาอีก โดยขายที่ดินให้ในราคาถูก คิดจากค่าจ้างของที่ดิน เรียกว่า ค่าอ่อง ชาวบ้านส่วนใหญ่จะจ้างจอบไว้ไม่มากนักเพราะกลัวเสียภาษีมาก ในปี 2493 ทางราชการได้เข้ามาจัดตั้งให้เป็นหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าการราชการให้การสนับสนุนการบุกเบิกพื้นที่ป่า จึงมีชาวบ้านจากตำบลต่าง ๆ ในเขตอำเภอป่าซางและบ้านโฮ้ง อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย ชาวบ้านบางส่วนที่อพยพเข้ามาก็เป็นโจรผู้ร้าย ทำให้มีการปล้นจี้กันอยู่เนื่อง ๆ จนชาวบ้านกล่าวว่า หมู่บ้านเป็นเสมือนดงโจร และในราวปลายช่วงสมัยนี้ (ประมาณปี 2503-2507) ชาวบ้านก็เริ่มลักลอบตัดไม้เถื่อนขายจากพื้นที่ป่าบริเวณใกล้เคียง โดยเฉพาะในอำเภอเสริมงาม และกิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง ก่อนหน้านั้นกรมป่าไม้ได้เข้ามาดำเนินการสำรวจเพื่อเตรียมการประกาศบริเวณพื้นที่ป่าใกล้หมู่บ้านให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ ในปี 2496 จนแล้วเสร็จในปี 2498 แต่สามารถประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติได้จริงเมื่อปี 2506 ซึ่งในขณะนั้นได้มีชาวบ้านเข้าไปทำกินอยู่แล้วเป็นจำนวนมาก ต่อมาจึงได้มีการจัดที่ดินให้ชาวบ้านบางส่วนเป็นเขตปฏิรูปที่ดิน และบางส่วนจัดเอกสาร ส.ท.ก. ให้

อาจสรุปได้ว่า การอพยพเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐานใหม่ในช่วงระหว่างปี 2485-2507 นี้ จะเป็นการเคลื่อนย้ายของประชากรจากแอ่งที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ระดับจังหวัดและอำเภอไปสู่พื้นที่ป่าชายขอบกระตะของแอ่งที่ราบลุ่มนั้น ๆ มากขึ้นกว่าการเคลื่อนย้ายเข้าไปในที่ลุ่มตามหุบเขาขนาดเล็กเหมือนในยุคก่อน ขณะเดียวกันก็มีการขยายพื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านเก่าใกล้ชายขอบกระตะเข้าไปในพื้นที่ป่ามากขึ้น สาเหตุหลักที่ผลักดันให้มีการอพยพคือการมีประชากรเพิ่มขึ้น มีปัญหาเกี่ยวกับการผลิต ประสพภัยธรรมชาติ และหลบหนีกฎหมาย แต่ปัจจัยที่ดึงดูดและส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าไปบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่าอันเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอย่างมาก และเป็นลักษณะเฉพาะของช่วงสมัยนี้คือ

1) การทำสัมปทานไม้ในเขตชายขอบกระทะของบริษัทต่างชาติ และการทำสัมปทานไม้ของบริษัทคนไทยเพื่อทำเป็นหมอนรถไฟ ทำให้ไม้ใหญ่หมดไป จึงสะดวกต่อการบุกเบิกเป็นที่ดินทำกิน

2) การขยายตัวของพืชพาณิชย์ โดยเฉพาะยาสูบ อ้อย และถั่วลิสง กระตุ้นให้เกิดความต้องการขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้าไปในพื้นที่ดอน เพราะเป็นพืชที่ไม่ต้องการน้ำมาก

3) การที่ทางรัฐเริ่มกำจัดโรคมาลาเรียด้วยยาดีดีที ช่วยลดปัญหาโรคภัยไข้เจ็บในป่าลงอย่างมาก ทำให้ชาวบ้านสามารถตั้งชุมชนขึ้นในเขตป่าได้

4) ทางราชการได้เข้าไปจัดตั้งชุมชนในเขตป่าเป็นหมู่บ้านทางราชการ เก็บภาษีบำรุงท้องที่ (ภ.บ.ท. 5) และในปี 2498 ให้มีการแจ้งสิทธิครอบครองและออกเอกสาร ส.ค. 1 ให้ แม้จะไม่ใช่เอกสารสิทธิ แต่ชาวบ้านก็คิดว่าเป็นเอกสารสิทธิชนิดหนึ่ง แนวทางปฏิบัติเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านเข้าใจว่ารัฐบาลส่งเสริมการบุกเบิกที่ป่า ทั้ง ๆ ที่รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติป่าไม้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติคุ้มครองสัตว์ป่าปี พ.ศ. 2503 พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติปี พ.ศ. 2504 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติปี พ.ศ. 2507 หากแต่ว่าการดำเนินการตามพระราชบัญญัติเหล่านี้เป็นไปอย่างเชื่องช้ากว่าการเคลื่อนย้ายของชาวบ้าน ขณะเดียวกันมีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2504 ให้จำแนกประเภทที่ดินของประเทศกำหนดให้พื้นที่ป่าร้อยละ 50 ของพื้นที่ประเทศ ส่วนพื้นที่ป่าที่เหลือ 31 ล้านไร่ ให้กรมที่ดินไปจัดสรรให้ราษฎร จึงเท่ากับเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าไปจับจองที่ดินในเขตป่ามากขึ้น

ในช่วงสมัยนี้ลักษณะโครงสร้างอำนาจในชุมชนบ้านป่าได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากเดิมที่เคยมีอิสระขึ้นอยู่กับเครือญาติและประเพณีก็เริ่มต้องสัมผัสกับอำนาจรัฐมากขึ้น เช่นเดียวกับหมู่บ้านตั้งใหม่ที่เกิดขึ้นมาในเขตชายขอบกระทะของอ่างที่ราบลุ่ม ในยุคก่อน รัฐบาลเพียงเข้ามาจัดตั้งหมู่บ้านและดำเนินการให้มีผู้ใหญ่บ้านและกำนันขึ้น แต่ในช่วงนี้รัฐได้แสดงอำนาจด้วยการเข้ามาบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนมากขึ้น นับตั้งแต่ประกาศให้ป่าไม้เป็นของรัฐ และดำเนินการประกาศให้ป่าเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ตลอดจนการกำหนดสิทธิในการถือครองที่ดินด้วยการประกาศให้ชาวบ้านไปแจ้งสิทธิการครอบครองเพื่อรับใบ ส.ค. 1 ในปี 2498 และการเก็บภาษีบำรุงท้องที่ การให้สัมปทานป่าไม้แก่บริษัทต่าง ๆ ในบริเวณใกล้ที่ตั้งชุมชนเก่ามากขึ้น การแสดงอำนาจรัฐที่เห็นได้จากการดำเนินงานเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งในตัวเอง ระหว่างกฎหมายและการปฏิบัติระหว่างกฎหมายคนละฉบับ และระหว่างต่างหน่วยงาน เช่น กระทรวงมหาดไทย และกรมป่าไม้ ซึ่ง

มีส่วนอย่างมากในการที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความสับสน และเลือกยึดถือและอ้างอิงเฉพาะกับกฎหมายและแนวทางปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์ต่อพวกเขาเท่านั้น

นอกจากอำนาจรัฐที่เป็นทางการจะเข้ามาสร้างความสับสนแก่ชาวบ้านแล้ว อำนาจอ้างอ้างอย่างไม่เป็นทางการยังมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดอำนาจท้องถิ่นขึ้นใหม่ ซึ่งมีลักษณะผสมผสานระหว่างประเพณีในรูปของระบบอุปถัมภ์กับการอ้างอิงระบบราชการ เพื่อหลีกเลี่ยงกฎหมายและแสวงหาประโยชน์ในทำนองแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ในระหว่างผู้มีอำนาจในท้องถิ่นในฐานะผู้ได้อุปถัมภ์และผู้มีอำนาจรัฐจากภายนอกในฐานะผู้ให้การอุปถัมภ์ตามลำดับไปจนถึงระดับชาติ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น อำนาจเถื่อน อันถือได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนบ้านป่าและชุมชนชายขอบกระทะในช่วงนี้ ที่เรียกว่าผู้นำในท้องถิ่นมีอำนาจเถื่อน เพราะผู้นำเหล่านี้จะใช้อำนาจนอกกฎหมาย อันอาจได้รับการสนับสนุนจากผู้มีอำนาจตามกฎหมาย ทำให้มีอิทธิพลอยู่นอกกฎหมาย สร้างอำนาจนอกระบบขึ้นในท้องถิ่น เพื่อใช้แสวงหาผลประโยชน์ให้เฉพาะพวกพ้องของตน

ในระหว่างปี 2488-2495 บริเวณพื้นที่ป่าใกล้หมู่บ้านทุ่งยาวในจังหวัดลำพูนได้มีการอาศัยอิทธิพลและอำนาจของป่าไม้อำเภอเข้าไปตัดไม้ ซึ่งกลายเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในอีกหลายหมู่บ้าน โดยเฉพาะชุมชนที่มีโจรเข้าไปหลบซ่อนอยู่ โจรและผู้นำในหมู่บ้านจะร่วมมือกันตัดไม้ขายโดยได้รับความคุ้มครองจากเจ้าหน้าที่ราชการ แม้แต่เจ้าหน้าที่สำรวจรังวัดแนวเขตป่าสงวนที่ออกไปปฏิบัติราชการในช่วงนี้ยังถึงกับบันทึกไว้ว่า ศัตรูสำคัญของป่าไม้คือ ผู้นำท้องถิ่นที่เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านนั่นเอง

แต่กิจกรรมที่ถือว่าเป็นผลประโยชน์สำคัญของกลุ่มอำนาจเถื่อนในช่วงนี้ก็คือ การค้าฝิ่นมากกว่าไม้เถื่อน เช่นที่บ้านแม่สะป๊อก หลังสงครามโลกครั้งที่สอง พ่อค้าคนเมืองเริ่มเข้าไปค้าขายและทำหน้าที่เป็นคนกลางรับซื้อฝิ่นจากชาวเขา โดยเฉพาะชาวม้งที่ตั้งหมู่บ้านในบริเวณใกล้เคียง แล้วส่งให้กับพ่อเลี้ยงที่บ้านกาดซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นคนของนายตำรวจใหญ่ จากการค้าฝิ่นทำให้พ่อค้าคนเมืองสามารถสร้างความมั่งคั่ง จนเข้ากุมเศรษฐกิจของหมู่บ้านแม่สะป๊อกได้ในเวลาต่อมา

สำหรับกรณีของหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูนนั้น หลังจากบริษัทต่างชาติเลิกการทำไม้สัมปทานไปก่อนสงครามโลกแล้ว ชาวบ้านก็หันกลับทำการเกษตรเพื่อยังชีพเป็นหลัก จนกระทั่งเกิดไฟไหม้หมู่บ้านในปี 2498 รัฐบาลได้เริ่มเข้ามาให้การช่วยเหลือตัดถนนเข้าหมู่บ้าน จัดสรรที่ทำกินให้ชาวบ้าน และอนุญาตให้ชาวบ้านตัดไม้สร้างบ้านได้ ก่อนหน้านั้นชาวบ้านจะใช้ไม้ไผ่สร้างบ้าน ยกเว้นบ้านของพ่อเลี้ยงป่าไม้ ในช่วงนี้เองนายช่วย บุตรชายของนางคำซึ่งเป็นลูกสาวของนางบัวแห่งตระกูลพ่อเลี้ยงป่าไม้สำคัญของหมู่บ้านก็ได้เป็น

กำนัน ในฐานะผู้นำท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ของรัฐนอกหมู่บ้าน เพราะมีป่าแต่งงานกับรองอธิบดีกรมป่าไม้ ทำให้กำนันช่วยสามารถทำธุรกิจการค้ากับพ่อเลี้ยงที่จังหวัดตาก โดยเฉพาะการค้าฝิ่นซึ่งมีการขนส่งจากบนคอยที่อำเภออมก๋อยผ่านหมู่บ้าน ไปจังหวัดตาก

ขณะเดียวกันก็มีโจรสลัดหลบลมมาซ่อนตัวอยู่ในตำบลที่ตั้งหมู่บ้านมากมาย โจรเหล่านี้นอกจากจะลักขโมยควายแล้ว ก็ยังมีโจรระดับเสือที่เข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ของพ่อเลี้ยงอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเข้าใจว่ามีสายสัมพันธ์กับกลุ่มผู้ปกครองประเทศในขณะนั้นที่มีถิ่นกำเนิดจากจังหวัดตาก กลุ่มคุ้มกันการขนส่งฝิ่น 2 กลุ่มมักขัดแย้งกันอยู่เสมอ จึงเกิดการยิงต่อสู้กันเป็นประจำ โดยที่เจ้าหน้าที่ตำรวจไม่สามารถไปยุ่งเกี่ยวได้ แสดงให้เห็นว่าอำนาจตกอยู่กับกลุ่มอำนาจเถื่อนในท้องถิ่น กำนันช่วยเองก็พยายามจะเข้ามาประสานประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการค้าฝิ่น และการทำไม้เถื่อน แต่ในที่สุดก็ไม่สามารถทำได้ กำนันช่วยจึงถูกยิงตายในปี 2509

อาจสรุปได้ว่าอำนาจเถื่อนในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ ก็คือการใช้อำนาจของกำนันซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำทางการเมือง แต่ผู้นำเช่นนี้ได้อาศัยสายสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจตามกฎหมายที่อยู่นอกชุมชน มาสนับสนุนการใช้อิทธิพลอย่างผิดกฎหมาย และร่วมมือกับโจรเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าฝิ่นเป็นหลักและจากการตัดไม้เถื่อนบ้าง นอกจากนั้นผู้นำในบางพื้นที่ยังเริ่มเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากการจับจองที่ป่าเอาไว้ขายด้วย

ในด้านการถือครองที่ดินนั้น แม้รัฐจะเข้ามาเก็บภาษีและออกเอกสารแสดงการครอบครองให้ชาวบ้านบ้างแล้ว แต่ส่วนใหญ่ชาวบ้านยังคงอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติเพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงในการถือครอง มักจะมีความพยายามชักชวนให้มีคนมาอยู่เป็นชุมชนใหญ่ขึ้นด้วยการแบ่งที่ดินให้ หรือขายในราคาถูกเท่ากับค่าแรงงานที่ใช้ไปในการบุกเบิกเท่านั้น เรียกว่า ค่าจอบค่าเสียม

สำหรับระบบการผลิตในช่วงนี้ ชาวบ้านป่าจะยังคงผลิตเพื่อยังชีพ แต่บางแห่งจะเริ่มหารายได้จากการทำไม้เถื่อนและการค้าฝิ่น ส่วนหมู่บ้านชายขอบกระตะจะเริ่มปลูกพืชพาณิชย์ เช่น ยาสูบ อ้อย และถั่วลิสง พร้อม ๆ กับหารายได้จากการทำไม้เถื่อน

ในกรณีพื้นที่สูงนั้นปรากฏว่าในช่วงนี้ชนชาติดั้งเดิม เช่น ลัวะ และปกากะญอได้ถอยร่นเข้าไปในเขตคันทันมากขึ้นเพราะชาวพื้นราบได้ขึ้นมาแย่งที่ดิน ขณะที่ชาวเขาที่เข้ามาใหม่จากนอกประเทศได้เคลื่อนย้ายหาที่ปลูกฝิ่นลงมาจนถึงจังหวัดกำแพงเพชรและพิษณุโลก และพบว่าพื้นที่เหมาะสมสำหรับการปลูกฝิ่นเริ่มหายากขึ้น จึงเริ่มมีการลงหลักปักฐานเป็นการถาวรมากขึ้น เช่น กรณีหมู่บ้านชาวเขาที่เป็นกรณีศึกษาที่จังหวัดลำปาง ชาวเข้าได้ย้ายมาจากอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย มาตั้งหมู่บ้านขึ้นในราวปี 2500 ด้วยเหตุผลที่ว่า พื้นที่ทำกิน

เดิมเริ่มเสื่อมคุณภาพ เมื่อเริ่มมาตั้งหมู่บ้านมี 12 หลังคา ก็มีเจ้าหน้าที่ของรัฐทั้งฝ่ายอำเภอและ ตำรวจมาเรียกร้องเก็บภาษีฝิ่นในอัตราครอบครัวละเท่ากับน้ำหนักฝิ่น 5 สตางค์แดง (ราคา 15 บาทในขณะนั้น) โดยอ้างว่าเป็นค่าเข้ามาใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐ ทำให้ชาวเข้าคิดว่ารัฐ ส่งเสริมการปลูกฝิ่น ชาวบ้านบอกว่ามีเจ้าหน้าที่มาเก็บอยู่ 3 ปีก็เลิกไป ซึ่งตรงกับสมัยของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่สั่งให้เลิกการสูบและจำหน่ายฝิ่นในวันที่ 9 ธันวาคม 2501 ในช่วง เริ่มตั้งถิ่นฐานนี้มีชาวพื้นราบจากบ้านแม่จะจาน อำเภอเวียงป่าเป้า และพ่อค้าจากอำเภอแม่ใจ ขึ้นมาค้าขายแลกเปลี่ยนและซื้อฝิ่นจากชาวเขาอยู่เป็นประจำ ทำให้มีความสัมพันธ์อันดีกับ ชาวพื้นราบ ในช่วงนี้ชาวเขาส่วนใหญ่จะปลูกฝิ่นไว้ขาย ปลูกข้าวไร่และข้าวโพดไว้บริโภค ครอบครัวหนึ่งจะมีพื้นที่ไร่เพื่อใช้ผลิตในระบบหมุนเวียนอย่างน้อย 5 แปลง ๆ ละ 5-10 ไร่ ปีแรกที่มาอยู่ชาวเขาค้นหนึ่งเล่าว่า ครอบครัวเขาอาศัยอยู่บ้านหลังเดียวกัน 4 ครอบครัว มี สมาชิก 17 คน เด็ก 8 คน ผู้ใหญ่ 9 คน ปีแรกบุกเบิกที่ทำข้าวไร่ได้ 7 ไร่ ปีต่อมาจึงปลูกฝิ่น ได้ 9 ไร่ ได้ฝิ่น 6 จ้อย ขายได้จ้อยละ 1,900 บาท รายได้จากฝิ่น 3 ปีแรกเก็บไว้ร่วมกันใช้ซื้อ เครื่องมือในการผลิตและของใช้ สังเกตได้ว่าชาวเขาจะใช้พื้นที่ปลูกฝิ่นมากกว่าข้าวไร่

1.3 ยุคการทำไม้เถื่อน (ประมาณปี พ.ศ. 2508-2517)

ในช่วงสมัยนี้ รัฐบาลได้ขยายการให้สัมปทานการทำไม้แก่บริษัทของคนไทยมากขึ้น พร้อมกับการเร่งประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2507 แม้ว่าการสงวนป่าจะมีการดำเนินงานมาบ้างแล้วตั้งแต่ ปี 2481 ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า แต่การประกาศพื้นที่ป่าสงวนส่วนใหญ่ในภาคเหนือตอนบน จะระดมทำกันมากในช่วงหลังการออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติแล้ว สำหรับพื้นที่ที่ รัฐให้สัมปทานการทำไม้ส่วนใหญ่มักจะอยู่ในที่ดอนชายขอบกระทะของแอ่งที่ราบขนาดใหญ่ เช่นในป่าแม่หาด แม่ก่อ ในบริเวณใกล้กับหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูน ซึ่งอยู่ชาย ขอบกระทะของแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน รัฐบาลเริ่มให้สัมปทานกับบริษัทราไพพรรณมา ในปี 2508 หลังจากที่ทำกรมป่าไม้ได้เริ่มดำเนินการเพื่อประกาศให้เป็นป่าสงวน โดยทำการรังวัด ในปี 2504 จนแล้วเสร็จในปี 2510 และมาประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติแม่หาด แม่ก่อ อย่าง เป็นทางการในปี 2518 หลังจากบริษัทสิ้นสุดสัมปทานในปี 2517

การดำเนินการของรัฐในลักษณะเช่นนี้คือ การอนุญาตให้บริษัทเอกชนได้รับ สัมปทานการทำไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ หรือ พร้อม ๆ กับการดำเนินการประกาศให้ เป็นป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ชาวบ้านเข้าใจว่ารัฐสงวนพื้นที่ป่าไว้เพื่อการให้สัมปทานเป็นหลัก ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจต่อไปว่า ป่าสงวนนั้นคือการสงวนเฉพาะต้นไม้เป็นสำคัญ ความเข้าใจ

เช่นนี้ของชาวบ้านมีผลให้เกิดการหลังไหลเข้าไปจับจองพื้นที่ป่าสงวน หลังจากบริษัทสัมปทานได้ตัดต้นไม้ไปแล้ว นอกจากนั้นยังปรากฏว่า บริษัทที่ได้รับสัมปทานไม่ได้ตัดต้นไม้ตามเงื่อนไขของสัมปทานอยู่เสมอ ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้กับเขตป่า และเข้าไปปรับจ้างได้เห็นตัวอย่าง จึงคิดว่าพวกเขาก็น่าจะตัดได้ ผลก็คือมีการตัดไม้ในป่าสงวนโดยไม่ได้รับอนุญาต หรือที่เรียกกันว่าการตัดไม้เถื่อนเพิ่มมากขึ้น

ในกรณีของชาวบ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูน พวกเขาเล่าว่าได้เริ่มตัดไม้เถื่อนขายหลังจากเห็นตัวอย่างการทำผิดกฎหมายของบริษัทที่ได้รับสัมปทานในปี 2508 หลังจากนั้นบริษัทสัมปทานก็ทำไม้เถื่อนแข่งกับชาวบ้าน จนทำให้แยกไม่ออกระหว่างไม้ที่ได้รับสัมปทานกับไม้เถื่อน ในสถานะเช่นนี้ จึงปรากฏว่ามีการทำไม้นอกสัมปทานอย่างกว้างขวางซึ่งไม่อาจดำเนินไปได้เลยหากไม่ได้รับการปกป้องคุ้มครองอย่างไม่เป็นทางการจากอำนาจรัฐ ที่ให้ความร่วมมือกับอำนาจในท้องถิ่น หมายถึงเจ้าหน้าที่ของรัฐสนับสนุนและคุ้มครองให้เกิดการใช้อำนาจนอกกฎหมาย เพื่อหาประโยชน์ส่วนตัวร่วมกับผู้มีอำนาจในท้องถิ่น ดังนั้นในช่วงนี้จึงอาจถือได้ว่า ยุคนี้เป็นยุคของการใช้อำนาจรัฐนอกระบบ เพื่อสนับสนุนการทำไม้เถื่อนของผู้มีอำนาจในท้องถิ่น ซึ่งให้การหนุนหลังชาวบ้านยากจนเข้าไปตัดไม้อีกทอดหนึ่ง

อาจกล่าวได้ว่า แรงผลักดันสำคัญที่ดึงดูดให้ชาวบ้านเข้าไปตั้งชุมชนในเขตป่าในช่วงนี้ ไม่ใช่ความต้องการแสวงหาที่ดินทำกินและปลูกพืชพาณิชย์เป็นหลักดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นในยุคก่อน หากแต่เป็นความต้องการที่จะหาประโยชน์จากการทำไม้มากขึ้น ทั้งนี้เพราะชาวบ้านเริ่มพบว่าการทำเกษตรในที่ดอนในช่วงนั้นต้องเผชิญกับปัญหาหลายประการ นอกจากจะได้ผลผลิตไม่แน่นอนแล้ว การปลูกพืชพาณิชย์ยังทำได้ในปริมาณจำกัด เนื่องจากมีปัญหาด้านการตลาด และด้านการคมนาคมขนส่งจากเขตป่าซึ่งยังอยู่ห่างไกล จึงยังไม่สามารถแข่งขันกับบริเวณที่ทำการผลิตอยู่ใกล้ตลาดได้ ชาวบ้านที่เข้าปามักจะหาที่ปลูกข้าวไร่เพื่อบริโภคและรับจ้างตัดไม้เถื่อนเพื่อหารายได้มากกว่า

ในลักษณะเช่นนี้ ชาวบ้านที่อพยพเข้าป่าในช่วงนี้ยังคงเป็นคนในท้องถิ่นและคนจากจังหวัดใกล้เคียงในภาคเหนือ เพราะการตัดไม้เถื่อนนั้นต้องอาศัยความสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจในท้องถิ่น ด้วยการฝากฝังกันมาเป็นทอด ๆ ตามสายโยงใยของกลุ่มเครือญาติ แต่จังหวัดเชียงรายและพะเยานั้นอาจถือได้ว่าเป็นกรณียกเว้น เพราะเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ราบและที่ดอนกว้างขวาง ขณะที่มิประชากรไม่มากนักในช่วงนี้ทำให้มีคนอพยพย้ายถิ่นจากนอกภาคเริ่มเข้ามาอยู่บ้างแล้ว คือชาวอีสาน ซึ่งเข้ามาครั้งแรกราวปี 2507 หลังจากที่ดินของพวกเขาดูถูกเวนคืนไปทำอ่างเก็บน้ำให้แก่เขื่อนอุบลรัตน์ในปี 2506 ในระยะแรก ๆ ชาวอีสานจะมาหาซื้อที่ดินในพื้นที่อำเภอรอบนอก เช่น อำเภอเทิงและอำเภอเชียงคำ ต่อมาจึงค่อย ๆ

เคลื่อนย้ายเข้ามาในพื้นที่บริเวณที่ดอนชายขอบของอำเภอเมืองและอำเภอเวียงชัย เพื่อซื้อที่ป่าปลูกพืชไร่ขาย ซึ่งปรากฏชัดเจนหลังปี 2518 เมื่อมีการขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพดอย่างกว้างขวาง ดังจะกล่าวถึงในยุคต่อไป

สำหรับหมู่บ้านกรณศึกษาที่ตั้งขึ้นในช่วงนี้คือ หมู่บ้านที่จังหวัดเชียงราย เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานถาวรในปี 2508 หลังจากที่ชาวบ้านใกล้เคียงคือชาวบ้านดอนไช้เป็นที่สำหรับเลี้ยงควายและทำข้าวไร่มาระยะหนึ่ง ประจวบกับมีญาติพี่น้องและคนรู้จักของชาวบ้านดอนที่หนีน้ำท่วมมาจากบริเวณกว๊านพะเยาและแม่สาย มาขออาศัยตั้งบ้านเรือน ต่อมาจึงได้ชักชวนญาติที่พี่น้องมาอยู่เพิ่มเติม แต่ชาวบ้านส่วนมากจะเป็นผู้ขายพื้นที่ทำกินมาจากบ้านดอน ในปี 2509 กรมป่าไม้ส่งเจ้าหน้าที่มารังวัดปึกเขตป่าสงวน ชาวบ้านเล่าว่า เจ้าหน้าที่จะกันที่นาออก ส่วนที่ไร่นั้นรวมอยู่ในเขตป่าสงวน แม้ชาวบ้านจะอาศัยทำกินมานานแล้ว แต่ในขณะนั้นชาวบ้านมักจะละเว้นไม่ตัดต้นไม้ใหญ่ที่อยู่กลางไร่ ทำให้ดูเหมือนว่ามีสภาพป่าอยู่ เจ้าหน้าที่จึงปึกป่าสงวนแห่งชาติตามต้นไม้ใหญ่เหล่านั้น ในปี 2511 ที่ไร่ในเขตป่าบริเวณใกล้หมู่บ้านก็ถูกประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติ ป่าห้วยสัก แมกก้งขวา ส่วนที่นาของหมู่บ้านที่เจ้าหน้าที่กันออก ถูกจัดให้เป็นพื้นที่ป่าที่จำแนกออกจากป่าถาวรตามมติคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน 2504 ซึ่งต่อมาได้มีมติคณะรัฐมนตรียกเลิกป่าถาวรบริเวณที่นาในปี 2523 และมีการออกเอกสารสิทธิให้ผู้ถือครอง แต่ห้ามโอนภายในระยะเวลา 10 ปี เมื่อครบกำหนดในปี 2533 ที่นาเหล่านั้นจึงมีราคาสูง ประจวบกับการกว้านซื้อที่ดินอย่างกว้างขวางในจังหวัดเชียงรายทำให้เกิดการซื้อขายที่นาเพิ่มขึ้น ดังจะได้กล่าวถึงในยุคต่อไป

ในระยะแรกของการตั้งชุมชนที่หมู่บ้านกรณศึกษาที่จังหวัดเชียงรายในปี 2508 เมื่อกลุ่มคนจากอำเภออื่นของจังหวัดเชียงรายและพะเยาอพยพเข้ามาแสวงหาที่ทำกินในเขตป่าเพราะไร่ที่ดิน หรือที่ดินถูกน้ำท่วมก็ดี พบว่าที่ราบในเขตป่าซึ่งสามารถเปลี่ยนเป็นนาได้นั้นถูกชาวบ้านดอนจับจองไว้หมดแล้ว ผู้อพยพเข้ามาใหม่ เช่น พ่อฮ้อยฮิน จากอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นหัวหน้ากลุ่มผู้อพยพชุดแรก เล่าว่าต้องซื้อที่ดินจากผู้ใหญ่บ้านดอน เนื้อที่ 8 ไร่ ราคา 500 บาท ที่เรียกกันว่าเป็น “ค้ำมัดค้ำมูข” หรือค่าแรงที่ใช้ในการบุกเบิก ทั้ง ๆ ที่ที่ดินผืนนั้นยังไม่ได้ปรับเป็นที่นา มีแต่เพียงการปึกหลักไม้ไว้ 4 มุม และถางพื้นที่ป่าไว้เป็นแนวตลอด 4 ด้าน ส่วนตรงกลางมีการถางที่ไว้ประมาณ 1 ไร่ ในปีแรกพ่อฮ้อยฮินได้บุกเบิกที่ส่วนนี้เป็นนาได้ 1 ไร่ ซึ่งสามารถปลูกข้าวได้ 30 ถัง เหตุผลที่พ่อฮ้อยไม่สามารถบุกเบิกได้มากก็เพราะไม่มีกำลังพอที่จะล้มต้นไม้ใหญ่ได้ในขณะนั้น ส่วนใหญ่จึงต้องปลูกข้าวไร่ในระหว่างต้นไม้ เนื่องจากความยากลำบากในการเปลี่ยนพื้นที่ป่าให้เป็นนา ชาวบ้านดอนที่จับจองพื้นที่ป่าไว้มากบุกเบิกไม่ทัน จึงมักจะขายให้ผู้อพยพมาใหม่เพื่อหาเงินมาจ้างคนอื่นปรับที่ดินให้

โดยเฉลี่ยชาวบ้านดอนจะจับจองที่ป่าไว้ราว 50 ไร่ แล้วจะค่อย ๆ ขยาย มักจะเหลือเก็บไว้ประมาณ 30 ไร่ ซึ่งส่วนหนึ่งจะบุกเบิกเป็นที่นาประมาณ 10 ไร่ อาจกล่าวได้ว่ามูลค่าของที่ดินในเขตป่าในระยะแรกมีค่าใกล้เคียงกับค่าแรงที่ใช้ในการบุกเบิกที่ดินในกรณีของที่ไร่ แต่ในกรณีของที่นา ราคาที่ดินจะใกล้เคียงกับครึ่งหนึ่งของค่าแรงงานในการทำนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการทำนาในช่วงนั้นเป็นกิจกรรมที่ขากลำบาก ไม่ค่อยคุ้มค่าเมื่อเทียบกับข้าวไร่ที่ให้ผลผลิตใกล้เคียงกัน แต่การทำนาให้ผลผลิตแน่นอนกว่า ตัวอย่างการซื้อขายที่นาเช่นกรณีการซื้อที่ดินของพ่ออ้ายซึ่งอพยพมาจากแม่สาย พ่ออ้ายมาซื้อที่นาได้ 5 ไร่ ต่อมาเจ้าของที่นาที่อยู่ติดกันมีเนื้อที่ 5 ไร่ ต้องการขายเพื่อที่จะย้ายออกไปอยู่กับลูกที่อำเภออื่น แต่พ่ออ้ายไม่มีเงิน เจ้าของจึงให้พ่ออ้ายทำนา แล้วขอแบ่งผลผลิตในปีนั้นครึ่งหนึ่งเป็นค่าที่ดิน พ่ออ้ายทำนาได้ข้าว 150 ถังแล้วแบ่งให้เจ้าของที่นาเดิม 100 ถัง เจ้าของที่นาก็ยกที่นาให้พ่ออ้าย

ในปี 2511 มีกลุ่มคนอพยพเข้ามาจากจังหวัดลำปาง ประมาณ 16 ครอบครัว คนกลุ่มนี้มีเป้าหมายในการตัดไม้เถื่อนส่งให้กับพ่อเลี้ยงป่าไม้ที่จังหวัดลำปางซึ่งเป็นผู้หนุนอยู่เบื้องหลัง การอพยพเข้ามาของชาวลำปางเพื่อตัดไม้ได้ทำลายอำนาจของผู้นำท้องถิ่นเดิมซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านดอนที่เคยควบคุมดูแลพื้นที่ป่าในเขตของหมู่บ้านอยู่ก่อน เพราะชาวลำปางไม่จ่ายค่าตอบแทนให้ผู้นำท้องถิ่น นอกจากนั้นยังมาแย่งพื้นที่ตัดไม้ของกลุ่มผู้นำเดิมอีกด้วย ในขณะนั้นผู้ใหญ่บ้านดอนก็เริ่มหาผลประโยชน์จากการตัดไม้ฟันส่งให้โรงบ่มไม้ยาสูบ โดยอ้างกฎหมายและอำนาจหน้าที่ทางราชการในการกีดกันชาวบ้านไม่ให้ตัดไม้ เมื่อถูกทำลาย กลุ่มผู้นำท้องถิ่นไม่สามารถจะอาศัยอำนาจตำรวจมาช่วยได้เพราะกิจการของคนที่ผิดกฎหมาย พวกผู้นำจึงหันไปแปรรูปไปขายป่า แต่ไม่สามารถแข่งกับชาวลำปางที่มีผู้อุปถัมภ์คอยช่วยเหลือให้เกิดการแย่งพื้นที่กันตลอดเวลา

ในระยะแรกพวกที่เข้ามาตัดไม้ไม่สนใจที่ดินนัก เมื่อตัดไม้มีค่าหมดก็จะขายที่ดินในเขตป่าให้คนที่แสวงหาที่ทำกินซึ่งอพยพเข้ามามากขึ้นในช่วงระหว่างปี 2514-2516 ส่วนมากจะมาจากเขตอำเภอเมือง หลังจากได้ข่าวว่ามีการจับจองที่ไร่ในป่าสงวน แต่พอมาจริงก็พบว่าที่ป่าถูกจองหมดแล้ว จึงต้องซื้อสิทธิจากผู้จับจองคนเดิม การจับจองพื้นที่ป่าสงวนได้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง เพราะกลุ่มผู้นำท้องถิ่นมักจะแอบอ้างอำนาจหน้าที่เพื่อหาผลประโยชน์ด้วยการนำเอาที่ดินในเขตป่ามาจัดสรรให้ชาวบ้าน โดยอ้างกฎหมายผ่อนปรนให้สามารถทำกินได้และอ้างว่าเพื่อเก็บภาษีบำรุงท้องที่ ผลก็คือมีผู้อพยพเข้ามาจากต่างถิ่นมากขึ้น

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของยุคนี้คือ การขยายตัวของอำนาจรัฐในการจัดการที่ดิน นอกจากการเร่งรัดประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติแล้ว รัฐบาลยังได้เข้ามาดำเนินการจัดสรรที่ดินให้ชาวบ้าน เช่นกรณีของหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูน ปรากฏว่าในปี 2506

รัฐบาลได้สร้างเขื่อนภูมิพลที่จังหวัดตาก ทำให้เกิดอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ท่วมบ้านเรือนชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง รัฐบาลได้ย้ายหมู่บ้านที่ถูกน้ำท่วม 3 บ้านในตำบลเข้ามาอยู่ในพื้นที่ไร้เก่าของชาวบ้าน โดยรัฐบาลไม่ได้ให้เงินชดเชย เพราะรัฐบาลไม่ยอมรับสิทธิครอบครองที่ไร้ของชาวบ้าน โดยเฉพาะที่ไร้เหล่าน้ำ (ที่ไร้พักดินให้ฟื้นตัว โดยปล่อยให้กลับเป็นป่าใหม่ชั่วคราวเวลาหนึ่ง) ในระบบการพักดินของการทำไร้หมุนเวียน ส่วนชาวบ้านที่ถูกอพยพจะได้ค่าเวนคืนที่ดินและได้รับที่ดินจัดสรรครอบครัพละ 15-20 ไร่ พร้อมเอกสารสิทธิ ใบจอง (น.ส. 2) สำหรับที่ไร้ และใบ น.ส. 3 สำหรับที่บ้าน แต่ชาวบ้านกรณีศึกษาไม่ได้รับเอกสารสิทธิในที่ไร้ ส่วนที่นาได้รับใบ น.ส. 3 รัฐบาลได้จัดสรรที่ดินเพื่อการนี้ทั้งหมดประมาณ 15,000 ไร่

เมื่อมีพื้นที่ทำกินจำกัด ชาวบ้านก็เริ่มประสบปัญหาในการผลิต เพราะระบบการผลิตของชาวบ้านต้องอาศัยพื้นที่ป่าฟื้นตัวที่ทิ้งไว้เป็นไร้เหล่าน้ำในการบำรุงดิน ทำให้ต้องใช้พื้นที่มากไม่น้อยกว่าครัวเรือนละ 5 แปลง ๆ ละ 5-10 ไร่ มีผลให้ผลผลิตตกต่ำเพราะระบบไร้หมุนเวียนเสียคุณภาพ ชาวบ้านที่ถูกอพยพมาก็ไม่สามารถทำกินได้เต็มที่ เพราะพื้นที่ที่ได้รับจัดสรรบางส่วนไม่เหมาะสำหรับการเกษตรในป่าฟื้นตัว ด้วยเหตุนี้เองจึงเกิดแรงกดดันให้ชาวบ้านหาทางออกด้วยการไปรับจ้างบริษัทที่ได้สัมปทานตัดไม้ และต่อมาก็เริ่มตัดไม้เถื่อนขายดังกล่าวมาแล้ว โดยมีก้านันพัน ซึ่งรับตำแหน่งต่อจากก้านันช่วยที่ถูกฆ่าในปี 2509 เป็นผู้มิชอบบพาทสำคัญ

ในกรณีของพื้นที่ราบในหุบเขาขนาดเล็ก เช่น บ้านแม่สะป๊อก ในช่วงนี้ก็มีกรณีให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชน คือบริษัทไทยพนาได้สัมปทานตัดไม้เนื้อแข็งในปี 2508 ตอนแรกชาวบ้านได้คัดค้านการให้สัมปทานเพราะกลัวจะกระทบต่อต้นน้ำ แต่ในที่สุดก็ยอมให้ตัดได้และชาวบ้านไปรับจ้าง หลังจากทำอยู่หนึ่งปีไม้ใหญ่ก็หมดป่า ผลของการเข้ามาของบริษัทสัมปทานทำให้มีการตัดถนนมาถึงหมู่บ้าน และมีพ่อค้าชาวพื้นราบขึ้นมากำขายแลกเปลี่ยนของป่ากับสินค้าจากภายนอก ต่อมาก็มีการรับซื้อไม้เถื่อนจากชาวบ้านที่จำเป็นต้องพึ่งพาพ่อค้าเพราะปลูกข้าวได้ไม่พอบริโภค ซึ่งเป็นปัญหาของระบบการเกษตรในป่าฟื้นตัวเช่นเดียวกับที่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูน ทำให้เกิดแรงผลักดันให้เปลี่ยนจากการทำข้าวไร่ไปสู่การทำนาแบบขั้นบันไดมากขึ้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้กินเวลาไม่น้อยกว่า 20 ปี ซึ่งมีผลให้เกิดการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ ลดการขยายพื้นที่ พร้อม ๆ กับทำให้ชาวบ้านเกิดความสนใจที่จะอนุรักษ์ต้นน้ำขึ้นด้วย

สำหรับกรณีที่สูงนั้น ปรากฏว่าในช่วงนี้มีการอพยพของชาวเขาจากบริเวณใกล้ชายแดนลึกเข้ามาในเขตตอนกลางของภาคมากขึ้น เช่นกรณีของบ้านชาวเขาในกรณีศึกษา มีชาวเข้าจากเขตชายแดนระหว่างจังหวัดน่านกับประเทศลาวย้ายถิ่นฐานเข้ามาหลายครอบครัว

เพราะหนีภัยการสู้รบระหว่างทหารฝ่ายรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย นอกจากนั้นก็มีบางส่วนอพยพมาจากลาวโดยตรง ดังนั้นในช่วงนี้หมู่บ้านชาวเขาจึงมีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยทั่วไปชาวเขายังคงอยู่อย่างอิสระภายใต้ระบบตามประเพณีของพวกเขา แม้ว่าทางรัฐบาลจะได้แต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านแล้วก็ตาม การใช้ที่ดินส่วนใหญ่จะปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด และฝิ่นเป็นหลัก การติดต่อกับภายนอกมีน้อยมาก ส่วนใหญ่มักจะเกี่ยวกับการขายฝิ่นซึ่งพ่อค้าจากที่ราบจะขึ้นมาติดต่อซื้อขายและแลกเปลี่ยนกับสินค้าจากที่ราบ ชาวเขาจะลงไปค้าขายบ้างเล็กน้อย การขยายตัวของประชากรทำให้มีการขยายพื้นที่ทำกินมากขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่ปลูกฝิ่นซึ่งมักจะปลูกห่างไกลจากหมู่บ้านเพื่อหลบเจ้าหน้าที่

สำหรับกรณีศึกษาโดยนักมานุษยวิทยาอื่น ๆ พบว่า ชาวม้ง และ ชาวลีซอ ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ก็มีกรอพยพเคลื่อนย้ายมาก ส่วนใหญ่จะเป็นการย้ายของกลุ่มครอบครัวที่ต้องการหาที่ปลูกฝิ่นใหม่ ในระบบการปลูกฝิ่นนั้น พบว่ามีแรงกดดันอยู่ตลอดเวลาให้แสวงหาที่ดินใหม่เพราะฝิ่นจะปลูกได้ดีในพื้นที่ป่าสมบูรณ์ (primary forest) มากกว่าในพื้นที่ป่าฟื้นตัวใหม่ (secondary forest) และในช่วงนี้ ชาวเขาจะเน้นการปลูกฝิ่นมากกว่าพืชอื่นทำให้เกิดการย้ายถิ่นบ่อยมาก (Geddes 1976) นอกจากนั้นยังพบว่ามีสาเหตุของการย้ายอื่น ๆ อีก เช่น การขัดแย้งกับคนกลุ่มอื่นในบริเวณเดียวกันและการปรากฏตัวของเจ้าหน้าที่ แต่สาเหตุสำคัญที่สุดยังคงเป็นความต้องการแสวงหาพื้นที่ป่าสมบูรณ์เพื่อการปลูกฝิ่น (Dessaint 1971)

1.4 ยุคการแย่งชิงทรัพยากร

จุดเปลี่ยนแปลงสำคัญที่มีผลกระทบต่อพื้นที่ป่าไม้ของภาคเหนือตอนบนในยุคปัจจุบัน นอกเหนือจากการตัดไม้ซึ่งถูกต้องตามกฎหมายและผิดกฎหมายแล้ว อาจกล่าวได้ว่าเกิดจากการขยายการปลูกพืชพาณิชย์เพียงไม่กี่ชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเริ่มปรากฏให้เห็นเด่นชัดในปี 2518 เมื่อพื้นที่ปลูกข้าวโพดเพิ่มขึ้นจาก 149,960 ไร่ ในปี 2513 เป็น 379,926 ไร่ ในปี 2518 และ 854,382 ไร่ ในปี 2523 (ตาราง 2.17) ขณะที่พื้นที่ป่าสูญหายไปในช่วงระหว่างปี 2516-2519 ถึง 4.5 ล้านไร่ (ตาราง 2.2) จากการศึกษาพบว่าเกือบทุกหมู่บ้านไม่ว่าจะอยู่ในที่ชายขอบกระทะ หรือที่ค่อนข้างในหุบเขาขนาดเล็ก ต่างเริ่มปลูกข้าวโพดอย่างจริงจังเพื่อขายในช่วงระหว่าง ปี 2518-2520 การปลูกข้าวโพดนี้ส่วนหนึ่งจะใช้พื้นที่ปลูกข้าวไร่เดิม แต่ส่วนใหญ่จะเกิดจากการบุกเบิกพื้นที่ป่าใหม่หลังจากการตัดไม้อย่างกว้างขวางในยุคก่อน ปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้การปลูกข้าวโพดขยายตัวอย่างมากก็คือราคาที่สูงขึ้นมากจากการขยายการส่งออก ซึ่งในช่วงนี้เองถือกันว่าเป็นปีทองของการส่งออกข้าวโพด นอกจากนั้นรัฐบาลยังให้การสนับสนุนอีกหลายรูปแบบ เช่น นโยบายเงินผัน ที่นำ

ไปสู่การตัดสินใจเข้าไปในเขตป่าเพิ่มขึ้น นโยบายการเพิ่มสินเชื่อแก่เกษตรกร และมติคณะรัฐมนตรีสมัย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เมื่อวันที่ 4 เมษายน 2518 ให้จัดจับกุมราษฎรที่บุกรุกในป่าสงวนแห่งชาติเพื่อทำการเกษตร ซึ่งต่อมาได้ถูกยกเลิกเมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2519 และมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2522 ให้กรมป่าไม้ดำเนินการออก ส.ท.ก. แก่ราษฎรที่ทำกินในป่าสงวนครอบครัพละไม่เกิน 15 ไร่ ซึ่งต่อมาได้ประกาศเป็นกฎหมายในการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2528

การบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกข้าวโพดส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณชายขอบกระทะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือชายขอบกระทะของแอ่งที่ราบลุ่มเชิงราช-พะเยา ซึ่งปรากฏว่ามีกรอพยพย้ายเข้ามาของคนจากภาคอีสาน ดังจะเห็นได้จากกรณีของหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงราย ในปี 2518 เริ่มมีชาวอีสานทะยอยเข้ามาซื้อที่ไร่ในเขตป่าสงวน ด้วยเหตุผลที่ว่าที่ดินราคาถูก และมีถนนเข้าถึงสะดวก ราคาที่ดินในปีนั้น ประมาณ 7,000-8,000 บาท ต่อเนื้อที่ 20 ไร่ การซื้อขายมักจะทำต่อหน้าผู้ใหญ่บ้าน โดยผู้ขายจะมอบใบเสียบภาษี (ภ.บ.ท. 5) ให้ผู้ซื้อถือไว้

ในขณะนี้คนอีสานจะหันมาซื้อที่ป่าเพื่อทำไร่มากกว่าทำนา ต่างจากที่เคยปฏิบัติมาตอนที่อพยพเข้ามาในภาคเหนือครั้งแรก ๆ การเปลี่ยนแปลงนี้แสดงให้เห็นว่าคนอีสานเริ่มให้ความสำคัญกับการปลูกพืชเพื่อยังชีพน้อยลง แต่กลับมานำเน้นการปลูกพืชพาณิชย์ ซึ่งต่างจากคนเมืองในหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงราย ที่ยังคงให้ความสำคัญกับการบุกเบิกที่นาทำไร่ ดังนั้นต่อมาเมื่อคนอีสานมาตั้งชุมชนขึ้นในหมู่บ้านเป็นกลุ่มเป็นก้อนชัดเจน ปรากฏว่าคนอีสานได้เข้าไปทำกินในเขตป่าสงวนเกือบครึ่งหนึ่งของพื้นที่ที่มีการบุกเบิกทั้งหมด จำนวนประมาณ 1,453 ไร่ จากพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 3,500 ไร่ ในขณะที่คนเมืองทำกินเพียง 345 ไร่ ส่วนพื้นที่ที่เหลือเป็นของคนหมู่บ้านอื่น เหตุผลสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดจากการที่คนอีสานต้องเผชิญกับความไม่มั่นคง และความไม่แน่นอนในการผลิตในที่ต่าง ๆ ที่เคยอพยพไปอยู่ ต้องย้ายถิ่นที่อยู่บ่อย ๆ ทำให้คนอีสานเห็นว่า หากมีเงินสดอยู่ในมือจะช่วยให้พวกเขาสามารถเคลื่อนย้ายได้คล่องตัวกว่า ดังจะเห็นได้ว่าแม้จะเข้ามาอยู่ที่หมู่บ้านกรณีศึกษาแล้ว แต่คนอีสานจำนวนหนึ่งก็ยังเดินทางไปแสวงหาที่ดินทำกินในที่อื่น ๆ อีกเพื่อเตรียมตัวโยกย้ายอยู่ตลอดเวลา ส่วนมากจะไป ๆ มา ๆ ระหว่างจังหวัดเชียงรายกับกำแพงเพชร และสุโขทัย แต่บางรายก็จะลงไปถึงภาคใต้ เนื่องจากคนอีสานมักจะนิยมหาที่ทำกินไว้หลาย ๆ แห่ง แล้วแบ่งให้ลูกหลานหรือญาติพี่น้องช่วยกันดูแล ในปัจจุบันนี้กลุ่มคนอีสานมีความไม่มั่นคงเพิ่มขึ้นหลังจากที่ทางราชการมีนโยบายที่จะสร้างเขื่อนกั้นน้ำในบริเวณหมู่บ้าน ซึ่งจะท่วมที่ไร่ในเขตป่าสงวนเกือบทั้งหมด ทำให้คนอีสานเริ่มแสวงหาที่ดินทำกินแหล่งใหม่และพร้อมที่จะอพยพออกจากหมู่บ้านอีกครั้งหนึ่ง

ลักษณะการย้ายถิ่นในช่วงนี้แตกต่างจากในยุคก่อน ๆ อย่างน่าสังเกตคือ จะไม่ใช้กระบวนการเคลื่อนย้ายเข้าสู่พื้นที่ป่าอย่างเดียว แต่ปรากฏว่าเกิดการอพยพออกจากป่าเพื่อหางานทำในเมืองมากขึ้น หรือการย้ายจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งบ่อยครั้งขึ้น โดยเฉพาะคนที่อยู่ในเขตที่ถือว่าเป็นป่าอนุรักษ์ เช่นเขตอุทยาน หรือเขตต้นน้ำ แรงผลักดันส่วนหนึ่งเกิดจากการที่รัฐหันมาเน้นนโยบายอนุรักษ์ป่าไม้มากขึ้น หลังจากสนับสนุนเป็นนัยๆ ให้มีการบุกเบิกที่ป่าเพื่อปลูกพืชพาณิชย์เพื่อการส่งออกในช่วงแรก ๆ ของยุคนี้ ซึ่งจะเห็นได้จากการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเพิ่มมากขึ้น และในปี 2528 ก็มีมติคณะรัฐมนตรีให้มีการกำหนดชั้นลุ่มน้ำในภาคเหนือ แต่ที่สำคัญก็คือแรงผลักดันที่เกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการหลักของยุคนี้ เพราะปรากฏว่ากลุ่มต่าง ๆ ในสังคมต่างมุ่งที่จะแสวงหาประโยชน์จากป่าในรูปแบบต่าง ๆ มากขึ้น ซึ่งต่างจากในอดีตที่ป่าถูกปล่อยให้กับคนในท้องถิ่นทั้งที่ยากจนและผู้มีอำนาจในท้องถิ่นแสวงหาประโยชน์ฝ่ายเดียว แต่ในปัจจุบัน ด้านหนึ่งรัฐพยายามที่จะอนุรักษ์ป่ามากขึ้น แต่อีกด้านหนึ่งก็เปิดโอกาสให้เอกชนนอกท้องถิ่นเข้ามาแสวงหาประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ มากขึ้นเช่นกัน ทั้งในรูปของเกษตรอุตสาหกรรม การทำเหมืองแร่ และการท่องเที่ยว ขณะเดียวกันรัฐเองก็มีโครงการใช้ป่ามากขึ้นด้วย เช่นการสร้างเขื่อน และแม้แต่วัฒนการอนุรักษ์ป่าเอง เช่น การปลูกป่า ก็มีผลกระทบกับความมั่นคงของการอยู่ในพื้นที่ป่าของชาวบ้าน

ในกรณีของหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงราย การแย่งชิงพื้นที่ป่าปรากฏให้เห็นชัดเจนในราวปี 2521-2522 เมื่อชาวบ้านร่วมกับหมู่บ้านใกล้เคียงลุกขึ้นต่อต้านบริษัทที่ได้สัมปทานทำไม้ในพื้นที่ เพราะเข้ามาแย่งชิงตัดไม้ของชาวบ้าน จนบริษัทสัมปทานต้องย้ายไปทำที่อื่นแทน หลังจากตัดไม้ใหญ่หมดแล้วผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นก็เข้ามาตัดไม้ขนาดเล็กเป็นไม้พื้นส่งโรงงมใบยาสูบ แล้วนำเอาที่ดินมาจัดสรรขายให้แก่คนอีสานที่อพยพมาใหม่ ทำให้มีคนอีสานหลังไหลเข้ามามากขึ้น

สำหรับการย้ายออกเป็นกระบวนการเห็นได้ชัดเจนในกรณีของหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูน ซึ่งเกิดมากขึ้นในปี 2532 นี้เอง หลังจากที่มีรัฐบาลเข้มงวด ไม่ยอมอนุญาตให้มีการนำไม้ออกจากอุทยาน ทำให้ชาวบ้านที่เคยต้องพึ่งการทำไม้มาตลอดยุคสมัยนี้ขาดรายได้ และไม่สามารถจะหันกลับไปพึ่งการเกษตรได้ เพราะชาวบ้านได้หันมาทำไม้ชดเชยความล้มเหลวทางการเกษตรมานาน แม้จะมีการประกาศเป็นเขตอุทยานตั้งแต่ปี 2524 แต่ก็มีภาระลุ่มอล่วยให้ชาวบ้านทำเป็นเครื่องเรือนส่งออกไปขายได้ ผู้มีอำนาจในท้องถิ่น เช่น กำนันพันก็มีบทบาทสำคัญในกิจการตัดไม้ ตลอดสมัยที่เป็นกำนันตั้งแต่ปี 2510 ถึง 2532 ในช่วงนี้พบว่าพื้นที่ทำไร่ลดลง ชาวบ้านยังคงปลูกข้าวไร่แต่ปลูกพืชพาณิชย์ไม่มากนัก รายได้

บางส่วนมาจากการเลี้ยงวัวควาย เนื่องจากการตัดไม้เป็นงานหนัก และการค้าไม้เถื่อนก็เสี่ยงต่อการถูกจับหากไม่มีอำนาจรัฐอย่างไม่เป็นทางการคุ้มครอง ดังนั้นจึงพบว่า กระบวนการอพยพออกจากบ้านป่าได้เริ่มมานานแล้ว แต่ในระยะแรกส่วนใหญ่จะเป็นพวกมีฐานะดี มีความรู้บ้าง จึงสามารถออกมาได้ในจำนวนไม่มากนัก สำหรับผู้อพยพออกในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นวัยรุ่นที่เพิ่งสำเร็จการศึกษาภาคบังคับ และคนหนุ่มที่เคยมีอาชีพตัดไม้ การย้ายออกยังคงมีลักษณะไปหางานทำชั่วคราวมากกว่าการย้ายออกอย่างถาวร

นอกจากจะมีพื้นที่ทำกินจำกัดลง เพราะรัฐกันพื้นที่ออกจากเขตอุทยานไม่สอดคล้องกับระบบการผลิตที่ชาวบ้านเคยทำอยู่ก่อนการประกาศเป็นอุทยานแล้ว แรงผลักดันที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่บีบให้เกิดการอพยพออกจากบ้านป่าก็คือ **การที่มีผู้มีอิทธิพลจากภายนอกเข้ามาฉวยโอกาสจากความล้มเหลวทางการเกษตรของชาวบ้าน ร่วมมือกับผู้นำท้องถิ่น ใช้วิธีการหลอกลวง กว้านซื้อที่ดินจากชาวบ้านที่ได้รับจัดสรรเมื่อครั้งที่ต้องอพยพเพราะหมู่บ้านถูกอ่างเก็บน้ำของเขื่อนท่วม และทิ้งพื้นที่ดังกล่าวไว้เพื่อเก็งกำไร หรือรอการพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว เพราะอยู่ในใจกลางของอุทยานแห่งชาติ**

ในกรณีของหมู่บ้านกรณีศึกษาบนที่สูง ก็พบว่ามีกรณีเคลื่อนย้ายประชากรคล้ายคลึงกับหมู่บ้านในที่ชายขอบกระตะและทีดอน ในช่วงเวลาเดียวกัน นั่นคือในช่วงระหว่างปี 2518-2524 ชาวเข้าจำนวนหนึ่งได้อพยพออกจากหมู่บ้าน ไปปลูกข้าวโพดที่อำเภอคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยเชื่อว่าจะได้รายได้ดีกว่าปลูกฝิ่นซึ่งในขณะนั้นมีราคาตกต่ำ และชาวเข้าอีกจำนวนมากได้ไปปลูกข้าวโพดในที่ดอนเชิงเขาตอยหลวงที่เรียกว่า บ้านผาซ่อ ตรรอยต่อระหว่างอำเภอวังเหนือกับแจ้ห่ม การอพยพออกได้แสดงให้เห็นว่า ชาวเข้าพยายามทดลองหาทางเลือกปลูกพืชอื่นแทนการปลูกฝิ่น และทดลองใช้ชีวิตในที่ราบเมื่อถูกกดดันในเรื่องที่ดินและถูกปราบปรามจากรัฐ ในครั้งนั้นมีชาวเข้าอพยพลงไปที่ผาซ่อถึง 20 หลังคาจากจำนวนบ้านที่มีอยู่ทั้งหมด 27 หลังคา แต่ในที่สุดชาวเข้าก็อพยพกลับหมู่บ้านในปี 2524 เมื่อฝิ่นราคาดีขึ้น และถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไล่ที่เอาไปปลูกป่า ในช่วงนี้ชาวเข้าจึงหันกลับมาระดมปลูกฝิ่นมากขึ้น ปรากฏว่าได้มีการเริ่มซื้อขายที่ปลูกฝิ่นกันบ้างแล้ว แสดงว่าที่ดินที่เหมาะสมสำหรับปลูกฝิ่นหาได้ยากเพราะต้องใช้ที่ป่าสมบูรณ์ หรือทิ้งไว้ให้พักตัวนานกว่า 10 ปี ดังนั้นเมื่อมีโครงการพัฒนาที่สูงของมูลนิธิต่างประเทศ คือ โครงการ Thai/UN Highland Agricultural Marketing and Production Project (HAMP) และต่อมาเปลี่ยนเป็นโครงการไทย-นอร์เวย์ ซึ่งเริ่มเข้ามาในปี 2524 เพื่อส่งเสริมการปลูกกาแฟ ชาวเข้าจำนวนหนึ่งจึงรับเอากาแฟไปปลูก ครั้งแรกมีเพียง 4 ราย แต่ในปัจจุบันปลูกทุกหลังคาเรือน ทำให้ลดพื้นที่ปลูก

ผืนลงเกือบหมด และยังคงการใช้พื้นที่ป่าลงมากเพราะการปลูกกาแฟเป็นการเปลี่ยนระบบการเกษตรมาเป็นแบบถาวร และเป็นการใช้ที่ดินแบบเข้มข้นและมีประสิทธิภาพมากขึ้น

อย่างไรก็ตามในปัจจุบัน ชาวเข้าต้องเผชิญกับแรงกดดันให้อพยพออกมากขึ้นหลังจากรัฐบาลประกาศให้พื้นที่คอยหลวงเป็นอุทยานแห่งชาติในปี 2533 ขณะเดียวกันคนเมืองที่อยู่พื้นราบก็ไม่ต้องการให้ชาวเข้าอยู่บนที่สูง ส่วนหนึ่งเกิดจากการขัดแย้งในการใช้น้ำ แต่ที่สำคัญคือคนเมืองต้องการตัดไม้ในบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านชาวเขา แรงกดดันเหล่านี้ทำให้ชาวเข้าสนใจการอนุรักษ์พื้นที่ป่ามากขึ้น เพื่อเป็นข้อต่อรองที่จะสามารถอยู่ในเขตป่าต่อไปได้

2. การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชาวบ้านเกี่ยวกับป่า

ความคิดของชาวบ้านทั่วไปเกี่ยวกับป่าได้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา พร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับป่า แต่ในการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวชาวบ้านยังคงยึดหลักจากอุดมการณ์ดั้งเดิมเป็นพื้นฐานในการแสดงความรู้สึกนึกคิดของตน เพราะชาวบ้านสามารถใช้อุดมการณ์เป็นสื่อ เพื่อช่วยเชื่อมโยงความหมายต่างๆ ของการถือครองและการใช้ป่าไม้ได้อย่างสอดคล้องกับสถานการณ์ ในลักษณะเช่นนี้เอง อุดมการณ์จึงเปรียบเสมือนรากฐานของประเพณีที่ชาวบ้านยึดถือเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ และในการเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงที่ได้รับอิทธิพลมาจากสังคมภายนอก

อุดมการณ์ดั้งเดิมของชาวบ้านภาคเหนือเกี่ยวกับป่านั้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ชาวบ้านมองเห็นป่าในฐานะเป็นองค์รวมของระบบวัฒนธรรม ไม่ได้มองดูป่าแบ่งแยกออกเป็นด้าน ๆ ตามแบบสายตาของคนที่อยู่นอกป่าเช่นคนในสังคมปัจจุบันนี้ ซึ่งมักมองป่าว่าเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์และต้นไม้ ป่าเป็นแหล่งอาหาร เชื้อเพลิง และยาของมนุษย์ ป่าเป็นต้นน้ำลำธาร และในบางครั้งก็อาจมีความพยายามที่จะมองป่าในฐานะที่เป็นภาพรวมใหญ่ขึ้นมาบ้าง แต่ก็ยังคงจำกัดอยู่กับการมองเฉพาะด้านกายภาพอยู่นั่นเอง เช่น มองป่าแบบรวมๆ ว่าเป็นระบบนิเวศ เป็นต้น สำหรับชาวบ้านในสังคมชนบทที่มีชีวิตผูกพันอยู่กับป่าและการเกษตรตลอดมานั้น ป่าจะมีความหมายที่ครอบคลุม จนถึงได้ว่าเป็นระบบทางวัฒนธรรมในความหมายที่ว่าเป็นการตกผลึกของอุดมการณ์ ซึ่งเกิดจากการต่อสู้เพื่อปรับเปลี่ยนและพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ในสายตาของชาวบ้าน ป่ามิได้มีความหมายเพียงด้านกายภาพด้านเดียว แต่มีความหมายครอบคลุมถึงอุดมการณ์ของอำนาจและศีลธรรมที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับพื้นที่

ความคิดเกี่ยวกับป่าซึ่งถือว่าเป็นอุดมการณ์ดั้งเดิมของชาวบ้านในสังคมภาคเหนือ นั้น ถือว่าป่าไม่ใช่พื้นที่ที่มีแต่ต้นไม้เท่านั้น แต่จะมองว่าป่าเป็นพื้นที่ที่ปราศจากอำนาจและศีลธรรม หมายความว่า เป็นดินแดนเถื่อน เป็นสภาวะที่ไร้กฎเกณฑ์ เป็นอาณาเขตของคนป่า สัตว์ป่าและผีร้าย ซึ่งเป็นทศนะในเชิงเปรียบเทียบกับเมืองในทางตรงกันข้าม โดยถือว่าเมืองนั้นเป็นศูนย์กลางของอำนาจและศีลธรรมที่เข้มข้น และจะค่อย ๆ ลดความเข้มข้นลงเมื่ออยู่ห่างเมืองออกไปในหมู่บ้าน ตามนัยดังกล่าวป่าจึงไม่เพียงเป็นพื้นที่ล่าสัตว์เท่านั้น แต่ยังเป็นภัยคุกคามต่ออำนาจของเมืองอีกด้วย ความคิดเช่นนี้เองที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อชาวบ้านในการใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขา กับป่า

ดังนั้น เห็นได้ว่าตลอดเวลาที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ ชาวบ้านจะอาศัยอุดมการณ์ดังกล่าวเป็นหลักเหตุผลในการอธิบายการเข้าไปพึ่งป่า ซึ่งอาจแยกออกมาอธิบายได้สองด้านด้วยกันคือ

ด้านแรก ชาวบ้านจะอธิบายว่า การเข้าป่าเปรียบเสมือนเป็นการหนีจากอำนาจของเมือง เพื่อปลดปล่อยตนเองให้มีอิสระเพราะอำนาจของเมืองจะเอื้อมเข้าไปไม่ถึง ในปัจจุบัน บางครั้งชาวบ้านจึงเปรียบเทียบการเข้าป่าว่าเป็นการไปปลดทุกข์ (ไปถ่ายของเสีย) ในประวัติศาสตร์ปรากฏว่าการหนีเข้าป่าเพื่อหลบภัยหลายรูปแบบ ส่วนใหญ่จะเป็นการหลีกเลี่ยงกฎหมายบ้านเมือง เช่น กบฏ โจร คนหนีการเกณฑ์แรงงาน และการเก็บภาษี นอกจากนั้นก็มีคนลี้ภัยสงครามและผู้แสวงหาความหลุดพ้นจากความวุ่นวายของเมือง เช่น พระวัดป่า ที่เน้นแนวทางวิปัสสนาเป็นต้น ชาวบ้านจำนวนมากจากหลายหมู่บ้านได้เข้าป่าไปตั้งถิ่นฐานชุมชนขึ้นก็ด้วยเหตุผลข้างต้นนี้

อีกด้านหนึ่งนั้นชาวบ้านเปรียบเทียบการเข้าป่าว่าเหมือนการไปตายคาบหน้า เพราะป่านั้นถือว่าเป็นที่อยู่ของผี ไม่ใช่ที่อยู่ของคน แต่เมื่อคนต้องเข้าไปพึ่งป่า จึงถือว่าเข้าไปให้ผีเลี้ยง เป็นหนทางเลือกสุดท้ายที่ชาวบ้านจะทำ เพื่อให้สามารถยังชีพอยู่ได้ ส่วนใหญ่จะเกิดจากการขาดที่ดินทำกิน ในลักษณะเช่นนี้ ผู้ที่เข้าป่าจะรู้สึกว่าเขามีความชอบธรรมที่จะต้องช่วยตนเอง ด้วยการไ้แรงงานของพวกเขาก่อสร้างถางพง บุกเบิกที่ดินทำกิน และสร้างชุมชนให้เกิดขึ้นในป่า ซึ่งในการนี้จะต้องทำไปเพื่อให้เพียงพอแก่การยังชีพเท่านั้น โดยชาวบ้านมักจะขออนุญาตจากผีเจ้าป่าก่อนเสมอเพื่อเป็นการเตือนสติ ด้วยเหตุนี้ในสมัยหลังเมื่อมีชาวบ้านบางคนเอาเลื่อยยนต์มาใช้ตัดต้นไม้ในป่าเพื่อสร้างความมั่งคั่งให้กับตนเอง ชาวบ้านส่วนมากจึงคิดว่าไม่ถูกต้อง

การเข้าไปตั้งป่าเพื่อหาที่ดินทำกินนี้ มักเกิดจากการขาดแคลนพื้นที่การเกษตรในแอ่งที่ราบลุ่มของภาคเหนือซึ่งมีขนาดค่อนข้างเล็ก ทำให้ไม่สามารถรับประชากรได้มาก ชาวบ้านจึงต้องบุกเบิกที่ป่าเพื่อขยายพื้นที่ปลูกข้าวไร่หรือทำนาออกไปเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในประวัติศาสตร์ของภาคเหนือในช่วงเวลากว่าครึ่งศตวรรษ ระหว่างปี 2450-2500 นับว่าเป็นช่วงของการสร้างบ้านป่าที่สำคัญช่วงหนึ่ง เพราะปรากฏว่ามีบ้านป่าเกิดขึ้นมากมายดังได้กล่าวมาแล้ว

การต้องพึ่งป่าไม้เพื่อยังชีพทำให้ชาวบ้านต้องประสานกลมกลืนกับป่า โดยไม่ทำลายพื้นที่ป่ามากเกินไปจนเกิดความจำเป็น ในเรื่องนี้ ความเชื่อเกี่ยวกับผีได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากในการช่วยให้ความขัดแย้งลดลง ชาวบ้านเชื่อว่าป่าและต้นไม้เป็นของเจ้าซึ่งเป็นผีป่าอารักษ์ที่คอยควบคุมดูแลป่า ทำให้ชาวบ้านเกรงกลัวไม่กล้าตัดต้นไม้ทำลายพื้นที่ป่า เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดมีอันเป็นไปได้ต่าง ๆ นานา โดยเฉพาะเกิดโรคภัยไข้เจ็บ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะในขณะนั้นพื้นที่ป่ามีภัยอันตรายจากโรคหลายชนิด เช่น โรคมาลาเรีย ที่ชาวบ้านเรียกว่าไข้ป่า แต่เมื่อมีการนำยาดีดตีมาฉีดป้องกันโรคนี้มากขึ้นหลังปี 2500 จึงทำให้การบุกเบิกที่ป่าขยายตัวอย่างรวดเร็ว

เมื่อชาวบ้านปิง อำเภอเชียงคำ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในจังหวัดพะเยา พยายามจะบุกเบิกที่ดินทำกินเข้าไปในพื้นที่ป่ารอบ ๆ หมู่บ้านในปี 2468 นั้น ชาวบ้านบอกว่าผีและผีจำนวนมากจนทำให้ผู้บุกเบิกคนหนึ่งติดโรคร้ายที่มือ การบุกเบิกจึงชะงักไประยะหนึ่ง จนกระทั่งในปี 2492 ชาวบ้านสามารถบุกเบิกต่อไปได้ พวกเขาอธิบายว่า เมื่อก่อนนั้นผีมีจำนวนมากกว่าคนคนจึงกลัวผี ฆาตกรมีมากกว่าผี ผีจึงกลัวคน (Moerman 1968: 91-92) กรณีนี้ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านเข้าใจว่าการเพิ่มจำนวนประชากรทำให้พวกเขาเปลี่ยนความคิดที่มีต่อป่า เพราะความต้องการที่ดินมากขึ้น และในปี 2496 ชาวบ้านเริ่มนำเอารถแทรกเตอร์มาช่วยบุกเบิกพื้นที่ป่า ทำให้การเพิ่มพื้นที่ทำกินในพื้นที่ป่าขยายออกไปอย่างรวดเร็ว

เช่นเดียวกันชาวบ้านในกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูนก็เชื่อว่าป่าเป็นของผีและเจ้าหลวง จึงไม่กล้าตัดต้นไม้ในพื้นที่ป่า จนกระทั่งในปี 2508 ชาวบ้านเห็นบริษัทที่ได้รับสัมปทานมาตัดไม้ทำผิวด้ายยา คัดโกงต่าง ๆ เช่น ตัดไม้ผิวด้ายยาที่ได้รับอนุญาต ทำให้ชาวบ้านรู้สึกวุ่นวายในเมื่อคนภายนอกหมู่บ้านมาตัดไม้ได้ พวกเขาซึ่งอยู่ในเขตป่าก็จะรู้สึกผิดได้เช่นกัน และพวกเขายังมีความจำเป็นต้องตัดไม้มากขึ้นเมื่อการเกษตรไม่ได้ผล หลังจากพื้นที่ทำกินลดลง เพราะต้องแบ่งให้ชาวบ้านใกล้เคียงที่ถูกน้ำท่วมเนื่องจากการสร้างอ่างเก็บน้ำของเขื่อนภูมิพล และที่ป่ารอบหมู่บ้านที่เคยใช้ทำไร่หมุนเวียนก็ถูกประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ

ในปี 2518 และเป็นเขตอุทยานแห่งชาติในปี 2524 หลังจากนั้นชาวบ้านก็เริ่มตัดและเลื่อยไม้ขายเป็นอาชีพ ซึ่งสามารถทำได้สะดวกเพราะมีการนำเอาเลื่อยมือมาใช้

จากคำอธิบายของชาวบ้านข้างต้นช่วยให้เข้าใจความคิดของชาวบ้านว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้พื้นที่ป่าหมดไปนั้น คือการเพิ่มของประชากร การนำเอาเครื่องจักร เช่นรถแทรกเตอร์ และเครื่องมือ เช่นเลื่อย และการให้สัมปทานทำไม้ นอกจากนั้นชาวบ้านยังมองเห็นว่า การปลูกพืชพาณิชย์ เช่น ข้าวโพด และกาแฟก็เป็นตัวการสำคัญอีกประการหนึ่ง ดังเช่นกรณีของชาวเขาในหมู่บ้านกรณีศึกษา พวกเขาได้บุกเบิกที่ปลูกกาแฟแล้วเข้าไปในบริเวณที่ถือว่าเป็นพื้นที่ป่าของผีเจ้าบ้านบางส่วน ชาวเขานิยายปรากฏการณ์นี้ว่าฝึกกลัวคาถา เช่นเดียวกับที่หมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงราย มีการขยายพื้นที่ป่าปลูกข้าวโพดกันอย่างกว้างขวาง จนชาวบ้านเชื่อว่า ผีก็กลัวรถแทรกเตอร์

อย่างไรก็ตามในช่วงต้นของการบุกเบิกนั้น นอกจากจะต้องเผชิญกับอันตรายจากโจรสลัวร์ โรคภัยไข้เจ็บแล้ว การทำการเกษตรยังดำเนินไปได้ด้วยความยากลำบากนานปีการผลิตก็ไม่สู้ดีนักเพราะยังไม่สามารถพัฒนาพื้นที่นาได้มากนัก ส่วนใหญ่จะพึ่งการปลูกข้าวไร่ทำให้ผลผลิตไม่แน่นอน จึงยังยังไม่ให้ชาวบ้านขยายตัวเข้าไปทำกินในพื้นที่ป่าได้รวดเร็วนัก นอกจากกรณีที่เป็นจริง ๆ ดังจะเห็นได้จากกรณีบ้านแม่สะป๊อก ตำบลแม่วิน ปัจจุบันอยู่ในกิ่งอำเภอแม่วาง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวปกากะญอ ชาวบ้านไม่สามารถปลูกข้าวไร่ได้พอเพียงต่อการบริโภค ในอดีตบางครั้งถึงกับต้องกินข้าวผสมข้าวโพดและกลอย ชาวบ้านจดจำได้ว่าชีวิตในป่าเมื่อเริ่มตั้งหมู่บ้านใหม่ ๆ ในราวปี 2470-2480 นั้นเต็มไปด้วยความขาดแคลน ชาวบ้านต้องพึ่งพาหมู่บ้านที่อยู่นอกเขตป่า ด้วยการเก็บของป่าและรับจ้างเลี้ยงวัวควายเพื่อแลกข้าว จึงจะสามารถอยู่รอดได้

แม้ว่าการทำมาหากินในเขตป่าจะยากลำบาก แต่ชาวบ้านก็ยังถือว่าพื้นที่ป่าเป็นที่พึ่งในด้านที่เป็นแหล่งอาหารสำคัญ ดังคำกล่าวที่ว่า หากยากจนนักก็เข้าป่าไปหาเลี้ยง ซึ่งเป็นการนำเอาความคิดจากอุดมการณ์ดั้งเดิมเกี่ยวกับผี มาอธิบายสภาพชีวิตในเขตป่าที่ต้องพึ่งพาอาหารจากธรรมชาติมากกว่าที่ผลิตได้เอง ชาวบ้านสูงอายุที่หมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูนเล่าว่า ในอดีตพวกเขาสามารถให้ภรรยาตั้งหมอน้ำรอไว้ ขณะที่เขาเข้าป่าไปหาอาหาร เมื่อกลับออกมา ก็จะพบกับหมอน้ำเดือดพอดี ซึ่งมีความหมายว่า พื้นที่ป่านั้นมีอาหารอุดมสมบูรณ์และหาได้ง่าย

ชาวบ้านยังนำเอาอุดมการณ์เรื่องผีมาใช้อธิบายความสำคัญของป่าอีกด้านหนึ่งคือพื้นที่ป่าในฐานะเป็นต้นน้ำลำธารสำหรับการเกษตร ในเรื่องนี้ชาวบ้านทั่วไปในภาคเหนือจะมีความเชื่อเกี่ยวกับผิวน้ำซึ่งชาวบ้านต้องทำพิธีบูชา เช่นสรงเป็นประจำ เพื่ออ้อนวอนให้

ฝิขุนน้ำช่วยบันดาลให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล และให้การเกษตรออกงามอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อเช่นนี้มีส่วนอย่างสำคัญในการเกื้อหนุนให้เกิดการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร ซึ่งมักจะมีการตั้งหอฝิขุนน้ำไว้เตือนสติอยู่ด้วยเสมอ ในระยะแรกของการพัฒนาประเทศหลังปี 2500 พบว่าชาวบ้านยังคงนำเอาทศนะเกี่ยวกับป่าตามอุดมการณ์ดั้งเดิมมาปรับใช้อธิบายการขยายตัวของชาวบ้านเข้าไปในเขตป่ามากขึ้น โดยชาวบ้านคิดว่าการบุกเบิกที่ดินในเขตป่าเป็นการพัฒนา เพราะป่านั้นถือว่าเป็นดินแดนเถื่อนที่ห่างไกลความเจริญ การบุกเบิกช่วยทำให้ดีขึ้น ไม่ใช่การทำลายตามสายตาของคนภายนอก เนื่องจากการบุกเบิกในสายตาชาวบ้านหมายถึงการลงทุนลงแรงทำให้พื้นที่ป่าเป็นประโยชน์ต่อการเพาะปลูก ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านป่าหลายแห่งจึงมักเล่าอย่างภาคภูมิใจว่า พวกเขามีส่วนช่วยสร้างความเจริญให้เกิดแก่ท้องถิ่นด้วยการตั้งชุมชนขึ้นแทนพื้นที่ป่า และชาวบ้านยังเชื่ออีกด้วยว่าความคิดเช่นนี้ได้รับการสนับสนุนและการรับรองจากรัฐบาล เพราะปรากฏว่ารัฐบาลไปจัดตั้งหมู่บ้านขึ้น และยังเข้าไปเก็บภาษีป่ารุ่นท้องที่ แม้ว่าในความเป็นจริงการกระทำดังกล่าวของฝ่ายกระทรวงมหาดไทยจะขัดกับกฎหมายป่าไม้ก็ตาม (Hirsch 1987) แต่ชาวบ้านไม่รับรู้รายละเอียดต่าง ๆ ของข้อกฎหมาย พวกเขาจะมองคุณหน่วยงานของรัฐอย่างรวม ๆ ดังจะเห็นได้ว่า ชาวเข้าที่ป่าบนกรณีศึกษาที่จังหวัดลำปาง เชื่อว่าในช่วงปี 2500 รัฐบาลสนับสนุนให้พวกเขาบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกฝืนเพราะปรากฏว่ามีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปเรียกเก็บภาษี แม้ว่าความจริงแล้วเจ้าหน้าที่เหล่านั้นจะเข้าไปเรียกร้องหาประโยชน์ส่วนตัวก็ตาม แต่ชาวเข้าไม่สามารถแยกแยะได้ในขณะนั้นเพราะการติดต่อกับภายนอกมีน้อย นอกจากนั้น ต่อมาก็ยังมีโครงการเข้าไปพัฒนาส่งเสริมให้พวกเขาปลูกพืชพาณิชย์มากขึ้นอีก ตลอดจนมีการตัดถนนเข้าไปในหมู่บ้าน ทำให้ชาวเข้าเชื่อสนิทว่ารัฐบาลสนับสนุนพวกเขา

หลังจากปี 2510 เมื่อมีการขยายตัวของ การปลูกพืชพาณิชย์มากขึ้น ขณะที่รัฐก็ออกกฎหมายการสงวนรักษาเขตป่าเข้มงวดขึ้น เช่น กฎหมายอุทยานแห่งชาติ กฎหมายเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงทัศนคติเกี่ยวกับพื้นที่ป่า จากเดิมที่เคยมองว่าฝิเป็นเจ้าของป่าก็ค่อย ๆ เปลี่ยนมาเป็นรัฐบาลเป็นเจ้าของเขตป่า โดยเฉพาะป่าสงวนแห่งชาติ และเห็นว่าการปิดประกาศแนวเขตป่าไม้ตามต้นไม้ แม้ว่าการประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติจะไม่ส่งผลกระทบใช้พื้นที่ป่าแตกต่างจากที่ชาวบ้านเคยทำมาในอดีตก็ตาม แต่ชาวบ้านก็รู้สึกว่ ในเขตป่าสงวนแห่งชาตินั้นรัฐบาลจะสนใจเฉพาะต้นไม้เพราะมีการตีตรา และจัดเก็บผลประโยชน์จากการให้สัมปทาน ดังนั้นพื้นที่ที่เคยเป็นป่าธรรมชาติ หลังการทำสัมปทานชาวบ้านจะเข้าไปพัฒนาใช้ประโยชน์ ด้วยเหตุนี้เองจึงเกิดการขัดแย้งทางความคิดระหว่างชาวบ้านกับรัฐบาลในเรื่องความหมายของป่าและการเป็นเจ้าของพื้นที่ป่า รัฐบาลนั้นยึดถือความหมายของป่า

ตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 มาตรา 4 ซึ่งกำหนดว่า ป่าหมายถึง ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน ทำให้ที่ดินที่เคยเป็นป่าธรรมชาติแม้จะไม่มีต้นไม้แล้วก็ยังถือว่าเป็นป่าอยู่ แต่ชาวบ้านจะคิดว่าความเป็นเจ้าของป่าในความหมายของรัฐหมายถึงเฉพาะเจ้าของต้นไม้เท่านั้น ส่วนที่ดินนั้นไม่ใช่ป่า เป็นของกลางที่ทุกคนมีสิทธิจะเข้าไปบุกเบิกจับจองได้ในเมื่อพื้นที่นั้นไม่มีต้นไม้แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกเขาไม่ได้เป็นผู้ตัดโค่นต้นไม้แต่มีคนอื่นเช่นบริษัทสัมปทานทำไม้มาตัดไปก่อนแล้ว

แม้แต่ชาวบ้านก็คิดทันทองเดียวกันนี้ ในปี 2513 ชาวลีซอไม่เข้าใจว่าทำไมพวกเขาซึ่งมีชีวิตอยู่ในเขตป่ามาตลอด จึงตัดไม้ทำไร่ไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่พวกเขาไม่ได้เอาต้นไม้ (ที่รัฐบาลต้องการสงวนไว้เพื่อการให้สัมปทาน) ไปขาย และพวกเขาก็ไม่เชื่อว่าโค่นไม้ในป่าแล้วจะทำให้ น้ำท่วมที่ราบ (Dessaint 1971: 335) ทศนะเช่นนี้ของชาวลีซอบ่งบอกถึงความคิดของชาวเขาว่า พวกเขาไม่คิดว่าการโค่นไม้ในพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่ นั่นผิดกฎหมาย เพราะพวกเขาเข้าใจว่าพวกเขาไม่ได้ตั้งใจจะเอาต้นไม้ที่รัฐมุ่งจะรักษานั้นไปหาประโยชน์เชิงพาณิชย์ พวกเขาเพียงแต่ต้องการดำรงชีพอยู่ตามประเพณีที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาเท่านั้น

สำหรับชาวบ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงราย โดยเฉพาะคนอีสานซึ่งอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนี้ในปี 2533 คิดว่า ป่าน่าจะหมายถึงต้นไม้และสัตว์ป่า ไม่รวมที่ดิน พวกเขาไม่เข้าใจว่าทางราชการมากำหนดว่าพื้นที่ทำกินของพวกเขาเป็นเขตป่าสงวนได้อย่างไร เพราะไม่มีต้นไม้เหลืออยู่แล้ว และพวกเขาก็ได้ทำกินมากกว่า 10 ปี พร้อมเสียภาษีบำรุงท้องที่มาตลอด อีกทั้งที่ทำกินเหล่านั้นก็ล้วนซื้อมาจากกำนันในท้องที่ ซึ่งน่าจะรู้ว่าที่ดินนั้นมีสถานภาพอย่างไร ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านจึงไม่คิดว่าพวกเขาเป็นผู้บุกรุกที่ดินป่าสงวนแห่งชาติตามที่ทางราชการกล่าวหา แต่เป็นเจ้าของที่ดินเพราะพวกเขาต้องซื้อที่ดินเหล่านั้นมา และได้ลงแรงและทุนไปเพื่อทำให้กลายเป็นพื้นที่เพาะปลูกได้ดีขึ้น ดังนั้น หากทางรัฐบาลต้องการพื้นที่ไปทำประโยชน์อย่างอื่นในกรณีของหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงรายก็คือ การนำไปใช้เป็นอ่างเก็บน้ำของเขื่อนที่จะสร้างขึ้น รัฐบาลจะต้องชดเชยเช่นเดียวกับการเวนคืนที่ดิน

ขณะที่รัฐบาลเพิ่มมาตรการรักษาพื้นที่ป่าเข้มนวดขึ้น แต่ก็ปรากฏว่ามีกรณีอนุญาตให้กลุ่มธุรกิจภายนอกเขตป่าเข้ามาใช้พื้นที่ป่ามากขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การทำสัมปทานไม้และเหมืองแร่ เป็นต้น ทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มภายนอกเพิ่มขึ้น ในสถานการณ์เช่นนี้ ทศนคติของชาวบ้านเกี่ยวกับป่าโดยเฉพาะประเด็นของความเป็นเจ้าของได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ชาวบ้านเริ่มมองเห็นว่าโดยสิทธิตามประเพณี พวกเขาน่าจะเป็นเจ้าของป่าที่มีต้นไม้อยู่ด้วยได้เพราะพวกเขาได้ดูแลรักษา ได้ใช้ประโยชน์ และมีชีวิตผูกพันอยู่กับป่ามาเป็นเวลานาน และส่วนใหญ่ก็จะนานกว่าพระราชบัญญัติป่าไม้เสียอีก ความคิด

เช่นนี้เห็นได้อย่างชัดเจน เช่น ในกรณีชาวบ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูน ที่ได้ช่วยกันรักษาป่าบริเวณพื้นที่ต้นน้ำไว้เป็นป่าชุมชน จนสามารถขยายพื้นที่จาก 60 ไร่ออกไปเกือบ 2,000 ไร่ เมื่อรัฐเห็นความสำเร็จของชาวบ้านและต้องการจะเข้ามาดูแลในฐานะเป็นวนอุทยาน ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่เห็นด้วย โดยยืนยันความคิดว่า พวกเขาเป็นเจ้าของและสามารถดูแลป่าเอง ความคิดที่ว่าชาวบ้านเป็นเจ้าของพื้นที่ป่านั้น นอกจากจะปรากฏในรูปของป่าชุมชนซึ่งเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวล้านนาแล้ว ยังปรากฏในรูปของป่าต้นน้ำและป่าใช้สอยของชาวบ้านอีก พื้นที่ป่าประเภทหลังนี้ชาวบ้านเกิดสำนึกความเป็นเจ้าของขึ้น เมื่อต้องเผชิญกับกลุ่มภายนอกที่พยายามจะเข้ามาแย่งใช้ทรัพยากรจากชาวบ้าน กรณีเช่นนี้จะพบว่าชาวบ้านจะลุกขึ้นคัดค้านดังเช่น กรณีการคัดค้านสัมปทานพื้นที่ต้นน้ำของหมู่บ้านหลายแห่งในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย พะเยา และน่าน ในปี 2522 ชาวบ้านในกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงรายได้คัดค้านการให้สัมปทานของทางราชการ และในปี 2533 ชาวบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ได้คัดค้านการที่กรมป่าไม้อนุญาตให้นายทุนเช่าที่เพื่อการทำสวนขนาดใหญ่ เพราะเขตป่านั้นทับพื้นที่ทำกินและพื้นที่ต้นน้ำของชาวบ้าน

นอกจากชาวบ้านทั่วไปจะอาศัยความแตกต่างระหว่างคนในและคนนอกเขตป่ามาอ้างสิทธิของการเป็นเจ้าของเขตป่าข้างต้นแล้ว ในปัจจุบันชาวบ้านยังชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างคนในป่าที่ยากจน และคนนอกที่ร่ำรวย เพื่ออ้างความชอบธรรมในการใช้ทรัพยากรในเขตป่า โดยเฉพาะการตัดและเลื่อยไม้ขายเพื่อการยังชีพ ทักษะเช่นนี้ยังคงวางอยู่บนพื้นฐานของอุดมการณ์ดั้งเดิมที่ว่า ป่าเป็นที่พึ่งพิงท่ามกลางแหล่งสุดท้ายสำหรับคนทุกชั้นคนยากเมื่อการเกษตรล้มเหลวไม่ว่าจะเกิดจากเหตุผลใดก็ตาม โดยเฉพาะการสูญเสียทรัพยากรให้กับคนนอก ชาวบ้านที่ยากจนซึ่งคิดว่าพวกเขาน่าจะมีสิทธิตัดและเลื่อยไม้ขายเพื่อยังชีพทดแทนความล้มเหลวทางการเกษตร เพราะกลุ่มคนร่ำรวยจากภายนอกก็ยังเข้ามาหาประโยชน์จากป่าไม้ ดังนั้น อย่างน้อยพวกเขาก็ควรมีสิทธิเช่นกัน ความคิดเช่นนี้เพิ่งเกิดขึ้นไม่นานมานี้เอง ดังตัวอย่างชาวบ้านในกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูนที่เริ่มตัดและเลื่อยไม้ขายเมื่อปี 2508 หลังจากเห็นตัวอย่างบริษัทสัมปทานทำผิวกฎหมายต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

แม้ว่าการอ้างสิทธิในการตัดต้นไม้ในเขตป่าไปใช้หรือขายจะขัดหรือผิดกฎหมายป่าไม้ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติ หรือกฎหมายอุทยานแห่งชาติก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ยังยืนยันความชอบธรรมของพวกเขา โดยให้เหตุผลในเชิงเปรียบเทียบว่า ชาวบ้านนั้นใช้แต่แรงงานของตนเองในการตัดและเลื่อยไม้ เช่นที่เคยทำมาตั้งแต่ในอดีต เพื่อยังชีพอยู่ในเขตป่าซึ่งจะไม่ทำให้ป่าหมด เพราะใช้ร่างกายเลื่อยไม้นั้นเป็นงานหนัก ไม่มีใครสามารถทำได้มากเกินกว่าความจำเป็นในการยังชีพ ดังจะเห็นได้ว่า ชาวบ้านที่ต้องเข้าไปตัดและเลื่อย

ไม่ล้วนแต่เป็นคนยากจนทั้งสิ้น ต่างจากคนรวยและนายทุนจากภายนอกจะใช้เครื่องจักรเช่น เลื่อยยนต์ตัดไม้ ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าผิดทั้งประเพณีและกฎหมาย เพราะจะทำให้พื้นที่ป่าหมด ไปอย่างรวดเร็วเกินกว่าที่จะฟื้นตัวได้ทันเช่นการตัดไม้ของชาวบ้าน ที่จริงชาวบ้านมีความคิด ว่า พวกเขาไม่อยากจะตัดต้นไม้เพราะเป็นงานหนักมาก หากมีทางเลือกที่จะใช้แรงงานในทางอื่นได้พวกเขาก็ยินดีจะทำ เนื่องจากพวกเขามีแต่แรงงานอย่างเดียว การอ้างสิทธิเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า **ชาวบ้านได้เริ่มนำเอาหลักการของสิทธิตามธรรมชาติ มาผสมผสานกับหลักตาม ประเพณีบ้างแล้ว** และค่อย ๆ หันมาหาหลักการตามธรรมชาติมากขึ้น

ชาวบ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูนซึ่งหันไปตัดไม้มาขายเพื่อยังชีพ หลังจากต้อง ประสบความล้มเหลวในการผลิตทางการเกษตรก็มีความเห็นว่า ลำพังพวกเขาตัดไม้ด้วยแรง กายตามวิธีการแบบดั้งเดิม ทำไปจนชั่วลูกชั่วหลานป่าธรรมชาติก็ไม่มีทางหมด แต่มีข้อแม้ว่า อย่างนำเลื่อยยนต์เข้ามาใช้ ความคิดเห็นเช่นนี้แสดงว่า ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาของการ ตัดไม้ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ว่าเป็นตัวการทำลายพื้นที่ป่าให้หมดลงอย่างรวดเร็ว เคยมี ชาวบ้านบางคนพยายามจะนำเอาเลื่อยยนต์เข้ามาใช้แต่ถูกชาวบ้านส่วนใหญ่คัดค้าน เพราะ กลัวเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติเพ่งเล็ง และทำให้อาชีพทำไม้ของพวกเขากระทบกระเทือน ชาวบ้านยังมีความคิดเห็นอีกว่า ถ้าจะให้พวกเขาเลิกตัดไม้ทางรัฐบาลต้องหาอาชีพให้พวกเขา เพื่อจะช่วยให้พวกเขาอยู่รอดได้ในสังคมปัจจุบัน หากพวกเขาถูกปล่อยให้อยู่ตามยถากรรม เช่นทุกวันนี้ พวกเขาซึ่งมีแต่แรงงานอย่างเดียวก็ไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากจะต้องพึ่งพาการ ทำไม้ในเขตป่ารอบ ๆ หมู่บ้านต่อไป ความจริงแล้วพวกเขาไม่อยากทำไม้มากนักเพราะเป็น งานหนักมาก ในปัจจุบันชาวบ้านถูกปล่อยให้ต่อสู้กับการเกษตรที่ล้มเหลวตามลำพัง แม้แต่ ครูที่ถูกส่งให้ออกไปประจำ ก็ไม่ยอมออกจากเมืองไปสอนเด็กนักเรียนเพราะหมู่บ้านนี้ไม่มี ผลประโยชน์หยิบยื่นให้เหมือนแต่ก่อน ซึ่งครูเคยสามารถซื้อเครื่องเรือนไม้สักออกมาขายได้ ต่อมาในปี 2532 ทางอุทยานแห่งชาติสั่งห้ามเด็ดขาด

ในหมู่บ้านชนเมืองเชียงใหม่หลายแห่ง ก็ยังมีชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาการยังชีพด้วย การตัดไม้ในเขตป่าอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพไปขาย มีตัวอย่างชาวบ้านยากจนคนหนึ่ง ใน ตำบลตอนแก้ว อำเภอแมริม เดิมเป็นชาวนาเช่าทำนาแบ่งครึ่งผลผลิตกับเจ้าของนาในเนื้อที่ 20 ไร่ ได้ข้าวพอกิน และบางปีก็มีเหลือขาย ต่อมาเมื่อราคาที่ดินสูงขึ้นจากการขยายตัวของ เมือง เจ้าของนาขายที่ดินไปเพราะได้ประโยชน์มากกว่าให้เช่า ชาวบ้านรายนี้จึงไม่มีทางเลือก ต้องเข้าป่าเลื่อยไม้ขายหาเลี้ยงชีพ เขาคิดว่าเขามีสิทธิโดยชอบธรรมตามประเพณี แม้จะผิด กฎหมายในการที่จะเข้าไปเลื่อยไม้ในอุทยานแห่งชาติ เขาให้เหตุผลว่า เขาใช้แต่แรงงานของ ตัวเองเท่านั้น ไม่ได้ใช้เครื่องจักรช่วย ตัวเขาเองไม่มีความรู้ที่จะช่วยให้ทำงานในเมืองได้ จึง

การใช้ป่าและปัจจัยที่มีผลต่อการลดพื้นที่ป่า

ป่า ในทางนิเวศวิทยาเป็นสังคมของพืชและสัตว์ องค์ประกอบของป่าจึงมิได้มีแต่เพียงต้นไม้ใหญ่ ยังมีไม้เล็กไม้น้อย สัตว์ใหญ่สัตว์เล็ก ดิน น้ำ แร่ธาตุต่าง ๆ เป็นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดการผลิตรักษาระดับคุณภาพทางนิเวศไว้ได้ การใช้ป่าของชุมชนมิได้จำกัดแต่เพียงการลักลอบตัดไม้หรือการใช้พื้นที่เพื่อเกษตรกรรม หากรวมไปถึงการใช้ทรัพยากรทั้งหมดซึ่งรวมเป็นป่า ป่าเป็นบ่อเกิดของรายได้และอาชีพมากมายหลายประเภท และทรัพยากรมีค่าในป่าก็เป็นที่มาของของบุคคลทั้งใน และนอกชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้เคียงพื้นที่ป่า

ในบทนี้คำว่า “ป่า” หมายถึง ป่าในความหมายเชิงนิเวศดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คำว่า “ป่าพื้นที่” หมายถึง พื้นที่ที่ยังมีป่าธรรมชาติปกคลุมอยู่ ส่วนคำว่า “เขตป่า” หมายถึง ป่าในความหมายของรัฐคือ ที่ที่ไม่มีเอกชนถือครองตามกฎหมาย

ประเด็นหลัก ๆ ที่จะนำเสนอในบทนี้ก็คือ

1. ชุมชนที่อาศัยในเขตป่าหรือใกล้เคียงพื้นที่ป่ามีอาชีพที่เกี่ยวข้องกับป่าหรือใช้ป่าในลักษณะใดบ้าง ชุมชนได้รายได้จากป่ามากแค่ไหน
2. ใครเป็นผู้ใช้ป่า คนรวย คนจน นายทุนท้องถิ่นหรือนายทุนต่างถิ่น ผู้นำท้องถิ่นมีบทบาทในการใช้หรืออนุรักษ์ป่าอย่างไร
3. ใครเป็นผู้จัดสรรเขตป่า วิวัฒนาการของกระบวนการกำหนดราคาที่ดินในเขตป่าเป็นอย่างไร
4. อะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้มีการลดและขยายการใช้พื้นที่ป่าและทรัพยากรในป่าในปัจจุบัน

ประเด็นเหล่านี้มีความสำคัญต่อการตัดสินใจเลือกใช้นโยบายเกี่ยวกับการจัดการที่ดินในเขตป่า และวิธีการจัดสรรที่ดินในป่าให้แก่ราษฎร มีความเชื่อแพร่หลายอยู่ทั่วไปว่าผู้ใช้ป่าคือผู้ยากไร้ การศึกษานี้ก็เพื่อพิสูจน์สมมุติฐานนี้สำคัญ อนึ่ง ในการศึกษาจะไม่จำกัดแต่การใช้ที่ดินในเขตป่า แต่รวมไปถึงการใช้ทรัพยากรหลัก ๆ ในป่า และการศึกษาผู้ใช้ป่าก็ไม่พิจารณาโดยจำกัดแต่เพียงชาวบ้านในชุมชนในเขตป่าหรือชุมชนใกล้เคียง แต่จะพิจารณาถึงบุคคลภายนอกชุมชนอีกด้วย

ในปัจจุบันชาวบ้านในเขตที่ลุ่มเริ่มมีความกังวลถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากการทำการเกษตรแบบเข้มข้นในเขตป่าที่สูง และเริ่มเป็นชนวนขัดแย้งระหว่างประชากรในที่สูงและที่ราบ ซึ่งทำให้ชาวบ้านในที่ลุ่มเริ่มรวมตัวกันประท้วงการทำกินของชาวกูเกา ประเด็นผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจึงควรมีการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์โดยละเอียด เพื่อสามารถกำหนดแนวนโยบายที่ถูกต้อง

1. อาชีพและรายได้จากป่า

การประมาณรายได้จากป่าทำได้ยากเพราะบางกิจกรรมผิดกฎหมาย บางกิจกรรมก็เปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล ทั้งการศึกษาที่ละเอียดถูกต้องจะต้องอาศัยการเข้าไปสังเกตการณ์ในหมู่บ้านให้ครบรอบปี เพราะในฤดูต่าง ๆ ป่าจะก่อให้เกิดรายได้ต่างกัน ในฤดูฝนเริ่มจากเดือนพฤษภาคมไปจนถึงเดือนธันวาคม จะมีรายได้จากอาหารในป่าเพราะมียอดอ่อนของใบไม้ให้เก็บเป็นอาหาร สัตว์ป่าก็อุดมสมบูรณ์ พอเข้าหน้าแล้งการหาพืชและตัดไม้จะเป็นกิจกรรมที่เข้มข้นขึ้น ดังนั้น การคาดคะเนรายได้โดยวิธีณัติศึกษาระยะสั้นเช่นในโครงการนี้จะได้ข้อมูลรายได้จากป่าที่ไม่สมบูรณ์นัก ยกเว้นรายได้จากการใช้พื้นที่ป่าทำเกษตรพาณิชย์ ซึ่งเกษตรกรยินดีให้ข้อมูลมากกว่าข้อมูลอื่น ๆ

1.1 เกษตรกรรม

ในปัจจุบันเกษตรกรรมในเขตป่ามีหลายรูปแบบ ตั้งแต่การเกษตรเพื่อยังชีพซึ่งปลูกข้าวไร่เพื่อบริโภคในครัวเรือน การเกษตรเชิงพาณิชย์ที่ปลูกพืชไร่มูลค่าต่ำ (เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ถั่วลิสง ฯลฯ) และพืชมูลค่าสูง (หญ้าหวาน มะเจือเทศ มันฝรั่ง) ดอกไม้ ผักไม้ผล เมืองหนาว การเลี้ยงสัตว์ ป่าจึงเป็นแหล่งผลิตอาหารและรายได้ให้คนจากทุกระดับเศรษฐกิจ

(ก) เกษตรที่ราบและที่ดอน

การเกษตรแบบยังชีพ

ระบบเกษตรในภาคเหนือตอนบนแต่เดิมเป็นระบบการเกษตรเพื่อยังชีพ และแม้แต่ในปัจจุบันในหลายท้องที่ก็ยังเป็นระบบเกษตรกึ่งยังชีพ ดังนั้นเกษตรกรมักจะไปหาแสวงหาที่ราบริมห้วยหรือแม่น้ำเพื่อทำนา หากจุดเหมืองเอาน้ำมาลงได้ก็จะทำนาคำ ถ้านาคำไม่พอกินก็มักจะไปปลูกข้าวไร่ในเขตป่าซึ่งเป็นที่ดอน เกษตรกรนิยมถางป่าสุ่มไฟคอกไม้เพื่อปลูกข้าวไร่ในป่าเพราะผลผลิตดี หญ้าและวัชพืชน้อย ความชุ่มชื้นในดินสูง เมื่อผลผลิตลดลงก็ย้ายที่ไป ไร่ข้าวที่ทิ้งร้างนั้นเรียกว่า “ไร่เหล่า” บางครั้งก็กลับมาทำอีก บางทีก็ทิ้งเลิกไป การผลิตเช่นนี้เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่าไร่เลื่อนลอยหรือไร่หมุนเวียนนั่นเอง ทำให้มีความต้องการใช้พื้นที่กว้างขวาง การทำไร่หมุนเวียนนี้ไม่จำกัดอยู่แต่ในหมู่บ้านเขา ชาวพื้นราบก็ทำไร่หมุนเวียนเช่นกัน แม้แต่ในปัจจุบันลักษณะการใช้ที่ดินในป่าแบบนี้ยังพบอยู่ทั่วไป ในเขตที่ดอนในจังหวัดน่าน แพร่ ลำปาง เชียงใหม่ เชียงราย และแม่ฮ่องสอน ในท้องที่ที่กรมศึกษาแบบเจาะลึกที่อำเภอลี จังหวัดลำพูน ซึ่งดินไม่อุดมสมบูรณ์นักมีการใช้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนจำนวนมาก ที่บ้านแม่หวด บ้านห้วยทาก บ้านแม่พร้าว อำเภอจางว จังหวัดลำปาง ทั้ง 3 บ้านยังทำเช่นนี้อยู่ ส่วนบ้านห้วยแก้วเคยปลูกข้าวไร่ในป่า แต่เลิกไปเพราะความชุ่มชื้นในป่าลดลงจึงใช้พื้นที่ป่าที่เคยปลูกข้าวไร่เป็นที่เลี้ยงสัตว์ต่อไป

มักมีผู้กล่าวเสมอว่า การทำไร่เลื่อนลอยของชาวบ้านนั้นเป็นเพราะชาวบ้านไม่มีความรู้และเทคโนโลยีที่ถูกต้อง จึงบุกรุกทำลายป่าโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ความจริง การทำไร่เลื่อนลอยเกิดจากข้อจำกัดทางด้านทรัพยากรและระบบตลาดที่ยังไม่พัฒนา ซึ่งจะทำให้การลงทุนในที่ดิน (เช่นใส่ปุ๋ยและการใช้พืชใหม่) เป็นกิจกรรมที่ไม่คุ้มทุน เกษตรกรแบบหมุนเวียนเป็นทางรอดทางเดียวที่ก่อให้เกิดผลตอบแทนสูงสุดในสถานการณ์ดังกล่าว

เช่นที่หมู่บ้านกรมศึกษาแบบเจาะลึกในจังหวัดลำพูนมีเกษตรกร 137 ครัวเรือน แต่มีพื้นที่นาเพียง 200 ไร่เศษ ซึ่งในจำนวนนี้ชาวบ้านฐานะดี 5 ครอบครัว ครอบครัวเสีย 90 ไร่ ชาวบ้านยากจนส่วนใหญ่ไม่มีนาต้องอาศัยเขตป่าที่ดอนปลูกข้าวไร่ ปริมาณข้าวที่ผลิตได้จากการปลูกพืชไร่อยู่ในช่วง 20-50 ตัน หรือ 280-700 กิโลกรัมต่อครัวเรือน ซึ่งไม่พอกิน รายได้เงินสดจากพืชพาณิชย์ของครอบครัวเหล่านี้ยังต่ำกว่า 3,000 บาทต่อหัวต่อปี ในบรรดาผู้ให้สัมภาษณ์ในหมู่บ้านนี้ 30 ราย มีอยู่ 9 รายไม่มีนาคำเลย อีก 9 รายมีนาคำไม่เกิน 2 ไร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงต้องปลูกข้าวไร่ในป่าเพื่อยังชีพ และตัดไม้เพื่อขายเป็นรายได้เงินสด

การเกษตรเชิงพาณิชย์

การปลูกพืชเพื่อขายในระยะแรกพบว่า มีการปลูกอ้อยในที่ดอนเพื่อหอยอดน้ำอ้อยขาย พบที่บ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งทำเมื่อ 50 ปีมาแล้ว เดิมนั้นเลิกไป มีการปลูกถั่วลิสง หม่อน และการปลูกหญ้าหวาน มะเขือเทศ มันฝรั่ง เป็นพืชเศรษฐกิจใหม่

ในเขตป่าหลายท้องที่ในจังหวัดเชียงราย เกษตรกรได้เปลี่ยนจากการปลูกข้าวไรมาปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ คือข้าวโพดและมันสำปะหลัง จากการศึกษาในระดับหมู่บ้านที่จังหวัดเชียงรายพบว่ามีครอบครัวจำนวนมากได้ใช้พื้นที่ในป่าสงวนในการปลูกพืชพาณิชย์ดังกล่าว (ตารางที่ 4.1) พืชพาณิชย์เหล่านี้เริ่มเข้ามาในหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงรายหลังปี 2521 และขยายตัวอย่างรวดเร็วหลังปี 2525 ที่หมู่บ้านนี้ผู้ใช้เขตป่าส่วนใหญ่ได้แก่ชาวอีสาน ซึ่งอพยพเข้ามาในปี 2518 ชาวอีสานทุกครัวเรือนมีพื้นที่ไร่ในเขตป่า แต่ละรายก็มีการถือครองเนื้อที่ค่อนข้างมาก (ตารางที่ 4.2) โดยเฉลี่ย 25 ไร่ต่อครัวเรือน ผู้มีที่ดินครองสูงสุดในเขตป่าสงวนมีพื้นที่ถือครองถึง 60 ไร่ เมื่อเทียบกับขนาดการถือครองเฉลี่ยของภาคเหนือตอนบนประมาณครอบครัวละ 13.5 ไร่ ก็นับว่าค่อนข้างสูง เกษตรกรที่ทำการปลูกข้าวโพดในบ้านนี้จะปลูก 2 รุ่นต่อปี มีรายได้เฉลี่ย 15,724 บาทต่อครอบครัว หรือ 534 บาทต่อไร่ต่อปี² การปลูกมันสำปะหลังได้รายได้ต่ำกว่าคือเฉลี่ย 6,523 บาทต่อครอบครัว หรือ 235 บาทต่อไร่ต่อปี

การเพาะปลูกพืชพาณิชย์ในเขตป่าของชนอีสานในกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงราย มีการใช้เครื่องจักรกลเกษตรทันสมัย มีรถไถในหมู่บ้านถึง 48 คัน รถไถนี้บางกรณีก็เข้าหุ้กันซื้อระหว่างครอบครัวพี่น้องชาวอีสานทำให้ชาวอีสานสามารถปลูกพืชเชิงพาณิชย์ในที่ดินผืนใหญ่ ๆ ได้ นอกจากนี้ยังมีรถไถเดินบรรทุก 6 คัน เครื่องโม้ข้าวโพด 8 เครื่อง เครื่องโม้มัน 2 เครื่อง สรุปได้ว่า ผู้ใช้พื้นที่ป่าเพื่อปลูกพืชพาณิชย์มีอุปกรณ์ทุนแรง และเป็นผู้มีฐานะการเงินค่อนข้างดี

² รวมแรงงานครอบครัว แต่ไม่รวมแรงงานจ้าง

ตารางที่ 4.1 จำนวนครัวเรือนและพื้นที่ถือครองในเขตป่าสงวน

ชื่อหมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน		พื้นที่ถือครอง (ไร่)		
	ทั้งหมด	ที่ใช้พื้นที่ป่า	ทั้งหมด	ในป่า	ร้อยละ
			(1)	(2)	(2)/(1)
1. บ้านกรณศึกษา	220	90	2,560	1,799	70.27
2. บ้านคอนใต้	240	81	3,407	1,473	43.29
3. บ้านคอนเหนือ	250	3	4,683	27	0.57
4. บ้านจอเจริญ	290	4	5,000	160	3.20
5. บ้านสมานมิตร	126	1	2,816	40	1.42
รวม	1,126	179	18,466	3,499	18.94

หมายเหตุ : หมู่บ้านกรณศึกษาที่เขียงรายแยกกลุ่มถือครอง
กลุ่มคนอีสาน 67 ราย พื้นที่ถือครอง 1,453 ไร่
กลุ่มคนเมือง 23 ราย พื้นที่ถือครอง 345 ไร่
ที่มา : คำนวณจากข้อมูลพื้นฐานหมู่บ้านกรณศึกษาที่เขียงราย (ธีรวงศ์ 2533)

ตารางที่ 4.2 ขนาดเนื้อที่ใช้ปลูกพืชต่อจำนวนครัวเรือนในเขตป่าสงวน

ขนาดเนื้อที่ถือครอง (ไร่)	จำนวนครัวเรือน
41 - 60	9
31 - 40	10
21 - 30	17
11 - 20	36
1 - 10	18
รวม	90

หมายเหตุ : ครัวเรือนที่มีเนื้อที่ถือครอง 60 ไร่ มีจำนวน 2 ครัวเรือน
ที่มา : ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านของกรณศึกษาที่เขียงราย (ธีรวงศ์ 2533)

แม้จะมีเครื่องจักรกลขนาดใหญ่แต่ก็ยังมีกร้างแรงงานอยู่ค่อนข้างมาก ในหมู่บ้านกรณศึกษาที่จังหวัดเขียงราย ปรากฏว่าแรงงานในหมู่บ้านไม่เพียงพอ โดยเฉพาะเจ้าของพื้นที่

รายใหญ่ต้องออกไปรับคนงานจากหมู่บ้านอื่น ฉะนั้นป่าจึงเป็นแหล่งของรายได้ประเภทรับจ้างในฟาร์มด้วย

(ข) เกษตรที่สูง

เกษตรแบบยังชีพ

เกษตรกรในที่สูงก็จะหาที่ในหุบเขาทำนาได้ สำหรับเผ่าปกากะญอก็จะทำนาขั้นบันไดในที่เชิงเขาด้วย เช่นที่แม่สะป๊อก อำเภอสันป่าตอง สำหรับชาวเขาที่อยู่สูงขึ้นไป เช่น เผ่าเย้า และลีซอ เดิมปลูกข้าวไร่ ผืน ข้าวโพดและพืชผักสวนครัวในไร่ผืน ปัจจุบันในเขตที่มีโครงการของรัฐและองค์กรต่างประเทศเข้าไปช่วยเหลือ การปลูกผืนและข้าวไร่เริ่มลดลง มีการปลูกพืชพาณิชย์มากขึ้น

การเกษตรเชิงพาณิชย์

เกษตรเชิงพาณิชย์ในที่สูงยุคแรก คือยุคบ้านป่าได้แก่การทำสวนเมี่ยง (ใบชา) บนเขา ซึ่งในปัจจุบันก็ยังเป็นแหล่งรายได้สำคัญของท้องที่ห่างไกล ที่บ้านสา ตำบลแม่เจดีย์ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย (จุไรรัตน์ 2534) ชาวบ้านจะไปรับจ้างเก็บใบเมี่ยงไกลจากหมู่บ้านถึง 50 กม. ซึ่งต้องไปนอนค้างคืน การจ่ายค่าเก็บใบเมี่ยงจ่ายเป็นกิโลกรัม โดยเฉลี่ยผู้เก็บจะมีรายได้ไม่ต่ำกว่าวันละ 50 บาท ผู้จ้างจะเลี้ยงอาหารด้วย ผู้ที่เก็บชำนาญและเก็บประจำอาจมีรายได้ถึงเดือนละ 4,000 บาท ในปีหนึ่ง ๆ จะมีฤดูเก็บเมี่ยงถึง 8 เดือน

ในปัจจุบัน พืชพาณิชย์สมัยใหม่ที่เป็นพืชหลักสำหรับเกษตรที่สูงมีมากมายหลายชนิด ได้แก่ กาแฟ กระหล่ำปลี ถั่วแดง ที่คดยสามหมื่น ชาวลีซอได้หันมาปลูกกาแฟ ท้อ ดอกไม้เมืองหนาว มันฝรั่ง แครอท กระหล่ำ ควบไปกับพืชดั้งเดิม ที่คดยหลวง ชาวเขาได้หันมาปลูกกาแฟอย่างเป็นล่ำเป็นสันเนื่องจากพื้นที่เหมาะสมมีจำกัด ชาวเขาเหล่านี้บางครั้งต้องเดินทางไปทำการเกษตรห่างจากบ้านตัวเองหลาย ๆ กิโลเมตร หรือข้ามเขาไปทำอีกลูกหนึ่ง ชาวเขาเผ่าม้ง เช่นที่คดยเลียม บ้านปากกล้วย จอมทอง ก็เปลี่ยนจากการปลูกข้าวและผืน มาปลูกกระหล่ำปลีเชิงพาณิชย์บนคดยเลียมทั้งลูก เกษตรกรคนเมืองที่บ้านแม่สะป๊อกได้เริ่มระบบเกษตรแบบผสมผสาน คือปลูกดอกไม้แกลดคิโกลัสและผักเมืองหนาวระหว่างแปลงพืชขึ้นต้นสำหรับโครงการหลวง

จากการส่งเสริมพืชเมืองหนาวของหน่วยราชการและองค์กรต่างประเทศต่าง ๆ ทำให้เกิดพืชใหม่ ๆ หลายชนิดที่เริ่มจะประสบผลสำเร็จเชิงพาณิชย์บนเขา ถึงแม้ว่าส่วนหนึ่ง

ของความสำเร็จจะเกิดจากมาตรการบิดเบือนราคาของรัฐและเอกชนก็ตาม เช่น การตั้งกำแพงภาษีนำเข้ากาแฟ การให้ทุนอุดหนุนการเกษตรที่สูงในระดับสูงขององค์กรต่างประเทศเพื่อลดพื้นที่ปลูกฝิ่น ที่หมู่บ้านชาวเขากรณีศึกษาที่จังหวัดลำปาง กาแฟให้รายได้เฉลี่ยสูงกว่าพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ คือ ให้รายได้สุทธิเฉลี่ยครัวเรือนละ 30,120 บาท คิดเป็นร้อยละ 64.2 ของรายได้เงินสดเฉลี่ยของครัวเรือน 15 ครัวเรือนที่สัมภาษณ์ ผู้ที่มีรายได้จากกาแฟสูงสุดมีรายได้ถึง 145,000 บาทต่อครอบครัว หรือ 13,182 บาทต่อไร่ ชาวเขาในหมู่บ้านกล่าวว่า หมู่บ้านของตนเป็นหมู่บ้านที่มีรายได้ดีที่สุดหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดลำปาง

ความสำเร็จนี้ได้นำไปเกิดผลต่อการใช้ป่าที่สูง 3 ประการคือ 1) ความสำเร็จเชิงพาณิชย์ของพืชเศรษฐกิจเมืองหนาวทำให้เกิดความต้องการพื้นที่สูงมากขึ้น เพราะเป็นบ่อเกิดรายได้เกษตรที่สูงกว่าการทำเกษตรในพื้นที่ราบ ความต้องการพื้นที่สูงนี้ไม่เพียงจำกัดอยู่แต่ในหมู่ชาวเขาเท่านั้น แม้แต่ชาวพื้นราบก็เริ่มรุกขึ้นไปบนเขตที่สูงเพื่อทำการเกษตรเมืองหนาว แม้แต่ในหมู่ชาวเขาเองผู้ที่ได้รับการศึกษาซึ่งหันเข้ามาดำรงชีวิตและประกอบอาชีพในเมืองแล้ว เช่น มังคอบสุเทพ ก็ยังรักษาที่ดินบนเขาอยู่ ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะต้องการรักษาลิลาชีวิต (lifestyle) แบบดั้งเดิม แต่เพื่อเป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรที่มีผลตอบแทนสูง รายได้ของการปลูกพืชพาณิชย์จูงใจให้มีการขยายการเพาะปลูกอย่างกว้างขวาง 2) การปลูกพืชพาณิชย์เหล่านี้เป็นพืชที่ใช้สารเคมีมาก เช่น กาแฟ ต้องมีการฉีดยาคุมโรค ฉ่ำแมลง ปีละ 5 ครั้ง และฉีดยาฆ่าหญ้า 4 ครั้ง การขยายการปลูกพืชพาณิชย์ในเขตต้นน้ำอาจทำให้มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม 3) ยังมีการศึกษาความยั่งยืน (sustainability) ของระบบเกษตรในที่สูงไม่เพียงพอ (Kanok et al. 1989) เจ้าหน้าที่ประชาสงเคราะห์ไม่มีความรู้เรื่องการเกษตร กรมส่งเสริมเกษตรขาดทรัพยากรบุคคลที่เชี่ยวชาญเกษตรที่สูง องค์กรต่างประเทศที่เข้าไปทำงานก็ยังคงอยู่ในระดับทดลอง ระบบการเกษตรที่ใช้อยู่จึงอาจจะไม่ใช่ระบบที่รักษาสมดุลทางธรรมชาติได้

การเลี้ยงสัตว์

ในการศึกษาได้พบว่ามีการใช้ป่าเลี้ยงสัตว์กันแพร่หลายในหลายหมู่บ้าน เช่น ที่หมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูน ชาวบ้านเลี้ยงวัวกว่า 1,000 ตัว แม้แต่บนที่สูงเกษตรกรชาวเขาฐานะดีก็เริ่มเลี้ยงวัว ซึ่งแต่เดิมจะเลี้ยงแต่หมู เจ้าหน้าที่องค์กรเอกชนที่เข้าไปพัฒนาบ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูน ประเมินว่า การเลี้ยงวัว 10 ตัว สามารถสร้างรายได้ให้แก่ผู้สมรสได้ดีพอ ๆ กับการออกไปทำงานที่นิคมอุตสาหกรรมลำพูน การเลี้ยงวัวยังเป็นวิธีการสะสมทุนของชาวบ้านที่ยากจน โดยไปรับเลี้ยงวัวให้ผู้อื่น เมื่อวัวมีลูกก็จะขอแบ่งครึ่งเรียกว่า “ยะผ่า” ที่หมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูน วัวส่วนใหญ่ชาวบ้าน “ยะผ่า” ให้กับคนนอก

หมู่บ้าน วิธีเลี้ยงก็เพียงแต่พาวัวไปปล่อยไว้ในป่าเพื่อให้หาอาหารเอง แล้วอีก 2-3 วันต่อมาก็ไปด้อนกลับมาครั้งหนึ่ง แล้วก็นำไปปล่อยอีก

1.2 การหาของป่าและล่าสัตว์

การหาของป่าเป็นกิจกรรมที่แพร่หลายในเกือบทุกครัวเรือนที่อยู่ติดกับป่า การสัมภาษณ์ชาวบ้าน 284 รายใน 3 หมู่บ้านที่อำเภอแม่แตง (Anchalee and Flaherty, 1991) ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านพึ่งพาป่าในรูปของอาหาร ยารักษาโรค และไม้ฟืน ดังต่อไปนี้

	ร้อยละของผู้ตอบ
- ใช้เชื้อเพลิงจากป่า	91.5
- ไม้สร้างบ้าน	65.0
- เก็บพืชผักอาหาร	79.0
- เก็บผลไม้	38.0
- ยาสมุนไพร	33.0
- การเลี้ยงสัตว์	35.0
- แผลงสำหรับอาหาร	16.0
- ล่าสัตว์เป็นอาหาร	10.0

ที่บ้านทุ่งไม้สัก ตำบลปางหมู อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ชาวบ้านตัดหาญาคาเพื่อใช้มุงหลังคาบ้านเกือบทุกบ้าน มีรายได้จากการตัดหาญาคาเฉลี่ยครัวเรือนละ 5,000 บาทต่อปี (จุไรรัตน์ 2534)

การล่าสัตว์เป็นอาชีพที่ชาวบ้านทำเป็นอาชีพเสริมแต่สัตว์ป่าลดลงทุกหยิกเหี้ยนในเขตป่าใหญ่ ในภาคเหนือตอนบน เก้ง กวาง และแล่น (สัตว์ประเภทเลื้อยคลาน) เป็นสัตว์ที่คนนิยมบริโภคกันมากจึงมีราคาดี กิโลกรัมละ 80 บาท ชาวบ้านในป่าจังหวัดลำพูนที่ล่าสัตว์ทุกคืนได้รายได้ไม่ต่ำกว่า 100 บาทต่อวัน สำหรับฮีเห็นตัวเล็กขาย 70 บาท ตัวใหญ่ 170 บาท

ชาวบ้านที่อยู่ในป่าใกล้เขตเมืองสามารถหารายได้จากป่าได้มากเช่นเดียวกับชาวบ้านแม่เตาไห อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ สามารถหารายได้จากป่าได้แก่ ผักต่าง ๆ และใบตองตึงไปขายที่ตลาดมีรายได้ไม่ต่ำกว่า 200 บาทต่อวัน ในปีหนึ่งสามารถเก็บได้ 8 เดือน

ในปัจจุบันมีอาชีพใหม่เกิดขึ้นคือการจับแมลงไม้ป่าซึ่งมีราคาแตกต่างกัน แมลงเหล่านี้ชาวบ้านนำไปขายให้แก่เจ้าของฟาร์มผีเสื้อ โดยขายได้ตัวละ 1 บาท และขายให้พ่อค้า

ใส่กรอบรูปขายบ้าง หัวหน้าอุทยานแห่งชาติ จังหวัดลำปาง ให้สัมภาษณ์ว่ามีการจับแมลงหายากให้แก่ชาวต่างประเทศได้ราคาสูงถึงตัวละ 500 บาท

1.3 งานหัตถกรรม

หลายหมู่บ้านอาศัยผลิตผลจากป่าเป็นวัตถุดิบในการประดิษฐ์หัตถกรรม ชาวบ้านหวาด้อย ตำบลป่าไผ่และชาวบ้านบ้านศรีคำ ตำบลสันทราย อำเภอพร้าว ซึ่งมีอาชีพในการจักสานเกือบทั้งหมู่บ้านต้องอาศัยไม้ไผ่บงจากป่า ไม้ไผ่บงหนึ่งเล่มจะสานตระกร้าได้ 2 ใบใช้เวลา 4 วัน จะก่อให้เกิดรายได้ 120 บาท ส่วนบ้านจำบอนและบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน จังหวัดลำพูน “เปียตอก” คือการสานไม้ไผ่เป็นเปียเพื่อใช้ในการทำตะกร้าหรือหมวก เป็นรายได้โดยนำไม้ไผ่มาถักเป็นเส้นกว้าง 1.5 นิ้ว ขายตามความยาว ชาวบ้านมีรายได้ประมาณเดือนละ 450 บาท

1.4 การตัดไม้

ชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานใกล้ป่านั้นตัดไม้ทำฟืนและตัดไม้ไว้ใช้ปลูกบ้านมานานแล้ว การตัดไม้เชิงพาณิชย์ของชาวบ้านเกิดหลังจากการให้สัมปทานป่าหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะก่อนหน้านี้ชาวบ้านไม่มีเครื่องมือเลื่อยไม้ให้เป็นแผ่น จึงมักใช้ขวานถากเอาหยาบ ๆ ส่วนใหญ่ใช้ท่อนซุงเป็นเสาบ้าน กระดานใช้ไม้ไผ่สับเป็นซี่ ๆ เรียกว่า “ฟาก” ในปัจจุบันเทคโนโลยีด้านการแปรรูปไม้ทันสมัย ชาวบ้านรวมทั้งชาวเขามีเลื่อยยนต์ใช้กันแล้ว นายทุนนั้นมีทั้งเลื่อยยนต์และโรงงานแปรรูปไม้แบบเคลื่อนที่ได้ มีอุปกรณ์สื่อสารไร้สายเพื่อติดฟังวิทยุตำรวจและติดต่อส่งงานระหว่างกัน ตลอดจนมีรถยนต์กำลังสูงเพื่อการหลบหนี ส่วนการตัดไม้รายย่อยจะตัดส่งลูกค้าหรือนายทุนท้องถิ่น เพราะการนำไม้มาเก็บไว้ในบ้านเสี่ยงต่อการถูกจับ

ลักษณะของกระบวนการตัดไม้ขึ้นอยู่กับแหล่งของไม้ ในเขตที่มีแหล่งไม้สมบูรณ์ การตัดไม้เป็นขบวนการใหญ่มีนายทุนและนักการเมืองอยู่เบื้องหลัง โดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้และตำรวจรู้เห็นเป็นใจ ชาวบ้านจะทำหน้าที่ 3 อย่างคือ ชี้แหล่งไม้ เอาล้อ (เกวียน) มาช่วยขน และแบกไม้ไปขึ้นยานพาหนะ ชาวบ้านในหมู่บ้านกรณศึกษาที่จังหวัดลำปางเล่าว่า เกือบทุกคนครอบครัวมีคนไปทำไม้ ในบ้านนี้แบ่งชาวบ้านได้ 2 พวกตามอาชีพนอกเกษตร คือพวกที่ทำงานให้ราชการเป็นลูกจ้างกรมป่าไม้ และพวกที่ทำงานให้นายทุนลอบตัดไม้ สมาชิกในครอบครัวเดียวกันมีทั้งคนที่ไปทำงานให้กรมป่าไม้ และผู้ที่ไปแบกไม้ให้นายทุน พวกที่ทำงานเป็นลูกจ้างให้กรมป่าไม้ได้ค่าแรง 50 บาทต่อวัน ถ้าหากสมัครเป็นราษฎรผู้พิทักษ์ป่า

ซึ่งเป็นลูกจ้างชั่วคราวมีหน้าที่จับไม้เถื่อนได้ค่าจ้าง 91 บาทต่อวัน เพราะเป็นอาชีพที่มีความเสี่ยงสูงกว่าการเป็นลูกจ้างชั่วคราวรายวันธรรมดา แต่ถ้าชาวบ้านที่เป็นชายฉกรรจ์ไปรับจ้างแบกไม้ให้นายทุนได้รายได้ไม่ต่ำกว่า 300 บาทต่อวัน บางคนได้ถึง 400 บาทต่อวัน ในช่วงเวลาที่สัมภาระเด็กจบ ป. 6 ใหม่ ๆ ผู้หญิงและคนแก่ ได้วันละไม้ต่ำกว่า 200 บาท ค่าจ้างจ่ายตามจำนวนชิ้นและระยะทาง ไม้หน้า 4" x 2" ที่ใช้ทำวงกบจ่าย 1.50 บาท ในระยะทาง 3 กม. พวกชาวบ้านที่ทำหน้าที่เอาเถื่อนมาชนไม้ได้เงิน 300-500 บาทต่อวัน รายได้เหล่านี้เป็นเงินสด ถ้านายทุนจ่ายค่าก็ย้ายไปทำกับนายทุนคนอื่นในหมู่บ้าน

แม้แต่ในท้องที่มีมีการอนุรักษ์ป่า เช่น ในตำบลที่ศึกษาจังหวัดเชียงราย มีการอนุรักษ์ป่าร่วมระหว่างหมู่บ้าน 3 แห่งในตำบลเดียวกัน แต่ปรากฏว่าราษฎรคนเมืองยังมีอาชีพตัดไม้กันมาก แต่ไปตัดไม้ในพื้นที่ป่าซึ่งตนเองไม่ได้อนุรักษ์ ส่วนป่าที่อนุรักษ์มีแต่ไม้เล็กไม้น้อย ในหมู่บ้านกรณีศึกษานี้มีชาวบ้านตัดไม้ 25 รายจากจำนวนคนเมือง 153 คนครัวเรือน โดยขึ้นไปตัดบนคอกขายให้แก่ขายภายนอกและขายภายในหมู่บ้าน มีรายได้ประมาณ 4,600 บาท ต่อการทำงาน 1 เดือน (ตารางที่ 4.3)

ในหมู่บ้านปิดที่ศึกษา หมู่บ้านกรณีศึกษาที่อยู่กลางอุทยานไม่มีนายทุนรายใหญ่ เพราะนำไปออกขายจึงมีแต่นายทุนท้องถิ่น เช่น ครูใหญ่ กำนัน และชาวบ้านที่ฐานะดี การตัดไม้ก่อให้เกิดรายได้ไม่สูงนัก ตกประมาณ 100 บาทต่อวัน การตัดไม้ในหมู่บ้านนี้มี 2 วิธี คือ หนึ่ง เลื่อยเป็นไม้แผ่นดอกไว้เป็นฝาบ้าน เมื่อมีผู้มาซื้อก็ขายเป็นเรือนเก่า สอง ทำเครื่องเรือน เช่น แห้งช้าง แก้ว โต๊ะ และสาม ตัดตามคำสั่งลูกค้าโดยนายทุนจะออกเงินและเสบียงให้ก่อน ในหมู่บ้านนี้นายทุนซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านพยายามกีดกันไม่ให้ขายนอกหมู่บ้านเข้ามามีอิทธิพล หากมีนายทุนภายนอกมาสั่งนายทุนท้องถิ่นก็จะชิงเพิ่มราคาค่าจ้างและเอาไม้เก็บไว้ นายทุนภายนอกจ่ายค่ามัดจำไปแล้วแต่จะได้อะไรไม่ครบ จะเข้ามาเต็มตัวก็ไม่คุ้ม อีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้นายทุนภายนอกเข้ามาไม่ได้เต็มตัวเพราะเจ้าหน้าที่อุทยานเริ่มเข้มงวดกับการนำผลิตภัณฑ์ไม้ออกนอกเขตอุทยาน ในกรณีนี้นับว่าในหมู่บ้านนี้มีกฎหมายอุทยานของรัฐเป็นเครื่องกีดขวาง (barrier to entry) ของอุตสาหกรรมไม้เถื่อน เมื่อนายทุนท้องถิ่นมีทุนน้อย เครื่องมือก็จะไม่ทันสมัย ปริมาณไม้ออกจากป่าก็จะไม่มากนัก ปัจจุบันการตัดไม้ในเขตอุทยานทำได้ยากเพราะเจ้าหน้าที่ควบคุมทางเข้าทางออกเข้มงวด ชาวบ้านที่พึ่งการตัดไม้เป็นอาชีพหลักก็เริ่มมีรายได้ลดลง จนบางคนต้องออกไปจากหมู่บ้านหาอาชีพอื่น

ตารางที่ 4.8 รายได้จากการเลื่อยไม้และอัตราราคาซื้อ-ขายภายในหมู่บ้าน

ประเภทไม้		ระยะเวลา		จำนวนเงินได้ (บาท)		
ไม้เนื้อแข็ง	ไม้เนื้ออ่อน	ขนาด*	จำนวน	เลื่อยไม้	ราคา	เฉลี่ยต่อคน**
		(นิ้ว)	(ยก)	(วัน)		
ไม้ประดู่/มะค่า	-	8x6	1	15	3,200	1,600
ไม้เหียง/ไม้ตึง	-	8x6	1	15	3,200	1,600
-	ไม้ยาง	4x6	1	7	2,700	1,350
-	ไม้มะแฟน	8x6	1	7	2,700	1,350
-	มะไฟป่า	4x6	1	5	2,200	1,100
-	ไม้จำปา	ไม้ฝา	1	5	2,200	1,100
ไม้ประดู่/มะค่า	-	ไม้พื้น	1	6	2,200	1,100
				60	18,400	9,200

หมายเหตุ : * จำนวนไม้ 1 ยก เท่ากับ 1,280 ลูกบาศก์นิ้ว

ขนาด 8x6 หมายถึง ยาว 6 สอก กว้าง 6 นิ้ว หนา 2 นิ้ว

ขนาด 4x6 หมายถึง ยาว 6 สอก กว้าง 8 นิ้ว หนา 2 นิ้ว

** ตารางแสดงรายได้การเลื่อยไม้โดยใช้แรงงาน 2 คน ระยะเวลาที่ใช้ในการเลื่อยไม้ 60 วัน รายได้จากการขายไม้ภายในหมู่บ้านเป็นเงินทั้งสิ้น 18,400 บาท เฉลี่ยต่อคนได้คนละ 9,200 บาท และเมื่อคิดเป็นเดือน (30 วัน) ได้เดือนละประมาณ 4,600 บาท

ที่มา : ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านของกรมศึกษาที่เชิงราช (ธีรวงศ์ 2533)

1.5 อุตสาหกรรมท่องเที่ยว

ในเขตที่มีภูมิประเทศงดงามทั้งในและนอกอุทยานเริ่มมีอาชีพบริการนักท่องเที่ยวหรือขายสินค้าที่ระลึกให้แก่นักท่องเที่ยว ที่แม่แดง บริษัททัวร์ 200 บริษัท นำนักท่องเที่ยวไปล่องแพ ขี่ช้าง และนั่งเกวียน ชาวม้งคอยปุยได้ร่วมกันลงทุนทำสวนกุหลาบเป็นรีสอร์ตเก็บเงินนักท่องเที่ยว อาชีพอื่น ๆ ในหมู่บ้านป่าได้แก่อาชีพข้าราชการ ซึ่งทางการส่งไปประจำ อาชีพกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นอกจากนี้ก็มีอาชีพให้กู้ ชาวเขานายทุนที่คอยหลวมากู้เงินที่เชิงใหม่ไปปล่อยให้ข้าราชการกู้ที่แม่จัน อาชีพเสริมอีกประเภทหนึ่งที่แพร่หลายมากใน

ระยะหลัง คืออาชีพนายหน้าขายที่ดิน ซึ่งมักเป็นอาชีพที่ทำเงินค่อนข้างมากให้แก่กำนันผู้ใหญ่บ้าน

2. ผู้ใช้ป่า

การวิเคราะห์ผู้ใช้ป่าจะแยกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ กลุ่มแรกได้แก่ บุคคลหรือสมาชิกในชุมชนที่อาศัยในเขตป่าหรือริมป่า และกลุ่มที่ 2 ได้แก่บุคคลต่างถิ่น

2.1 การใช้ป่าของสมาชิกในชุมชนป่าหรือชุมชนใกล้ป่า

ผู้ใช้ป่าในกลุ่มนี้จะแยกย่อยออกไปอีกโดยใช้หลักเกณฑ์สองประการในการแบ่งเกณฑ์แรกคือฐานะ ซึ่งในที่นี้ใช้จำนวนที่ทำกินทั้งหมด ปริมาณข้าวที่ผลิตได้และรายได้เงินสด เกณฑ์ที่สองที่ใช้คือ ฐานะทางสังคมและโครงสร้างอำนาจในท้องถิ่น โดยแบ่งประชากรในหมู่บ้านเป็น 3 กลุ่ม คือ หนึ่ง ผู้นำท้องถิ่น ได้แก่ กำนันผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน สอง เจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งถูกส่งมาเป็นเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นเช่นตำรวจ ครู เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ และสาม ชาวบ้าน ข้อมูลส่วนนี้ได้มาจากการเก็บข้อมูลแบบเจาะลึกในหมู่บ้าน

ตารางที่ 4.4 แสดงการใช้ป่าของบุคคลในชุมชนแยกตามสถานภาพทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาศัยเกณฑ์ของชาวบ้านในชุมชนนั้น ๆ ปรับด้วยข้อมูลเกี่ยวกับรายได้เงินสด การถือครองที่ดินและจำนวนข้าวที่ปลูกได้ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เริ่มด้วยการถามชาวบ้านถึงฐานะของคนในชุมชน แล้วเก็บข้อมูลทางรายได้เพื่อปรับฐานะอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากใช้ความคิดของชาวบ้านในเรื่องฐานะเข้าประกอบด้วย ระดับรายได้ของคนในฐานะต่าง ๆ ในแต่ละหมู่บ้านจึงแตกต่างกัน คนรวยในหมู่บ้านหนึ่งอาจจะเป็นคนจนในอีกหมู่บ้านหนึ่งก็ได้ เห็นได้ชัดจากตารางว่าป่าเป็นแหล่งรายได้ของคนทุกระดับฐานะ โดยเฉพาะในการทำสิกรรม การเลี้ยงสัตว์ และการทำไม้

เนื่องจากหมู่บ้านกรณีสึกษาที่จังหวัดลำพูนนี้มีสภาพภูมิอากาศไม่อำนวย การลงทุนในพืชพาณิชย์มีความเสี่ยงสูงจึงมีการใช้พื้นที่ป่าเพื่อผลิตพืชพาณิชย์อย่างจำกัด และป่าในบริเวณนั้นเป็นอุทยานแห่งชาติ เกษตรกรที่มีทุนจึงหันไปใช้ป่าเพื่อเลี้ยงสัตว์ คนรวยในหมู่บ้านนี้ต่างก็สร้างฐานะมาจากการขายไม้เชิงพาณิชย์ทั้งนั้น ส่วนคนจนไม่มีที่ทำกินจะใช้ป่าเป็นแหล่งหาอาหารเพื่อยังชีพ

ตารางที่ 4.4 การใช้พื้นที่ป่าแยกตามสถานภาพเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน

	พืช			ตัดไม้		อาหาร	จองไร่เปล่า
	ยังชีพ	พาณิชย์	เลี้ยงสัตว์	ทุน	แรง		
กรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูน (พืชยังชีพ และพืชพาณิชย์มูลค่าต่ำ)							
- รวย	-	/	//	//	-	-	/
- กลาง	//	//	/	/	//	/	/
- จน	//	//	-	-	//	//	-
กรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงราย							
คนเมือง (พืชยังชีพ และพืชพาณิชย์มูลค่าต่ำ)							
- รวย	-	/	-	-	-	-	-
- กลาง	-	/	/	/	-	/	-
- จน	-	-	/	/	-	/	-
คนอีสาน (พืชพาณิชย์)							
- รวย	-	/	-	-	-	-	-
- กลาง	-	/	-	-	-	/	-
- จน	-	/	-	-	-	/	-
กรณีศึกษาที่จังหวัดลำปาง (พืชยังชีพ และพืชพาณิชย์มูลค่าสูง)							
- รวย	//	//	-	-	-	/	/
- กลาง	//	//	-	/	/	//	/
- จน	//	/	-	-	/	//	/

หมายเหตุ : เส้นสองขีดแสดงว่ามีบุคคลในกลุ่มเศรษฐกิจนั้นเกินกว่าครึ่งของจำนวนตัวอย่าง
เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าว เส้นขีดเดียวแสดงว่ามีบุคคลในกลุ่มนั้นจำนวนน้อย
กว่าครึ่ง คนเมืองหมายถึงชาวไทยล้านนา

ที่มา : จากการสำรวจ

ในหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูนนี้มีนายทุนตัดไม้ในท้องถิ่น 3 คน ส่วนใหญ่เป็นผู้มีรดเพราะต้องรับไม้ออกไปส่งข้างนอก นายทุนคนหนึ่งเคยเป็นพระในหมู่บ้าน ส่วนชาวบ้านฐานะปานกลางและยากจนเป็นแรงงานให้นายทุนเหล่านี้ แรงงานตัดไม้มักเป็นคนหนุ่มที่มีครอบครัวต้องการทุนไว้สร้างฐานะ

หมู่บ้านกรณศึกษาที่จังหวัดเชียงรายซึ่งเป็นเขตที่มีความชื้นสูง การเพาะปลูกพืช พืชในเขตป่าเป็นไปอย่างกว้างขวาง เกษตรกรที่มีทุนมากสามารถมีเครื่องจักรกลก็ยังสามารถขยายพื้นที่ทำกินได้มาก พื้นที่ป่าที่ถูกถางเป็นพื้นที่เกษตรคิดเป็นร้อยละ 70 ของพื้นที่ถือครองเกษตรทั้งหมู่บ้าน (ตารางที่ 4.1) ในกลุ่มคนอีสานคนรวยจะมีที่ถือครองในเขตป่าสูงกว่าคนจน คือเฉลี่ย 42.5 ไร่ต่อครอบครัว ขณะที่ครอบครัวฐานะปานกลางมีพื้นที่ถือครองในเขตป่าเฉลี่ย 29.0 ไร่ และกลุ่มชาวนาชาวกจนเฉลี่ยครอบครัวละ 18.0 ไร่ สำหรับพวกที่มีฐานะยากจน คนเมือง (ไทยล้านนา) มีพื้นที่ถือครองในเขตป่าน้อยกว่าคนอีสานเพราะเป็นผู้อพยพมาอยู่ก่อนและนิยมทำนาเป็นหลัก การผลิตยังเป็นระบบกึ่งยังชีพพึ่งพิงพืช พืช คนเมืองฐานะร่ำรวยและคนเมืองฐานะปานกลางมีที่ในป่าจำนวนไม่ต่างกันคือประมาณ 11-12 ไร่ต่อครอบครัว ส่วนคนเมืองที่ฐานะยากจนไม่มีที่ถือครองในป่าเลยเพราะต้องรับจ้างหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องไปวัน ๆ เนื่องจากเป็นผู้อพยพมาทีหลัง พื้นที่ทำกินถูกจับจองไปหมดแล้ว

สำหรับหมู่บ้านกรณศึกษาจะเลือกชาวเขาที่จังหวัดลำปางมีการปลูกกาแฟทั้งสิ้น 250 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 34.4 จากพื้นที่ทำกินทั้งหมด 724 ไร่ กาแฟเป็นพืชพาณิชย์ที่ใช้ทุนสูง เกษตรกรที่มีทุนมีโอกาสขยายการเพาะปลูกกาแฟได้มากกว่าเกษตรกรชาวกจน ซึ่งมักได้ผลผลิตต่ำเพราะไม่มีทุนซื้อปุ๋ยและยา เกษตรกรรวยกล่าวว่า ได้ผลผลิตกาแฟสดประมาณ 3.3 กิโลกรัมต่อไร่ ในขณะที่เกษตรกรชาวกจนได้ประมาณครึ่งกิโลกรัมต่อไร่

ตารางที่ 4.5 แสดงถึงรายได้จากพืชพาณิชย์ในป่าแยกตามฐานะทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านกรณศึกษาที่จังหวัดเชียงราย เขตป่าถูกชาวอีสานถือครองเป็นส่วนใหญ่ อัตราการพึ่งพิงป่าของชาวอีสานจึงสูงกว่าคนท้องถิ่นชาวเหนือ กล่าวคือ สัดส่วนรายได้จากป่าในรายได้รวมอยู่ระหว่างร้อยละ 81.5 ถึง 71.6 คนฐานะยากจนอีสานพึ่งป่าน้อยกว่าคนรวย สำหรับคนเมืองจะพึ่งพิงรายได้จากเมือง (คือเงินส่งกลับจากการรับจ้างและหญิงบริการ) มากกว่ารายได้จากป่า คนเมืองชาวกจนพึ่งพิงป่าในฐานะลูกจ้างตัดไม้ให้นายทุน และมีที่ทำกินในป่าน้อยมาก

รายได้ของผู้ปลูกกาแฟมีรายได้สูงมากสำหรับชาวเขาที่หมู่บ้านกรณศึกษาที่จังหวัดลำปาง ผู้ฐานะร่ำรวยมีรายได้เฉลี่ยของกลุ่ม 86,587 บาทต่อครอบครัว 12,370 บาทต่อไร่ รายได้ที่ได้มานี้ก็สามารถนำมาขยายพื้นที่เพาะปลูกได้อีก ส่วนคนจนต้องรับจ้างแรงงาน ไม่มีเวลาดูแลกาแฟ ขาดปุ๋ย ขาดยา รายได้จากกาแฟจึงต่ำ เฉลี่ย 9,109 บาทต่อครอบครัว และ 3,255 บาทต่อไร่ ที่หมู่บ้านกรณศึกษา รายได้ของชาวเขารวยและจนต่างกันมากกว่าในพื้นที่ราบ เพราะกาแฟเป็นพืชที่ใช้ทุนมาก คนรวยปลูกกาแฟได้มากก็มีรายได้มาก ที่ดินบนที่สูงจึงเป็นที่ปรารถนาของทุกคนเพราะจะสามารถให้ผลตอบแทนสูงกว่าการทำพืชพาณิชย์ในที่ราบ

ตารางที่ 4.5 รายได้จากการฟันทิงป่า

	สถานภาพทางเศรษฐกิจ		
	รวย	กลาง	จน
หมู่บ้านกรณีสึกษาที่จังหวัดเชียงราย			
คนอีสาน (เกษตรพาณิชย์)			
รายได้รวม (บาท/ครอบครัว)	91,500	48,500	22,200
รายได้จากพืชพาณิชย์ (บาท/ครอบครัว)	74,600	43,500	15,900
การฟันทิงป่า (ร้อยละของรายได้รวม)*	81.5	89.6	71.6
การฟันทิงเมือง (ร้อยละของรายได้รวม)**	-	-	7.2
จำนวนตัวอย่าง	5	5	5
คนเมือง (ไทยล้านนา)			
รายได้รวม (บาท/ครอบครัว)	37,800	21,200	13,680
รายได้จากพืชพาณิชย์ (บาท/ครอบครัว)	11,360	10,360	-
การฟันทิงป่า (ร้อยละของรายได้รวม)*	41.4	60.1	39.3
การฟันทิงเมือง (ร้อยละของรายได้รวม)	13.2	10.2	16.1
จำนวนตัวอย่าง	5	5	5
ชาวเขา (เกษตรที่สูง)			
รายได้รวม (บาท/ครอบครัว)	120,277	39,792	9,109
รายได้จากกาแฟ (บาท/ครอบครัว)	86,587	19,650	3,835
รายได้จากกาแฟ (บาท/ไร่)	12,370	4,837	3,255
รายได้จากถั่วแดง (บาท/ครอบครัว)	3,672.5	2,292.5	121.4
การฟันทิงกาแฟ (ร้อยละของรายได้รวม)	76.7	17.4	5.9
จำนวนตัวอย่าง	4	4	4

ที่มา : คำนวณจากข้อมูลระดับหมู่บ้าน (ธีรวงศ์, กระแสสิน 2534)

* รวมรายได้จากพืชพาณิชย์ที่ปลูกในเขตป่า การเลี้ยงสัตว์ และการตัดไม้

** รวมรายได้จากการส่งกลับจากเมือง

การแบ่งประเภทการใช้ป่าตามฐานะทางสังคมและการเมืองพบว่า ผู้นำท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน มีส่วนในการจัดสรรและกอบโกยทรัพยากรในป่าในระดับสูง (ตารางที่

4.6) ที่หมู่บ้านกรณศึกษาที่จังหวัดลำพูน อดีตกำนันเป็นนายทุนผู้ทำไม้และขนไม้ กำนันคนปัจจุบันเป็นนายหน้าชักชวนชาวบ้านให้ขายที่ให้นายทุน ใครไม่ขายก็ว่าจ้าว (โง่) ชาวบ้านเลยพร้อมใจกันเรียกชื่อกำนันนี้ว่า “กำนันจ้าว”

ผู้นำท้องถิ่นอีกคนหนึ่งในปัจจุบันเป็นจักรกลสำคัญในการถ่ายเทผลประโยชน์ออกจากป่า โดยร่วมกับข้าราชการชั้นสูงในจังหวัดซึ่งได้เข้ามามีผลประโยชน์จากการใช้ป่า โดยเข้ามาซื้อบ้านของชาวบ้าน 10 หลัง แล้วให้ผู้นำท้องถิ่น คือผู้ใหญ่บ้านลงชื่อรับรองว่าเป็นไม้เรือนเก่าเพื่อให้ขนย้ายออกจากเขตอุทยานได้ ซึ่งทำให้ชาวบ้านที่มีอาชีพตัดไม้ไม่พอใจเห็นว่ามียุติธรรม เพราะชาวบ้านเอาไม้ออกไม่ได้แต่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เอาไม้ออกได้ นอกจากนี้ผู้นำท้องถิ่นยังจัดหาซื้อที่ดินที่มีเอกสารสิทธิในหมู่บ้านให้แก่ข้าราชการดังกล่าว โดยหว่านล้อมชาวบ้านว่าจะให้ที่ที่จะจัดสรรใหม่ ตอนนี้ชาวบ้านย้ายไปอยู่กับญาติ และคอยลงชื่อขอให้ทางการจัดสรรที่ ผู้นำท้องถิ่นนี้เป็นนายหน้าคนสำคัญในหมู่บ้าน นอกจากจะได้ค่านายหน้าแล้ว ยังบวกราคาที่ดินอีกด้วย กล่าวคือ ที่บ้าน 1 ไร่ ราคา 25,000 บาท ผู้นำท้องถิ่นบอกขายราคา 30,000 บาท ในท้องที่เดียวกันนี้ มีพื้นที่หนึ่งซึ่งทางอำเภอไม่ออกเอกสารสิทธิให้ชาวบ้าน อ้างว่าอยู่ในเขตป่าแต่นายอำเภอสามารถทำเอกสารสิทธิได้ ทำให้ชาวบ้านไม่เข้าใจและไม่พอใจ

ในพื้นที่กรณศึกษาที่จังหวัดเชียงราย มีการช่วงชิงทรัพยากรป่าไม้ระหว่างกลุ่มดั้งเดิม (ธีรวงศ์ 2533) คือกลุ่มคนเมือง (ชาวเหนือ) ที่มีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้า กับกลุ่มผู้อพยพเข้ามาใหม่จากจังหวัดลำปาง กลุ่มหลังได้อาศัยตำรวจในท้องที่เป็นอิทธิพลเกื้อหนุนในการตัดไม้แปรรูปออกขาย กลุ่มคนเมืองเดิมซึ่งเป็นผู้ตัดไม้พื้นขายให้เตาบ่มแข่งขันกับกลุ่มใหม่ไม่ได้ก็หันไปจัดสรรที่ดินในป่าให้แก่พวกของตัวเอง โดยหัวหน้ากลุ่มดั้งเดิมซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านอ้างว่าจัดสรรที่ป่า เพื่อเก็บภาษีบำรุงท้องที่ ผลก็คือทำให้ลูกน้องของตนได้ต้นไม้ที่ตัดที่ไปด้วย

ในปัจจุบัน พ่อหลวง (ผู้ใหญ่บ้าน) ของหมู่บ้านนั้นยังเป็นนายทุนตัดไม้ มีเลื่อยยนต์ของตนเอง 3 เครื่อง และรับซื้อไม้ทั่วไปจากชาวบ้านใกล้เคียง มีตำรวจท้องถิ่นเป็นผู้ขนไม้ อดีตกำนันและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้จัดที่ในเขตป่าสงวนให้ชาวบ้านเข้าไปทำกิน ในหมู่บ้านนี้ผู้นำท้องถิ่นยังทำตนเป็นนายหน้าชักนำให้ชาวบ้านกลุ่มคนเมืองขายที่ในป่าให้คนอีสานที่อพยพเข้ามาเมื่อปี 2518

ตารางที่ 4.6 การใช้ป่าแยกตามฐานะทางการเมืองและสังคม

	กิจกรรม		เลี้ยงสัตว์	ตัดไม้		นายหน้า/ ขายที่ป่า
	ยังชีพ	พาณิชย์		ทุน	แรง	
กรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูน						
ผู้นำท้องถิ่น	-	*	*	*	-	*
ชาวบ้าน	*	*	*	*	*	-
ขรก.ท้องถิ่น	-	-	*	*	-	*
กรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงราย						
ผู้นำท้องถิ่น	-	*1/	*	*2/	-	*
ชาวบ้าน	-	*	*	-	*	-
เจ้าหน้าที่	-	-	-	*2/	*	-
กรณีศึกษาที่จังหวัดลำปาง						
ผู้นำท้องถิ่น	-	*	-	-	-	*
ชาวบ้าน	-	-	*	*	*	*
เจ้าหน้าที่	-	-	-	-	-	*

หมายเหตุ: 1/ ได้แก่ผู้นำคนอีสาน ผู้นำคนเมืองมีการใช้พื้นที่ป่าเพื่อผลิตพืชพาณิชย์น้อยกว่า

2/ ผู้นำคนเมือง

ที่มา : จากการสำรวจระดับหมู่บ้าน

หมู่บ้านกรณีศึกษาชาวเขาที่จังหวัดลำปาง ซึ่งทั้งหมู่บ้านอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ ชาวเขาเองได้ร่วมกันรักษาป่าต้นน้ำที่เรียกว่าป่าเต็งรังเขื่อนตามประเพณีดั้งเดิม ซึ่งห้ามชาวบ้านเข้าไปตัดฟันไม้ใหญ่หรืออุจจาระปัสสาวะเชื่อว่าเจ็บไข้เพราะผี ที่ป่าเต็งรังเขื่อนนี้เดิมมีประมาณ 10 ไร่ แต่ภายหลังกาแฟราคาดี อำนาจผีก็พ่ายแพ้ต่ออำนาจเงิน หมอผีและกรรมการประจำหมู่บ้านได้แอบฟันป่าเต็งรังเขื่อนเพื่อปลูกกาแฟไป 2-3 ไร่ ชาวเขาเหล่านี้ทั้งหมู่บ้านไม่มีใครลักลอบตัดไม้เพื่อขาย ยกเว้นอยู่หนึ่งคนเป็นกรณีพิเศษ ชาวเขาที่ตัดไม้นั้นเป็นชาวเขาที่เคยเดินทางไปลาวแล้วซื้อเสื้อยืดขนคัลกลับมาทำการตัดไม้เชิงพาณิชย์ อ้างว่าเมื่อทางการจะบังคับให้ย้ายออกก็จะตัดไม้เท่าที่ตัดได้ก่อนที่จะจากไป

การสัมภาษณ์กรณีพิเศษอื่น ๆ ก็พบเช่นกันว่า ผู้นำท้องถิ่นมีบทบาทสูงในการแบ่งสรรและกอบโกยผลประโยชน์จากป่าเช่นกัน ที่หมู่บ้านหนึ่งในอำเภองาว จังหวัดลำปาง อดีต

กำนันได้บอกให้ชาวบ้านที่ไม่มีที่ทำกินเข้าไปล้มสวนป่าเพื่อการเพาะปลูก หลังจากชาวบ้านเข้าไปทำกินได้หนึ่งปี อดีตกำนันก็เข้าไปยึดครองที่เอง การกระทำเช่นนี้เสมือนให้ชาวบ้านเป็นหัวทอกและไล่ก้าง นอกจากนี้กำนันคนปัจจุบันก็เข้าไปโคสวนป่าเพื่อปลูกสวนมะขาม ในอีกหมู่บ้านในอำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง อดีตผู้นำท้องถิ่นเป็นผู้ชี้ที่ป่าขายให้แก่ชาวอีสานอพยพ ที่ห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ผู้นำท้องถิ่นได้ขว้านขายทุน นักการเมืองระดับชาติจะมาเช่าที่ดินป่าสงวน ซึ่งนายทุนระดับชาติจะต้องหาทางซื้อสิทธิจากชาวบ้านเพื่อให้ออกไปจากที่เองตามระเบียบกรมป่าไม้ ผู้นำท้องถิ่นจึงเริ่มไปซื้อที่ดินจากชาวบ้านที่มีนาอยู่ในที่นั้นก่อนเพื่อขายต่อ แต่ชาวบ้านไม่ยอมขาย ต่อมาชาวบ้านได้ร่วมกันคัดค้านการเช่าป่าจึงล้มเลิกไป

2.2 การใช้ป่าของบุคคลนอกชุมชน

การใช้พื้นที่ป่าของบุคคลนอกชุมชนที่พบในกรณีศึกษาได้เสนอไว้ในตารางที่ 4.7 ซึ่งแบ่งการใช้ป่าเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้คือ การกว้านซื้อที่ของบุคคลภายนอก การนำพื้นที่ป่าไปทำบ้านพักตากอากาศ การทำเกษตรแบบนายทุน การใช้ป่าเพื่อกิจกรรมทางศาสนา และการเข้ายึดป่าโดยคนในเมือง นายทุนที่สวมรอยเป็นราษฎรไร้ที่ทำกินเพื่อขอ ส.ท.ก. การใช้ป่าของบุคคลนอกชุมชนอาจมีมากกว่านี้ แต่ในที่นี้ขอสรุปแต่เพียงกรณีที่ได้มีโอกาสศึกษาเท่านั้น

(ก) การกว้านซื้อที่ในป่า

การขายที่ดินในเขตป่าให้แก่บุคคลภายนอกชุมชนมักเป็นการขายพื้นที่ที่มีใบเอกสารสิทธิควบไปกับพื้นที่ที่ไม่มีใบเอกสารสิทธิ ส่วนการศึกษาเรื่องการซื้อที่ของนักการเมืองและผู้มีอิทธิพลนั้นค่อนข้างมีหลักฐานไม่แน่นอนเพราะที่ดินในเขตป่าไม่มีเอกสารสิทธิ

ในกรณีศึกษาจังหวัดเชียงรายพบว่านายทุนในหมู่บ้าน ซึ่งมีทุนจากการให้ภรรยาค้าประเวณีได้ซื้อที่ทั้งที่มีเอกสารและไม่มีเอกสารสิทธิ เอาไปขายควบต่อให้เจ้าของโรงนวดในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็น “สปอนเซอร์” นักการเมืองระดับ ส.ส. ที่วิ่งเต้นให้ทำเขื่อนในหมู่บ้านนี้ ผู้ขายที่ป่าหลายคนเป็นชาวอีสาน ขายที่แล้วอพยพไปภาคเหนือตอนล่างไปหาที่ “ถูก ๆ” ซึ่งหมายถึงที่ที่ไม่มีใบกรรมสิทธิ์แม้แต่ใบ ภ.บ.ท. 5 การกว้านซื้อที่ของนายทุนเมืองจึงมีผลต่อการใช้ป่าเป็นทวีคูณ นายทุนท้องถิ่นคนเดียวกันนี้ได้ซื้อที่นา 20 ไร่จากชาวบ้านที่มีใบ น.ส. 3 ประมาณ 18 ไร่ ติดต่อเป็นผืนเดียวกันกับเนินม่อนคอย กลางนาที่ไม่มีเอกสารสิทธิ โดยซื้อมา 48,000 บาทต่อไร่ แล้วไปขายให้จีนฮ่อเพิ่มราคาเป็น 51,000 บาทต่อไร่ เจ้าของที่นาที่

ขายให้นายทุนจะไปซื้อที่นาอำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย ได้ 30 ไร่ นอกจากกรณีเหล่านี้แล้วคนอีสานหาว่า ส.ส. ที่วิ่งเต้นให้สร้างเขื่อนได้ซื้อที่เหนืออ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อนเกือบทั้งคอยจากชาวบ้านแล้วจะทำบ้านพักตากอากาศ

ตารางที่ 4.7 การใช้พื้นที่ป่าและพื้นที่ ส.ท.ก. ของบุคคลนอกชุมชน

จังหวัด	บุคคล/ธุรกิจ					
	วีรสาร กวัน รื้อ	บ. จัดสรร	เกษตร แบบ นายทุน	สำนัก สงฆ์	รวมรอย	
					ตัดไม้	ขอ ส.ท.ก.
เชียงใหม่						
1. บ.ม่อนหินไหล อ.พร้าว	-	/	-	-	-	-
2. บ.สันปง คอยนางแล อ.พร้าว	-	-	-	/	-	-
3. บ.ม้งแม่ป่าน คอยปูย อ.เมือง	-	-	/	-	-	-
4. ต.โป่งแยง อ.แม่วิน	/	/	/	-	-	-
5. บ.ห้วยแก้ว อ.สันกำแพง	-	/	/	-	-	-
6. บ.แม่หวาน ต.ป่าเมี่ยง อ.ดอยสะเก็ด	-	/	/	-	-	-
ลำพูน						
1. ก่อทุ่ง/ก้อหนอง/ก้อจอก อ.ลี้	-	-	/	-	/	-
2. บ.แม่อาวห้วยไฟ อ.ป่าซาง	-	-	-	-	-	/
เชียงราย						
1. ต.แม่ข้าวต้ม อ.เมือง	/	-	/	-	-	-
2. บ.หัวฝาย ต.บ้านคู่อ.เมือง	-	/	-	-	-	-
3. บ.หลัง ต.คอนศิลา อ.เวียงชัย	-	-	-	/	/	-
4. บ.สมานมิตร ต.คอนศิลา อ. เวียงชัย	/	-	-	-	-	-
ลำปาง						
1. บ.หอด/บ.ห้วยทาก อ.งาว	-	-	/	-	-	-
2. บ.แม่พร้าว อ.งาว	-	-	-	-	/	-
3. บ.โป่ง อ.งาว	-	-	-	-	/	-
4. บ.ทาน อ.แม่เมาะ	-	-	-	-	/	-
5. บ.ร่องเคาะ ต.ทุ่งฮั่ว อ.วังเหนือ	-	-	-	-	/	-

หมายเหตุ : ชิดเดียว หมายถึง มีกิจกรรมประเภทที่กล่าวถึงในหมู่บ้านนั้น ๆ

ที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในตำบลคอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย ซึ่งอยู่ติดกับหนองน้ำจืดขนาดใหญ่ ในปี 2530 ได้มีนายทุนต่างถิ่นมากว้านซื้อที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ

ในเขตป่าสงวนจากชาวบ้าน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นนายหน้า (สยามล 2531) ในราคาไร่ละ 1,300 บาท และชาวบ้านก็นำเงินไปใช้หนี้สินส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งนำไปซื้อที่ดินที่ถูกกว้านนี้ในเขตป่าสงวนที่ไกลออกไป

ที่บ้านห้วยข้าวต้ม จังหวัดเชียงราย มีการกว้านซื้อที่ดินอย่างกว้างขวางเพราะอยู่ริมแม่น้ำกก จึงมีการตื่นตัวเรื่องการเก็งกำไรที่ดินในท้องถิ่นมาก เจ้าพนักงานบริษัทการบินแห่งหนึ่งได้ร่วมกันซื้อที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิจากชาวบ้านไร่ละ 25,000 บาท ได้ซื้อไป 200 กว่าไร่

ที่บ้านหัวฝาย ตำบลบ้านคู้ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย มีนายทุนมากกว้านซื้อที่ชาวบ้านบริเวณเชิงดอยและลาดเขาในราคา 100,000 บาทต่อไร่ โดยมีพ่อหลวงหมู่บ้านอื่นเป็นนายหน้าขายไปประมาณ 100 ไร่

การกว้านซื้อทำโดยนายทุนกรุงเทพฯ เป็นการผสมผสานผลประโยชน์ระหว่างนายทุนนอกและในท้องถิ่นกับผู้นำท้องถิ่น ใน 2 ปีที่ผ่านมาปรากฏว่าผู้นำและนายทุนท้องถิ่นได้กลายเป็นนักค้าที่ดินและเก็งกำไรเพราะเป็นศูนย์ข้อมูลระดับหมู่บ้านซึ่งบุคคลภายนอกชุมชนจะเข้ามาติดต่อเป็นคนแรก

จากการที่ธุรกิจตากอากาศได้ขยายตัวไปมาก ทำให้มีนายหน้าออกหาที่ดินในเขตป่าที่มีภูมิประเทศงดงามให้แก่นายทุนกรุงเทพฯ เพื่อเป็นสถานประกอบการธุรกิจตากอากาศ ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ และเชียงราย มีการกว้านซื้อที่ป่าและที่ ส.ท.ก. เพื่อทำรีสอร์ทแพรมหาหลายกว่าจังหวัดอื่น ในยุคเศรษฐกิจเฟื่องฟูที่ดินแถวแม่ริม ดอยสะเก็ด สันกำแพง สะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ขึ้นราคาอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในพื้นที่ที่สาธารณูปโภคกำลังขยายตัวไปถึง บนถนนสายแม่ริม-อำเภอสะเมิง มีผู้บุกรุก 29 ราย กำลังถูกดำเนินคดีอยู่

นอกจากนี้ ยังมีบริษัทจัดสรรจากกรุงเทพฯ กว้านซื้อที่ดินบนดอย ซึ่งอยู่ใจกลางอุทยาน และเป็นเขตต้นน้ำในอำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ เตรียมทำรีสอร์ทเพื่อจัดสรร ในกรณีนี้ ถึงแม้ผู้จัดสรรจะซื้อจากชาวบ้านที่มีเอกสารสิทธิ ทางกรมป่าไม้ก็ยังเห็นว่าอาจได้มาโดยมิชอบเพราะเป็นที่บนดอยไม่ควรมีเอกสารสิทธิ กรณีนี้ให้ข้อเตือนใจว่า การให้เอกสารสิทธิในเขตต้นน้ำจะไม่สามารถควบคุมการใช้ที่ดิน อาจมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมได้ในอนาคต

ที่ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม ก็มีการใช้ที่เขตป่าในการทำรีสอร์ทอย่างกว้างขวาง เช่น แม่สาวดลย์ เอราวัณรีสอร์ท และดินดอง โดยมีที่ดินบางส่วนมีเอกสารสิทธิ แต่ได้ใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตป่าร่วมกันไป ในเดือนเมษายน 2532 สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่ได้มี

คำสั่งให้เจ้าของบริษัทแห่งหนึ่งซึ่งสร้างรีสอร์ทในเนื้อที่ 113 ไร่ ให้รื้อบ้านพักและสิ่งปลูกสร้าง (พระราชชาติธุรกิจ 23-26 กรกฎาคม 2532)

ที่บ้านแม่หวานเกิดกรณีการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่วง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ผู้บุกรุกจัดทำบ้านพักหรูหรา สนามเทนนิส ซึ่งต่อมาพลตำรวจโทประทีป สันติประภพ ผู้ช่วยอธิบดีตำรวจเข้าไปจับผู้บุกรุกในข้อหาบุกรุกป่าสงวน 540 ไร่ ใช้ ส.ท.ก. โดยผิดเงื่อนไข 100 ไร่ ผู้บุกรุกเป็นอาจารย์แพทย์ในสังกัดมหาวิทยาลัย (พระราชชาติธุรกิจ เพิ่งอ้าง)

แม้แต่ในท้องที่ที่ห่างตัวเมืองเชียงใหม่ไปกว่า 50 กม. ก็มีผู้มีทุนสังกัดพรรคชาติไทย ได้ขอเช่าป่าเสื่อมโทรมจำนวน 235 ไร่ เพื่อปลูกมะม่วงและไม้ผลและทำรีสอร์ทเนื่องจากในหมู่บ้านดังกล่าวกำลังจะมีถนน รพช. (เร่งรัดพัฒนาชนบท) ลาดยางเข้าไป แต่ในที่สุดก็มีเรื่องขัดแย้งกับชาวบ้านที่ใช้ป่าอยู่เดิม จนทางป่าไม้เขตต้องยกเลิกสัญญาเช่าไป

(ข) การเกษตรแบบนายทุน

เกษตรนายทุนในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการทำการเกษตรขนาดใหญ่ที่ใช้เครื่องทุ่นแรง แต่อย่างเดียวน แต่ยังรวมการทำการเกษตรโดยเจ้าของกิจการไม่ได้อยู่ในฟาร์ม อาจจะเป็นฟาร์มขนาด 5-10 หรือ 100-200 ไร่ก็ได้ แต่หลักเกณฑ์ที่ตัดสินว่าเป็นการเกษตรแบบนายทุนในที่นี้ อยู่ที่เจ้าของมีกิจการหรืออาชีพอื่น และจ้างเกษตรกรรายจนให้ดูแลแทน

ในการศึกษาการใช้พื้นที่ในเขตอุทยานดอยสุเทพ ดอยปุย พบว่าที่บ้านม้งมีเจ้าของสวนลิ้นจี่บางรายมิใช่ม้งในท้องถิ่นนี้ แต่เป็นชาวม้งที่ย้ายมาจากจังหวัดน่านมาทำการค้าขายในพื้นที่ราบในเมืองเชียงใหม่ เป็นพ่อค้าส่งออกสินค้าหัตถกรรมมีฐานในชั้นพ่อเลี้ยง ได้เข้าไปหาสวนลิ้นจี่ขนาดใหญ่ประมาณ 10,000 ต้นและจ้างชาวไทยพื้นราบไปเป็นคนเฝ้า นอกจากนี้ยังมีเกษตรนายทุนม้งอื่น ๆ อีก 2-3 ราย ที่มีสวนขนาดใหญ่เช่นนี้ กรณีนี้ชี้ให้เห็นว่าชาวเขาสามารถเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เข้ากับชาวพื้นราบได้อย่างสมบูรณ์ แล้วยังยึดเอาเขตต้นน้ำเป็นที่สร้างรายได้เพราะผลตอบแทนสูง

ในหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดลำพูน พบว่า มีอดีตนายตำรวจซึ่งปลดเกษียณแล้วได้มาซื้อที่ชาวบ้าน แล้วบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตรขนาดใหญ่ มีฝายน้ำล้น และรถไถขนาดใหญ่ ร่ำลือกันว่าจากจำนวนพื้นที่ป่าที่กันออกจากอุทยานแห่งชาติให้ราษฎร 3 หมู่บ้านอยู่รวมกันมีประมาณ 15,000 ไร่ นายตำรวจผู้นี้มีที่ถึง 5,000-7,000 ไร่ ซึ่งแสดงว่าอาจได้บุกรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าที่กันออกให้ราษฎรจากเขตนํ้าท่วมแต่ยังจัดสรรให้ราษฎรไม่หมด การไฟฟ้าฝายผลิตได้แบ่งที่ดินเป็นแปลงไว้ 500 แปลง ๆ ละ 15 ไร่ รวมเป็น 7,500 ไร่ สำหรับการจัด

สรรเบื้องต้นได้จัดสรรไปเพียง 3,000 ไร่ให้แก่ชาวบ้าน 200 ครอบครัว ที่ดินที่กันออกจากอุทยานที่ได้จัดแบ่งเป็นแปลงแล้วแต่ยังไม่จัดสรรให้ราษฎรนี้ถือเป็นเขตป่าตามกฎหมาย การทำการเกษตรขนาดใหญ่ดังกล่าวจึงน่าที่จะครอบคลุมบริเวณพื้นที่ป่าไปด้วย ต่อมาผู้บุกรุกยังได้ขายที่ดินส่วนที่มีเอกสารสิทธิให้บริษัทเอกชนไปเป็นจำนวน 750 ไร่

(ค) สวมรอยขอ ส.ท.ก.

ในการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านในอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน พบว่ามีชาวกรุงเทพฯ และภรรยาผู้พิทักษ์สันติราษฎรซึ่งเข้ามาทำงานในท้องที่ได้เข้ามาสวมรอยเป็นราษฎรผู้ไร้ที่ทำกินขอที่ดินเขตป่าประเภท ส.ท.ก. โดยขอขายมาลงทะเบียนในหมู่บ้านอย่างถูกต้อง เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้จึงออก ส.ท.ก. ให้ตามหลักฐานของกำนัน ในปัจจุบันมีคนนอกมาซื้อ ส.ท.ก. และสวมรอยขอ ส.ท.ก. คิดเป็นร้อยละ 10 ของที่ดินทั้งหมดในเขตหมู่บ้านนี้

(ง) สำนักสงฆ์

ในภาคเหนือตอนบนมีความนิยมสร้างอารามบนภูเขา ซึ่งในปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการได้มีคำสั่งห้ามสร้างวัดในเขตป่า แต่ก็ยังมีความนิยมกันอยู่ ที่ปรากฏเป็นข่าวฉาวโฉ่ในจังหวัดเชียงใหม่ได้แก่วัดสันปง อำเภอพร้าว ได้ไปสร้างวัดบนดอยนางแล และได้ทำลายป่าให้เสื่อมสภาพ ในขณะเดียวกันก็มีสำนักสงฆ์บางแห่งไปสร้างวัดในป่า แต่ทำการอนุรักษ์ป่าไปด้วยเช่นวัดของชาวบ้านกลุ่มอีสานที่หมู่บ้านกรณีศึกษา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย ชักชวนชาวบ้านให้รักษาป่า 150 ไร่ ข้อมูลเกี่ยวกับอนุรักษ์ป่าของฝ่ายศาสนาจะมีรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 6 อย่างไรก็ตาม กรณีดอยนางแล และที่อื่น ๆ อีก ให้ข้อสังเกตว่า หากจะฝากป่าไว้กับศาสนาจะต้องมีการปลูกจิตสำนึกเรื่องการอนุรักษ์ของพระสงฆ์ และต้องดูเงื่อนไขปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ อีกมาก จะติชมไปไม่ได้ว่าพระสงฆ์จะต้องมีจิตใจอนุรักษ์เป็นทุนเสมอไป

(จ) กระบวนการลักลอบตัดไม้ขนาดใหญ่โดยนายทุนต่างถิ่น

การลักลอบตัดไม้ในภาคเหนือตอนบนมีอยู่ค่อนข้างแพร่หลายในเขตที่มีป่าอุดมสมบูรณ์ และเป็นป่าไม้สักแห่งสุดท้ายของไทยที่อำเภอจาว จังหวัดลำปาง ในเดือนกันยายน 2533 ทางกรมได้พบไม้เถื่อนจำนวน 20 ลบ.เมตร ชุกซ่อนที่บ้านไม่มีเลขที่บ้านโป่ง อำเภอจาว จังหวัดลำปาง และจำนวน 50 ลบ.เมตรที่บ้านทาน อำเภอแม่เมาะ การลักลอบตัดไม้ทำกันเป็นขบวนการใหญ่ มีนายทุนต่างถิ่นสนับสนุนในด้านการเงินและการตลาดผ่านนายทุน

ท้องถิ่น มีการใช้เทคโนโลยีระดับสูงในการตัด คือใช้เลื่อยยนต์และทำการแปรรูปไม้สดทันทีเมื่อล้มขนแล้ว โดยผ่ากิ่งแล้วแปรรูปโดยเครื่องจักร ส่วนใหญ่เป็นไม้เหลื่อมทำวงบ่อประดูหน้าต่าง เพราะไม่จำเป็นต้องกลึงไม้ (ตัดท่อนำเลียงอาหารและน้ำ) ให้ตายก่อน กระบวนการลักตัดประกอบไปด้วย คนตัดไม้เป็นเกรด 1 เกรด 2 ได้ค่าแรงวันละ 100 บาท มักเป็นคนท้องถิ่นที่เพราะรู้แหล่งไม้ดี ต่อมาไม้มีขนาดเล็กและจำนวนน้อยลงปริมาณความต้องการสูงขึ้น ปัจจุบันจึงไม่ค่อยมีการคัดเกรด โดยตัดจะเข้าไปเมื่อเห็นไม้ขนาดเส้นรอบวงเกินกว่า 100 ซม. ทีมตัดไม้จะเป็นคนของพ่อเลี้ยงนายทุนต่างถิ่นที่มีความชำนาญในการใช้เลื่อยยนต์ ซึ่งได้ค่าจ้างวันละ 700 บาท เพราะเป็นงานหนักและอันตราย อาจแขนขาขาดได้ ทีมตัดนี้เป็นหน่วยเคลื่อนที่เร็ว เมื่อเจ้าหน้าที่บุกมาก็มักจะพยายามหลบเลื่อยยนต์หนีไปให้ได้

เมื่อแปรรูปแล้วทีมงานก็จะเข้ามาขนไปส่งทางเกวียน ผู้ขนไม้ที่เป็นชายได้เที่ยวละ 15 เล่ม การขนไม้ขนจำนวนมาก 50-60 คนต่อพ่อเลี้ยง 1 ชุด เมื่อขนไปใส่เกวียน เกวียนก็จะเอาไม้ไปใส่รถอีกที การจ่ายเงินทั้งหมดนี้จ่ายเป็นเงินสดทันทีภายในวันนั้น ชาวบ้านกล่าวว่า การลักลอบตัดไม้มีมานานแล้ว ตั้งแต่รัฐบาลยกเลิกสัมปทานราคาไม้สูงขึ้นมาก พ่อเลี้ยงจ่ายค่าแรงเพิ่มเป็น 2 เท่า จึงมีชาวบ้านไปรับจ้างขนไม้มากขึ้น ปัจจุบันในหลายหมู่บ้านในอำเภอขาว ชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนมีสมาชิกไปขนไม้ ส่วนการเกษตรนั้นไม่มีผู้สนใจ ประกอบกับปี 2533 ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ในเขตกรณีศึกษาที่จังหวัดลำปาง พ่อเลี้ยงนายทุนใหญ่เป็นคนจากเมืองแพร่ นำทีมของตนจากเมืองแพร่เข้ามาคุม โดยร่วมกับพ่อเลี้ยงและแม่เลี้ยงใน 2 หมู่บ้านซึ่งเป็นพี่น้องกัน นายทุน 2 คนนี้จะเป็นผู้หาชาวบ้านมาช่วยขนและจ่ายเงินค่าจ้าง จึงไม่มีการแย่งไม้กัน ส่วนอีกบ้านหนึ่งพ่อเลี้ยงเดิมเป็นคนต่างถิ่นเคยรับราชการอยู่ในท้องถิ่น ปัจจุบันลาออกมาเล่นการเมืองท้องถิ่นและทำไม้อย่างเป็นทางการเป็นลำเป็นตัน ชาวบ้านเล่าว่า การไปขนไม้ให้นายทุนนี้ปลอดภัย เจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่มีวันจับได้เพราะนายทุนได้จ่ายค่าคุ้มครองแก่ตำรวจท้องถิ่นแล้วเลื่อยยนต์เครื่องละ 5,000 บาท และกระบวนการลักตัดไม้ไม่มีเวรยามหนาแน่น คนดูต้นทางมีชื่อเฉพาะว่า “หมาทาง” มีจักรยานยนต์ประจำตัว เมื่อเจ้าหน้าที่เข้ามาในเขตป่าก็จะจุดพลุสัญญาณครั้งที่ 1 พลุครั้งที่ 2 เป็นสัญญาณเตือนว่ามาใกล้แล้วให้แก้ไขเลื่อยยนต์ไว้ เมื่อเจ้าหน้าที่มาถึงก็จะพบแต่ไม้ของกลางไม่พบตัวผู้กระทำผิด บางครั้งเจ้าหน้าที่ค้นพบตอนขึ้นรถแล้ว แต่รถไม้ก็มิตรเปล่าเป็นรถคุ้มกัน ซึ่งจะคอยขับปาดหน้ารถราชการ ถ้าเป็นขบวนการใหญ่มีรถบรรทุก 2 คัน จะใช้รถนำ 1 คัน รถตาม 2 คัน ไว้คอยกันรถของทางราชการ กลยุทธ์ทั้ง 2 ฝ่ายก็คือพยายามปาดหน้าอีกฝ่ายให้หยุดให้ได้หรือพยายามแข่งขันหน้าแล้วเอาเรือใบโรยเกาะขวาง เมื่อรถไม้หนีไปได้เจ้าหน้าที่ก็หาอะไรรถคุ้มกันไม่ได้เพราะไม่มีของกลาง โดยปกติจะจับไม้ได้ที่ในป่า เพราะถ้าขึ้น “ทางดำ” (ทาง

หลวงแผ่นดิน) แล้วจะจับไม่ได้เนื่องจากด่านตำรวจท้องถิ่นไม่ช่วยกักไว้ นอกจากนี้ผู้ลักลอบยังมีวิทย์มือถือในเขตลำปางเป็นร้อยเครื่องไว้ดักฟังการเคลื่อนที่ของฝ่ายราชการและส่งข่าวเตือนให้แกกัน

ในหมู่บ้านที่ทำกรณศึกษาที่จังหวัดเชียงรายพบว่า เจ้าหน้าที่พิทักษ์สันติราษฎร์ในท้องถิ่นเป็นจักรกลที่สำคัญในการขโมยเถื่อนออกจากท้องที่ไปส่งให้พ่อเลี้ยงต่างถิ่น สรุปได้ว่ากิจการลักคัตไม้จึงพหุวิชาชีพขนาดใหญ่ หากไม่มีนายทุนและผู้มีอิทธิพลหนุนหลังก็จะไม่สามารถทำได้

8. การจัดสรรและการตั้งราคาที่ดินในป่า

ในยุคบุกเบิกหรือยุคบ้านป่า เมื่อระบบเศรษฐกิจเป็นแบบยังชีพก่อนการขยายตัวของพืชพาณิชย์ ชาวบ้านในภาคเหนือตอนบนที่ออกไปแสวงหาที่ทำกินจะไปกันเป็นกลุ่มซึ่งเป็นเครือญาติ หรือมิตรสหายเพื่อหาที่นา เมื่อพบที่เหมาะสมก็จะช่วยกันขุดเหมืองเอาน้ำมาลงนา จำนวนที่ดินที่แบ่งกันเป็นไปตามกำลังแรงงานในครอบครัว เมื่อตั้งบ้านเรือนแล้วก็มักจะชักชวนผู้อื่นให้เข้ามาอยู่ด้วยเพื่อให้เป็นชุมชน สมัยแรกนั้นเป็นยุคที่ดินเหลือเฟือ พ่อหลวงทองน หมดสัก แห่งบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน จังหวัดลำพูน เล่าว่า เมื่อบ้านทุ่งยาวเริ่มอนุรักษ์ป่าน้ำจี่ในปี 2467 “สมัยนั้นเอาพริกแห้งห่อเดียวมาแลกก็ได้ที่ทำกินแล้ว”

หลังยุคบ้านป่า เมื่อชาวบ้านเริ่มปลูกพืชเพื่อการค้าเสริมพืชยังชีพบ้าง ในช่วงนี้ผู้บุกเบิกมักจะจองที่ไว้หมดแล้วโดยการฟันไม้ไว้เป็นแนว ผู้อพยพมาทีหลังต้องซื้อจากผู้บุกเบิก แต่ราคาที่ซื้อก็เป็นเพียงค่าเตรียมที่ดินเท่านั้น พ่อตา ปัจจุบันอายุ 72 ปี และได้ย้ายไปอยู่บ้านห้วยไฟ จังหวัดลำพูน เล่าว่าราว ๆ ปี 2484 ได้ขายที่ไร่ให้คนที่มาอยู่ใหม่เพื่อให้มาอยู่เป็นเพื่อนโดยคิดแต่ค่าอว่ง (ค่าจอง) ราคา 200 บาท ไร่ที่ 10 ไร่ สมัยนั้นการคิดราคาที่ดินจะคิดเป็นผืนไม่คิดเป็นไร่ พ่อตาไม่กล้าจองที่ดินไว้มากกลัวต้องเสียภาษี การจับจองนั้นต้องไปฟันที่ทำแนวไว้

ในปี 2510 ราคาที่ดินก็ยังไม้สะท้อนศักยภาพในการแลกเปลี่ยนของที่ดิน เพราะระบบตลาดสำหรับพืชพาณิชย์ยังไม่พัฒนา เมื่อพ่อหลวงไกรสรกับพ่อแม่ ย้ายเข้ามาในบ้านแม่ลม จังหวัดเชียงราย ขณะนั้นที่ดินที่จะบุกเบิกเองเริ่มหมดลง พ่อกับแม่ต้องซื้อที่จากพวกที่อยู่เดิม ต้องจ่าย “ค่าจบค่าเสียม” ในอีกหมู่บ้านหนึ่งในระยะใกล้เคียงกัน ชาวบ้านที่สัมภาษณ์คนหนึ่งก็ต้องจ่าย “ค่าจบค่าเสียม” ให้เจ้าของที่ไร่เก่าในราคา 5 ไร่ รวม 300 บาท และต่อมาชาวบ้านคนเดียวกันสามารถขายที่นาไปยังที่ติดกันอีก 5 ไร่ ทั้ง ๆ ที่ไม่มีเงิน โดย

ขอทานในที่นั้นได้ข้าว 150 ถัง แล้วยกให้เจ้าของที่ไป 100 ถัง ก็ได้ที่นามา สมัยนั้นคนหมู่บ้านนี้นิยมทำข้าวไร่มากกว่า เพราะผลผลิตพอ ๆ กับนาดำ และไม่ต้องเสียแรงขุดนา ผู้บุกเบิกอีกรายหนึ่งได้มาบุกเบิกที่ในหมู่บ้านนี้ตั้งแต่ปี 2509 มีไร่เหล่ายอยู่ 30 กว่าไร่ ขายไป 20 กว่าไร่ ได้เงินมา 4,000 บาท เป็นค่า “กมมิตคมพรา”

เมื่อตลาดของพืชพาณิชย์เริ่มขยายตัวหลังปี 2518 เกิดรายได้เงินสดขึ้น ที่ดินก็เริ่มมีราคา ช่วงนี้รัฐได้ประกาศเขตป่าสงวนไปมากแล้ว การขายที่ทำกินจึงเป็นการรุกเข้าไปในเขตป่า ในช่วงนี้เริ่มมีการซื้อขายโดยใช้ใบ ภ.บ.ท. 5 เป็นหลักฐานการเปลี่ยนมือ ผู้นำชาวอีสานที่บ้านกรณีสึกษาที่จังหวัดเชียงรายเล่าว่า ปี 2518 ได้ซื้อที่จากคนบ้านอื่นที่มาจองไว้ในป่า 20 ไร่ 8,000 บาท ตกไร่ละ 400 บาท แต่เป็นที่ไม่โล่งเตียน ปีต่อมาคือปี 2519 ซื้อที่ในเขตป่าเพิ่ม 20 ไร่ 19,000 บาท ตกไร่ละ 950 บาท แต่คราวหลังนี้พื้นที่โล่งเตียนโลเสร็จแล้ว การซื้อขายทำกันต่อหน้าผู้ใหญ่บ้าน เจ้าของเดิมให้ใบ ภ.บ.ท. 5 ไว้ ในช่วงปี 2520 ถึงปี 2530 ที่ดินในเขตป่าราคาไม่เพิ่มสูงมากนัก ในปี 2530 ผู้นำชาวอีสานผู้นี้ขายพื้นที่เพาะปลูกอีกครั้งโดยซื้อที่ในป่าสงวนอีก 40 ไร่ ราคา 45,000 บาท ตกไร่ละ 1,125 บาท

หลังจากปี 2530 เป็นยุคของการเก็งกำไรที่ดิน โดยเฉพาะที่ดินสำหรับสร้างที่พักตากอากาศและรีสอร์ท ได้เริ่มเฟื่องฟู เมื่อการคาดหมายการใช้ประโยชน์ที่ดินเปลี่ยนไป ในปี 2532 นายทุนท้องถิ่นที่บ้านเดียวกันนี้ซื้อที่ในเขตป่าสงวน 20 ไร่ ราคารวม 200,000 บาท ตกไร่ละหมื่นบาทเพื่อเตรียมไว้ขายต่อ

หมู่บ้านกรณีสึกษาในเขตป่าต้นน้ำจังหวัดลำปาง แต่เดิมไม่มีการขายที่กันระหว่างชาวเขา ยกเว้นที่ปลูกฝิ่น ต่อมาหมู่บ้านนี้ปลูกกาแฟได้ดี แต่อุทยานเข้มนวดในการใช้ที่ดินราคาที่ดินจึงสะท้อนถึงราคาผลผลิตคือราคากาแฟ ในปี 2532 กาแฟราคาดี มีการซื้อที่ที่ปลูกกาแฟอายุได้ 6 ปีจำนวน 9 ไร่ ราคา 250,000 บาท ตกไร่ละ 28,000 บาท ปี 2533 ผู้ใหญ่บ้านขายที่ปลูกกาแฟอายุ 8 ปี ประมาณ 2-3 ไร่ ในราคารวม 50,000 บาท การที่ราคาที่ดินต่ำกว่าเพราะชาวบ้านเชื่อว่ากาแฟให้ผลผลิตสูงสุดเมื่ออายุ 8 ปี และการขายครั้งนี้เป็นการขายให้ญาติ

หมู่บ้านกรณีสึกษาที่จังหวัดลำพูนซึ่งในปัจจุบันยังทำการเกษตรกึ่งยังชีพอยู่ ที่ดินไม่มีใครมีราคาไม่มีการซื้อขายและไม่มีการเช่าที่ดินในหมู่บ้าน ใครไม่มีที่ก็ขอกันทำ เนื่องจากภูมิอากาศและสภาพที่ดินไม่อำนวย การทำเกษตรมีความเสี่ยงสูงทำให้ศักยภาพการผลิตของที่ดินต่ำ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันเนื่องจากทางการจะพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใกล้ ๆ หมู่บ้านนี้จึงเริ่มมีการซื้อที่ดินในหมู่บ้านข้างเคียงทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้น แต่ยังตามมาไม่ถึงหมู่บ้านนี้

มาตรการของรัฐก็เป็นสาเหตุสำคัญในการกำหนดราคาที่ดิน โดยเฉพาะการกำหนดพื้นที่ป่าสงวน ทำให้มีที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์จำนวนหนึ่ง เจ้าของที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์นี้จะได้กำไรเกินปกติ (economic rent) จากนโยบายนี้ จากการที่สามารถนำที่ดินไปเพิ่มสภาพคล่องและจำหน่ายจ่ายโอน หากรัฐให้กรรมสิทธิ์ที่ป่าเมื่อใดราคาที่ดินจะสูงขึ้นทันที ทำให้ราคาที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์อยู่แต่เดิมจะมีแนวโน้มลดลง ซึ่งประเด็นนี้จะได้พิจารณาอีกครั้งในบทต่อไป

4. ปัจจัยหลักที่มีผลกระทบต่อการลดพื้นที่ป่า

การศึกษาในระดับหมู่บ้านได้ชี้ให้เห็นปัจจัยหลัก ๆ ที่มีผลต่อการใช้พื้นที่ป่า

- การเปลี่ยนแปลงประชากร
 - โดยธรรมชาติ
 - โดยการย้ายถิ่น
- การทำไม้
- การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ
- การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี
- มาตรการของรัฐ
- การกว้านซื้อที่ดินของบุคคลภายนอก

4.1 การเปลี่ยนแปลงประชากร

(ก) การเพิ่มโดยธรรมชาติ

ในอดีตในการผลิตแบบยังชีพ แรงงานเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพและสะสมทุน ครอบครัวใดมีแรงงานมากก็จะสามารถสะสมที่ดินและอาหารได้มาก การมีบุตรมากจึงนับเป็นความมั่นคงของครอบครัว อย่างไรก็ดี ชุมชนป่าในระยะแรก ๆ ต้องประสบกับปัญหาการเจ็บป่วยและไข้ป่า การขยายครัวเรือนจึงเป็นไปอย่างไม่เร็วนัก เมื่อการสาธารณสุขดีขึ้นแต่ยังไม่มีการวางแผนครอบครัว ในช่วงนี้จะมีการเพิ่มประชากรสูงมาก

ในหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูนช่วงปี 2439-2483 เป็นเวลา 44 ปี มีครัวเรือนเพิ่มจาก 10 หลังคาเป็น 33 หลังคาเรือน คิดเป็นอัตราเพิ่มร้อยละ 5.2 ต่อปี (ตารางที่ 4.8) การปราบไข้ป่าเข้ามาหลังไฟไหม้ 2 ปี คือปี 2500 ทางกรมได้นำยาเข้ามา หลังจากนั้นจำนวนหลังคาเรือนเพิ่มเร็วขึ้นคือ ร้อยละ 50 ทุก 8 ปี หรือร้อยละ 6.25 ต่อปี

ตารางที่ 4.8 การขยายตัวของครัวเรือน/ประชากร ในหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูน

พ.ศ.	จำนวนหลังคนเรือน	ยุค/เหตุการณ์สำคัญ
2435-39	10	สัมปทานบอร์เนียว
2483	33	กำนันให้ข้อมูล
2498	40	ไฟไหม้ใหญ่ (ไหม้ไป 35 หลัง)
2506	60	หมู่บ้านที่ถูกน้ำท่วมเพราะสร้างเขื่อนย้ายเข้ามารวม
2514	90	ผู้ให้ข้อมูลขึ้นเป็นกำนัน
2533	134	ปัจจุบัน

ที่มา : จากการสำรวจระดับหมู่บ้าน

ในการสอบถามอัตราการเกิดในครอบครัวปัจจุบันที่หัวหน้าอายุเกินกว่า 60 ปี ซึ่งเป็นครอบครัวรุ่นที่หัวหน้าครอบครัวอายุประมาณ 30 ปี เมื่อตอนไฟไหม้ (ในปัจจุบันอายุราว 60 ปีเศษ) มีบุตรมาก ในกลุ่มผู้มีฐานะเช่น 3 คนที่น้องมีบุตรโดยเฉลี่ยครอบครัวละ 8 คน ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันเป็นบุตรคนสุดท้องของตระกูลผู้นำซึ่งมีบุตรถึง 14 คน แม้แต่ครอบครัวชาวนาซากงที่สัมภาษณ์มีบุตรเฉลี่ยครอบครัวละ 7 คน ต่อเมื่อเริ่มมีการวางแผนครอบครัวในหมู่บ้านเมื่อปี 2523 การขยายตัวของประชากรจึงเริ่มลดลง

ในหมู่บ้านกรณีศึกษาชาวเขาที่จังหวัดลำปาง พบว่าอัตราการเพิ่มประชากรโดยธรรมชาติสูงมาก ครอบครัวที่มีบุตรมากที่สุดมีบุตรถึง 21 คน จากภรรยา 2 คน (กระแสนิน 2533) จากการสอบถามครอบครัว 9 ครอบครัว พบว่ามีบุตรเฉลี่ยครอบครัวละ 9.7 คน โดยปรากฏมีหัวหน้าครอบครัวชายฉกรรจ์อายุเพียง 30 ปี ก็มีบุตรแล้วถึง 8 คน ในปัจจุบันได้มีการยอมรับการวางแผนครอบครัวแล้วในหมู่บ้านนี้ แต่ส่วนใหญ่นิยมวางแผนเมื่อมีบุตรไปแล้ว 4-5 คน คู่แต่งงานใหม่ 3 คู่ ในหมู่บ้านมีบุตรแล้ว 2 คนทุกราย แต่ยังไม่คุมกำเนิด เพราะจะรอให้มีถึง 3-4 คนก่อน ดังนั้น ถึงแม้แนวโน้มการเพิ่มประชากรลดลง แต่อัตราการตายต่ำลง และการวางแผนครอบครัวจะทำเมื่อมีบุตร 4 คน อัตราเพิ่มประชากรสุทธิก็ยังอยู่ในระดับสูง และแรงกดดันประชากรบนพื้นที่ภูเขาในท้องถิ่นนี้ 5-10 ปีข้างหน้าก็จะยังสูงอยู่

(ข) การอพยพ

การอพยพของประชากรนับเป็นปัจจัยสำคัญในการเพิ่มแรงกดดันของการใช้พื้นที่ราบและพื้นที่ดอน ในภาคเหนือตอนบนมีการอพยพเข้ามาของชาวอีสานแพร่อยู่ทั่วไป เวลา

อพยพเข้ามาเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ในบางแห่งปักหลักอยู่เป็นกลุ่มใหญ่ เช่นที่ดอยอีสาน จังหวัดเชียงราย

นอกจากนี้ในการอพยพประชากรยังนำเอาทักษะใหม่ และข้อสนเทศใหม่เข้ามาด้วย ที่หมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงรายมีประชากรอพยพเข้ามาจากอำเภอพาน จังหวัดพะเยา และอำเภอจาง จังหวัดลำปาง ในปี 2511-2512 ผู้อพยพเป็นกลุ่มที่มีความรู้ความชำนาญในการเลื่อยไม้ ในขณะนั้นคนเมืองในจังหวัดเชียงรายยังเลื่อยไม้ไม่เป็น ต่อมาได้หัดเลื่อยไม้จากคนกลุ่มนี้

ต่อมาในปี 2518 ชาวอีสานจากอุดรเริ่มอพยพเข้ามาเป็นชุดแรก แล้วตามกันมาจนเป็นกลุ่มใหญ่ถึง 67 ครัวเรือนในปัจจุบัน ผู้ชายชาวอีสานล้วนเป็นผู้ที่ได้เดินทางมามาก มีประสบการณ์มาก มีเครือข่ายข้อสนเทศ (ซึ่งเป็นเครือข่ายญาติและเพื่อนฝูง) กระจายอยู่ทั่วประเทศ เมื่ออพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ใดที่หนึ่งแล้วชาวอีสานที่เป็นหัวหน้าครอบครัวก็ยังไม่หยุดแสวงหาที่ใหม่ แต่จะทิ้งลูกเมียให้ทำกินแล้วก็ออกหาที่อื่น ๆ อีก ชาวอีสานจึงเป็นผู้มีนวัตกรรมสูง ชาวอีสานอพยพเหล่านี้มักเป็นผู้นำเอาพืชใหม่ พันธุ์ใหม่ เข้ามาในหมู่บ้าน เช่น คนอีสานเป็นคนแรกที่นำเอาพันธุ์มันสำปะหลังและกาแฟเข้ามาในหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงราย นอกจากนี้ชาวอีสานยังมีความผูกพันในกลุ่มสูง มีการลงทุนซื้อเครื่องจักรร่วมกันในหมู่บ้านนี้จึงเบิกป่าได้มาก

ในกรณีหมู่บ้านที่ศึกษาทั้งแบบเจาะลึกและทั้งกรณีพิเศษ พบว่ามีชาวอีสานกำลังเริ่มอพยพเข้ามาอีกใน 4 หมู่บ้านรวมทั้งในเขตการเกษตรไม่สมบูรณ์ แต่มีที่อยู่ใกล้ป่าที่ไม่ถือครองอยู่ การอพยพประชากรอีสานเข้าในเขตป่าภาคเหนือ ตลอดจนการอพยพของชาวเหนือเพื่อเปิดที่ทำกินใหม่ ทำให้เกิดแรงกดดันต่อการใช้ป่าโดยรอบมากขึ้น

ในเขตที่สูงปรากฏว่า ชาวเขาในหมู่บ้านกรณีศึกษาได้เริ่มทำการเกษตรถาวรคือปลูกกาแฟ ทำให้ชาวเขามีการอพยพเข้าและออกน้อยมาก ดังนั้น เมื่อการอพยพในเขตที่สูงซึ่งมีผลกระทบมากต่อการในพื้นที่ป่ามีแนวโน้มลดลง การใช้พื้นที่ป่าก็ลดลงด้วย

4.2 การทำไม้สัมปทาน

ในภาคเหนือมีการทำไม้มาช้านาน บริษัท บริติช บอร์เนียว เข้ามาทำไม้ในภาคเหนือตั้งแต่ปี 2407 (วรรณชลิย์ 2520) ในช่วงที่บริษัททำไม้ได้สัมปทานไม้สัก มีการนำไม้สักออกจากป่าในภาคเหนือถึง 1,403,396 ต้น (ตารางที่ 4.9) การทำไม้ของบริษัทต่างชาติสิ้นสุดลงเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 หลังจากปี 2503 คณะรัฐมนตรีมีมติให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ผูกขาดทำไม้สัก (มติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 19 เมษายน 2503) และในปี 2511

คณะรัฐมนตรีก็ได้วางระเบียบการให้สัมปทานทำไม้กระยาเลยใหม่ โดยเปลี่ยนจากการให้สัมปทานรายย่อยและผูกขาด มาเป็นการให้สัมปทานระยะยาว 30 ปี (มติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน 2511) ต่อมากรมป่าไม้จึงได้เริ่มให้สัมปทานป่าโครงการขนาดใหญ่ ตั้งแต่ปี 2516 เป็นต้นมา ปริมาณไม้ที่นำออกจากป่าภาคเหนือตอนบนสูงสุดในช่วงปี 2519 โดยเพิ่มจาก 0.9 ล้าน ลบ. เมตร ในปี 2516 เป็น 1.3 ล้าน ลบ. เมตร ในปี 2519 และลดลงเหลือ 0.768 ลบ. เมตร ในปี 2529 (ตารางที่ 4.10) จำนวนพื้นที่ที่ได้รับสัมปทานไม้สักและไม้กระยาเลยในภาคเหนือตอนบน แสดงไว้ในตารางที่ 4.11 และ 4.12 จะเห็นได้ว่าพื้นที่สัมปทานไม้กระยาเลยสูงถึง 52,216 ตารางกิโลเมตร หรือ 32.6 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 82.8 ของพื้นที่ป่าทั้งหมดในปี 2521 ส่วนพื้นที่สัมปทานไม้สักมีพื้นที่รวมกันถึง 40,804 ตารางกิโลเมตร หรือ 25 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 64 ของพื้นที่ป่า อาจกล่าวได้ว่า ได้มีการทำไม้เป็นปริมาณทะลักกว้างขวางในภาคเหนือตอนบน ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของป่าในภาคเหนือตอนบน

ตารางที่ 4.9 ผลการศึกษาสถานการณ์ป่าไม้ของรัฐบาลสยาม ปี พ.ศ. 2470

ประเทศของผู้ได้รับสัมปทาน	จำนวนป่าที่ได้รับสัมปทาน	จำนวนต้นสัก
อังกฤษ	17	981,682
ฝรั่งเศส	6	216,614
เดนมาร์ก	1	110,312
สยาม	8	94,788
รวม	32	1,403,396

ที่มา : ฉลาดชาย รมิดานนท์ (2528) ป่าไม้สัมพันธ์กับการพัฒนาชนบท หน้า 13-16

ตารางที่ 4.10 ปริมาตรของไม้ชนิดต่าง ๆ ที่ทำออกจากป่าสัมปทาน ภาคเหนือตอนบน

พ.ศ.	ร้อยละของ	ปริมาตร (ลบ. เมตร)			รวม
	พื้นที่ป่าไม้	ภาคเหนือตอนบน	ไม้สัก	ไม้ยาง	
2516	81.22	188,441	269,019	451,417	908,877
2519	74.19	263,700	313,251	747,571	1,324,522
2521	65.59	112,270	171,716	727,002	1,010,988
2525	64.44	58,076	122,869	470,028	650,973
2529	61.49	67,640	210,545	490,409	768,594

ที่มา : คัดแปลงจาก

- สถิติการเกษตรของประเทศไทย ปีการเพาะปลูก 2524/25 และ 2530/31 สำนัก
งานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ หน้า 117 และ 140
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) ป่าไม้สัมพันธ์กับการพัฒนาชนบท หน้า 56-57

ตารางที่ 4.11 พื้นที่สัมปทานไม้กระยาเลยและพื้นที่ป่าในภาคเหนือตอนบน

จังหวัด	จำนวนป่า	พื้นที่จังหวัด	พื้นที่ป่า (2521)	พื้นที่สัมปทาน
		ตร.กม.	ตร.กม.	ตร.กม.
แม่ฮ่องสอน	10	12,681.26	9,251.60	9,088.68
เชียงราย	11	11,678.37	4,344.40	4,857.00
พะเยา	7	6,335.06	2,785.25	2,291.00
เชียงใหม่	22	20,107.06	15,203.75	16,765.43
ลำพูน	4	4,505.88	2,550.20	2,048.64
ลำปาง	12	12,533.96	8,775.00	5,257.17
แพร่	8	6,538.60	2,554.00	3,223.93
น่าน	5	11,472.07	5,122.00	3,430.35
ตาก	8	16,406.65	12,482.00	5,254.49
รวม	87	102,258.91	63,068.20	52,216.69

ที่มา : กรมป่าไม้ กองจัดการป่าไม้ (2521) ทะเบียนรายชื่อป่าโครงการภาคเหนือ

ตารางที่ 4.12 พื้นที่สัมปทานไม้สักและพื้นที่ป่าในภาคเหนือตอนบน

จังหวัด	จำนวนป่า	พื้นที่จังหวัด	พื้นที่ป่า (2521)	พื้นที่สัมปทาน
		ตร. กม	ตร. กม.	ตร. กม.
แม่ฮ่องสอน	9	12,681.26	9,251.60	8,359.26
พะเยา	1	6,335.06	2,785.25	321.00
เชียงใหม่	23	20,107.06	15,203.75	11,991.76
ลำพูน	4	4,505.88	2,550.20	2,048.64
ลำปาง	10	12,533.96	8,775.00	4,719.29
แพร่	8	6,538.60	7,554.00	3,203.93
น่าน	5	11,472.07	5,122.80	3,460.35
ตาก	7	16,406.65	12,482.00	6,700.49
รวม	67	90,580.54	63,724.60	40,804.72

ที่มา : กรมป่าไม้ กองจัดการป่าไม้ (2521) ทะเบียนรายชื่อป่าโครงการภาคเหนือ

ในท้องที่กรณีศึกษาปรากฏว่าได้มีการทำไม้สัมปทานมาแล้วทุกท้องที่ บางท้องที่เป็นชุมชนเก่าเป็นเขตสัมปทานมาแล้วมากกว่า 1 ครั้ง นอกจากนี้แล้วยังมีการทำไม้โดยไม่ชอบด้วยกฎหมายอีกด้วย ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลง รายละเอียดได้กล่าวมาแล้วทั้งในบทก่อนและบทนี้ การที่ป่าเสื่อมโทรมลงทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปทำกินได้ง่ายขึ้น เพราะลำพังเทคโนโลยีดั้งเดิม เช่น ขวาน และมือ จะไม่สามารถขยายที่ทำกินได้มากนัก ในพื้นที่ศึกษาทุกแห่งพบว่าบริษัทสัมปทานได้ตัดถนนเพื่อการชักลากไม้ ซึ่งภายหลังได้กลายเป็นเส้นทางให้ชาวบ้านซื้อขายเข้าไปบุกเบิกที่ป่า นอกจากนี้ชาวบ้านยังเข้าใจว่าต้นไม้เป็นของหลวง (ราชการ) หลวงจะเก็บไว้ให้สัมปทาน แต่ที่ดินไม่ใช่ของใคร เมื่อป่า (ต้นไม้) หหมดแล้ว ใครจะใช้ที่ดินก็ได้

4.3 การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ

พืชเศรษฐกิจที่ปลูกมากในหมู่บ้านกรณีศึกษาคือข้าวโพดและมันสำปะหลัง ข้าวโพดได้เริ่มปลูกกันที่บ้านนี้ประมาณปี 2517 แม่เกียง ชาวบ้านในเขตกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงรายบอกว่า เมื่อราว ๆ ปี 2510 ยังไม่เคยเห็นต้นข้าวโพด และในปี 2514 เมื่อกำนันออกไปรังวัดที่ในป่าสงวนให้ชาวบ้านทำกิน ชาวบ้านบอกว่ายังปลูกข้าวไรกันอยู่ ถึงแม้ว่าขณะนั้นได้มีการ

ปลูกข้าวโพดในภาคเหนือมาก่อนหน้านั้นแล้ว แต่การปลูกข้าวโพดก็ยังไม่แพร่หลายจนกระทั่งหลังปี 2518 เมื่อราคาได้เพิ่มสูงขึ้น นอกจากนี้แล้วยังมีปัจจัยอีก 2 ชนิดด้วยกันที่ช่วยเกื้อหนุนการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ คือ การอพยพเข้ามาของชนอิสานซึ่งช่วยเพิ่มแรงงานในการปลูกพืชและการปรับปรุงทางเกวียนให้เป็นถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านกับถนนใหญ่ และการตัดถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านในปี 2518

การขยายตัวของพืชพาณิชย์ยังขยายตัวไปเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในที่สูงที่เป็นแหล่งทำเงินแหล่งใหม่ ส่วนในเขตที่ดอนการขยายตัวของพืชพาณิชย์นั้นคงจะเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลง เพราะมีพื้นที่จำกัดลงทุกที

4.4 การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี

นวัตกรรมทางการเกษตรได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในป่าใน 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

(ก) การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เพาะปลูกเนื่องจากการใช้เครื่องทุ่นแรง

พืชพาณิชย์ที่แพร่หลายที่จังหวัดเชียงรายเป็นพืชแรกคือข้าวโพด ซึ่งทำให้การขยายที่ป่าเพิ่มมากขึ้น ต่อมาในปี 2523 โรงสีน้ำตาลขนาดใหญ่ 2 คันมาใช้ ซึ่งลดแรงงานและเวลาในการขยายที่ทำกินได้มาก พร้อมกับนำพันธุ์มันสำปะหลังจากจังหวัดกำแพงเพชร 8 คันรถบรรทุกมาให้ชาวบ้านปลูกโดยไม่คิดมูลค่า ชาวบ้านจึงปลูกมันในที่ข้าวโพดเพราะการปลูกมันต้องการที่ปรับและไถพรวน รถไถช่วยผ่อนแรงที่เคยขุดดินในไร่ เกษตรกรจึงสามารถออกไปเปิดที่ใหม่เพื่อลงข้าวโพดเพราะข้าวโพดปลูกในที่มืดไม่ได้ แต่มันสำปะหลังมาขยายพื้นที่เพาะปลูกมากในปี 2525

ต่อมาควายเหล็กเข้ามาในหมู่บ้านนี้ในปี 2525 โดยลูกผู้นำกลุ่มอิสานชื่อมา การขยายตัวของควายเหล็กสูงสุด ปี 2531 เมื่อ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) เข้ามาให้กู้แบบกลุ่ม รถไถ (อีแต่น) ได้ช่วยลดแรงงานโดยนำไปไถคยหญ้าในร่องมันได้วันละ 5-10 ไร่ จึงไม่จ้างคนคยหญ้า และเจ้าของไร่มีแรงงานเหลือไปเบิกป่าได้อีก ส่วนเกษตรกรรายจนที่เคยคยหญ้าในร่องมันต้องหันไปตัดไม้ ที่บ้านเข้าในเขตภูเขาที่จังหวัดลำปาง ชาวเข้าได้ใช้เครื่องพ่นยาขนาดใหญ่ บ้านเข้าที่มีฐานะจ้างคนงานมาพ่นยา 50 คนต่อวัน เมื่อใช้เครื่องพ่นยาลดการจ้างงานลงเหลือ 30 คนต่อวัน ผู้รับจ้างที่ยากจนที่เคยรับจ้างก็หันไปเบิกป่าใหม่เพื่อหารายได้มายังชีพ

(ข) การขยายพื้นที่เพาะปลูกเนื่องจากแรงจูงใจทางรายได้ของพืชใหม่

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในหมู่บ้านที่ศึกษาในเขตภูเขา ได้แก่ การปลูกกาแฟอาราบิก้าและการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวมาเป็นพันธุ์แม่โจ้แดง ซึ่งทางองค์กรต่างประเทศเป็นผู้แนะนำข้าวพันธุ์ใหม่ และวิธีการปลูกใหม่ ซึ่งให้ผลผลิตต่อหน่วยพื้นที่มากขึ้นคือผลผลิตเพิ่มขึ้นร้อยละ 50 และใช้พันธุ์ข้าวลดลงถึงหนึ่ง ส่วนกาแฟเข้ามาทดแทนฝิ่น ซึ่งแต่เดิมแต่ละครอบครัวปลูกฝิ่น ครอบครัวละ 4-5 ไร่ และการปลูกฝิ่นถึงแม้จะปลูกซ้ำที่ได้ก็ยังมีการหมุนเวียนเปลี่ยนที่ เดิวนี้นักขยายปลูกกาแฟเป็นการถาวรมากขึ้น สามารถขยายที่กาแฟได้เต็มพื้นที่ปลูกฝิ่นเดิม

การปลูกกาแฟจะใช้แรงงานไม่มากนัก แต่การเก็บเกี่ยวและไม่กาแฟ ใช้แรงงานค่อนข้างมาก การศึกษาของ นริศ (ไม่มีวันที่ระบุ) พบว่าการปลูกกาแฟอาราบิก้าในปีแรกต้องใช้แรงงาน 37 วันต่อคนต่อไร่ในปีที่ 1 ในปีที่ 3 การดูแลจะใช้แรงงาน 34 วันต่อคนต่อไร่ การเก็บเกี่ยวใช้แรงงาน 33.33 วันต่อคนต่อไร่ และการทำสารกาแฟใช้แรงงานถึง 114.58 วันต่อคนต่อไร่ รวมการใช้แรงงานในปีที่ 3 ถึง 182 วันต่อคนต่อไร่ ซึ่งถ้ามีแรงงานผู้ใหญ่ 2 คน จะดูแลกาแฟที่โตเต็มที่ได้ 4 ไร่เท่านั้น แต่ 4 ไร่นี้ถ้าดูแลอย่างดีจะได้รายได้ไม่ต่ำกว่า 30,000 บาทต่อปี ถ้ากาแฟราคาไม่ต่ำกว่า 65 บาทต่อกิโลกรัม

การปลูกกาแฟซึ่งทำรายได้ดีมากจูงใจให้รายที่มีทุนก็ขยายพื้นที่ปลูกต่อไป เช่น ผู้ใหญ่บ้านข้างเคียง มีกาแฟมันต้นในที่ 30 ไร่เศษ เมื่อการปลูกกาแฟทำให้มีรายได้เงินสดมากขึ้น ชาวบ้านจะเริ่มออกจากกระบะเกษตรยังชีพไปสู่ระบบเกษตรถาวรเชิงพาณิชย์ การปลูกข้าวไร้ลดลงเพื่อเอาแรงงานไปดูแลกาแฟ และลดพื้นที่ปลูกข้าว

อย่างไรก็ตามการปลูกกาแฟถึงแม้จะมีรายได้ดีแต่เป็นระบบที่ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคสูงเพราะต้องใช้ทุนสูง และยังไม่มีความยั่งยืน การชะล้างหน้าดินก็ยังสูงอยู่เพราะเกษตรกรนิยมตัดเขาหน้าหมู่บ้านไม่ให้มีวัชพืช

การพบวิธีปลูกแบบใหม่อาจลดการใช้พื้นที่ได้โดยการปลูกซ้ำที่ การปลูกพืชซ้ำเกิดจากการหาวิธีการทำนุบำรุงความสมบูรณ์ของดินเพื่อจะได้ไม่ต้องทำอะไรหมุนเวียน ที่หมู่บ้านกรณีศึกษาชาวเขา เกษตรกรได้เริ่มปลูกข้าวไร่ซ้ำที่โดยวิธีปลูกใหม่ และโดยใช้ปุ๋ย โดยแต่เดิมเปลี่ยนที่ปลูกไปทุกปี ปัจจุบันปลูกซ้ำที่ได้หลายปี เช่น ชาวเขาที่สัมภาษณ์คนหนึ่ง เมื่ออยู่ดอยแม่สะลองในเวลา 12 ปี ย้ายที่ปลูกข้าว 4 ครั้ง ครั้งละ 10 ไร่ เดิวนี้นี้ปลูกข้าวแม่โจ้ซ้ำที่มา 4 ปีแล้ว อีกรายหนึ่ง เดิมเมื่ออยู่ผาซ้อ เป็นเวลา 24 ปี ย้ายที่ปลูกข้าว 14 ครั้ง ใช้ที่ 110 ไร่ เดิวนี้นี้ใช้ที่ปลูกข้าวแค่ 2 ไร่ ที่จังหวัดเชียงราย การปลูกข้าวโพด 2 รุ่น ทำให้มีการใช้ที่น้อยลง และรายได้มากขึ้น

ครอบครัวที่แต่งงานใหม่ขยายไปจับจอง การโยกย้ายชาวบ้านหมู่บ้านอื่นเข้ามาอีกจะทำให้แรงกดดันที่ดินเพิ่มสูงขึ้น

ที่บ้านชาวเขา ชาวเขาได้ข่าวเมื่อเดือนพฤษภาคม 2533 ว่าทางอุทยานจะย้ายหมู่บ้าน ชาวเขามารวมกันเป็นจุด ๆ โดยรวม 8 หมู่บ้านให้อยู่ 3 จุด หรือมีเจนนั่นก็ให้ย้ายลงที่ราบ ชาวบ้านบอกว่า “จะย้ายไปที่ไหนก็มีคนอยู่แล้วทั้งนั้น พอเราไปอยู่เดี๋ยวก็ถูกชาวบ้านที่ราบไล่ เราก็ต้องขึ้นเขาหาที่ใหม่อีก” บ้างก็ว่า “หากย้ายเราไปเราอยู่ไม่ได้ เราก็จะหนีขึ้นเขาไปหาที่ใหม่”

อีกหลายหมู่บ้านที่สัมภาษณ์ ยังปรากฏว่ามีประชากรอีสานที่อพยพหนีน้ำท่วมหลังจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ ดังนั้น มาตรการของรัฐในการโยกย้ายราษฎรโดยไม่มีการเตรียมพื้นที่รองรับให้ดีพอทำให้เกิดการเปิดป่าต่อไปอีกเพื่อแสวงหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์

4.6 การกว้านซื้อที่ดิน อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงการคาคหมายการใช้ที่ดิน

ปรากฏการณ์การกว้านซื้อที่ดินในป่านั้นเป็นประเด็นที่มีคำถามต่อเนื่องกันเป็นขั้นตอนหลายคำถามคือ

1. ทำไมที่ดินถึงขึ้นราคา
2. ทำไมที่ดินในชนบทหรือในเขตป่าถึงมีราคาและขึ้นราคาตามไปด้วย
3. ทำไมจึงมีผู้ซื้อที่ดินในเขตป่าที่ไม่มีการออกกรรมสิทธิ์ในราคาสูง

ตามปกติแล้วราคาของที่ดินจะขึ้นกับผลผลิตที่ดินนั้นผลิตได้ หรือผลประโยชน์ที่จะได้จากการใช้ที่ดินนั้น ที่ดินที่ปลูกข้าวนาได้ก็มีราคาหนึ่ง ที่ดินที่ปลูกข้าวโพดก็ราคาหนึ่ง ถ้าที่ดินนั้นปลูกสร้างโรงแรมสถานตากอากาศได้ก็อีกราคาหนึ่ง ที่ดินในชนบทปกติก็จะใช้ทำการเกษตรเป็นหลัก ราคาที่ดินในชนบทจึงสะท้อนถึงรายได้ที่พึงได้จากการเกษตร

ส่วนความต้องการถือที่ดินนั้นโดยทั่วไปก็เพื่อใช้ประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในชนบทมักมีความต้องการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม นอกจากนี้ยังมีความต้องการถือที่ดินในรูปทรัพย์สินชนิดหนึ่ง เป็นการออมที่เป็นการลงทุนระยะยาว เพราะคาดหมายว่าเมื่อความหนาแน่นประชากรเพิ่มขึ้น ความต้องการที่ดินจะสูงขึ้น ราคาที่ดินก็จะสูงขึ้นในระยะยาว และราคาที่สูงขึ้นนี้สูงกว่าดอกเบี้ยการเก็บเงินออมในรูปเงินสด หรือสูงกว่าผลตอบแทนในรูปแบบอื่น ๆ ในประเทศที่มีการพัฒนาทางตลาดทุนต่ำ เช่น ประเทศไทย การลงทุนในที่ดินเป็นการลงทุนที่แพร่หลายมาก

นับตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมาได้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ กล่าวคือที่ดินเกิดขึ้นราคาอย่างรวดเร็วทั้งในเมืองและในป่า ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ

ไทย ซึ่งได้พุ่งสูงกว่าร้อยละ 10 ต่อปีซึ่งนับเป็นประวัติการณ์ ก่อให้เกิดกำลังซื้อมากขึ้น และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการคาดหมายรายได้และกำลังซื้อ ตลอดจนแบบแผนการใช้จ่ายในระดับที่สูงกว่าเดิมมาก อำนาจซื้อเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดความต้องการที่ดินสูง ความต้องการนี้รวมทั้งความต้องการที่จะถือที่ดินในฐานะทรัพย์สินอย่างหนึ่ง ความต้องการซื้อไว้เพื่อใช้ในการขยายกิจการและความต้องการซื้อไว้แก่งกำไรคือซื้อไว้ขายให้แก่สองพวกแรก เนื่องจากผู้ซื้อจากกรุงเทพฯ และเขตเมืองมีการคาดหมายการใช้ประโยชน์จากที่ดินผืนแตกไปจากท้องถิ่น ราคาของที่ดินจึงเปลี่ยนแปลงไปและได้ขยายความต้องการนี้มายังต่างจังหวัด ที่ดินที่เคยเป็นไร่เป็นนาถึกลับกลายเป็นที่บ้านจัดสรร บ้านพักตากอากาศของผู้มีกำลังซื้อจากกรุงเทพฯ ที่ดินที่เคยเป็นที่ไร่กลับกลายเป็นรีสอร์ท (สถานตากอากาศ) ราคาที่ดินได้ขยับสูงเป็น 10 เป็น 100 เท่า แล้วแต่ความคาดหมายในการที่จะหาหนทางใช้ประโยชน์บนพื้นที่นั้น ๆ

ดังนั้นการขึ้นราคาของที่ดินในเมืองจึงเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่าย แต่ในป่านั้น เหตุใดที่ดินถึงขึ้นราคาไปด้วย สาเหตุที่ดินในป่าไม่น่าที่จะขึ้นราคามี 2 สาเหตุด้วยกันคือ หนึ่ง ผู้มีกำลังซื้อมักอยู่ในเมืองหลวงขาดข้อเสนอกว่าที่ในป่าที่โหดสว ที่โหดี่ สองที่ดินในป่าไม่มีเอกสารสิทธิ จึงไม่มีการรับรองความเป็นเจ้าของ

สำหรับคำตอบข้อแรกนั้น ในทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการเชื่อมโยงเครือข่ายข้อมูลระดับท้องถิ่นและระดับชาติผ่านระบบการเมือง นายทุนท้องถิ่นและนายทุนระดับชาติได้มีโอกาสเข้าไปร่วมมีส่วนในการกำหนดนโยบายต่าง ๆ และเป็นผู้กำหนดโครงการพัฒนาต่างๆ ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น นักการเมืองท้องถิ่นบางคนกลายเป็นักการเมืองระดับชาติไปด้วย นายทุนเหล่านี้เป็นผู้มีข้อมูลกว้างขวาง มีอิทธิพล เมื่อมีช่องทางให้นายทุนทุกระดับมาพบกัน ก็เป็นโอกาสในการผสมผสานข้อมูลทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นเข้าด้วยกันเกิดการไหลของกระแสข้อมูล (information flow) ระหว่างเครือข่าย ทำให้กระแสเงินที่สะพัดในเมืองหลวงสามารถไหลเข้ามาในเขตต่างจังหวัด และเข้าไปสู่ท้องถิ่นผ่านผู้นำท้องถิ่นที่เคยเป็นหัวคะแนน ผู้นำท้องถิ่นเหล่านี้ก็กลายเป็นายหน้าขายที่ดินไปด้วย ที่ดินในป่าซึ่งแต่เดิมไม่มีราคาเพราะไม่มีคนรู้ว่าอยู่ที่ไหน สวอย่างไร เอาไปใช้อย่างไรได้อีกนอกเหนือจากการเกษตรก็เริ่มเป็นที่รู้จัก เมื่อระบบข้อมูลที่มีเครือข่ายโยงใยระดับชาติเกิดขึ้น อุปสงค์ก็ถูกนำมาพบกับอุปทาน

คำถามต่อมาก็คือ เหตุใดผู้คนในเมืองจึงซื้อที่ในเขตป่าที่ไม่มีเอกสารสิทธิ ซึ่งการใช้ที่เหล่านี้เป็นการผิดกฎหมาย การซื้อที่ดินเพื่อเป็นการสะสมทรัพย์สินรูปหนึ่งนั้นเป็นเรื่องปกติของคนไทยมานานแล้วเพราะประเทศไทยมีรูปแบบทรัพย์สินไม่มากนัก ตลาดทุนระยะ

เขายังไม่พัฒนา แต่อย่างไรก็ดีการลงทุนในที่ดินในอดีตมักเป็นการลงทุนในที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ การที่มีผู้อยินยอมซื้อที่ไม่มีเอกสารสิทธินั้นสันนิษฐานว่ามีเหตุผล 3 ประการคือ

- ผู้ซื้อข้อมูลว่าที่ดินที่ไม่มีกรรมสิทธิ์นั้น จะมีโอกาสเปลี่ยนเป็นที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์ถูกต้องตามกฎหมาย
- ผู้ซื้อที่มีอิทธิพลหรือเล่ห์กลในการเปลี่ยนที่ดินดังกล่าวให้มีกรรมสิทธิ์ให้ชอบด้วยกฎหมาย
- ผู้ซื้อไม่คาดหวังที่จะได้กรรมสิทธิ์ แต่ต้องการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตราบใดที่การใช้พื้นที่ป่าไม่มีการปราบปรามอย่างเข้มงวด ผู้ซื้อก็จะยินดีจ่ายราคาที่ดินซึ่งให้ผลประโยชน์คุ้มกับการใช้

ผู้ซื้อ 2 พวกแรกมักเป็นผู้มีเครือข่ายข้อมูล เช่น เป็นข้าราชการและผู้นำทางการเมืองในท้องถิ่น หรือผู้มีอิทธิพล ผู้ซื้อประเภทสุดท้ายเป็นประชาชนทั่วไป

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การศึกษาระดับหมู่บ้านพบว่าป่าเป็นแหล่งรายได้ของคนทุกระดับ ซึ่งมีฐานะดีมีอิทธิพลหรือผู้นำท้องถิ่น ยังมีโอกาสกอบโกยผลประโยชน์ได้มากกว่าชาวบ้านธรรมดา ผู้ที่เกี่ยวข้องกับป่านั้นมิใช่ประชากรที่ยากจนที่อยู่ในป่าหรือใกล้ป่าเสมอไป

ผลการศึกษาชี้ชัดว่า ข้อเสนอพื้นฐานที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปว่า ผู้ใช้ป่าได้แก่ประชาชนที่ยากไร้ นั้นไม่ถูกต้อง ผู้ใช้ป่ามีทั้งคนรวยและคนจน ทั้งคนในท้องถิ่น ทั้งคนในชุมชนใกล้เคียง และคนจากเมืองหลวง ข้าราชการและผู้รักษากฎหมายต่างก็เข้ามาใช้ป่าโดยมิชอบ ยังมีอำนาจมีอิทธิพล การกอบโกยทรัพยากรป่าที่สูงขึ้นตามลำดับ นโยบายที่เกิดขึ้นภายใต้สมมุติฐานว่า ชาวบ้านยากจนเท่านั้นที่ใช้ป่าจะเป็นนโยบายที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง

บทที่ 5

การใช้อำนาจรัฐในการจัดการป่า

ในอดีตหน่วยราชการมีบทบาทน้อยในชุมชนในเขตป่าและใกล้เขตป่า เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวก เมื่อตั้งกรมป่าไม้ในปี 2439 กรมป่าไม้ซึ่งขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่หลักในการจัดการการทำไม้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่รัฐ นั่นคือ เป็นกรมที่หารายได้ให้แก่รัฐ งานในขั้นแรกของกรมป่าไม้จึงเป็นงานบริหารจัดการสัมปทานเสียส่วนใหญ่ กรมป่าไม้มิได้มีโอกาสสัมผัสกับชุมชนองค์กรชนบทมากนัก ต่อมาเมื่อได้มีการพัฒนาชนบทกว้างขวางขึ้น หน่วยราชการอื่น ๆ เริ่มโดยกรมการปกครองก็ได้เริ่มมีบทบาทเข้ามา “พัฒนา” หมู่บ้านห่างไกล ในขณะที่เดียวกันเมื่อปัญหาการขาดแคลนน้ำ และปัญหาสิ่งแวดล้อมรุนแรงขึ้น พร้อมทั้งจิตสำนึกในการอนุรักษ์ของชุมชนในเขตเมืองเพิ่มสูงขึ้น ทำให้กรมป่าไม้ซึ่งได้ย้ายสังกัดมาขึ้นกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์แล้ว ได้เพิ่มมาตรการการคุ้มครองป่าและอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างกวัดจั้นขึ้นตามลำดับ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากกรมป่าไม้มีภาระเป้าหมายทั้งทางเศรษฐกิจและการอนุรักษ์ จึงมีมาตรการต่าง ๆ ค่อนข้างหลากหลายแตกต่างกันแม้แต่ในหน่วยงานเดียวกัน จึงได้ก่อให้เกิดความสับสนและความไม่คล่องของทางการปฏิบัติต่อชุมชนในหลายท้องที่ นอกจากนี้การที่หน่วยราชการในสังกัดกระทรวงอื่น ๆ ก็เข้ามาปฏิบัติงานในท้องที่เดียวกัน แต่มีเป้าหมายต่างกัน ทำให้เกิดความไม่สอดคล้องกันระหว่างหน่วยงานของรัฐ เป็นผลให้ประสิทธิภาพของการปฏิบัติงานของรัฐลดลงไปอีกด้วย

ภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นที่บ้านศรีวังค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อปี 2532 ได้เป็นปัจจัยที่เร่งเร้าให้รัฐหาทางแก้ไขปัญหาป่าไม้ที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จึงได้ประกาศ “ปิดป่า” กล่าวคือ ยกเลิกสัมปทานที่ให้แก่ผู้ทำไม้เอกชน และเริ่มใช้มาตรการอนุรักษ์ป่าอย่างกวัดจั้น โดยประกาศเขตอุทยานและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทับพื้นที่

ที่ยังพอมิไม้อุดมสมบูรณ์ หรือในเขตคันทันน้ำถาวร เพราะพระราชบัญญัติอุทยานและพระราชบัญญัติคุ้มครองสัตว์ป่าซึ่งมรดกกว่าพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ งบประมาณของฝ่ายอุทยานและแหล่งรักษาพันธุ์สัตว์ป่าก็มีมากกว่างบประมาณในการป้องกันป่าสงวน ในพื้นที่ที่อยู่ในเขตอุทยาน หรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอยู่แล้วก็มีการกระตุ้นให้เจ้าหน้าที่ใช้อำนาจรัฐ (ซึ่งมีมาก่อนแล้วแต่มิได้บังคับใช้เต็มที่) ให้เข้มงวดกวาดขันยิ่งขึ้น ในบทนี้ “การปิดป่า” จะใช้ในความหมายที่กว้างคือ การยกเลิกสัมปทานและการกวดขันการใช้ป่า เช่น การห้ามทำสิ่งประดิษฐ์ไม้ออกจากเขตป่าเกินกว่า 1 ชุดต่อครัวเรือน การเพิ่มมาตรการควบคุมการลักลอบตัดไม้โดยการใส่โทษจำคุกแก่ผู้ลักลอบตัดไม้แทนโทษปรับ

ในตอนแรกของบทนี้จะกล่าวถึงผลกระทบของมาตรการ “ปิดป่า” ที่ได้เริ่มใช้มาตั้งแต่ปี 2532 ในเขตที่ได้ทำการศึกษาภาคสนาม และจะวิเคราะห์ถึงผลกระทบของมาตรการนี้ต่อชุมชนในเขตป่าและแนวโน้มการใช้ป่าในอนาคต ในตอนถัดไปจะกล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการสงวนป่าของรัฐซึ่งเป็นปัญหาระหว่างกรมป่าไม้กับราษฎร และปัญหาระหว่างกรมป่าไม้กับหน่วยงานอื่น ๆ รวมทั้งปัญหาโครงสร้างภายในกรมป่าไม้เอง และในตอนสุดท้ายจะวิเคราะห์นโยบายสิทธิที่ทำกินของกรมป่าไม้

วิธีการเก็บข้อมูลในบทนี้ได้แก่ (ก) สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ป่าไม้ในระดับท้องถิ่นรวมทั้งเจ้าหน้าที่สนาม (ข) พุดคุยและสัมภาษณ์ชาวบ้านในท้องถิ่น (ค) ศึกษาข้อมูลจากแฟ้มรวบรวมเอกสารเกี่ยวกับกระบวนการสงวนป่าไม้ของชาติของป่าในพื้นที่สำรวจทั้งสิ้น 7 ป่า

1. มาตรการ “ปิดป่า”

ในการศึกษาระดับสนาม หมู่บ้านที่ศึกษาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มที่อยู่ในป่าสงวนและกลุ่มที่อยู่ในเขตอนุรักษ์ หมู่บ้านในเขตอุทยานที่ศึกษาเป็นหมู่บ้านที่ถูกอุทยานล้อมไว้หมด ทางเข้าทางออกต้องผ่านอุทยานทั้งสิ้น

สำหรับหมู่บ้านในเขตอนุรักษ์ มาตรการกวดขันการใช้ป่าได้มีผลกระทบต่อการดำรงชีพของชาวบ้านอย่างมหาศาล ที่หมู่บ้านกรณีศึกษาในเขตอุทยานซึ่งมีอยู่ 137 ครัวเรือน มีเพียง 5 ครอบครัวยังถือว่ามีฐานะดี คือมีรายได้เงินสดต่อหัวต่อปีเกิน 10,000 บาท ประมาณ 9-10 ครอบครัวยังมีฐานะปานกลาง คือมีรายได้เงินสดต่อหัวต่อปีสูงกว่า 3,000 บาท นอกนั้นเป็นผู้มีรายได้ต่ำ คือมีรายได้เงินสดจากการเกษตรและเก็บของป่าต่ำกว่า 1,000 บาทต่อหัวต่อปี สำหรับกลุ่มผู้มีฐานะนั้น ผลของการปิดป่าก็ได้แก่การขายรถจักรยานยนต์ ซึ่งเคยใช้ขนไม้ แต่สำหรับกลุ่มที่ 2 และ 3 นั้นหมายความว่าอาชีพตัดไม้ซึ่งเป็นบ่อเกิดของรายได้เงินสดได้หาย

ไป แต่ก่อนชาวบ้านได้ตัดไม้มาแปรรูปเป็นเครื่องเรือน เช่น โต๊ะ หรือ แห้งข้าง แล้วขนออกไปที่ละจีน ปัจจุบันเจ้าหน้าที่จะจดบ้านเลขที่ไว้ แต่ละบ้านมีสิทธิขนย้ายเฟอร์นิเจอร์ชนิดนั้นได้เพียง 1 ชิ้นหรือชุด โดยอ้างว่าเป็นการขนย้ายทรัพย์สินส่วนตัว หลังจากได้นำออก 1 ชิ้นแล้วไม่อนุญาตให้นำประติมากรรมประเภทนั้นออกได้อีก นอกจากนี้การกวาดขันทำให้ดินทุนและความเสี่ยงในการตัดไม้สูงขึ้น ชาวบ้านที่ถูกจับเพราะตัดไม้ต้องขายควายใช้หนี้ไป 1 ตัว ชาวบ้านอีกคนที่ถูกจับเข้าคุก 6 เดือน ชาวบ้านผู้นี้กล่าวว่า แต่เดิมไม่เคยต้องถูกจำคุก เสียเงินก็หลุดมาได้ “แต่ก่อนเสียค่าปรับ 5,000-10,000 บาท ก็ไม่ต้องเข้าคุก 2 ปีมานี้จับเข้าคุกถูกเดียว”

ในระบบเกษตรแบบยังชีพในหมู่บ้านนี้ รายได้จากการตัดไม้เป็นรายได้เงินสดแหล่งเดียวของชาวบ้าน เงินสดนี้ใช้ซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคที่ผลิตเองไม่ได้ และใช้เสริมการบริโภคในปีที่ระบบยังชีพล้มเหลว ดังนั้นชาวนครจักร์ที่มีครอบครัวแล้ว เมื่อขาดรายได้เงินสดและไม่มีทางเลือกหาเงินสดในหมู่บ้านต้องพึ่งระบบเกษตรยังชีพมากขึ้น จึงมีครอบครัวหลายครอบครัวในกลุ่มชาวบ้านยากจนหันไปบุกป่าอุทยานที่เป็นไร่เหล้าเดิมเพื่อปลูกข้าวไร่ ชาวนุ่มที่ยังไม่มีครอบครัวก็อพยพจากหมู่บ้านออกไปหางานทำที่อื่น ในปี 2532 มีชาวนุ่ม 45 คน ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน ส่วนใหญ่ไปเป็นลูกจ้างนาทุ่งที่จังหวัดจันทบุรี เพราะมีคนในหมู่บ้านเคยไปที่นั่นมาก่อน ส่วนเด็กสาวก็ไปทำงานลูกจ้างร้านอาหาร ไปเป็นลูกจ้างตามบ้าน หรือขายของที่จังหวัดลำพูน เด็กหญิงรุ่น ป.6 ที่จบปีที่แล้ว 26 คน ได้ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านแล้ว บางครอบครัวมีสมาชิกออกไปทำงานถึง 4 คน โดยที่ลูกชายลูกสาว 4 คนไปทำงานก่อสร้างที่จังหวัดเชียงใหม่ บางครอบครัวมีลูก 4 คนไปเป็นลูกจ้างหมด หมู่บ้านนี้กลายเป็นหมู่บ้านที่ต้องพึ่งพิงเศรษฐกิจเมือง

ที่บ้านชาวเขาที่ศึกษาในเขตคันทันน้ำกลางอุทยานซึ่งมี 45 ครัวเรือน ทางการได้วางโครงการย้ายชาวเขายออกจากเขตคันทันน้ำ ในปัจจุบันได้ควบคุมไม่ให้มีการย้ายเข้าและขยายพื้นที่ปลูกกาแฟ ชาวบ้านที่ยากจนไม่มีทางเลือก แต่ชาวบ้านที่มีฐานะและมีญาติที่สหรัฐฯ คิดจะย้ายไปสหรัฐฯ 6 ครอบครัว ตัวผู้ใหญ่บ้านคิดว่าจะย้ายไปแคลิฟอร์เนีย

ดังนั้นในหมู่บ้านที่ประสบกับการปิดล้อมโดยการบังคับใช้อำนาจรัฐได้เต็มที่ และไม่มีอิทธิพลการเมืองท้องถิ่นและระดับชาติเข้ามาเกี่ยวพันเนื่องจากไม่มีผลประโยชน์มหาศาลในท้องถิ่น มาตรการปิดป่าของรัฐทำให้แนวโน้มการใช้ป่าลดลง แต่ราษฎรในป่าต้องปรับตัวอย่างมาก บ้างต้องกลับไปหาระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพและบ้างก็ต้องหันไปพึ่งพาเศรษฐกิจเมือง โดยอาศัยเงินส่งกลับของลูกหลานเพื่อดำรงชีวิตต่อไป

กรณีศึกษาซึ่งแบ่งกิจกรรมในหมู่บ้านออกได้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นการใช้เขตป่าในการทำกิน กิจกรรมกลุ่มที่ 2 คือการใช้ทรัพยากรในป่า เช่น การตัดไม้ สำหรับการใช้ป่าเป็นที่ทำกิน พบว่า เท่าที่ผ่านมา ยังไม่มีการบังคับใช้อำนาจรัฐในการโยกย้ายราษฎรจากป่าสงวน ในหมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงรายที่มีชาวอีสาน 67 ครอบครัวซึ่งมีประวัติย้ายถิ่นกันอย่างโกลาหลและเข้าทำกินในเขตป่าสงวนตลอดเวลา ปรากฏว่าไม่มีใครเลยที่เคยถูกรัฐบังคับให้ออกจากเขตป่ามาก่อน อีกหมู่บ้านที่ศึกษาที่จังหวัดลำปาง ชาวบ้านบอกว่า “สวนป่าที่ถ่านเข้าป่าไปปลูกมะขามจนมะขามออกฝักแล้วยังไม่มีใครมาไล่” สรุปว่า ไม่เคยมีการบังคับใช้อำนาจรัฐโยกย้ายราษฎรที่เข้าทำกินนอกเขตอนุรักษ์ ชาวบ้านรู้สึกว่ามีคามมั่นคงในการใช้ที่รัฐ ชาวบ้านต่างเข้าใจว่าการตัดไม้ในป่าสงวนจะมีความผิด แต่ที่ดินนั้นเป็นของหลวงไม่ใช่ของใคร ใครบุกเบิกได้ก็ใช้ได้

เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ให้สัมภาษณ์ว่า การโยกย้ายชาวบ้านจากป่าสงวนเป็นเรื่องลำบากใจ เพราะชาวบ้านชุดบุกเบิกที่เข้าไปในพื้นที่ป่ามักเป็นคนยากจน “เมื่อจับส่งโรงพักจะพาถูกเมียมาร้องให้กระจองอแง ในที่สุดกลับต้องส่งข้าวส่งน้ำให้อีก”

สำหรับการตัดไม้ รัฐได้ติดตามจับกุมอยู่เสมอมา แต่ความเข้มข้นในแต่ละช่วงเวลานั้นขึ้นอยู่กับนโยบายระดับสูง ชาวบ้านรู้เรื่องการตัดไม้ผิดกฎหมายแต่ก็ทำเพราะรายได้ดี หลังจากการปิดป่า ประจวบกับความต้องการไม้เพื่อสนองความต้องการของการขยายตัวของการก่อสร้าง ทำให้ราคาไม้สูงขึ้นมาก ในเขตป่าสงวนที่เปิดคือที่มีทางเข้าทางออกหลายทาง เช่นที่จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านนิยมตัดไม้หน้า 6 ขวสอก ราคา 10 บาท หลังปิดป่าราคา 18 บาท ที่จังหวัดลำปางเดิมไม้แผ่นราคาขายกละ 800 บาท เดียวนี้ราคาขายกละ 1,500 บาท แต่ก็หาแทบจะไม่ได้เพราะนายทุนใหญ่นิยมทำแต่ไม้หน้า 4" x 2" สำหรับทำวงกบหน้าต่างส่งให้บ้านจัดสรรที่จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านจึงหันไปตัดไม้มากขึ้นเพราะแรงจูงใจสูง

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ป่าไม้ พบว่าการป้องกันและปราบปรามผู้ลักลอบตัดไม้เป็นไปอย่างลำบาก เพราะ (1) ฝ่ายผู้กระทำผิดมียานพาหนะที่มีสภาพดี (2) มีอุปกรณ์เตือนภัยพร้อม (3) ชาวบ้านผู้นำท้องถิ่น ตลอดจนพระสงฆ์ไม่ให้ความร่วมมือเพราะเป็นแหล่งรายได้หลักของราษฎรในท้องที่ เมื่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้พบไม้เถื่อนในบ้านไม่มีเลขที่กลางหมู่บ้านที่บ้านหาก ผู้ใหญ่บ้านปฏิเสธไม่รู้ไม่เห็นว่าเป็นบ้านของใคร พระสงฆ์ต่างก็เดินหันหลังหนีเจ้าหน้าที่ (4) ฝ่ายรัฐมีกำลังคนและงบประมาณต่ำ คิดแล้วได้เพียง 0.43 บาทต่อไร่ เฉลี่ยทั้งเขตลำปาง น้อยกว่าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้งซึ่งได้ 0.83 บาทต่อไร่ ในเขตสำนักงานพัฒนาป่าไม้ลำปางหน่วยที่ 11-14 มีเจ้าหน้าที่ป้องกันและราษฎรผู้พิทักษ์ป่ารวมกัน 69 นาย เป็นข้าราชการ 11 นาย มีหน้าที่ดูแลพื้นที่เฉลี่ยคนละ 13,954 ไร่ ราษฎรผู้พิทักษ์ป่า

ก็คือคนงานชั่วคราวรายวันที่ได้รับการฝึกได้ค่าจ้างเพียง 91 บาท การทำงานต้องเตรียมพร้อม 24 ชั่วโมง คอยเวลาสายสืบรายงานเข้ามา เจ้าหน้าที่และคนงานทุกคนไม่ได้รับการประกันชีวิตจากรัฐ ในปี 2533 พนักงานที่ขับรถจัมโบ้รถพลิกคว่ำเสียชีวิตไป 2 นาย ในขณะที่ปฏิบัติหน้าที่กวาดจับไม้ (5) ตามกฎหมายอาญาของกลางต้องคืนเจ้าของที่มีได้สมรู้ร่วมคิด เมื่อรับของกลางเช่น ไม้และรถยนต์ ก็มักจะมีเจ้าของมาขอรับรถยนต์คืนไป ในที่สุดผู้ปราบปรามก็จะได้แต่ไม้ซึ่งเจ้าหน้าที่ต้องขนกันเอง ราษฎรผู้พิทักษ์ป่ากลายเป็นพนักงานแบกไม้ที่ได้รายได้น้อยกว่าชาวบ้านที่ขนไม้ให้นายทุน การปราบปรามผู้ลักลอบกระทำผิดในปัจจุบันซึ่งมีทรัพยากรไม่สมบูรณ์และมีแรงจูงใจต่ำเช่นนี้นับเป็นสงครามที่แพ้ตั้งแต่ยังไม่ได้รับ (6) เจ้าหน้าที่หน่วยอื่นไม่ให้ความร่วมมือเมื่อรถไม้เดือนมีกำลังดีกว่าขึ้น “ทางดำ” (ถนนลาดยาง) คำนตารวกก็ไม่กลัวไรก็จะหนีไปได้ (7) พ่อเลี้ยงไม้เป็นผู้มีอิทธิพล บ้างก็เป็นนักการเมืองท้องถิ่น บ้างก็เป็นนักการเมืองระดับชาติ และมีเจ้าหน้าที่บางส่วนรู้เห็นเป็นใจ

เจ้าหน้าที่ป้องกันที่เขตลำปางให้สัมภาษณ์ว่า นับเป็นโชคดีที่พ่อเลี้ยงไม้ในเขตนี้ยังไม่ใช้อาวุธ ได้แต่เล่นเอาเถลไถลอยู่กับทางการ ย้ายไปตัดที่นั่นบ้างที่นี้บ้าง แต่พื้นที่เขตกว๊านขวามมีทั้งสิ้น 962,875 ไร่ ทำให้การจับกุมไม่ทั่วถึง ปัจจุบันมีการจับกุมทุกวันแต่ดูเหมือนว่าไม่มีวันหมด

แนวโน้มในการขยายพื้นที่ตัดไม้ในปัจจุบันมีสูงมากเพราะราคาไม้ดี แม้แต่ในหลายหมู่บ้านที่ผู้สำรวจเข้าไปที่อำเภอสันกำแพง อำเภอพร้าว อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีการประชิดพื้นที่ดงธรรมเป็นอาชีพเสริมอย่างแพร่หลาย ก็ปรากฏว่ามีการตัดไม้อยู่ทั่วไป ภายใต้ระบบแรงจูงใจที่มีอยู่ในปัจจุบัน เป็นการยากที่เจ้าหน้าที่จะดูแลป่าไว้ได้

ในเขตป่าที่ “เปิด” เพราะรัฐไม่สามารถปิดล้อมทางเข้าออกได้ การบังคับใช้อำนาจรัฐไม่ประสบผล แม้จะประกาศ “ปิดป่า” แล้วก็ตาม แต่ในความเป็นจริงป่ายังถูกเปิดมากขึ้น โดยที่ทางการมิได้รับรายได้อะไรและค่าภาคหลวงอีกต่อไป

2. ปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการสงวนป่าของรัฐ

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจวิวัฒนาการ ตลอดจนระเบียบการจำแนกและจัดการที่ดินของกรมป่าไม้เสียก่อน เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2504 ได้มีมติคณะรัฐมนตรีรับหลักการจำแนกที่ดินในเขตป่าตามที่กระทรวงมหาดไทยเสนอ โดยได้พิจารณาหมายเขตที่ดินที่จะสงวนไว้เป็นเขตป่าที่จะรักษาไว้เป็น

สมบัติของชาติโดยถาวร ซึ่งคณะอนุกรรมการจำแนกประเภทที่ดินจังหวัดได้ขีดลงในแผนที่มาตราส่วน 1:1,000,000

ต่อมาได้มีการจำแนกที่ดินเป็นพื้นที่ที่สมควรจำแนกไว้ให้เป็นป่าไม้ของชาติ ให้มีพื้นที่ร้อยละ 50 ของประเทศ ในการจำแนกครั้งหลังนี้ดำเนินการโดยกองจำแนก กรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย ซึ่งต่อมากองนี้ได้แยกออกจากกระทรวงมหาดไทย และขยายเป็นกรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในปัจจุบัน การจำแนกครั้งนี้ยังใช้การลากเส้นลงในแผนที่มาตราส่วน 1:50,000 (รุ่น Q47) โดยไม่มีการรังวัด โดยเริ่มทำปี 2504 เสร็จสิ้นปี 2512 ป่าที่ขีดวงไว้นี้เรียกว่าป่าจำแนกหรือรู้จักในชื่ออื่น ๆ ว่าป่าถาวร หรือป่าเตรียมการสงวน หรือป่าไม้ตามมติคณะรัฐมนตรี จังหวัดเชียงใหม่ประกาศป่าจำแนก 25 ป่า เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน 2509 จังหวัดลำพูนประกาศป่าจำแนก 10 ป่า เมื่อวันที่ 5 มกราคม 2508 หลังจากการจำแนกเสร็จสิ้นแล้วพื้นที่ป่าถาวรนี้ก็จะไม่สามารถมีเอกสารสิทธิได้ตามประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 (มาตรา 58 ทวิ 59)

สำหรับป่าสงวนนั้น กรมป่าไม้ได้ทำการสงวนป่ามาตั้งแต่ปี 2481 ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า หลังจากประกาศเขตป่าจำแนกแล้ว การประกาศป่าสงวนก็ยึดถือแนวป่าจำแนกเป็นหลักแล้วทำการรังวัดเพื่อประกาศป่าสงวน เสร็จแล้วสอบถามไปยัง 72 หน่วยงานรวมทั้งกรมที่ดินและกรมการปกครอง แล้วจึงประกาศกฎกระทรวงให้ป่านั้นเป็นป่าสงวน ให้รังวัดกันพื้นที่อยู่อาศัย ชุมชนถาวรออกจากเขตป่าสงวนตั้งแต่ตอนรังวัด โดยที่พื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิอยู่ก่อนนั้นไม่ถือว่าเป็นเขตป่าสงวน แต่ต้องมาขึ้นเรื่องขออ้างสิทธิต่อป่าไม้เขต ส่วนผู้ที่ไม่มีเอกสารสิทธิแต่อยู่ก่อนการรังวัดป่าสงวน ยังออกเอกสารสิทธิไม่ได้ จนกว่าจะมีการจำแนกใหม่แล้วมีมติคณะรัฐมนตรีเพิกถอนป่าจำแนก แต่ไม่ถือว่าเป็นผู้บุกรุกป่าสงวน

ในการกันพื้นที่ออกจากเขตป่าให้ชุมชน กรมป่าไม้ได้เน้นความถาวรของชุมชนเช่นที่ตั้งบ้านเรือน วัด ที่นา ไม่นับการมีเอกสารสิทธิ แต่ก็ไม่ยอมรับไร้หมื่นเวียนว่าเป็นที่ของชาวบ้าน ซึ่งไม่สอดคล้องกับการใช้ที่ดินที่แท้จริงของชาวบ้าน อนึ่ง ถ้าราษฎรเข้าทำกินหลังวันที่รังวัดปักหลักเขตแล้ว แต่ก่อนประกาศกฎกระทรวงให้ป่านั้นเป็นป่าสงวนก็ถือว่าเป็นผู้ไม่มีสิทธิใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตป่าสงวน สำหรับผู้ทำกินในเขตป่าสงวนก่อนการรังวัด ให้ยื่นคำร้องเป็นหนังสือต่อนายอำเภอ ภายใน 90 วัน หลังจากประกาศป่าสงวน

พื้นที่ส่วนที่กันออกจากเขตป่าสงวนยังคงอยู่ในเขตป่าจำแนก ในเขตที่ริมขอบป่าสงวนและเขตที่กันออกภายในป่าสงวนแต่ไม่มีเอกสารสิทธิ จะต้องมีการจำแนกที่ดินใหม่ซึ่งกระทำในระดับจังหวัด โดยคณะอนุกรรมการจำแนกที่ดินจังหวัด มีผู้ว่าราชการจังหวัด

เป็นประธาน คณะกรรมการชุดนี้จะพิจารณาที่ดินที่กันจากเขตป่าสงวนแต่ตกอยู่ในป่าจำแนกให้เป็นพื้นที่ที่ออกเอกสารสิทธิได้หรือให้เป็นที่ดินเพื่อการปฏิรูปหรือนิคม (ดังนั้นผู้อยู่ในกรรมการชุดนี้ จึงมีข้อมูลว่าที่ดินจะเปลี่ยนไปมีเอกสารสิทธิได้) แล้วเสนอต่อคณะกรรมการจำแนกประเภทที่ดินแห่งชาติ ซึ่งเสนอผลต่อไปยังคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ แล้วจึงขอมติคณะรัฐมนตรีให้เพิกถอนเขตป่าจำแนกได้ ปัจจุบันได้กระทำการจำแนกใหม่ (reclassification) ครบถ้วนทุกจังหวัดแล้วตั้งแต่ปี 2532

ในเขตป่าสงวนซึ่งทำการรังวัดไว้แล้วได้มีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2533 ให้กรมป่าไม้สำรวจจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ (zoning) พื้นที่ป่าไม้ ตามข้อมูลกรมพัฒนาที่ดินปี 2522 เพื่อจำแนกเขต (ก) ป่าอนุรักษ์ (ข) ป่าเศรษฐกิจ (ค) เขตปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร โดยที่เขตป่าอนุรักษ์นั้นรวมเขตต้นน้ำชั้น 1 (ทั้ง 1A และ 1B) เขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และพื้นที่ที่มีความลาดชันเกินกว่าร้อยละ 35 (19°)

สำหรับผู้ที่ไปทำกินในป่าสงวนหลังการรังวัดปักเขตป่าสงวนแล้วนั้นมิตติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2528 ผ่อนผันให้เป็น 3 ระดับ คือ

- (1) ชุมชนในป่าสงวนและปรากฏในแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ VAP 61 ก่อน 2510 ให้เพิกถอนป่าสงวนและให้กรรมสิทธิ์ตามกฎหมายที่ดิน
- (2) ผู้ที่ทำกินระหว่าง 2510-2518 ให้ออกสิทธิที่ทำกินให้
- (3) ผู้ที่เข้าทำกินระหว่าง 2518-2524 ให้เช่าพื้นที่ป่าตามพระราชบัญญัติป่าสงวนสำหรับกลุ่มที่หนึ่ง ภาพถ่ายทางอากาศนั้นเป็นโครงการเพิกถอนสภาพป่าที่มีขนาดเกิน 500 ไร่ขึ้นไป และได้ให้งบประมาณ 11 ล้านบาทในปี 2532 เพื่อให้กรมแผนที่ทหารโยกหักตามแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ

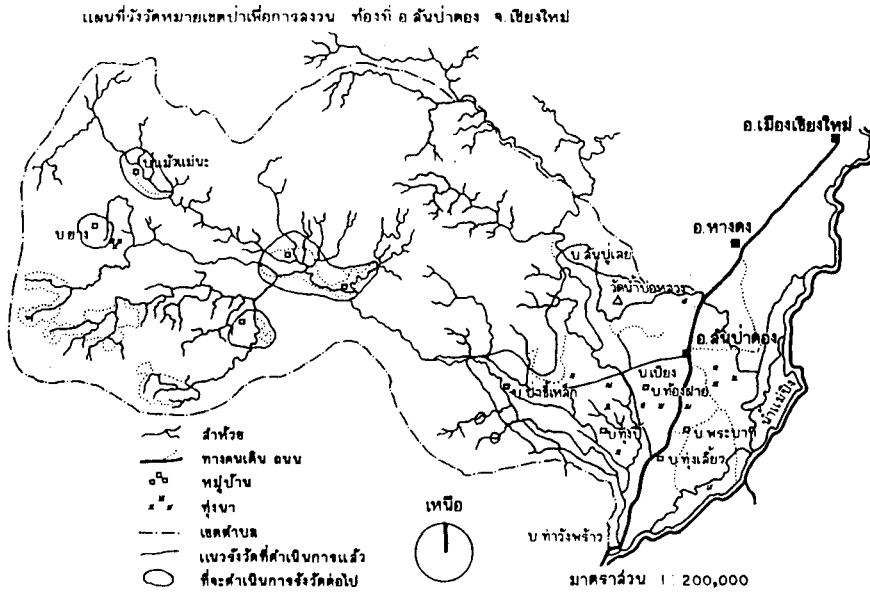
สำหรับกลุ่มที่สามนั้น กรมป่าไม้ได้ออกระเบียบให้เช่าที่ป่าเสื่อมโทรมเพื่อทำประโยชน์เพื่อการเป็นที่อยู่อาศัยและการเกษตรไม่เกินรายละ 20 ไร่ โดยคิดค่าธรรมเนียมไร่ละ 15 บาทต่อ 1 ครั้ง ครั้งละไม่ต่ำกว่า 5 ปี และไม่เกิน 30 ปี สำหรับผู้ที่ต้องการใช้ที่ป่าสงวนปลูกสร้างสวนป่าหรือไม้ยืนต้นให้ใช้ระเบียบต่างหาก และให้ผู้เช่าทำการตกลงกับชาวบ้านที่ใช้อยู่ก่อนมิให้มีปัญหา (ตามหนังสือ กษ.0705 (3)/ว.31021 ลงวันที่ 20 ตุลาคม 2530) แต่ปัจจุบันได้มีคำสั่งระงับการพิจารณาชั่วคราว

8. การประกาศป่าสงวนทับที่ทำกิน

ปัญหาที่ราษฎรร้องเรียนอยู่เนื่อง ๆ ก็คือทางราชการประกาศเขตป่าสงวนทับที่ทำกินชาวบ้าน เช่น กรณีบ้านแม่สะป๊อกในป่าสงวนแห่งชาติแม่ขาน ซึ่งทางฝ่ายชาวบ้านอ้างว่าการประกาศป่าสงวนประกาศในปี 2508 และการรังวัดที่ดินเริ่มมีการรังวัดในเขตตำบลแม่วิน เมื่อปี 2508 นี้ (ประเทือง 2532) และเจ้าหน้าที่ไม่ได้มีการรังวัดอย่างทั่วถึง ถ้าบ้านไหนมีทุ่งนาห่างไกลก็จะไม่มีการสำรวจ ทำให้พื้นที่นาที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของชาวบ้านแม่สะป๊อก ตำบลแม่วิน อยู่ในเขตป่าสงวนประกาศทับไป

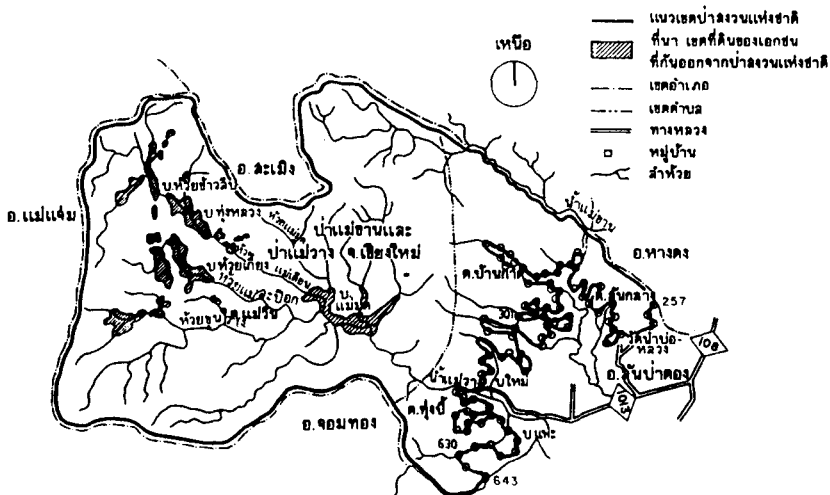
จากการตรวจสอบเอกสารทางราชการเกี่ยวกับรายละเอียดการดำเนินการสงวนป่าแม่ขาน แม่วาง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บ้านแม่สะป๊อกที่ป่าไม้เขตเชียงใหม่พบว่า บ้านแม่สะป๊อกอยู่ในพื้นที่ป่าแม่ขานซึ่งเตรียมการสงวนตั้งแต่ปี 2498 ก่อนมีพระราชบัญญัติป่าสงวน พ.ศ. 2507 และได้เริ่มทำการรังวัดตั้งแต่ปี 2498 เสร็จสิ้นการรังวัดเขตป่ารอบนอกในปี 2508 (รูปที่ 5.1) และเจ้าหน้าที่ผู้เข้าไปรังวัดได้รายงานว่ามีหมู่บ้านชาวปกากะญอ กระจัดกระจายอยู่ภายในเขตป่า ซึ่งได้วงไว้ในเขตป่า ตามรูปที่ 5.1 และได้เสนอให้มีการทำรังวัดภายในเขตป่าเพื่อกันที่ออกให้ชาวปกากะญอเหล่านี้ ซึ่งทางการได้อนุมัติให้เจ้าหน้าที่ออกไปรังวัด กันพื้นที่บ้านบางเขตป่าแม่วินออกจากเขตป่าสงวนเสร็จสิ้นเดือนพฤศจิกายน 2509 พื้นที่ที่กันออกให้แก่มูลบ้านในป่า ปรากฏในแผนที่แนบท้ายกฎกระทรวงดังที่เสนอมารูปที่ 5.2 และประกาศเป็นป่าสงวนแม่ขานเมื่อ 4 พฤศจิกายน 2511

อย่างไรก็ดีในแฟ้มเอกสารการประกาศป่าสงวนดังกล่าว ปรากฏว่าราษฎรหมู่ 5 บ้านแม่สะป๊อกได้เข้าร้องเรียนเรื่องป่าสงวนทับที่ทำกินต่อผู้ว่าราชการจังหวัดในวันที่ 8 มกราคม 2518 นายอำเภอสันป่าตองจึงให้นายประเสริฐ มูลสมบัติ ปลัดอำเภอตรี นายแสวง ศิริพันธ์ ป่าไม้อำเภอ และนายสมศักดิ์ ปัญญา พนักงานที่ดินออกไปตรวจสอบ พบว่าชาวบ้านหมู่ 5 ได้เข้ามาขุดคลองส่งน้ำเพื่อคังน้ำจากลำน้ำว้างเพื่อทำที่นา 800 ไร่ เมื่อปี 2509 หลังจากการรังวัดแต่ก่อนการประกาศป่าสงวน นายอำเภอสันป่าตองในขณะนั้นคือนายชุมพล โกตะกุล ได้เข้าไปชี้แจงให้ราษฎรทราบว่าเป็นพื้นที่เตรียมการสงวน แต่ไม่สามารถหยุดยั้งราษฎรได้ ที่ทำกินของชาวบ้านแม่สะป๊อก ปัจจุบันจึงมีพื้นที่จำนวนหนึ่งซึ่งตกในเขตป่าสงวน



รูปที่ 5.1 แผนที่สังเขปของป่าที่เตรียมการรังวัดก่อนประกาศป่าสงวน

แผนที่ท้ายกฎกระทรวง ฉบับที่ 368(พ.ศ. 2511) ออกตามความใน พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507
เนื้อที่ประมาณ 392,300 ไร่ มาตราส่วน 1 : 200,000



รูปที่ 5.2 แผนที่แนบท้ายกฎกระทรวงของป่าสงวนแม่ขานแม่วาง

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านเพิ่มเติม พบว่านอกจากชาวปกาเกอญอซึ่งมีที่อยู่ในเขตแม่วินมาแต่ดั้งเดิมและมีเอกสารสิทธิแล้ว คนเมืองโดยทั่วไปไม่มีเอกสารสิทธิ ทั้งนี้เพราะเป็นผู้มาอยู่หลังการรังวัดเสร็จสิ้นไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ จากปากคำของหมอทอง ซึ่งมาอยู่แม่มูด (หมู่บ้านที่ถึงก่อนแม่สะปือก) ปี 2506 ในฐานะเจ้าหน้าที่มาลาเรียกล่าวว่า ตอนนั้นช่วงปี 2506-2508 แม่สะปือกเป็นบ้านของกะเหรี่ยงมือยู่ 5-6 หลังคาเรือน แม่สะปือกตั้งเป็นหมู่บ้านปี 2506 มีแกห์ล้า คนเมืองที่มาได้ภรรยาชาวปกาเกอญอเป็นผู้ใหญ่บ้าน เมื่อป่าไม้มารังวัดเขตผู้ใหญ่บ้านให้ลูกบ้านชาวปกาเกอญอไปชี้เขตที่ดินของผู้ชี้ ปัจจุบันจึงมีเอกสารสิทธิ แต่ชาวบ้านคนอื่น ๆ ย้ายมาอยู่ปี 2523 เมื่อมีการตัดถนนจากแม่มูดเข้าแม่สะปือกแล้วส่วนใหญ่ไม่มีเอกสารสิทธิ กรณีแม่สะปือกจึงเป็นกรณีที่ราษฎรไม่มีความรู้ว่าการประกาศเขตป่าสงวนถือตามการรังวัด ซึ่งอาจจะทำก่อนการประกาศหลายปี เพราะต้องรังวัดระยะยาว หากเข้าไปอยู่ในป่าสงวนหลังวันรังวัด แม้ก่อนวันประกาศก็ถือว่าไม่มีสิทธิ

อย่างไรก็ดี การรังวัดปักเขตที่เคยทำกันอาจมีข้อผิดพลาดได้ เพราะการปฏิบัติงานในป่ายากลำบากมาก เมื่อครั้งรังวัดที่ป่าแม่ขาน บ้านแม่สะปือก เจ้าหน้าที่ต้องเดินทางด้วยรถยนต์ถึงบ้านกาด แล้วต่อด้วยเกวียน 10 กม. จนถึงปางเดิม จากปางเดิมถึงแม่มูดประมาณ 20 กม. ต้องเดินเท้า ถัดจากแม่มูดก็คือบ้านปกาเกอญอ แม่สะปือก ซึ่งกระจัดกระจายในป่าทึบ ชาวบ้านที่มาถึงป่าแม่ขานนี้หลังประกาศเขตป่าแล้ว 5 ปี บอกว่าเมื่อมาถึงป่ายังสมบูรณ์ มีดครี้มองขึ้นไปไม่เห็นพ้องฟ้า ในการปฏิบัติงานเจ้าหน้าที่เข้าไปคนเดียว แล้วต้องเข้าไปหาผู้ใหญ่บ้านเพื่อจ้างลูกบ้านถางแนวเขต หากผู้ใหญ่บ้านเข้าใจและสนใจ เจ้าหน้าที่เข้มแข็งการรังวัดก็ผิดพลาดน้อย

ประเด็นที่ว่า การสำรวจรังวัดป่าสงวนตามพระราชบัญญัติป่าสงวน พ.ศ. 2507 นั้นไม่สนใจ “คน” โดยให้ป่าไม้เขตทำการสำรวจเบื้องต้นเฉพาะสภาพป่าไม่ต้องสำรวจ “คน” และ “ชุมชน” ไม่เหมือนกับพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า (พ.ศ. 2481, 2496, 2497) โดยพระราชบัญญัติป่าสงวนปี พ.ศ. 2507 ให้ทำการกำหนดแนวป่าไปก่อนตามแผนที่ภาพถ่ายและให้มาได้แย้งสิทธิภายใน 90 วันนับตั้งแต่ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เนื่องจากราษฎรในชุมชนชนบทไม่มีโอกาสรู้จักหรืออ่านราชกิจจานุเบกษานั้น การกำหนดแนวป่าเช่นนี้จึงนับว่าไม่เป็นธรรมกับชาวบ้าน

ทางทีมนักวิจัยได้อ่านแฟ้มการสงวนป่าทั้งสิ้น 8 ป่าด้วยกัน คือแม่ขาน แม่อน แม่าว แม่ธิ แม่ติบ แม่สาร แม่หวด แม่ก้อ ซึ่งเป็นป่าที่สงวนโดยพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า และป่าแม่สูน แม่ชะจาน ที่สงวนโดยพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ปรากฏว่าการสงวนป่าในระยะหลังคือป่าแม่สูน แม่ชะจาน ที่สงวนโดยพระราชบัญญัติ

ป่าสงวน พ.ศ. 2507 ก็ได้มีการตรวจสอบในพื้นที่จริง สำหรับป่าแม่ชะงานซึ่งมีราษฎรเข้าไปทำกินจนป่าถาวรเสื่อมสภาพแล้ว เจ้าหน้าที่รัฐวัดได้กันออกจากเขตป่าสงวนด้วยเช่นกัน

4. ปัญหาความไม่เข้าใจกันในเรื่องคำจำกัดความของป่าและเอกสารสิทธิต่างชนิด

ในการศึกษาปรากฏว่าเกษตรกร เจ้าหน้าที่ของรัฐในหน่วยต่างกัน และแม้แต่ ส.ส. ต่างก็มีความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของป่าชนิดต่าง ๆ แตกต่างกัน

4.1 ป่าจำแนก

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ป่าจำแนกคือพื้นที่ที่กรมพัฒนาที่ดินเป็นผู้สำรวจเพื่อจำแนกไว้ให้เป็นป่าถาวรตามมติคณะรัฐมนตรี ซึ่งป่าจำแนกนี้ควบคุมโดยพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 ซึ่งห้ามตัดไม้เก็บของป่าและปลูกสร้างที่พักอาศัย การเพิกถอนป่าจำแนกต้องอาศัยมติคณะรัฐมนตรี

ในการสัมภาษณ์ชาวบ้าน พบว่าเกษตรกรมีความเข้าใจคำว่าป่าจำแนกแตกต่างกัน ชาวบ้านที่หมู่บ้านชัยพฤกษ์ที่จังหวัดเชียงราย คิดว่าป่าจำแนกคือป่าที่จำแนกออกจากป่าสงวนให้ชุมชนอาศัย สามารถออกใบเอกสารสิทธิได้ แม้แต่เจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นระดับสูงของอำเภอหนึ่งซึ่งให้สัมภาษณ์กล่าวว่า “คิดว่าป่าจำแนกสามารถเพิกถอนได้ในระดับจังหวัด”

4.2 อุทยานแห่งชาติ

อีกกรณีหนึ่งก็คือ ผู้นำการเมืองและชาวบ้านไม่เข้าใจความหมายของคำว่าอุทยานแห่งชาติ อดีต ส.ส. ลำพูน นายประเทือง ปานลักษณ์ ได้เสนอต่อชาวบ้าน บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน จังหวัดลำพูน ซึ่งได้อนุรักษ์ป่าน้ำจ๊ามมาเป็นเวลานานกว่า 60 ปี ให้ยกป่าทุ่งยาวบ้านน้ำจ๊ามแก่กรมป่าไม้เป็นอุทยานเสียเพื่อมิให้คนภายนอกมาทำลาย ชาวบ้านเห็นชอบด้วย ส.ส. ท่านนี้จึงได้ไปแจ้งกรมป่าไม้ ครั้นเจ้าหน้าที่อุทยานมาสืบสวน ได้บอกกับชาวบ้านว่า “เมื่อเป็นอุทยานแล้วใบตองแห้งสักใบก็จะเขาออกจากอุทยานไม่ได้” ชาวบ้านจึงได้เริ่มเอะใจและเริ่มคัดค้านการเอาป่าน้ำจ๊ามเป็นอุทยาน

สรุปได้ว่า คำจำกัดความ กฎเกณฑ์ของรัฐที่ใช้เป็นพื้นฐานของอำนาจนั้น แม้แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐเองก็ยังไม่เข้าใจอย่างถูกต้อง ราษฎรในท้องที่ซึ่งขาดข้อมูลและความเข้าใจเพียงพอที่จะปฏิบัติตามให้ถูกต้อง

5. ปัญหาการขาดความสอดคล้องทั้งในทางนโยบายและในทางปฏิบัติภายในหน่วยราชการเดียวกัน

เนื่องจากหน่วยงานของกรมป่าไม้แต่ละหน่วยมีหน้าที่ และภาระที่ได้รับมอบหมายแตกต่างกัน เช่น กองอุทยานมีหน้าที่บำรุงอุทยาน ส่งเสริมการท่องเที่ยว ถ้ามีหมู่บ้านในอุทยานก็จะมีแนวโน้มน้ำที่จะโยกย้ายชาวบ้านออกไป กองต้นน้ำมีหน้าที่ปลูกป่าบนคอย ก็พยายามพัฒนาหมู่บ้านชาวเขาให้ทำการเกษตรถาวรเพื่อมิให้ขายพื้นที่ทำกิน ดังนั้นชาวเขาซึ่งอยู่ในเขตต้นน้ำระดับเดียวกัน อาจได้รับการปฏิบัติต่างกัน ถ้าอยู่ในเขตต้นน้ำก็อาจได้รับการพัฒนา เช่น ชาวเขาในเขตโครงการหลวงที่อำเภอหาง หรือชาวเขาในเขตกองอนุรักษ์ต้นน้ำคอยสามหมื่น จังหวัดเชียงใหม่ ในขณะที่ชาวเขา 8 หมู่บ้านในเขตอุทยานแห่งชาติคอยหลวงนั้น อาจจะต้องถูกย้ายลงมาพื้นราบ ทำให้ชาวบ้านเกิดความสับสนเกี่ยวกับนโยบายและการปฏิบัติของทางราชการ

6. การปฏิบัติงานซ้ำซ้อนกันระหว่างหน่วยงานของกรมป่าไม้

เนื่องจากเป้าหมายวัตถุประสงค์ของหน่วยงานแตกต่างกัน ทำให้มีการซ้ำซ้อนและแตกต่างกัน เช่น ป่าไม้เขตอาจจะกันพื้นที่ที่มีการทำกินออกจากเขตป่าสงวนไว้แล้ว แต่กองอุทยาน เมื่อจะประกาศเป็นอุทยาน อาจจะวงเอาพื้นที่ที่ป่าไม้เขตกันออกไปแล้วเข้ามาใหม่ เพราะเป็นที่ภูมิทัศน์งดงาม เช่น หมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูน ในการประกาศเขตป่าสงวนได้กันที่ทำกินชาวบ้านออกไป แต่เมื่ออุทยานมาปักหลักเขตได้ล้ำเข้ามาในเขตที่ป่าสงวนได้ยกเว้นไปแล้ว การปักหลักเขตจึงไม่สอดคล้องกับการใช้ที่ดินที่แท้จริงของชาวบ้าน

7. ความขัดแย้งกันระหว่างหน่วยงานของรัฐ

นอกจากกรมป่าไม้แล้วก็มีหน่วยงานอื่น ๆ ที่เข้าไปพัฒนาชุมชนในป่า ทำให้ราษฎรเกิดความสับสนว่ารัฐมีนโยบายการถือครองที่ดินอย่างไรแน่

ความขัดแย้งกันระหว่างองค์กรรัฐที่เห็นชัดที่สุดก็คือระหว่างกระทรวงมหาดไทย และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กล่าวคือ กรมการปกครองได้ตั้งหมู่บ้านซึ่งอยู่ในป่าโดยอาศัยกฎเกณฑ์จำนวนบ้าน ระยะทาง เส้นทางคมนาคม และมอบแทนผู้ใหญ่บ้านเป็นหลัก หากกลุ่มบ้านใดเข้าเกณฑ์และมีงบประมาณเพียงพอก็จัดตั้งเป็นหมู่บ้าน แต่มิได้พิจารณาว่าบ้านใดอยู่ในเขตป่าหรือไม่ ส่วนกรมที่ดินก็ออกโฉนดที่ดินในป่าให้ หากเป็นพื้นที่ทั้งในที่

ราบและที่สูง เมื่อเป็นหมู่บ้านแล้วก็มีกรเก็บภาษีบำรุงท้องที่ รวมทั้งการใช้ที่ดินป่าทำให้ชาวบ้านที่อยู่ในเขตป่าเกิดความสับสนว่าหากตนผิดกฎหมาย เหตุไรที่ตั้งอำเภอ โรงเรียน สถานีอนามัย จึงอยู่ในที่ผิดกฎหมายด้วย หากการทำกินในเขตป่าผิดกฎหมาย เหตุไรจึงมาเก็บภาษีที่ทำกินชาวบ้านได้ ที่อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย มีตำบล 4 ตำบล หมู่บ้าน 10 แห่ง โรงเรียน 10 โรง สังกัดสำนักงานประถมศึกษาแห่งชาติ วัด 9 แห่ง ที่ทำกิน 15,950 ไร่ ที่อยู่ในเขตป่า อำเภอเวียงชัยเก็บค่า ภ.บ.ท. 5 ปีละ 600,000 บาท ตั้งแต่ปี 2512-2529 ที่ดินอำเภอได้ออกเอกสารสิทธิไป 5,000 ไร่ ทับไปในเขตป่าจำแนกซึ่งเป็นแนวเบื้องต้นของเขตป่าสงวน

ในพื้นที่สูง กรมประมงสงเคราะห์โดยความร่วมมือขององค์กรต่างประเทศได้เข้ามาทำโครงการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขา แต่มิได้ปฏิบัติตามระเบียบของกรมป่าไม้ซึ่งต้องได้รับการอนุมัติก่อนเข้าทำการ ยิ่งไปกว่านั้นทางกรมป่าไม้เกรงว่าการพัฒนาทำให้รายได้ดีขึ้นซึ่งจะส่งผลให้ชาวเขายังอยากจะขยายพื้นที่เพาะปลูกในเขตดินน้ำมากขึ้น เกิดประเด็นโต้แย้งกันจนถึงบัดนี้ทางฝ่ายเจ้าหน้าที่ป่าไม้เขตต้องการให้โครงการไทย-นอร์เวย์มาช่วยพัฒนาชาวเขาโดยใช้ที่ป่าสงวนในพื้นที่ราบซึ่งทางกรมป่าไม้จะจัดหาให้ แต่ฝ่ายกรมประมงสงเคราะห์อ้างว่าชาวเขาเคยแต่อยู่บนเขา นอกจากนั้นที่ดินข้างล่างอาจจะไม่สมบูรณ์พอ จึงมีความจำเป็นต้องวางแผนระยะยาวร่วมกัน

นอกจากนั้นก็ยังมีประเด็นทางกฎหมายซึ่งขัดแย้งกันเอง เช่น ตามกฎหมายป่าไม้เมื่อจับผู้กระทำความผิดให้รับพยานะของกลางได้ แต่ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 33 มีข้อกำหนดไว้ว่าจะรับทรัพย์สินของผู้ไม่มีความรู้เห็นในการกระทำความผิดไม่ได้ ในการทำความผิดเมื่อจับตัวคนผิดไม่ได้จะมีเจ้าของของกลางมาอ้างว่าไม่รู้เห็นขอรับพยานะกลับไปเสมอ ทำให้การจับกุมไม่ได้ผล หากเจ้าหน้าที่สามารถยึดแร่รถยนต์บรรทุกที่มีไม้ของกลางได้ การลักลอบตัดไม้จะลดลงได้

8. ปัญหานโยบายสิทธิที่ทำกินแก่ราษฎร

เพื่อบรรเทาปัญหาราษฎรเรื่องที่ทำกินและได้เข้าไปใช้พื้นที่ป่า ได้มีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อ 28 สิงหาคม 2522 ให้เกษตรกรทำกินในป่าสงวนที่มีความลาดชันไม่เกิน 35 องศา ได้โดยมีสิทธิทำกิน แต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้น โดยออกหนังสืออนุญาตให้ได้รับการผ่อนผันให้มีสิทธิทำกินชั่วคราวเรียกว่า ส.ท.ก. 1 มีอายุ 5 ปี โดยให้ครอบครัวหนึ่งมีที่ทำกินไม่เกิน 15 ไร่ หากเกษตรกรปฏิบัติตามเงื่อนไขโดยไม่ทิ้งที่ดินรกร้างไว้ ก็จะออก ส.ท.ก. 2 ให้ใช้

ประโยชน์ได้ต่อไปโดยเสียค่าธรรมเนียม ซึ่งทางกองจัดการที่ดินป่าไม้เขตจะมีการออกไปตรวจเงื่อนไขทุก 2 ปี หากมีผู้ผิดเงื่อนไขก็จะทำการเพิกถอน ส.ท.ก. ปรากฏว่าในหลายจังหวัดในภาคเหนือตอนบนมีการเพิกถอน ส.ท.ก. กันมาก เพราะผู้ทรงสิทธิผิดเงื่อนไขปล่อยให้รกร้างว่างเปล่าหรือขายต่อให้ผู้อื่น โดยเฉพาะในเขตภาคเหนือตอนบนที่มีทัศนียภาพและภูมิประเทศงดงาม มีการกว้านซื้อ ส.ท.ก. เพื่อใช้เป็นบ้านพักตากอากาศและรีสอร์ทเป็นจำนวนมาก

ข้อมูลป่าไม้เขตเชียงใหม่ เชียงราย พะเยา และลำปาง ซึ่งเจ้าหน้าที่กล่าวว่าน่าจะต่ำกว่าความเป็นจริง เพราะบางครั้งเปลี่ยนมือกันเองในหมู่บ้านระหว่างผู้นำท้องถิ่นกับลูกบ้าน ทำให้ตรวจสอบไม่ได้ ตารางที่ 5.1-5.4 ได้แสดงรายละเอียดของการเพิกถอน ส.ท.ก. กล่าวโดยสรุปได้ว่าได้มีการเพิกถอน ส.ท.ก. ในจังหวัดเชียงใหม่ไป 559 ราย จำนวน 595 แปลงรวมพื้นที่ 3,261 ไร่ 3 งาน 30 ตร.วา สำหรับจังหวัดพะเยามีการเพิกถอนไป 418 ราย จำนวน 452 แปลงเป็นเนื้อที่ 1,801 ไร่ 3 งาน 99 ตร.วา ตามแหล่งข่าวของหนังสือพิมพ์ฐานเศรษฐกิจ (9-15 กรกฎาคม 2533) การเพิกถอน ส.ท.ก. บริเวณหลังวัดจอกสัก 47 แปลง ในจังหวัดเชียงราย ผู้เสียหายเป็นนักการเมืองพรรคร่วมรัฐบาลซึ่งเสียเงินไปโดยเปล่าประโยชน์หลายล้านบาท ที่จังหวัดเชียงใหม่ (ตารางที่ 5.3) มีการเพิกถอน ส.ท.ก. ทั้งสิ้น 1,120 ไร่ 3 งาน 35 ตร.วา สาเหตุของการเพิกถอนในจังหวัดเชียงใหม่ส่วนใหญ่เกิดจากการผิดเงื่อนไขข้อจำหน่ายจ่ายโอนถึงร้อยละ 92 ทั้งร้างร้อยละ 1 นอกนั้นเกิดจากการคืนสิทธิ ผู้ทรงสิทธิเสียชีวิต ฯลฯ ที่จังหวัดลำพูน (ตารางที่ 5.4) มีการเพิกถอน ส.ท.ก. สูงถึง 5,512 ไร่ 3 งาน 88 ตร.วา

สาเหตุสำคัญของการใช้พื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นก็คือการเปลี่ยนแปลงความคาดหมายของการใช้ประโยชน์ที่ดิน และต้นทุนที่ได้รับจากการบุกรุกป่าต่ำกว่าประโยชน์ที่ได้รับ สาเหตุประการแรกได้อธิบายไว้ในบทก่อนหน้านี้แล้ว

ส่วนต้นทุนของการใช้ที่ดินในเขตป่า นอกเหนือไปจากต้นทุนอันเกิดจากการปรับปรุงพื้นที่แล้ว ยังขึ้นอยู่กับความเสี่ยงในการที่จะถูกรัฐบังคับให้ออกจากพื้นที่ป่าและโชนที่จะได้รับทางกฎหมาย ในกรณีของประเทศไทย *การบังคับให้ออกจากพื้นที่ป่าสงวนอยู่ในอัตราระหว่างร้อยละ 1 ถึง 7.6* (Yongyuth and Feder, 1986) *นับว่าต่ำมาก* หากรัฐมิได้บังคับใช้อำนาจอย่างเด็ดขาดในกรณีที่ทำกิน แต่ได้ใช้อำนาจในกรณีลักลอบตัดไม้ย่อมทำให้ราษฎรมีความเข้าใจว่าตัดไม้ผิดกฎหมาย แต่การใช้ที่ดินเป็นการปรับปรุงพื้นที่ไม่ถือว่าเป็นความผิด

ตารางที่ 5.1 การออกหนังสืออนุญาตและการเบิกถอน ส.ท.ก. 1 ในจังหวัดเชียงราย 2532

ชื่อป่าสงวนแห่งชาติ	จำนวนที่ออก ส.ท.ก. 1			จำนวนที่เบิกถอน ส.ท.ก. 1		
	ราย	แปลง	เนื้อที่ (ไร่)	ราย	แปลง	เนื้อที่ (ไร่)
1. ป่าแม่ลาวฝั่งขวา ป่าแม่ส้าน และป่าแม่ใจ	2,583	3,266	13,541-3-84	93	97	489-3-13
2. ป่าแม่ใจฝั่งขวา*	316	410	2,152-0-75	-	-	-
3. ป่าแม่ปืม ป่าแม่ยุง*	2,025	2,402	11,955-0-16	-	-	-
4. ป่าขุนห้วยจั่ว ป่าเชียงเคี่ยน และป่าขุนห้วยโป่ง	4,145	4,793	32,054-0-30	108	120	762-2-90
5. ป่าแม่ลาวฝั่งขวา (เวียงป่าเป้า)	915	1,192	4,071-1-20	38	40	141-2-00
6. ป่าดอยหลวง ป่าน้ำขาว และป่าน้ำซ้อ	3,075	3,756	32,327-3-90	62	64	482-1-10
7. ป่าดอยขุย*	508	530	3,198-3-25	62	-	-
8. ป่าดอยนางนอน	431	546	1,649-3-30	23	23	57-0-80
9. ป่าแม่ลาวฝั่งขวา (แม่สรวย)	581	883	2,961-3-05	20	20	62-0-60
10. ป่าห้วยคันยาง	693	777	2,785-0-90	8	8	15-2-90
11. ป่าดอยม่อ	1,081	1,473	8,107-1-70	122	130	854-1-00
12. ป่าดิบถ้ำผาคองป่าสันป่าก้อย และป่าน้ำงาม*	1,253	1,426	9,374-2-20	5	5	33-3-60
13. ป่าห้วยแดง ป่าห้วยป่าตาล และป่าห้วยไคร้	900	1,077	2,284-3-00	51	57	116-1-00
14. ป่าดอยทาและป่าดอยบ่อส้ม	340	391	2,642-2-00	29	31	246-0-27
รวมพื้นที่	18,846	22,922	129,107-1-55	559	595	3,261-3-30

ที่มา : สำนักงานป่าไม้เขตเชียงราย

* อยู่ระหว่างการเบิกถอน

จากการศึกษาคดีบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติแม่มิม จำนวน 40 ราย ที่แพ็คคดีกรมป่าไม้
ทุกราย ศาลจังหวัดเชียงใหม่พิพากษาจำคุกตั้งแต่ 6 เดือนถึง 3 ปี และปรับตั้งแต่ 5,000 บาท
ถึงสูงสุด 100,000 บาท หากผู้ต้องหารับสารภาพให้ลดโทษกึ่งหนึ่ง โทษจำให้รอลงอาญา 2
ปีทุกราย ตัวอย่างผู้บุกรุกรายใหญ่ที่สุด และพวกบุกรุกที่ป่าสงวน 113 ไร่ 1 งาน 27 ตร.วา
ศาลพิพากษาจำคุก 2 ปี ปรับ 30,000 บาท จำเลยสารภาพให้ลดโทษกึ่งหนึ่ง และรอลงอาญา
2 ปี (คดีดำ ที่ 174/2532 คดีแดง ที่ 188/2532 ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2532) จะเห็นได้ว่าเป็น
โทษสถานเบามาก ผู้ที่บุกรุกป่าเพื่อทำสถานที่พักตากอากาศเมื่อแพ้ความในศาล ในเวลาต่อ
มาผู้แพ้คดีก็ได้ขอเช่าที่จากกรมป่าไม้และได้รับอนุมัติ (พระราชกฤษฎีกา 23-26 กรกฎาคม
2532)

ตารางที่ 5.2 ผลการออกหนังสืออนุญาตและเพิกถอน ส.ท.ก. 1 ในจังหวัดพะเยา

ชื่อป่าสงวนแห่งชาติ	จำนวนที่ออก ส.ท.ก. 1			จำนวนที่เพิกถอน ส.ท.ก. 1		
	ราย	แปลง	เนื้อที่ (ไร่)	ราย	แปลง	เนื้อที่ (ไร่)
1. ป่าแม่ต้า	893	1,230	5,325-0-22	7	7	23-3-20
2. ป่าห้วยคอกเข็ม						
ป่าแม่ลึงฝิ่งขวา	2,385	2,963	20,077-1-60	40	42	237-0-42
3. ป่าแม่ร่องขุย	2,007	2,539	13,934-2-80	6	6	33-3-90
4. ป่าแม่จุน	2,733	3,526	21,439-1-80	38	40	238-1-10
5. ป่าแม่ต้าและป่าแม่นาเรือ	2,318	2,894	11,289-1-00	99	99	100-1-50
6. ป่าแม่สองปือ ป่าห้วยแก้ว						
และป่าแม่อิงฝิ่งซ้าย	2,722	3,834	14,522-3-45	25	28	127-0-90
7. ป่าแม่ปืมและป่าดงประดู่*	90	108	697-1-20	-	-	
8. ป่าแม่ลอยไร่ ป่าสักอ้อ						
และป่าน้ำพุ**	2,109	2,578	15,524-2-00	-	-	
9. ป่าแม่ยม**	4,238	6,604	24,829-1-95	34	44	202-1-90
10. ป่าน้ำขาน ป่าห้วยไคร้	929	1,179	7,112-0-60	16	18	104-2-60
11. ป่าน้ำเปือย ป่าน้ำห้วยวน						
และป่าน้ำลาว	2,335	3,673	13,557-0-65	126	138	574-3-72
12. ป่าคอยบ่อส้มและป่าคอย						
โป่งนก	582	674	3,424-0-43	27	30	159-1-56
รวมพื้นที่	23,341	31,856	151,733-1-70	418	452	1,801-3-99

หมายเหตุ : * ไม่มีการเพิกถอน

** อยู่ระหว่างการเพิกถอน

ที่มา : สำนักงานป่าไม้เขตเชียงราย

เนื่องจากการบุกรุกมีโทษอาญาเพียงสถานเบา นอกจากรายที่โชคร้ายหนังสือพิมพ์นำมาเปิดโปงต่อธารกำนัล นายทุนผู้ใช้ป่าจึงข่มใจ ในบางรายก็เข้าใช้ที่ป่าก่อนในขณะเดียวกันก็ขอทำเรื่องเข้าไปพร้อม ๆ กัน เช่นรายที่บุกรุกป่าทำไร่ที่บ้านแม่หวาน ดอยสะเก็ด ดังนั้นสำหรับผู้บุกรุกโทษสถานเบาเช่นนี้คุ้มกับการเสี่ยง สังคมก็ไม่ได้ลงโทษ ดังนั้น จึงมีบุคคลทุกสาขาวิชาชีพรวมทั้งอาจารย์ในมหาวิทยาลัยหมาดตาที่โนป่า สำหรับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเมื่อจับแล้วในที่สุดผู้บุกรุกก็มาเปิดกิจการได้เหมือนเดิมทำให้เกิดความท้อถอยในการปฏิบัติงาน

ตารางที่ 5.3 การออกหนังสืออนุญาตและเพิกถอน ส.ท.ก. ในจังหวัดเชียงใหม่

ชื่อป่าสงวนแห่งชาติ	จำนวนที่ออก ส.ท.ก.1			จำนวนที่เพิกถอน ส.ท.ก.1		
	ราย	แปลง	เนื้อที่ (ไร่)	ราย	แปลง	เนื้อที่ (ไร่)
ป่าแม่แจ่ม-แม่ตื่น อ.ฮอด	354	615	1,547-2-43	-	-	-
ป่าแม่ท่าช้าง-แม่ออน อ.หางดง	690	690	1,828-2-90	6	6	16-1-60
ป่าแมริม อ.แมริม	663	663	1,444-2-70	35	35	62-0-90
ป่าขุนแม่ทา อ.สันกำแพง	1,108	1,108	1,753-3-60	-	-	-
ป่าขุนแม่กวง อ.ดอยสะเก็ด	1,184	1,520	5,310-3-00	-	-	-
ป่าอมก๋อย อ.อมก๋อย	1,549	1,549	4,941-1-60	2	2	3-1-30
ป่าท่าธาร อ.จอมทอง	44	44	255-3-60	-	-	-
ป่าเชียงดาว อ.เชียงดาว	669	802	2,354-1-20	5	6	13-1-80
ป่าแม้งัด อ.พร้าว	225	225	522-2-67	3	3	8-3-00
ป่าแม่หาด อ.ดอยเต่า	1,101	1,101	4,239-1-90	-	-	-
ป่าขุนแม่ลาย อ.ฮอด	439	736	1,662-2-10	-	-	-
ป่าจอมทอง อ.จอมทอง	701	727	1,503-2-20	-	-	-
ป่าเชียงดาว อ.เชียงดาว	669	802	2,354-1-20	-	-	-
กิ่ง อ.เวียงแหง						
ป่าแม่ขาน-แม่วาง อ.สันป่าดง	294	323	1,097-1-10	1	1	3-0-20
ป่าแม่ออน อ.สันกำแพง	421	450	946-2-80	34	36	61-0-50
ป่าแม้งัด อ.พร้าว	227	227	524-3-29	2	2	2-1-25
ป่าลุ่มน้ำแม่ฝาง อ.ฝาง แม่อาขย	7,105	7,349	28,821-1-67	237	265	911-0-00
ป่าแม่เหล็กหมื่น อ.ฝาง	105	105	709-3-87	6	6	38-2-80
รวมพื้นที่	17,548	19,036	61,809-3-23	331	362	1,120-3-35

ที่มา : สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่

ตารางที่ 5.4 การออกหนังสืออนุญาตและเพิกถอน ส.ท.ก. ในจังหวัดลำพูน

ชื่อป่าสงวนแห่งชาติ	จำนวนที่ออก ส.ท.ก. 1			จำนวนที่เพิกถอน ส.ท.ก. 1		
	ราย	แปลง	เนื้อที่ (ไร่)	ราย	แปลง	เนื้อที่ (ไร่)
ป่าแม่ธิ แม่ติบ แม่สาร อ.เมือง	1,349	1,349	4,417-0-40	-	-	-
ป่าแม่ลี อ.ลี้	1,148	1,148	5,456-0-65	1,145	1,145	5,448-2-35
ป่าแม่อาว อ.ป่าซาง	741	741	3,721-3-94	-	-	-
ป่าบ้านโสัง อ.บ้านโป่ง	752	752	2,722-0-80	6	6	27-0-00
ป่าแม่หาด แม่ก้อ อ.ลี้	206	230	833-0-25	13	16	37-1-53
ป่าแม่ยาว อ.แม่อาย	1,739	1,772	5,982-1-88	-	-	-
รวมพื้นที่	5,935	5,992	23,131-10-39	1,164	1,167	5,512-3-88

ที่มา : สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่

ถึงแม้ว่า ส.ท.ก. จะขายหรือโอนแก่ผู้มีใช้ทายาทไม่ได้ แต่ทว่าได้มีการจำหน่ายจ่ายโอนเกิดขึ้นอย่างแน่ชัด และยังมีกรณีเพิกถอนเนื่องจากผู้ถือสิทธิทิ้งร้าง แสดงว่า นโยบาย ส.ท.ก. ไม่สามารถจำกัดการจำหน่ายสิทธิถือครองที่ดินได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ เมื่อทำการเพิกถอนแล้วก็ไม่มีมาตรการเข้าไปดูแล ทิ้งร้างไว้เป็นหย่อม ๆ

สาเหตุที่ ส.ท.ก. มีการจำหน่ายจ่ายโอนก็เพราะเหตุผลที่เคยกล่าวมาแล้วในบทที่ 4 ว่า **ที่ดินจะมีราคาเท่ากับสิ่งที่ที่ดินผลิตได้** ถ้าที่ดินนั้นผลิตข้าวโพดได้ก็จะมีราคาหนึ่ง หากผลิตข้าวได้ก็อีกราคาหนึ่ง หากทำรีสอร์ทได้ก็จะได้อีกราคาหนึ่ง สูงต่ำตามรายได้ที่อาจหาได้จากที่ดินนั้น สิทธิการใช้ (ส.ท.ก.) นั่นก็คือการให้หลักประกันว่าจะทรงสิทธิและมีความมั่นคงในการใช้ที่ดิน หากความมั่นคงหรือเวลาที่ให้ใช้สิทธิสั้นเกินไป ราคาจะสูงตามไปด้วย นอกจากนั้นราคาของ ส.ท.ก. ยังขึ้นกับคุณภาพของดิน และสิ่งแวดล้อมของสถานที่นั้น ๆ อีกด้วย เมื่อ ส.ท.ก. มีศักยภาพในการผลิต ก็ย่อมมีความต้องการมีราคาและมีตลาดเกิดขึ้น

แต่ราคาของที่ดินที่มี ส.ท.ก. ย่อมไม่เท่ากับราคาที่ดินที่มีเอกสารสิทธิสมบูรณ์แบบ เช่น โฉนด (น.ส. 4) หรือ น.ส. 3 เพราะที่ดินประเภทที่ 2 มีเอกสารสิทธิแสดงความเป็นเจ้าของ สามารถจำหน่ายจ่ายโอนเป็นทรัพย์สินส่วนตัวที่สามารถนำไปเสริมสภาพคล่องโดยเอาไปค้ำประกัน จำนอง เพื่อกู้หนี้ยืมสิน ที่ดิน 2 แห่งที่ผลิตรายได้ได้เท่ากัน แต่แห่งหนึ่งมีเอกสารสิทธิ อีกแห่งหนึ่งไม่มี แห่งที่ไม่มีก็จะมีราคาต่ำกว่าเพราะขาดคุณสมบัติของสภาพคล่อง

แต่เนื่องจาก ส.ท.ก. เป็นเพียงสิทธิการใช้ที่ดินไม่ใช่เอกสารสิทธิ สถาบันการเงินทั้งหลายจึงมักจะไม่นับ จำนอง จำน่า เอกสารสิทธิที่สถาบันการเงินรับ จำนองได้แก่โฉนด และ น.ส. 3 เท่านั้น ถึงแม้ว่าตามกฎหมายแล้ว ส.ท.ก. จะไม่สามารถซื้อขายเปลี่ยนมือกันได้เพราะมีใช้เอกสารสิทธิ แต่ในความเป็นจริงมีการซื้อขายเปลี่ยนมือกันเสมอ จึงทำให้เกิดตลาดที่ดิน 2 ตลาดขึ้นมา คือตลาดขายที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ ที่ดินดังกล่าวจะมีราคาสูง และตลาดมืดที่ขาย ส.ท.ก. ซึ่งจะมีราคาต่ำกว่า เพราะไม่มีเอกสารสิทธิที่สามารถนำไปจำนองได้

ในกรณีที่เกษตรกรที่ได้ ส.ท.ก. เป็นผู้ยากจนที่แท้จริงทุกคน การให้ ส.ท.ก. เกษตรกรที่ยากจนนั้นถือว่าเป็นมาตรการที่ไม่มีประสิทธิภาพและความเสมอภาค ในข้อประสิทธิภาพ การไม่ให้กรรมสิทธิ์ทำให้เกษตรกรไม่สามารถนำที่ดินไปจำนองเพื่อเพิ่มสภาพคล่องได้ ในกรณีที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกษตรกรนั้นคิดจะทำเป็นกิจกรรมที่มีผลตอบแทนคุ้มค่าหรือมีกำไร แต่ทำไม่ได้เพราะขาดกำลังทุน การให้ ส.ท.ก. ก็นับว่าขาดประสิทธิภาพ อนึ่ง การมิได้มีกรรมสิทธิ์ก็อาจทำให้เกษตรกรไม่ลงทุนเพียงพอในการปรับปรุงที่ดิน เช่น

การใส่ปุ๋ยทำให้ผลผลิตต่ำกว่าที่ควรจะเป็น การให้ ส.ท.ก. โดยมีให้กรรมสิทธิ์ จึงนับว่าเป็นนโยบายที่ไม่มีประสิทธิภาพ

ทีนี้สมมุติว่าที่ ส.ท.ก. นั้นเกิดได้รับการอนุญาตให้มีเอกสารสิทธิได้ ที่ดินที่มี ส.ท.ก. ก็จะเข้าสู่ตลาดที่ดินโดยปกติได้ อุปสงค์ของที่ดินจะมากขึ้นโดยฉับพลัน ราคาที่ดินที่มีเอกสารสิทธิอยู่แต่เดิมก็จะลดลง ราคาที่ดิน ส.ท.ก. ซึ่งเดิมนักก็มีกรรมสิทธิ์ได้แล้วก็จะสูงขึ้น

แต่เนื่องจาก ส.ท.ก. ไม่ใช่เอกสารสิทธิ นโยบาย ส.ท.ก. ซึ่งกดราคาที่ดิน ส.ท.ก. ให้ต่ำกว่าที่ควรจะเป็น ที่ดินที่มีเอกสารสิทธิก็มีราคาสูงกว่าที่ควรจะเป็น หากข้อสมมุติฐานที่ว่า คนที่มี ส.ท.ก. เป็นผู้ที่ยากไร้ที่สุด ระบบจัดสรรที่ดินดังนั้นก็ทำให้คนที่รวยกว่า (ผู้มีเอกสารสิทธิ) รวยยิ่งขึ้น แต่คนที่จนกว่า (ผู้ที่มี ส.ท.ก.) เป็นผู้ที่ยากไร้เปรียบ การให้ ส.ท.ก. จึงเป็นนโยบายที่ขาดความเสมอภาค

การวิเคราะห์อาศัยแนวความคิดเชิงเศรษฐศาสตร์สถาบันชี้ให้เห็นว่า การมอบกรรมสิทธิ์ให้แก่เกษตรกรที่อยู่ในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม เป็นเรื่องที่กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ก็ไม่มีใครคัดค้าน ชาวบ้านก็ชอบ นายทุนก็พอใจ (เพราะจะได้ไปซื้อต่อ) นักการเมืองก็ชอบ เพราะจะได้ถือโอกาสหาเสียง อาจจะมีแค่กรมป่าไม้เท่านั้นที่อาจจะรู้สึกว่าสูญเสียอำนาจที่เคยมี

หากการให้ ส.ท.ก. เป็นมาตรการที่ขาดประสิทธิภาพและความเสมอภาคแล้ว เหตุไรจึงมียกเลิก ส.ท.ก. เสียแล้วให้กรรมสิทธิ์ที่ดินแก่เกษตรกรที่ยากจน ปัญหาคือว่า ข้อสมมุติที่ว่าผู้ที่ไร้พื้นที่ดินในป่าอยู่มีไร้เกษตรกรที่ยากไร้ที่สุดเสมอไป ดังปรากฏหลักฐานในบทที่ 4 ว่าในปัจจุบันได้มีนายทุนทั้งเล็กและใหญ่ได้เข้าไปซื้อและใช้ที่ในป่าในรูปแบบต่าง ๆ แม้เราจะยินดียกที่ดินของชาติให้แก่คนที่ยากไร้ที่สุด เราคงจะไม่ยินดีที่จะยกที่ดินให้แก่ผู้มีฐานะ ปัญหาของการจัดการที่ดินในป่าจึงเป็นปัญหาในเชิงปฏิบัติมากกว่าเชิงปรัชญา กรณีศึกษาชี้ให้เห็นว่า ถ้านั้น ผู้ใหญ่บ้าน ก็เชื่อว่าอะไรก็ได้ทุกคน บางคนก็เป็นผู้บุกรุกป่าเสียเอง การเปลี่ยนที่ ส.ท.ก. เป็นที่ที่มีเอกสารสิทธิควรมีขบวนการจัดสรรที่ยุติธรรม อาจจะต้องเป็นการปฏิบัติการพหุภาคีโดยมีสำนักงานปฏิรูป องค์กรเอกชนในท้องถิ่น กรมป่าไม้ และเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นทำงานร่วมกัน อย่างไรก็ตาม การให้เอกสารสิทธิในรูปแบบปัจจุบันในเขตต้นน้ำอาจจะมิใช่วิธีการที่ถูกต้อง แต่อาจยังจำเป็นต้องให้ ส.ท.ก. แล้วเสริมด้วยมาตรการสินเชื่อและมาตรการควบคุมพื้นที่ไปพร้อม ๆ กัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการกันพื้นที่ออกให้ชาวบ้านไม่สอดคล้องกับการใช้ที่ดินที่แท้จริง ทำให้ชาวบ้านสูญเสียที่ทำกินไป ในเขตที่รัฐสามารถใช้อำนาจ “ปิดล้อม” บ้านป่า เพื่อ

อนุรักษ์ทรัพยากรของชาติ ก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบต่อชุมชนป่า ซึ่งต้องปรับตัวอย่างมหาศาล สมควรที่จะมีมาตรการเสริมอาชีพเข้าช่วยเหลือเพื่อให้การปรับตัวเป็นไปโดยเจ็บปวดน้อยที่สุด ทั้งนี้ต้องมีการยอมรับในระดับกว้างว่า การอนุรักษ์นั้นต้องมีต้นทุน ซึ่งทุกคนในสังคมต้องช่วยกันแบกรับภาระ

ในเขตป่าที่ราบที่มาตรการ “ปิดป่า” ไร้ผล รัฐควรควบคุมเฉพาะเขตป่าอนุรักษ์ ส่วนป่าเศรษฐกิจนั้นก็ควรให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าและเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ที่ไม่ใช่ไม้ (non-timber) ได้ ซึ่งจะต้องมีการศึกษารูปแบบ และความเป็นไปได้ที่เหมาะสมอีกทีหนึ่ง

บทที่ 6

ศักยภาพของชุมชนและการอนุรักษ์พื้นที่ป่า

ในแนวความคิดทั่วไปมักจะมองชาวบ้านว่าเป็นตัวการสำคัญในการทำลายพื้นที่ป่า ทั้ง ๆ ที่ การสูญเสียพื้นที่ป่าเกิดจากปัจจัยที่สลับซับซ้อน ซึ่งมีรากฐานเริ่มต้นมาจากการที่รัฐเข้าไปผูกขาดการจัดการป่า โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อการหารายได้จากเขตป่ามากกว่าการอนุรักษ์ จึงจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นมาเพื่อควบคุมการให้สัมปทานทำไม้ในภาคเหนือตอนบนเป็นภาคแรกตั้งแต่ปี 2439 หลังจากพื้นที่ป่าได้หมดไปอย่างรวดเร็วรัฐจึงเริ่มหันมาสนใจการอนุรักษ์พื้นที่ป่า ดังจะเห็นได้ชัดเจนในพระราชบัญญัติคุ้มครองสัตว์ป่า ปี พ.ศ. 2503 และพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2504 แต่กระนั้นก็ตามความคิดในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่ปรากฏออกมา จะให้ความสำคัญกับที่ดินและต้นไม้มากกว่าชุมชนที่มีวิถีชีวิตอยู่ร่วมกับป่ามาอย่างมีคุณภาพจนเป็นวัฒนธรรม ชุมชนเหล่านี้โดยเฉพาะชาวเขากลับลูกกล่าวหาว่าทำลายพื้นที่ป่า ซึ่งนับเป็นการวิเคราะห์ปัญหาที่ผิวเผิน และเป็นวิธีการที่จะหลีกเลี่ยงความซับซ้อนของปัญหา เพื่อหาทางแก้ไขแบบง่าย ๆ เช่นการบังคับให้อพยพคนออกจากเขตป่า ซึ่งเป็นไปได้ยากยิ่งในทางปฏิบัติและยังสร้างความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐมากขึ้น

การศึกษานี้ได้พบว่าที่จริงแล้ว การสูญเสียพื้นที่ป่าจำนวนมากเกิดจากผู้ที่อยู่นอกเขตป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริษัทสัมปทานทำไม้ ผู้มีอิทธิพลและข้าราชการที่มีผลประโยชน์จากการทำไม้เดือน แม้แต่รัฐเองก็มีส่วนสำคัญในการลดพื้นที่ป่าในรูปของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ เช่น เขื่อน และถนน เป็นต้น การละลายข้อเท็จจริงเหล่านี้ ตลอดจนการมีอคติกับชาวบ้านดังกล่าวนั้นแล้ว ทำให้นโยบายการอนุรักษ์ป่าที่ผ่านมาหมกมุ่นกับศักยภาพของชาวบ้านซึ่งมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่ามานาน ทำให้มองไม่เห็น bahwaพวกเขาสามารถสร้าง

ระบบคุณค่าทางศีลธรรมของป่า วางระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้ป่า และสะสมภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบนิเวศของป่าไว้มากมาย

อย่างไรก็ตามในสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคของการแข่งขันทรัพยากรระหว่างรัฐ นักธุรกิจเอกชน และชาวบ้าน พบว่ารัฐพยายามหาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ขณะเดียวกันก็สร้างเขื่อน ให้สัมปทานแก่เอกชนทำเหมืองแร่ และให้เอกชนเช่าที่ป่าทำธุรกิจขนาดใหญ่ นอกจากนี้เอกชนก็กว้านซื้อที่ดินจากชาวบ้านอย่างกว้างขวาง ทำให้ชาวบ้านไม่มีใครจะมีความมั่นคงในการผลิต ประกอบกับชาวบ้านต้องประสบกับปัญหาเรื่องทุนและตลาดสินค้าเกษตร ผลก็คือชาวบ้านต้องเผชิญกับความยากลำบากมากขึ้นในการดำรงชีพอยู่กับป่าอย่างมีสมดุลเช่นที่เคยทำมาในอดีต ระบบศีลธรรมเริ่มถูกคุกคาม เพราะชาวบ้านไม่สามารถดำรงชีพอยู่ด้วยการเกษตรอย่างเดียวได้ แต่ต้องหันไปตัดไม้ขาย ภูมิปัญญาก็ค่อย ๆ ถูกทำลายไป ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ชาวบ้านต้องพยายามดิ้นรนเพื่อให้อยู่รอดไปวันหนึ่ง ๆ ชาวบ้านยากจนที่หมดทางเลือกก็ต้องออกไปหางานทำในเมือง ภายใต้อำนาจบังคับดังกล่าว การศึกษานี้พบว่า ชาวบ้านในเขตป่าอนุรักษ์ของภาคเหนือตอนบน ยังคงสามารถแสดงศักยภาพที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่าได้ในหลายรูปแบบ บนพื้นฐานของเงื่อนไขบางประการ ซึ่งอาจนำมาประกอบการวิเคราะห์และใช้เป็นพื้นฐานในการเสนอแนะนโยบายเกี่ยวกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่าได้ กล่าวคือ ศักยภาพในการผลิต จิตสำนึกและกระบวนการอนุรักษ์ป่า ตลอดจนองค์กรท้องถิ่นและการจัดการป่าชุมชน

1. ศักยภาพในการผลิตของชาวบ้าน

ในสถานการณ์ปัจจุบัน ขณะที่ทรัพยากรในพื้นที่ป่ากำลังถูกกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมแข่งขันกันอย่างเข้มข้น ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายรัฐบาล นักธุรกิจเอกชน และชาวบ้านต่างหมู่บ้านในบริเวณใกล้เคียงกัน ชาวบ้านและชาวเขาที่อยู่ในเขตป่าต้องประสบกับความยากลำบากมากขึ้นในการที่จะดำรงชีพอยู่ในเขตป่า เพราะนอกจากจะต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติแล้วยังต้องเผชิญกับอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองจากภายนอกที่เข้ามาสร้างผลกระทบต่อการใช้พื้นที่ป่าอย่างกว้างขวาง

ในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา ไม่ว่าจะเป็นชุมชนในที่ชายขอบกระทะกีดี้ หรือชุมชนในหุบเขากีดี้ ต่างกำลังถูกนายทุนจากภายนอกเข้าไปกว้านซื้อที่ดิน ที่หมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงราย นายทุนจะซื้อที่ดินที่มีเอกสารสิทธิประเภท น.ส. 3 ก ที่บ้านห้วยไผ่นายทุนซื้อทั้งที่ดินที่มีเอกสารสิทธิประเภท น.ส. 3 ก และมีใบ ส.ท.ก. สำหรับหมู่บ้านกรณีศึกษา

ที่จังหวัดลำพูนนั้น ผู้ซื้อเป็นผู้มีอิทธิพลร่วมมือกับผู้นำท้องถิ่นหลอกให้ชาวบ้านขายที่ดินที่ได้ รับผิดชอบเมื่อครั้งสร้างเขื่อน ในขณะที่มีข่าวว่ารัฐบาลจะย้ายชาวบ้านจากตำบลใกล้เคียงเข้ามาอยู่เนื่องจากชาวบ้านเหล่านั้นถูกเวนคืนที่ดินเพื่อนำไปทำเหมืองแร่ ทั้ง ๆ ที่หมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูนมีที่ดินจำกัดเพราะอยู่ในที่ดินที่กันออกจากอุทยานแห่งชาติ แต่กรณีกว้านซื้อที่ดินในป่าที่น่าสนใจที่สุดในภาคเหนือก็คือการซื้อที่ดินของบ้านม่อนหินไหลทั้งหมู่บ้าน ทั้ง ๆ ที่อยู่ในใจกลางอุทยานแห่งชาติศรีล้านนา และอยู่บนที่สูง กรณีนี้ผู้ซื้อสามารถทำได้เพราะชาวบ้านมีใบ น.ส. 3 ที่ออกให้สำหรับที่สวนเมี่ยง และเมื่อเดือนตุลาคม ปี 2533 นี้เอง ก็ปรากฏข่าวที่น่าสนใจที่สุดคือ กรณีที่ชาวบ้านยอม “ขาย” พระธาตุคอนมูล ที่คอยผาแดง อำเภอแม่สลด ให้กับบริษัทผาแดงเพื่อนำที่ดินบริเวณพระธาตุไปทำเหมืองแร่สังกะสี (Bangkok Post, October 31, 1990) สำหรับที่สูงยกเว้นกรณีบ้านม่อนหินไหลแล้ว การกว้านซื้อที่ดินยังไม่ปรากฏชัดเจนเท่ากับที่คอน แต่นายทุนจากภายนอกจะใช้วิธีการอื่นเพื่อที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากที่ดิน เช่นการเช่าที่ดินของชาวปกากะญอปลูกมะเขือเทศที่อำเภอสะเมิง (Uraivan et al. 1988)

การที่นายทุนจากภายนอกหลังไหลเข้าไปแย่งชาวบ้านใช้พื้นที่ป่า มีผลให้ชาวบ้านประสบความยากลำบากในการที่จะดำรงชีพอยู่ด้วยการทำการเกษตร โดยเฉพาะการเกษตรแบบหมุนเวียนที่ต้องอาศัยพื้นที่มาก ชาวบ้านยากจนมักจะพึ่งการตัดไม้ขายเป็นทางออก เช่นที่บ้านกรณีศึกษาในอุทยาน แต่หลังจากทางอุทยานมีการตรวจตราเข้มงวด ชาวบ้านไม่สามารถเอาไม้ออกได้ ชาวบ้านยากจนเหล่านี้จึงต้องออกไปหางานทำนอกชุมชน สำหรับชาวบ้านที่มีฐานะดีก็จะเลือกทำการเกษตรเชิงพาณิชย์และเลี้ยงสัตว์ ที่หมู่บ้านกรณีศึกษานั้น การเกษตรไม่ได้ผลเพราะพื้นที่แห้งแล้ง ชาวบ้านที่พอช่วยตัวเองได้จะเลือกเลี้ยงวัวควายไว้ขายซึ่งสามารถทำรายได้ดีพอสมควร โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องเลี้ยงจำนวนมากเพียงพอ เช่นผู้ใหญ่บ้านมีวัว 50 ตัว ปีที่ผ่านมาขายไปบางส่วน มีรายได้ 3 หมื่นบาท ที่หมู่บ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงรายซึ่งที่ดินมีความชุ่มชื้นพอควร คนเมืองที่ไม่มีที่ดินจะไปตัดไม้ขาย ชาวอีสานจะปลูกข้าวโพดซึ่งให้รายได้สูงมากในบางปี สำหรับชาวบ้านห้วยไผ่มีที่ทำนายน้อย ชาวบ้านที่มีทุนจะเลือกปลูกกระเทียมและพริก พร้อมๆ กับการทำสวนลำไย ซึ่งในปัจจุบันสามารถทำรายได้ค่อนข้างเป็นกอบเป็นกำ

ในกรณีชาวเขานบนที่สูง เช่นชาวเย้าที่หมู่บ้านในกรณีศึกษา ครอบครัวที่มีทุนจะปลูกกาแฟ และมีรายได้สูงโดยเฉลี่ยกว่า 3 หมื่นบาทต่อปี แต่ในหมู่บ้านใกล้เคียง ชาวบ้านยากจนจะมุ่งปลูกข้าวไร่เลี้ยงชีพ เพราะไม่สามารถลงทุนปลูกกาแฟได้มากนัก การปลูกกาแฟไม่ใช่พื้นที่มากนัก แต่ปรากฏว่าชาวเขาหลายแห่งจะเลือกปลูกผัก โดยเฉพาะกะหล่ำปลี ซึ่งใช้พื้นที่

มาก ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาว ชาวลื้อซอกก็หันไปปลูกข้าวไร่มากขึ้นเมื่อถูกบังคับไม่ให้ปลูกฝิ่น ที่หมู่บ้านชาวเขาในกรณีศึกษาที่จังหวัดลำปาง โครงการพัฒนาได้แนะนำการปลูกข้าวไร่แบบใหม่ สามารถให้ผลผลิตสูงขึ้นมากและปลูกซ้ำที่เดิมได้ ทำให้ลดการใช้พื้นที่ป่าลง แต่การปลูกในลักษณะนี้ต้องอาศัยทุนบ้างเพื่อซื้อปุ๋ย ดังนั้นจึงต้องมีการสนับสนุนด้านสินเชื่อในรูปแบบกองทุนหมุนเวียน ชาวม้งที่บ้านขุนสาในอำเภอปายก็ได้ทดลองทำนาขั้นบันได (Cooper 1984) โดยเรียนมาจากชาวปกาเกอญอเมื่อกว่า 20 ปีมาแล้ว ปัจจุบันนาขั้นบันไดได้กลายเป็นฐานของการยังชีพที่มั่นคง ทำให้ชาวม้งสามารถทดลองทำการเกษตรแบบถาวรอื่น ๆ ได้อีก เช่น การปลูกไม้ผลและผัก แต่ในกรณีนี้ สภาพภูมิประเทศเอื้ออำนวยมาก เพราะอยู่ใกล้แหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ส่วนชาวม้งที่ห้วยแม่ป่าน ในเขตอุทยานดอยสุเทพ-ปุย ก่อนข้างมีความมั่นคงเพราะอยู่ใกล้พระตำหนักภูพิงค์ และพื้นที่ใกล้แหล่งน้ำ ได้เปลี่ยนที่ปลูกข้าวไร่เดิมไปปลูกไม้ผลคือลิ้นจี่ อย่างเป็นลำดับเป็นขั้น และบางส่วนก็ทำนาแบบขั้นบันได

กรณีการพัฒนาการเกษตรบนที่สูงที่กล่าวมาแล้วชี้ให้เห็นอย่างหนึ่งว่า **ชาวเขามีศักยภาพเพียงพอที่จะเปลี่ยนไปทำการเกษตรแบบถาวรซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่การผลิตเชิงพาณิชย์ควบคู่ไปกับการผลิตเพื่อยังชีพ** โดยการผสมผสานระบบการเกษตรแบบพืชไร่และพืชผักบางชนิด นาขั้นบันได และแบบวนเกษตรที่มีไม้ยืนต้น แต่มีเงื่อนไขอยู่ว่า ชาวเขาต้องได้รับการส่งเสริมในด้านต่าง ๆ คือ ความมั่นคงในการถือครอง กองทุนหมุนเวียน และเครือข่ายทางการตลาด แต่ในปัจจุบัน **ชาวเขาดูเหมือนจะขาดความมั่นคงมากที่สุด ทั้ง ๆ ที่เป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดในการที่จะช่วยกระตุ้นให้ชาวเขาเปลี่ยนระบบการเกษตรไปสู่แบบที่ถาวรขึ้น เพราะชาวเขามักจะต้องเผชิญกับแรงกดดันให้อพยพออกอยู่เสมอ** ทั้งจากฝ่ายรัฐเอง และชาวบ้านในพื้นที่ราบที่ได้รับผลกระทบจากการเกษตรซึ่งใช้สารเคมีเข้มข้นของชาวเขา ทำให้ชาวเขาที่มีทุนมากเร่งหารายได้ในระยะสั้นด้วยวิธีดังกล่าวมากขึ้น แทนที่จะพยายามทดลองระบบเกษตรถาวรอื่น ๆ ที่มีผลกระทบกับธรรมชาติน้อยกว่า ดันตอของปัญหานี้อยู่ที่การขาดความเข้าใจในศักยภาพของชาวเขาดังกล่าวมาแล้ว ทำให้รัฐขาดนโยบายที่ชัดเจน และบางครั้งก็ขัดกันเองระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งมีผลให้เกิดการเผชิญหน้ากันมากขึ้นระหว่างชาวพื้นราบและชาวเขา เช่นกรณีชาวอำเภอศรีถ้อย จังหวัดพะเยา กับชาวเขabenดอยหลวง และชาวจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ กับชาวม้งที่บ้านปากกล้วย

ชาวเข่าที่หมู่บ้านในกรณีศึกษาเข้าใจแรงกดดันที่จะบีบบังคับให้พวกเขาอพยพออกจากที่สูงเป็นอย่างดี ซึ่งชาวเข่าบอกว่าจะยอมตายแต่จะไม่ยอมย้าย เพราะพวกเขาได้เคยทดลองหาที่ดินทำกินในที่ราบมาก่อนแล้ว แต่ไม่พบว่ามีที่ใดเหมาะแก่การเพาะปลูก หรืออยู่อาศัย การย้ายทั้งหมู่บ้านคงจะเป็นเรื่องยาก แต่ก็มีชาวเขาจำนวนหนึ่งเลือกใช้ชีวิตในที่ราบ

เมื่อเขาสามารถหว่านพืชที่เหมาะสมได้ ดังนั้นหากจะต้องมีการย้ายชาวเขาลงมาจากคอย ก็น่าจะเปิดให้เป็นทางเลือกของแต่ละคนที่มีความพร้อมก่อนเท่านั้น ไม่ใช่การบังคับให้ย้ายออกทั้งหมดบ้าน ซึ่งจะขยายความในบทที่ 7 ต่อไป

2. จิตสำนึกและกระบวนการอนุรักษ์ป่าของชุมชน

ความคิดและจิตสำนึกของชาวบ้านที่เป็นพื้นฐานของกระบวนการอนุรักษ์ป่านั้น ปรากฏชัดเจนในความรู้สึกของความเป็นชุมชน ซึ่งยังคงมีพลังอยู่ในสังคมชนบทภาคเหนือจำนวนมาก ความรู้สึกเช่นนี้ไม่ใช่ความคิดที่ล่องลอย หากแต่ผูกพันอยู่กับอำนาจของชุมชนในการควบคุมทรัพยากร มีเหตุการณ์หลายครั้งที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยของการแย่งชิงทรัพยากรที่แสดงว่าชาวบ้านยังยึดประเพณีที่ถือว่าชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากรในขอบเขตที่กำหนดขึ้น จากวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชนนั้น ด้วยการวางกฎเกณฑ์เพื่อรักษาและใช้ทรัพยากรนั้น แต่ความคิดและประเพณีเช่นนี้ยังไม่เป็นที่ยอมรับของกฎหมายของรัฐ ในสายตาของรัฐจะยอมรับแต่กรรมสิทธิ์เอกชน ที่ดินที่เหลือนอกนั้นรัฐจะถือว่าเป็นที่สาธารณประโยชน์ หรือที่ดินของรัฐในรูปของป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อเป็นเช่นนี้ทรัพยากรภายในขอบเขตที่เคยอนุญาตให้กับสมาชิกของชุมชนเท่านั้นในฐานะที่เป็นผู้มีหน้าที่ดูแลรักษา ก็ถูกบุคคลภายนอกเข้าแสวงหาประโยชน์ในรูปของการได้รับสัมปทานจากรัฐก็ดี หรือบุกรุกโดยพลการก็ดี แต่ในความรู้สึกของความเป็นชุมชน จะทำให้ชาวบ้านมองเห็นว่าการเข้ามาของบุคคลภายนอก ไม่ว่าจะเป็นถูกกฎหมายหรือไม่ก็ตาม ขัดกับประเพณีที่ว่า คนภายนอกไม่ได้เป็นผู้ดูแลรักษา จึงไม่มีสิทธิที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์ และวิธีการที่คนภายนอกจะใช้ประโยชน์ไม่ได้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของชุมชน จึงอาจมีผลร้ายต่อการดำรงชีวิตของชุมชน ความรู้สึกเช่นนี้แสดงให้เห็นในเหตุการณ์ที่ชาวบ้านลุกขึ้นประท้วงการเข้ามาหาประโยชน์จากเขตป่าในบริเวณหมู่บ้านหลายแห่ง

การประท้วงส่วนใหญ่ของชาวบ้านจะคัดค้านการตัดไม้ของบริษัทที่ได้รับสัมปทาน ซึ่งมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านมากที่สุด เพราะเป็นตัวการสำคัญในการทำลายต้นน้ำลำธารที่ชาวบ้านใช้สำหรับการเกษตร นับตั้งแต่ปี 2515 เป็นต้นมา ชาวบ้านในภาคเหนือได้ร่วมกันประท้วงการทำให้สัมปทานมากกว่า 15 แห่ง เริ่มจากชาวอำเภอเงินในปี 2515 และติดตามด้วยชาวบ้านกิ่งอำเภอบ้านหลวงในปี 2517 มาจนกระทั่งถึงการประท้วงของชาวบ้านนาฟาน อำเภอสะเมิง (คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท 2532) ก่อนการยกเลิกการให้สัมปทานในปี 2532 ชาวบ้านกรณีศึกษาที่จังหวัดเชียงรายก็เข้าร่วมประท้วงการให้สัมปทานเช่นกันในปี 2521 แต่ไม่ใช่เพราะเหตุผลที่กล่าวว่าจะเกิดผลกระทบ

ต่อต้านน้ำ หากแต่ต้องการรักษาพื้นที่ป่าไว้สำหรับให้ชาวบ้านตัดเอง ซึ่งเป็นกรณีการแย่งชิงผลประโยชน์อย่างชัดเจน

ในปัจจุบันนี้ ชาวบ้านหลายแห่งได้ลุกขึ้นคัดค้านการเช่าและการบุกรุกที่ดินในเขตป่าของเอกชน ซึ่งมาทับที่ทำกินของชาวบ้าน ลักษณะของการที่นายทุนเข้ามาเช่าที่ป่ากำลังเป็นปรากฏการณ์ที่แพร่หลายมากในขณะนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อดำรงชีวิตของชาวบ้านอย่างมากเพราะมาแย่งที่ทำกินของคนยากจน ในพื้นที่ที่มีความเป็นชุมชนเหนียวแน่นชาวบ้านก็จะสามารถลุกขึ้นคัดค้านได้ แต่หลายแห่งเป็นชุมชนใหม่ ชาวบ้านก็จะถูกบีบให้ไปบุกเบิกพื้นที่ป่าแห่งใหม่ กรณีการคัดค้านของชาวบ้านที่เป็นข่าวกว้างขวางที่สุดก็คือ กรณีบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ชาวบ้านประสบผลสำเร็จในการเรียกร้องให้กรมป่าไม้ยกเลิกการให้นายทุนเช่าที่ดินในเขตป่าเพื่อทำสวนผลไม้ เพราะทับที่ทำกินของชาวบ้าน และกระทบต่อต้านน้ำที่ชาวบ้านใช้ในการเกษตรด้วย แต่ยังมีกรณีอื่นอีกมากที่ชาวบ้านอยู่ระหว่างการคัดค้าน เช่น ชาวบ้านหนองเจียด และอีกหลายหมู่บ้านในอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดลำพูน เพราะมีนายทุนมาบุกรุกที่ดินในเขตป่าสาธารณะของหมู่บ้านโดยอ้างว่ามีเอกสารสิทธิ

นอกจากการคัดค้านนายทุนแล้ว ชาวบ้านหลายแห่งยังได้ลุกขึ้นต่อต้านชาวเขาซึ่งมาใช้พื้นที่ป่าในบริเวณต้นน้ำของหมู่บ้าน อันเป็นที่ที่ชาวบ้านสงวนไว้เพื่อการทำนา ทำให้เกิดการขัดแย้ง เช่นที่ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน ชาวบ้านได้ขับไล่ชาวเขาออกจากพื้นที่ต้นน้ำของพวกเขาได้ แต่ในที่อื่น ๆ ยังคงเป็นปัญหาคาราคาซังอีกนาน เช่นกรณีชาวเขาคอยหลวง และชาวม้งบ้านปากกล้วย เพราะมีความสลับซับซ้อนกว่า และเกี่ยวข้องกับชาวเขากันจำนวนมาก

การที่ชาวบ้านลุกขึ้นต่อต้านและคัดค้านการใช้ทรัพยากรในเขตป่าของคนภายนอกได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญของการอนุรักษ์พื้นที่ป่า และการเกิดป่าชุมชน ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

อย่างไรก็ดี การอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้ในสายตาของชาวบ้านทั่วไปนั้น ไม่ใช่การเก็บป่าไว้เพื่อรักษาคุณภาพของระบบนิเวศเท่านั้น แต่หมายถึงการใช้เขตป่าอย่างมีกฎเกณฑ์ ซึ่งชาวบ้านหลายแห่งเห็นว่า พวกเขามีกฎเกณฑ์ที่เป็นประเพณีที่ดี ต่างจากกฎหมายที่มีแต่ผู้ละเมิด แม้แต่ตัวเจ้าหน้าที่ผู้รักษากฎหมายเองก็ละเมิด ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเป็นต้นตอสำคัญของการทำลายป่า ชาวบ้านในกรณีศึกษาที่จังหวัดลำพูนให้เหตุผลว่า ถ้าหากเจ้าหน้าที่ไม่สนับสนุนไม่เข้ามาหาซื้อไม้ พวกเขาก็ไม่สามารถจะตัดไม้ไปขายใครได้ ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังเชื่ออีกว่าการตัดไม้ตามกฎหมายและวิธีการแบบดั้งเดิมของพวกเขา ตัดไปจนชั่วลูกชั่วหลาน ป่าก็ไม่มี

ทางหมด กฎเกณฑ์ที่ว่าก็คือ การอนุญาตให้ใช้เฉพาะแรงคนตัดเท่านั้น ห้ามใช้เลื่อยยนต์ ทัศนะของชาวบ้านเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นจิตสำนึกของการอนุรักษ์พื้นที่ป่า ซึ่งชาวบ้านคิดว่าพวกเขามีมากกว่าคนภายนอกเขตป่าที่มักจะไร้จิตสำนึก และเป็นต้นตอของการสูญเสียพื้นที่ป่าเพราะอาศัยเครื่องจักรตัดไม้โดยไม่ต้องคำนึงถึงความเหนื่อยยาก แต่จะมุ่งที่กำไรอย่างเดียว ขณะที่ชาวบ้านตัดไม้เพียงเพื่อยังชีพซึ่งเป็นสิทธิตามธรรมชาติคงได้กล่าวแล้วในบทที่ 3

3. องค์กรท้องถิ่นและการจัดการป่าชุมชน

กฎเกณฑ์ที่สำคัญที่สุดในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าของชาวบ้านแสดงให้เห็นได้ชัดเจนในรูปของป่าชุมชน ซึ่งเป็นประเพณีที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน และปรากฏให้เห็นอย่างแพร่หลายในชุมชนชนบทภาคเหนือ แม้ว่าชาวบ้านจะไม่เรียกว่าป่าชุมชน แต่มักเรียกตามประโยชน์ที่ใช้หรือลักษณะของที่ตั้งป่า ซึ่งถือว่าเป็นป่าของส่วนรวม ในภาษาท้องถิ่นภาคเหนือเรียกว่า **ป่าหน้าหมู่บ้าน** จากการสำรวจป่าชุมชนประมาณ 66 แห่ง (ดูภาคผนวก) และป่าในหมู่บ้านกรณีศึกษา พบว่าส่วนใหญ่เกือบทุกชุมชนจะมีการรักษาพื้นที่ป่าไว้เป็นของส่วนรวมตามประเพณี ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ป่าบริเวณหอดผีเจ้าบ้าน ผีขุนน้ำ และพระธาตุ ซึ่งมักจะสร้างไว้ตามเนินเขาทั่วไปในภาคเหนือ นอกจากนั้นก็ยังมีการรักษาพื้นที่ป่าตามประเพณีอีกประเภทหนึ่งที่จัดไว้เพื่อการใช้สอยของชุมชน เช่น ป่าช้า ที่ปล่อยวัวปล่อยควาย ป่าต้นน้ำลำธาร และที่สาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน เป็นต้น แต่ในปัจจุบันความเชื่อต่าง ๆ กำลังอยู่ในภาวะเสื่อมถอยอย่างมาก พื้นที่ป่าที่รักษาตามประเพณีเหล่านี้กำลังถูกชาวบ้านบางส่วนนั้นเองบุกรุก จนเหลือพื้นที่อยู่เพียงเล็กน้อย เพราะแรงกดดันทางเศรษฐกิจ

แม้ว่าความเชื่อจะเสื่อมสลายไปบ้าง แต่ภายใต้เงื่อนไขบางประการ ปรากฏว่าชาวบ้านสามารถสืบทอดหรือสร้างจิตสำนึกในความเป็นชุมชนขึ้นได้ ซึ่งเป็นพลังสำคัญในการช่วยให้เกิดป่าชุมชนขึ้นใหม่ หรือรักษาของเก่าไว้ได้ ความสำคัญดังกล่าวเป็นศักยภาพของชาวบ้านซึ่งสามารถแปรมาเป็นพลังได้ เงื่อนไขดังกล่าวที่สำคัญที่สุดคือ การต่อสู้กับคนจากภายนอกที่เข้ามาแย่งไรพื้นที่ ซึ่งได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการรักษาพื้นที่ป่าตามประเพณีเดิมให้คงอยู่ของชุมชนหลายแห่ง เช่น ป่าบ้านทุ่งยาว ป่าตำบลศิลาแลง และป่าตำบลศรีด้อย เป็นต้น ส่วนใหญ่จะเริ่มจากการต่อต้านบริษัทสัมปทานทำไม้ การบุกรุกของนายทุนและชาวเขา (คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท 2532 และ กรมป่าไม้ กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ 2532)

จากกรณีศึกษาพบว่า **องค์กรท้องถิ่น**เป็นเงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่มีบทบาทในการแปรความรู้สึกเป็นชุมชนให้มีพลังขึ้นมาสำหรับทำหน้าที่รักษาและจัดการใช้ทรัพยากรในเขตป่า ซึ่งต่างจากการรักษาพื้นที่ป่าตามประเพณี ที่ปราศจากองค์กรและ ไม่มีการต่อสู้กับคนภายนอก จะค่อย ๆ เสื่อมคลายไป องค์กรท้องถิ่นที่รักษาพื้นที่ป่าได้อย่างเข้มแข็งมีหลายรูปแบบ ในกรณีของป่าบ้านทุ่งขาว อาศัยกลุ่มเหมืองฝายเป็นองค์กรนำ ขณะที่ตำบลศิลาแลง ผู้นำท้องถิ่นคือกำนัน ใช้สภาตำบลเป็นแกนนำ และสำหรับกรณีตำบลศรีด้อยนั้น พระสงฆ์ได้อาศัย**คณะสงฆ์ประจำตำบล**เป็นหัวแรง องค์กรทั้งสามนับว่ามีบทบาทมากในภาคเหนือ แต่ยังมีองค์กรอื่น ๆ อีกที่มีส่วนในการอนุรักษ์พื้นที่ป่า เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน และองค์กรที่ตั้งขึ้นมาเพื่อการนี้โดยเฉพาะ ในกรณีของป่าชุมชนที่เกิดจากการต่อสู้ เช่น กรณีป่าที่ตำบลสะเมิงเหนือ มี**ชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติ**ที่ชาวบ้านตั้งขึ้น เพราะผู้นำท้องถิ่นไม่ให้ความร่วมมือด้วย

ข้อสังเกตจากการศึกษาพบว่า บทบาทสำคัญขององค์กรท้องถิ่นที่รับผิดชอบป่าชุมชนก็คือ ความสามารถในการจัดการทรัพยากรภายในบริบทของระบบการผลิตของชุมชน โดยยึดหลักการจัดการที่ให้ประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน ตามเงื่อนไขของเวลา บนพื้นฐานของ**ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและระบบนิเวศ และผูกพันอยู่กับศีลธรรมของการยังชีพ** ดังจะเห็นได้ว่า ป่าชุมชนส่วนใหญ่ในภาคเหนือตอนบน ไม่ใช่พื้นที่ป่าใช้สอยที่ชาวบ้านจะไปเก็บฟัน เก็บของป่า หรือตัดไม้ไปใช้หรือไปขายอย่างเดียว ตามความหมายของป่าชุมชนในทัศนะของกรมป่าไม้และองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) แต่เป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์ต้นน้ำ ซึ่งจำเป็นต้องระบบการผลิตข้าวนาค้าของชุมชน (Ketty 1990: 154-155) ดังนั้นพื้นที่ป่าที่ชุมชนรักษาไว้จึงมักจะเป็นป่าธรรมชาติที่อยู่ในเขตป่าสงวนและป่าอนุรักษ์ เพราะรัฐมองข้ามความสัมพันธ์ดังกล่าวในการกำหนดเขตป่าของรัฐ ป่าชุมชนประเภทนี้มักมีขนาดใหญ่เป็นพัน ๆ ไร่ขึ้นไป และมีอาณาเขตเชื่อมต่อกับป่าอนุรักษ์ ซึ่งสามารถใช้เป็นเขตกันชนได้เป็นอย่างดี

องค์กรท้องถิ่นจะวางระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากเขตป่า ซึ่งเน้นประโยชน์ต่อชุมชนมากกว่าประโยชน์ส่วนบุคคล เช่นจะตัดไม้ไปสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ในชุมชนได้ แต่ตัดไปสร้างบ้านของใครคนใดคนหนึ่งไม่ได้ ขณะเดียวกันก็เน้นศีลธรรมของการยังชีพ กล่าวคือ ในกรณีของชาวบ้านยากจนสามารถขอตัดไม้ไปสร้างบ้านได้ ส่วนการเก็บของป่าก็มักจะเน้นให้เอาไปใช้มากกว่าขาย

นอกจากพื้นที่ป่าธรรมชาติแล้ว ในหมู่บ้านกรณีศึกษาทั้งที่จังหวัดเชียงรายและลำพูนพบว่าชาวบ้านเริ่มอนุรักษ์พื้นที่ที่เคยเป็นป่าแต่หมดสภาพแล้ว ให้ต้นไม้ขึ้นมาใหม่ตามธรรม-

ชาติ บางทีก็มีการปลูกเสริมบ้าง มีข้อน่าสังเกตว่า พื้นที่เหล่านี้ไม่เหมาะสำหรับการทำการเกษตร ไม่ต่อเนื่องกับป่าธรรมชาติ และกระจายอยู่เป็นหย่อม ๆ ในบริเวณพื้นที่เกษตรของชุมชน มีขนาดตั้งแต่ 50 ไร่ จนถึง 1,000 ไร่ แต่เดิมอาจเป็นที่สาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน และบางแห่งก็เป็นพื้นที่ที่ยังอยู่ในเขตป่าสงวนที่เสื่อมโทรม ชาวบ้านบอกว่าเก็บไว้เอาไว้ใช้สอย เก็บของป่า และใช้เลี้ยงวัวควาย แต่จากการวิเคราะห์บริบทของหมู่บ้านแล้ว พบว่า เป็นความสามารถขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรให้มีประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน เพราะพื้นที่ที่ไม่เหมาะกับการเกษตรของชาวบ้าน อาจจะถูกคนภายนอกมายึดครอง การทำให้เป็นป่าชุมชนเป็นวิธีหนึ่งในการรักษาพื้นที่ไว้ให้อยู่กับชุมชน นอกจากนั้นป่าชุมชนแบบนี้เกิดขึ้นได้โดยมีปัจจัยเกื้อหนุนอีกประการหนึ่งคือ การที่แรงกดดันให้ขยายพื้นที่การเกษตรลดลง เพราะชาวบ้านมีรายได้จากพื้นที่เกษตรที่มีอยู่มากขึ้น หรือมีรายได้เสริมจากนอกภาคเกษตร และที่สำคัญยังสามารถใช้ประโยชน์จากเขตป่าสงวน หรือเขตป่าของหมู่บ้านใกล้เคียงทดแทนการใช้เขตป่าของหมู่บ้านของตนที่ต้องรักษาไว้

สำหรับหมู่บ้านชาวเขาในกรณีศึกษา เดิมมีเพียงการรักษาพื้นที่ป่าขนาดเล็กไว้เป็นสถานที่ทำพิธีเลี้ยงผีอารักษ์หมู่บ้านซึ่งกำลังถูกบุกรุก แต่เมื่อชาวเขาได้เปลี่ยนมาทำการเกษตรแบบถาวรมากขึ้น ได้เห็นความสำคัญของการรักษาป่าต้นน้ำโดยการแนะนำขององค์กรพัฒนาเอกชน กรรมการหมู่บ้านที่จัดการกองทุนหมุนเวียนได้วางระเบียบในการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำที่ชาวเขาเคยไปทำไร่ในอดีต ซึ่งมีขนาดประมาณ 500 ไร่ จากการศึกษาพบว่า ความสนใจที่จะอนุรักษ์พื้นที่ป่าของชาวเขามีเพิ่มมากขึ้น จากแรงกดดันที่จะถูกรัฐบังคับให้ย้ายไปอยู่พื้นที่ราบ ทำให้ชาวเขาต้องการแสดงให้เห็นว่าพวกเขาสามารถรักษาพื้นที่ป่าได้ เพื่อใช้เป็นเหตุผลในการรักษาระบบการผลิตของพวกเขาไว้

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในสถานการณ์ปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านหรือชาวเขา ต่างใช้ป่าชุมชนในกระบวนการของการแย่งพื้นที่ และรักษาระบบการผลิตที่เกี่ยวข้องกับเขตป่านั้นไว้กับชุมชน ส่วนป่าชุมชนตามความเชื่อนั้นจะดำรงอยู่ได้ก็ด้วยเงื่อนไขเดียวกัน ตามนัยดังกล่าวป่าชุมชนจึงเป็นรูปแบบการใช้หลักการถือครองร่วมกัน (ที่หน้าหมู่) ของผู้เสียเปรียบทางเศรษฐกิจ เพื่อการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ที่เกิดการแข่งขันทรัพยากรระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมมากขึ้น ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นรูปแบบการถือครองในระยะเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบพาณิชย์กรรม แต่ในอนาคตเมื่อระบบการผลิตในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ป่าชุมชนลดความสำคัญต่อระบบการผลิตใหม่ องค์กรท้องถิ่นที่ดูแลป่าอาจต้องการการอุดหนุนจากรัฐมากขึ้น เพราะป่าชุมชนจะอำนวยประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมโดยตรงมากขึ้นกว่าในปัจจุบัน ดังนั้น การที่จะให้ชุมชนเป็นฝ่ายแบกรับภาระการรักษาป่าแต่เพียงฝ่ายเดียว จึงไม่สอดคล้องกับหลักการทาง

เศรษฐศาสตร์นัก อาจต้องมีการเก็บภาษีในอัตราก้าวหน้าจากการใช้ที่ดินเพื่อหารายได้มาอุดหนุนป่าชุมชน แต่ในปัจจุบันชุมชนต้องการเพียงให้รัฐยอมรับสิทธิและหน้าที่ขององค์กรท้องถิ่นในการรักษาป่าชุมชนตามกฎหมายเท่านั้น เพื่อที่องค์กรชุมชนจะได้มีอำนาจชอบธรรม ในการปกป้องเขตป่าจากการบุกรุกของคนภายนอก

ในพื้นที่ของหมู่บ้านกรณศึกษาจะลึกทั้งสามแห่งพบว่า ชาวบ้านได้มีจิตสำนึกและมืองค์กรท้องถิ่นสำหรับการจัดการเขตป่าของชุมชน ซึ่งมีรูปแบบและเงื่อนไขในการพัฒนาที่แตกต่างกันไปบ้าง แต่มีลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่งคือ เป็นสำนึกและระบบการจัดการที่เพิ่งจะพัฒนาขึ้นมาเมื่อไม่นานมานี้ ภายใต้บริบทของยุคการแข่งชิงทรัพยากร

สำหรับหมู่บ้านกรณศึกษาที่จังหวัดลำพูน เดิมชาวบ้านมีประเพณีการรักษาพื้นที่ป่าบริเวณที่ตั้งหอผีไว้เพียงเล็กน้อย เพราะโดยรอบหมู่บ้านยังคงแวดล้อมไปด้วยป่าดิบ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำไร่หมุนเวียน แต่จะเว้นพื้นที่ป่าละเมาะ 2 แห่งไว้เป็นที่สาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน แห่งหนึ่งเรียกว่า แพะหนามขี้แฮด มีเนื้อที่ประมาณ 500 ไร่ และอีกแห่งเรียกว่า แพะหลวงมีเนื้อที่ประมาณ 1,000 ไร่ สำหรับใช้เลี้ยงวัวควาย เก็บใบตองตึง เก็บของป่า และตัดไม้ใช้สอย โดยไม่มีกฎเกณฑ์ควบคุมชัดเจน เพียงแต่ชาวบ้านจะไม่บุกเบิกป่านั้นมาทำไร่ เพราะพื้นที่เป็นหิน ไม่เหมาะสำหรับทำการเกษตร อย่างไรก็ตามหลังจากพื้นที่ป่าโดยรอบถูกประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติในปี 2524 และพื้นที่ที่เคยทำกินบางส่วนต้องถูกทางราชการนำไปแบ่งให้ชาวบ้านอื่นที่อพยพเข้ามาอยู่เนื่องจากการสร้างเขื่อน ทำให้พื้นที่เกษตรมีจำกัด ชาวบ้านบางส่วนได้บุกเบิกที่ป่าแพะทั้งสองแห่งเพื่อทำกินจนมีพื้นที่ลดลงอย่างมาก นอกจากนั้นก็มีการตัดไม้ใหญ่ไปขายจนปัจจุบันเหลือแต่ต้นไม้เล็ก ๆ เท่านั้น

ในปี 2532 ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้านได้ประชุมตกลงกับชาวบ้านเพื่อรักษาแพะหลวงไว้เป็นป่าชุมชน โดยมีกฎเกณฑ์ห้ามชาวบ้านเข้าไปทำการเกษตร ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้ริเริ่มการอนุรักษ์ป่าคนหนึ่งให้เหตุผลว่า ถ้าชาวบ้านไม่รักษาป่าตรงแพะหลวงเอาไว้ “ในอนาคตถ้าป่าหมดแล้วจะเอาไม้ที่ไหนไปเผาผิตนเอง และจะเอาตอตั้งที่ไหนมาทำหลังคาบ้านในตอนที่ต้องตั้งมันหมดคุณภาพ” ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็เห็นด้วย เพราะได้ตระหนักถึงความสำคัญของป่า หลังจากที่ดินหมู่บ้านต้องประสบกับภัยแล้ง ฝนไม่ตกติดต่อกันหลายปี ไม่สามารถทำกินได้ และห้วยสำคัญของหมู่บ้านก็เกิดดินเงิน แต่ที่สำคัญที่สุดชาวบ้านได้ข่ามาว่า รัฐบาลมีโครงการจะเอาที่ป่าแพะหลวงไปจัดสรรให้กับชาวบ้านอื่นที่จะถูกเวนคืนที่ดินเพื่อการทำเหมืองแร่ลิกไนต์ ดังนั้นการอนุรักษ์พื้นที่ไว้เป็นป่าชุมชนจึงอาจเป็นความพยายามของชาวบ้านในการที่จะเข้าไปมีอำนาจควบคุมพื้นที่ เพราะพื้นที่ป่านั้นถูกกันออกจากพื้นที่

อุทยานแห่งชาติ แต่ยังไม่มีการให้สิทธิถือครอง ปัจจุบันกรรมการหมู่บ้านได้ยื่นเรื่องขอให้รัฐบาลขึ้นทะเบียนเป็นที่สาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน

ในปี 2533 ชาวบ้านได้แสดงออกอย่างชัดเจนว่า มีจิตสำนึกในการที่จะรักษาพื้นที่ป่า ซึ่งเห็นได้จากความรู้สึกไม่พอใจผู้ใหญ่บ้าน ที่อนุญาตให้ผู้รับเหมาจากนอกหมู่บ้านตัดไม้จากปะหลวงไปทำไม้ค้ำยันสำหรับทำสะพาน ทั้ง ๆ ที่ตกลงกันแล้วว่าห้ามตัดไม้บริเวณนั้น ถึงแม้ชาวบ้านจะรู้ว่าสะพานจะเป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้านก็ตาม

หมู่บ้านกรณศึกษาที่จังหวัดเชียงรายก็เริ่มมีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไว้เป็นของชุมชนขึ้นใหม่ แต่เดิมมีเพียงพื้นที่ป่าแปลงเล็ก ๆ ที่ชุมชนรักษาไว้ตามประเพณีให้เป็นป่าช้า ซึ่งได้ถูกชาวบ้านบุกรุกเป็นที่ทำกินจนเกือบหมด เช่นเดียวกับพื้นที่ป่าอื่น ๆ รอบหมู่บ้านก็ถูกบุกเบิกเพื่อทำไร่ข้าวโพด แต่ราว 10 ปีที่ผ่านมาชาวบ้านได้เริ่มเว้นพื้นที่ไร่ 3 แห่ง ซึ่งเป็นม่อนคอยเล็ก ๆ พื้นที่เป็นหินและดินลูกรัง ไม่เหมาะสำหรับการเกษตร แล้วปล่อยให้ต้นไม้กลับฟื้นขึ้นมาใหม่ตามธรรมชาติจนมีขนาดใหญ่พอสมควรในปัจจุบัน พื้นที่ทั้ง 3 แห่งนี้ชาวบ้านมีแนวทางในการอนุรักษ์ต่างกันคือ

พื้นที่แรกมีเนื้อที่ 150 ไร่ เป็นคอยขนาดเล็กอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ตั้งอยู่ท่ามกลางพื้นที่ไร่ข้าวโพด ในปี 2523 กลุ่มชาวอีสานในหมู่บ้านต้องการใช้เป็นที่ตั้งสำนักสงฆ์เพื่อประกอบศาสนกิจ เนื่องจากทำพิธีต่างจากคนเมืองจึงนิมนต์พระชาวอีสานให้มาอยู่ประจำ พระรูปนี้ได้แนะนำให้ชาวบ้านร่วมกันรักษาป่าให้พื้นตัวใหม่ โดยมีการทำเสาซีเมนต์ปักเป็นแนวเขตเพื่อป้องกันการบุกรุกและทำแนวกันไฟฟ้า ปัจจุบันต้นไม้มีขนาดใหญ่ขึ้นมาก

พื้นที่ที่ 2 เป็นป่าขนาดเล็กประมาณ 6 ไร่ อยู่ติดกับม่อนคอยที่ชาวบ้านถือว่าเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงปล่อยให้ไร่ไม่ได้ใช้ทำประโยชน์ กลายเป็นป่าตามธรรมชาติ ในปี 2526 ครูใหญ่โรงเรียนประจำหมู่บ้านซื้อที่แปลงนี้เป็นกรรมสิทธิ์ของโรงเรียนเพื่อรักษาไว้ป้องกันไฟไหม้โรงเรียน ต่อมาครูเห็นคุณค่าของป่าว่าจะเป็นประโยชน์ในการสอนความรู้เรื่องต้นไม้และสิ่งแวดล้อมแก่นักเรียน จึงร่วมกับคณะสงฆ์ประจำตำบล และชาวบ้านปลูกต้นไม้เพื่อเป็นพุทธบูชาแก่พระธาตุที่สร้างขึ้นไว้ที่ยอดคอย

ส่วนพื้นที่ป่าชุมชนอีกแห่งหนึ่งนั้นมีขนาดใหญ่กว่า 2 แห่งแรกเล็กน้อย มีเนื้อที่ประมาณ 300 ไร่ อยู่บนเนินเขาในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งเป็นหินและลูกรัง ไม่เหมาะสำหรับการเกษตร เดิมเคยมีต้นไม้ใหญ่ เช่น ไม้เต็ง ไม้ติง ไม้ประดู่ และไม้มะค่า แต่เนื่องจากเป็นพื้นที่รอยต่อของสามหมู่บ้าน ชาวบ้านทั้งสามจึงต่างเข้ามาตัดไม้ใช้ประโยชน์โดยปราศจากกฎเกณฑ์ ทำให้ไม้ใหญ่ค่อย ๆ หมดไป หลังจากนั้นก็มีชาวบ้านบุกเบิกทำไร่ตามเชิงคอย จนเหลือพื้นที่เพียง 100 ไร่ที่มีต้นไม้ขนาดเล็กขึ้นอยู่บ้าง

ในปี 2526 กำนันเริ่มคิดว่าถึงเวลาที่จะต้องหวงป่าแห่งนี้ไว้เพื่อเป็นป่าใช้สอยของชาวบ้านในอนาคต ที่จะมีแหล่งตัดไม้ใช้สอย และไม้พื้นใกล้บ้าน เพราะที่ป่ารอบ ๆ หมู่บ้านเหลืออยู่น้อยมาก นอกจากนั้นในฤดูหนาวชาวบ้านยังต้องการใช้พื้นที่ป่านี้เป็นที่ปล่อยวัวควายกินหญ้าจนกว่าจะถึงฤดูเก็บเกี่ยว กำนันจึงได้ประชุมกรรมการหมู่บ้านทั้งสาม และตกลงให้ช่วยกันดูแลรักษา กำหนดหลักเกณฑ์การใช้ และการลงโทษผู้ลักลอบตัดไม้ ในอัตรา 500 บาทต่อ 1 ต้น และยึดไม้ของกลาง หากไม่มีเงินเสียค่าปรับ จะส่งให้ตำรวจดำเนินคดีตามกฎหมายเพราะพื้นที่อยู่ในเขตป่าสงวน เท่าที่ผ่านมาชาวบ้านร่วมมือเป็นอย่างดี ไม่ปรากฏว่ามีการลักลอบตัดไม้อีกเพราะชาวบ้านเล่าว่ากำนันเป็นคนเอาจริง ปัจจุบันมีชาวบ้านอาศัยป่าเป็นที่เก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ และเก็บไม้แห้งเป็นฟืนเท่านั้น ทำให้สภาพป่าฟื้นตัว มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่น

ต่อมาสภาตำบลได้จัดตั้งกลุ่มรักษาพื้นที่ป่าเพื่อคอยตรวจตราดูแล มีการนำเอาหลักเสาเข็มตึกไปฝังเป็นแนวเขตให้เห็นชัดเจน ป้องกันชาวบ้านอื่นมาตัดไม้ เพราะการรักษาป่าทำนองเดียวกันของหมู่บ้านอื่นในตำบล ถูกชาวบ้านหมู่อื่นมาลักลอบตัดอยู่เสมอ

สำหรับหมู่บ้านกรณศึกษาชาวเขาที่จังหวัดลำปางนั้น เดิมมีการรักษาพื้นที่ป่าเหนือหมู่บ้านซึ่งมักเป็นต้นน้ำ ตามประเพณีถือว่าเป็นสถานที่ทำพิธีเลี้ยงผีประจำหมู่บ้าน ที่เรียกว่า ตะปุงเมี่ยน เป็นพื้นที่ป่าขนาดเล็กที่ห้ามล่าสัตว์ ตัดไม้ อุจจาระหรือปัสสาวะ เพราะเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผีอารักษ์บ้าน หากละเมิดก็จะทำให้เกิดเจ็บป่วย แต่ปัจจุบันเหลือพื้นที่ประมาณ 8 ไร่ เพราะไม่ได้มีการกำหนดเขตชัดเจน ชาวบ้านจึงบุกเบิกพื้นที่บางส่วนไปปลูกกาแฟ

ในปี 2530 โครงการพัฒนาที่สูงซึ่งมาส่งเสริมชาวเขาปลูกกาแฟในหมู่บ้าน ได้แนะนำให้ชาวบ้านรักษาป่าต้นน้ำที่อยู่เหนือป่าตะปุงเมี่ยน มีเนื้อที่ประมาณ 200 ไร่ ป่าแห่งนี้มีลักษณะสูงชัน ชาวบ้านจึงไม่คิดจะไปตัดทำไร่ แต่มีการตัดไม้มาสร้างโรงเรียน เพื่อส่วนรวมบ้าง ดังนั้นเมื่อชาวบ้านประชุมตกลงที่จะรักษาพื้นที่ป่าไว้ไม่ให้มีการตัดฟัน จึงไม่กระทบกระเทือนต่อพื้นที่ทำไร่ ชาวบ้านมอบหมายให้กรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ดูแล วางกฎเกณฑ์ในการปรับผู้ละเมิด โดยจะปรับผู้ตัดต้นไม้ ต้นละ 500 บาท ทั้งต้องปลูกทดแทนและดูแลจนโต แต่ยังไม่เคยมีการละเมิดเพราะชาวบ้านได้ไปปักป้ายห้ามตัดไม้ไว้เป็นแนวเขตที่เห็นได้ชัด ชื่อน่าสังเกตคือ การรักษาพื้นที่ป่าของหมู่บ้านชาวเขานี้ได้รับการส่งเสริมจากองค์กรภายนอก ซึ่งต่างจากการรักษาป่าชุมชนของคนเมืองส่วนใหญ่ในภาคเหนือตอนบน ที่ชาวบ้านจะเป็นผู้ริเริ่มรักษาเอง

นอกจากได้รับคำแนะนำจากองค์กรพัฒนาแล้ว ชาวบ้านก็เห็นความสำคัญของการรักษาพื้นที่ป่าเช่นกัน เพราะชาวบ้านเล่าว่า เมื่อก่อนเก็บพื้นที่ป่าแห่งนี้ไว้กินลม ต่อมาองค์กร

พัฒนาได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้เสริมทุกเดือนและในวันสำคัญ นอกจากนั้นชาวบ้านก็ร่วมกันทำแนวกันไฟป่า และปล่อยวัวในบริเวณที่มีหญ้าคาขึ้นสูงที่เป็นเหตุทำให้เกิดไฟป่าง่าย เพื่อให้วัวกินหญ้า ซึ่งจะให้อากาศต้นไม้ใหญ่ขึ้นแทนได้รวดเร็ว ความสนใจรักษาพื้นที่ป่าดังกล่าวส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ชาวเขาเปลี่ยนมาปลูกกาแฟ ซึ่งเป็นระบบการเกษตรแบบถาวรมากขึ้น ต่างจากการทำไร่หมุนเวียนที่อาศัยแต่น้ำฝน ทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของการรักษาต้นน้ำ แต่ปัจจัยสำคัญที่สุดที่กระตุ้นให้ชาวบ้านสนใจอนุรักษ์พื้นที่ป่าเกิดจากแรงกดดันจากทางอุทยานซึ่งดูแลเขตป่าบริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน ในการที่จะย้ายชุมชนชาวเขาออกจากพื้นที่ ทำให้ชาวเขาต้องการแสดงให้เห็นว่ารักษาพื้นที่ป่าได้ และยังป้องกันการบุกรุกของชาวพื้นราบที่ขึ้นมาตัดไม้ในบริเวณใกล้เคียงอยู่เสมอ ดังนั้นในกรณีนี้ การรักษาพื้นที่ป่าจึงอาจถือได้ว่าเป็นรูปแบบของการต่อรองอย่างหนึ่ง

แม้ว่าป่าชุมชนในหมู่บ้านกรณีศึกษาจะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นใหม่ แต่ป่าชุมชนส่วนใหญ่ในภาคเหนือตอนบนมักมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานมาก ซึ่งเกิดจากการริเริ่มของชาวบ้านเอง บนพื้นฐานของจิตสำนึกที่ให้ความสำคัญกับป่าตามประเพณี โดยเฉพาะป่าต้นน้ำที่เป็นองค์ประกอบหลักของระบบการทำนาข้าว ในที่นี้จะยกตัวอย่างป่าชุมชนที่รักษาต้นน้ำ 3 กรณีคือ

1. ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
2. ป่าชุมชนตำบลศิลาแลง อำเภอบัว จังหวัดน่าน
3. ป่าชุมชนตำบลศรีด้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา

กรณีป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อยู่ในเขตป่าสงวน มีเนื้อที่ป่าสมบูรณ์ที่ชาวบ้านรักษาไว้เดิม เพราะเป็นต้นน้ำ 60 ไร่ และพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านรักษาเพิ่มเติมในระยะหลังเพื่อให้พื้นที่สภาพเองอีก 1,800 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะสำหรับการเกษตร แต่เป็นส่วนหนึ่งของต้นน้ำเช่นเดียวกัน บ้านทุ่งยาวมีประชากร 240 ครัวเรือน จำนวน 883 คนในปี 2533

ประวัติของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว เริ่มจากการที่ชาวบ้านทุ่งยาวซึ่งเดิมอยู่บ้านสันคะยอมต้องประสบกับปัญหาขาดแคลนน้ำสำหรับการเกษตร จึงอพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่บ้านทุ่งยาวในปี 2458 ในระยะแรกทำน่าน้ำฝน ต่อมาในปี 2467 ชาวบ้านช่วยกันสร้างฝายและขุดเหมืองเพื่อทดน้ำเข้ามา พร้อมกับอนุรักษ์ป่าต้นน้ำในบริเวณเมืองที่มีน้ำซับไหลออกมา ที่ชาวบ้านเรียกว่าป่าน้ำจ๋า มีเนื้อที่ 60 ไร่ โดยมีองค์กรเหมืองฝายรับผิดชอบ ในปี 2512 ชาวบ้านตัดไม้เผาถ่านและทำหมอนรองรางรถไฟกันมาก ทำให้ชาวบ้านต้องประสบปัญหาขาดแคลนน้ำอีกครั้ง จึงมีการประชุมเพื่อขอร้องไม่ให้ชาวบ้านตัดไม้ แต่ชาวบ้านบางส่วนไม่ยอม ยังคงลักลอบตัด ดังนั้นหัวหน้ากลุ่มเหมืองฝายและผู้ใหญ่บ้านจึงร่วมกันตั้งกฎรักษาป่า

ขึ้น มีการปรับโฉมแก้มผู้ฝ่าผืน และต่อมาได้ขยายพื้นที่ป่าออกไปอีก 800 ไร่ ในปี 2517 ทางราชการอพยพชาวบ้านอื่นให้มาอยู่ที่ป่าน้ำจ๋า ชาวบ้านจึงเดินขบวนประท้วงจนทางราชการยอมย้ายชาวบ้านอื่นออกจากพื้นที่ ดังนั้นเพื่อป้องกันชาวบ้านอื่นมาตัดไม้และบุกรุกพื้นที่ป่า ผู้ใหญ่บ้านได้ขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ของชุมชนออกไปอีก 1,000 ไร่ รวมมีพื้นที่ป่าชุมชนทั้งสิ้น 1,860 ไร่ และเพิ่มกฎเกณฑ์เข้มงวดขึ้นเรื่อย ๆ

ปัจจุบันคณะกรรมการหมู่บ้านมีบทบาทมากขึ้นในการรักษาป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว เพราะต้องเผชิญกับการบุกรุกจากคนภายนอกมากกว่าชาวบ้านเอง คณะกรรมการหมู่บ้านสามารถเชื่อมกับทางราชการได้ดีกว่ากลุ่มเหมืองฝายในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับคนภายนอกชุมชน ซึ่งพยายามจะบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำสวนลำไย บางส่วนก็มาแอบลักลอบตัดลูกรังไปขาย สำหรับชาวบ้านนั้นได้ลดการตัดไม้และเผาถ่านลงอย่างมาก หลังจากมีรายได้จากการออกไปทำงานในนิคมอุตสาหกรรมซึ่งมาตั้งในบริเวณไม่ห่างจากหมู่บ้านนัก แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะยังคงพึ่งป่าอยู่ในแง่ของการเก็บเห็ด หน่อไม้และสมุนไพร นอกจากนี้ก็ยังมีกฎเกณฑ์ที่ยอมให้ตัดไม้ใช้สอยได้บ้าง ในกรณีที่เป็นการใช้เพื่อส่วนรวม หรือเพื่อคนยากจนที่ต้องการไม้สร้างบ้าน ดังนั้นในปี 2530 เมื่อมีข่าวว่ากรมป่าไม้จะเสนอให้ป่าน้ำจ๋าเป็นวนอุทยาน ชาวบ้านจึงไม่พอใจและเรียกร้องที่จะรักษาพื้นที่ป่าเอง เพราะรู้ว่าพวกเขาจะไม่สามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าที่พวกเขารักษาได้หากให้รัฐเป็นผู้ดูแลแทน เพื่อแก้ปัญหาชาวบ้านต้องการจะให้รัฐรับรองสิทธิในการรักษาป่าของชุมชน ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีอำนาจหน้าที่ในการปกป้องการบุกรุกจากคนภายนอกได้ดีขึ้น

กรณีป่าชุมชนตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน มีเนื้อที่ป่าประมาณ 25,000 ไร่ ซึ่งเป็นต้นน้ำของห้วยน้ำคูนที่ชาวบ้านทำฝายเพื่อผันน้ำมาใช้ในการนา พื้นที่ป่าอยู่ในเขตป่าสงวนที่ชาวบ้านเรียกว่า ป่าน้ำคูน อันเป็นส่วนหนึ่งของป่าสงวนแห่งชาติดอยภูคา ผาแดง ที่กรมป่าไม้กำลังดำเนินการประกาศให้เป็นอุทยานแห่งชาติ ป่าชุมชนแห่งนี้ชาวบ้านทั้งตำบลจำนวน 10 หมู่บ้านร่วมกันดูแล

ในอดีตชาวบ้านในตำบลศิลาแลงซึ่งมีเชื้อสายเป็นชาวไทลื้อจากสิบสองปันนาอพยพมาตั้งบ้านเรือนเมื่อกว่าร้อยปีมาแล้ว เคยอาศัยป่าน้ำคูนสำหรับทำไร่หมุนเวียน ทั้งบริเวณเชิงเขาและบนเขา ตัดไม้ใช้สอย และตัดขายบางส่วน พร้อม ๆ กันนั้นก็มีการเลี้ยงฝิ่นน้ำ ก่อนปี 2510 ประชากรยังมีน้อย ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ทำการเพาะปลูกเพื่อบริโภคเอง จึงไม่มีปัญหาการขาดแคลนน้ำสำหรับการเกษตร แต่ในปี 2510 ฝายทหารเริ่มย้ายชาวเขาออกจากพื้นที่ที่มีการสู้รบกับพรรคคอมมิวนิสต์ในเขตอำเภอปัว และทุ่งช้าง แล้วมาเอาพื้นที่ป่าสงวน 60,000 ไร่ที่บ้านปากกลาง หมู่ 10 ตำบลศิลาแลง จัดสรรให้เป็นที่ทำกิน แต่พวกเขาได้

เข้ามาใช้น้ำขุนทำไร่ด้วย ในปี 2516 เมื่อชาวบ้านต้องประสบกับภัยแล้ง กำนันเมืองดีปริฉาวศ จึงปรึกษาสภาตำบลเพื่อพยายามหาแนวทางห้ามตัดไม้เพราะกลัวชาวเขาจะทำลายต้นน้ำ แต่ยังไม่มีการดำเนินการใด ๆ เพราะในระบายนั้นชาวบ้านเริ่มทำไร่ข้าวโพด ในปี 2522 กำนันธวัช ยังยืน ซึ่งเข้ารับตำแหน่งใหม่ในปี 2520 ก็เป็นผู้นำเรียกประชุมชาวบ้านและตั้งกฎเกณฑ์เพื่อป้องกันการตัดไม้อย่างจริงจัง ห้ามชาวบ้านและชาวเขาทำไร่บนที่สูง และตั้งกรรมการตรวจป่า ในปี 2528 ได้รวมกันเป็นองค์กรที่เรียกว่า คณะกรรมการรักษาป่าไม้และต้นน้ำลำธาร มีกำนันเป็นประธาน และผู้ใหญ่บ้านของแต่ละหมู่บ้านเป็นกรรมการ มีกรรมการตรวจป่าประจำหมู่บ้าน ๆ ละ 3 คน มีการปรับชาวบ้านที่ฝ่าฝืน ส่วนคนภายนอกจะจับส่งให้ตำรวจดำเนินคดี เพราะอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

ในปัจจุบันชาวบ้านจะทำไร่เฉพาะพื้นที่เชิงดอย ส่วนบนที่สูงชาวบ้านจะเข้าไปเก็บเห็ด หน่อไม้ สมุนไพร และใช้เป็นที่เลี้ยงวัวควาย สำหรับการตัดไม้ใช้สอยนั้น ชาวบ้านสามารถขออนุญาตจากสภาตำบล เพื่อนำไม้มาปลูกสร้างหรือซ่อมแซมบ้านเรือน ซึ่งสภาตำบลจะอนุญาตให้หมู่บ้านละ 1 ราย และจะอนุมัติให้ทั้งหมดไม่เกิน 3 รายในตำบล ในการประชุมแต่ละครั้งหรือแต่ละเดือน ปรากฏว่า แม้การลักลอบตัดไม้จะลดลง แต่มีปัญหาการนำไม้ที่ได้รับอนุญาตให้ตัดได้ไปขายบ้าง อย่างไรก็ตามชาวบ้านส่วนใหญ่จะร่วมมือกันรักษาพื้นที่ป่า ทั้งนี้เพราะแรงกดดันที่จะต้องให้พื้นที่ป่าได้ลดลงอย่างมาก เมื่อคนไม่มีที่นาจึงเดิมต้องพึ่งการตัดไม้ขาย เริ่มออกไปหางานทำนอกหมู่บ้านมากขึ้น ขณะเดียวกันหลังจากมีการปรับปรุงระบบเหมืองฝาย และเปลี่ยนฝายไม้เป็นฝายคอนกรีต ทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกพืชหลังนาในฤดูแล้งได้ ยิ่งชาวบ้านมีรายได้จากการปลูกถั่วเหลืองในนาในฤดูแล้งมากขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งเห็นความสำคัญของต้นน้ำมากขึ้นเท่านั้น ดังนั้นชาวบ้านจึงมักจะเผชิญกับปัญหาการบุกรุกของคนนอกตำบลมากกว่าจากชาวบ้านเอง

กรณีป่าชุมชนตำบลศรีด้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ต่างจากสองกรณีแรกตรงที่กระจายอยู่ในพื้นที่ป่าหลายประเภท มีป่าต้นน้ำเป็นหลัก ซึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแม่ปง แม่ปืม มีพื้นที่กว่า 50,000 ไร่ นอกนั้นเป็นพื้นที่ป่าขนาดเล็กอยู่นอกเขตป่าสงวน ประกอบด้วย พื้นที่ป่าสาธารณประโยชน์ที่ชาวบ้านใช้เลี้ยงวัวควาย ป่าช้า ป่าในวัด และป่าในโรงเรียน ที่มาของความหลากหลายเกิดจากกระบวนการณรงค์เพื่อคัดค้านการทำสัมปทานในป่าต้นน้ำ ทำให้พระครูมานัสทิพพิทักษ์ เจ้าอาวาสวัดโพธาราม ผู้เป็นเจ้าของอำเภอแม่ใจ ซึ่งเป็นผู้นำการคัดค้านร่วมกับชาวบ้านผู้หนึ่ง ต้องการปลูกจิตสำนึกชาวบ้านจึงส่งเสริมให้กลุ่มหนุ่มสาวช่วยกันปลูกต้นไม้ตามที่ว่างเปล่าต่าง ๆ

เดิมชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับป่าต้นน้ำตามประเพณี ส่วนใหญ่จะหาประโยชน์จากพื้นที่ป่า แต่ไม่ได้เฝ้ารักษาอย่างมีกฎเกณฑ์ นอกจากการควบคุมพฤติกรรมด้วยความเชื่อเรื่องผีเพื่อมิให้มีการตัดไม้เกินความจำเป็น ในปี 2516 รัฐบาลได้ให้สัมปทานป่าต้นน้ำนั้นแก่บริษัทเซียงราชทำไม้ ซึ่งเข้ามาตัดไม้ในแปลงต่าง ๆ ตามโครงการ จนในปี 2526 เหลือแปลงสุดท้ายอีกแปลงเดียว ปรากฏว่าปีนั้นเองเกิดภัยแล้ง ในตอนแรกชาวบ้านกล่าวโทษพระพุทธรูปในหมู่บ้านว่ามีตำนานไม่เป็นมงคล มีการเตรียมการจะนำเอาพระพุทธรูปไปทิ้ง ท่านพระครูจึงได้เข้ามาห้ามปรามและชี้ให้ชาวบ้านเห็นว่า สาเหตุที่ฝนไม่ตกนั้นเกิดจากการทำลายป่าของชาวบ้านเองและการทำไม้สัมปทาน แม้ว่าท่านพระครูจะระงับปัญหาเรื่องการย้ายพระพุทธรูปได้ แต่มีชาวบ้านบางส่วนไม่เชื่อคำอธิบายของท่าน ดังนั้นท่านพระครูจึงเริ่มณรงค์ปลูกจิตสำนึกให้ชาวบ้านหันมาสนใจรักษาป่าด้วยวิธีการหลายอย่าง เช่น การส่งเสริมให้ชาวบ้านโดยเฉพาะกลุ่มหนุ่มสาวเข้าร่วมพิธีบวชต้นไม้ในเขตป่าใกล้หมู่บ้านที่ยังมีต้นไม้เหลืออยู่ ส่งเสริมการปลูกต้นไม้ในที่สาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ โดยการขอพันธุ์ไม้จากทางกรมป่าไม้ และจัดให้มีการทอดผ้าป่ากล้าไม้บ้าง ส่วนใหญ่จะปลูกในวัดและที่โรงเรียน ซึ่งมีโรงเรียนร่วมโครงการปลูกป่าด้วย 30 แห่ง

ในปี 2529 ชาวบ้านใน 2 ตำบลคือ ตำบลศรีด้อยและตำบลบ้านเหล่า สามารถรวมตัวกันตั้งกลุ่มอนุรักษ์พื้นที่ป่าขึ้น มีพระครูเป็นผู้นำ คณะกรรมการได้เริ่มพิจารณาตั้งกฎเกณฑ์การจัดการรักษาและการใช้ทรัพยากรในเขตป่า แต่ยังไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพราะเป้าหมายสำคัญประการแรกของการรวมตัวคือการคัดค้านสัมปทานทำไม้ มีชาวบ้านเข้าร่วมกว่าสองพันคนตั้งด่านตรวจเพื่อไม่ให้ทางการเข้าไปตัดไม้ และป้องกันชาวบ้านเข้าไปตัดไม้ด้วย หลังจากรัฐบาลประกาศยกเลิกการให้สัมปทานในปี 2532 ชาวบ้านจึงเลิกตั้งด่าน

ในปัจจุบันกลุ่มอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้องเผชิญกับปัญหาจากชาวบ้านด้วยตนเอง เพราะมีนายทุนในอำเภอหนุนชาวบ้านจำนวนหนึ่งให้ตัดไม้ ทั้งในเขตป่าโครงการเดิม และป่าอุทยานคอยหลวง ด้วยเหตุนี้กลุ่มอนุรักษ์ป่าจึงใช้วิธีการทางศาสนาช่วยแก้ปัญหา โดยท่านพระครูจะให้การเทศนาสั่งสอน และขอให้ผู้ลักลอบตัดไม้มาให้สัญญาต่อหน้าพระประธานว่าจะเลิกตัด ซึ่งก็ช่วยลดจำนวนผู้ลักลอบตัดไม้ได้บ้าง แต่ส่วนใหญ่จะให้การณรงค์ดังได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนั้นยังมีนายทุนจากภายนอกมากว้านซื้อที่ดินทำสวนลิ้นจี่ และมีชาวบ้านขายที่ดินกันมาก ท่านพระครูเห็นว่าอาจมีส่วนกดดันให้ชาวบ้านไปปลูกป่าเพิ่มขึ้น จึงเสนอว่ารัฐน่าจะมอบอำนาจให้วัดช่วยดูแลเขตป่า ซึ่งน่าจะทำได้เพราะในภาคเหนือมีประเพณีการสร้างวัดบนเขา ปรากฏว่าสามารถรักษาพื้นที่ป่าโดยรอบไว้ได้ ในปี 2533 ท่านพระครูได้รับยกย่องให้เป็น

คนศิริมังคลาในด้านกรอนุรักษ์ป่าจากมูลนิธิหมู่บ้าน ทำให้อิทธิพลทางความคิดของท่านขยายออกไปสู่พื้นที่อื่นด้วย อาจกล่าวได้ว่ากระบวนการณรงค์เพื่ออนุรักษ์ป่าของท่านพระครู ส่วนหนึ่งเป็นความพยายามที่จะต่อรองกับรัฐ เพื่อให้การรับรองบทบาทของพระในการรักษาพื้นที่ป่า ซึ่งจะช่วยให้การทำงานอนุรักษ์ป่าของท่านพระครูมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ป่าชุมชนทั้งสามแห่งนี้ไม่ได้จำกัดบทบาทอยู่เฉพาะในพื้นที่เท่านั้น แต่ปรากฏว่าได้กลายเป็นตัวอย่างและเป็นผู้นำความคิดให้แก่หมู่บ้านอื่นทั้งที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงและที่ห่างไกล เช่นท่านพระครูได้รับนิมนต์ให้ไปร่วมการบวชต้นไม้ที่อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย ชาวบ้านจากหลายจังหวัดได้ไปแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับกลุ่มอนุรักษ์ป่าที่ทุ่งยาวและที่ตลาดงเป็นประจำ ซึ่งทำให้ทราบว่าชาวบ้านได้มีการติดต่อกันเป็นเครือข่ายของป่าชุมชนบ้างแล้ว

บทที่ 7

บทสรุปและข้อเสนอแนะด้านนโยบาย ในทัศนะของชาวบ้าน

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ก่อนการประกาศเขตป่าเป็นป่าตามกฎหมาย ในเขตป่าทุกประเภทมีประชากรทั้งชาวพื้นราบและชาวเขาอาศัยอยู่แล้ว ตามลักษณะของวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะป่าอนุรักษ์ เช่นเขตอุทยานแห่งชาติ หลังการประกาศเป็นป่าอนุรักษ์ชาวบ้านถูกจำกัดพื้นที่ทำกินทำให้เกิดอุปสรรคต่อการพัฒนาการเกษตรเพราะชาวบ้านไม่สามารถใช้ที่ดินได้อย่างเหมาะสม บางชุมชนจึงเกิดแรงกดดันให้มีการตัดไม้ขายเพื่อความอยู่รอด

ภาคเหนือตอนบนมีประวัติการทำไม้สัมปทานที่ยาวนานที่สุดในประเทศ ในบางชุมชนชาวบ้านจึงได้เข้ามาอาศัยทำการเกษตรหลังจากบริษัทสัมปทานตัดไม้ขนาดใหญ่หมดแล้ว การขยายพื้นที่การเกษตรในที่ดอนส่วนใหญ่เป็นผลจากการตัดไม้ของบริษัทสัมปทานและการตัดไม้เถื่อน ซึ่งได้ตัดถนนเพื่อชักลากไม้ ช่วยให้ชาวบ้านเคลื่อนย้ายเข้าไปในป่าง่ายขึ้น ขณะที่การขยายที่ทำกินในที่สูงเกิดจากการเพิ่มของประชากรชาวเขา การผลิตในเชิงพาณิชย์ และการอพยพของคนพื้นราบขึ้นที่สูง

ปัญหาการสูญเสียพื้นที่ป่าในปัจจุบันส่วนใหญ่เกิดจากการลักลอบตัดไม้อย่างผิดกฎหมาย ซึ่งมักจะมีผู้มีอิทธิพลทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ นอกจากนี้ยังปรากฏว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐบางส่วนร่วมมือด้วย ทำให้นโยบายยกเลิกการให้สัมปทานไม่มีผลเป็นจริงในทางปฏิบัติ ดังนั้นการหวังพึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐในการรักษาพื้นที่ป่าแต่เพียงฝ่ายเดียวไม่อาจปรากฏเป็นจริงได้ ทั้งนี้เพราะปัจจุบันผู้เข้าไปไม่ได้มีแต่ชาวบ้าน หากแต่มีนายทุน

และผู้มีฐานะมั่งคั่งจากภายนอกเขตป่าเข้ามาใช้ป่าเพิ่มขึ้น ทำให้ที่ดินในเขตป่ามีราคาสูง เจ้าหน้าที่จึงร่วมมือกับนายทุนหาประโยชน์จากพื้นที่ป่ามากขึ้น

ในสถานการณ์เช่นนี้ชาวบ้านจำนวนมากถูกบีบให้ขายที่ดินในเขตป่าแก่นายทุน และออกไปบุกเบิกพื้นที่ป่าแห่งอื่นต่อไป โครงการให้สิทธิที่ทำกินแก่ชาวบ้าน ก็ไม่สามารถสร้างความมั่นคงในการถือครองให้แก่ชาวบ้านได้ และไม่สามารถหยุดยั้งการขายสิทธิในที่ดินในเขตป่าได้ ในทางตรงกันข้ามได้พบว่าในหลายแห่งกลับทำให้ชาวบ้านขายสิทธิในที่ดินไปในราคาถูกกว่าที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ ในปัจจุบันเกือบทุกพื้นที่ชาวบ้านพบว่าไม่สามารถจับจองที่ว่างเปล่าได้ หากจะต้องซื้อต่อจากผู้อื่นซึ่งมีราคาสูงขึ้นมา จนชาวบ้านบางส่วนไม่สามารถซื้อได้ แม้แต่ที่ป่าบนที่สูงก็มีการซื้อขายกันบ้างแล้ว ปัญหานี้เกิดจากการขาดความมั่นคงในการถือครอง และการขาดการพัฒนาการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ชาวบ้านขาดแรงจูงใจในการพัฒนาระบบการเกษตรที่ถาวร ซึ่งจะช่วยเพิ่มพูนผลผลิตให้เพียงพอต่อการดำรงชีพในสังคมปัจจุบัน ดังนั้นจึงพบว่าชาวบ้านในเขตป่าบางส่วนเริ่มเลือกที่จะเข้ามาหางานทำในเมืองบ้างแล้ว

แต่ก็ปรากฏว่ามีชุมชนหลายแห่งได้พัฒนาที่ดิน และมีภูมิปัญญาในการอนุรักษ์และสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้เป็นอย่างดีในรูปของป่าชุมชน ซึ่งบางแห่งมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญของท้องถิ่น ขณะที่บางแห่งเพิ่งเริ่มพัฒนาขึ้นมาจากความรู้สึกหวงแหนทรัพยากรของชุมชนเมื่อไม่นานมานี้ ชุมชนเหล่านี้มีกระจายอยู่ทั่วไป ดังนั้นจึงควรที่จะได้มีการศึกษาความคิดและศักยภาพของชาวบ้านในการรักษาป่าให้ลึกซึ้งเป็นรายกรณีไป เพื่อที่รัฐจะได้ทราบแนวทางในการสนับสนุนให้ชาวบ้านมีบทบาทร่วมกับรัฐในการรักษาป่าที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่นของภาคเหนือตอนบนมากขึ้น

จากการประมวลความคิดเห็นของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านที่เป็นกรณีศึกษา พบว่ามีข้อเสนอแนะหลายประการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า โดยขึ้นอยู่กับบริบทของพื้นที่ ซึ่งอาจแยกแยะออกเป็นหลักการใหญ่ ๆ ได้ 3 ประการคือ

1) ควรปรับปรุงแนวเขตป่าอนุรักษ์ให้ตรงกับสภาพความเป็นจริงของวัฒนธรรมการผลิตในท้องถิ่น โดยให้องค์กรชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจำแนกประเภทการใช้ที่ดิน

ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตที่กันออกจากป่าอนุรักษ์เห็นว่า การปักแนวเขตป่าอนุรักษ์ในปัจจุบันทับที่ดินทำกินของพวกเขา ซึ่งใช้ทำการผลิตมาก่อนการประกาศเป็นเขตป่าอนุรักษ์ในลักษณะเป็นพื้นที่ไร้มนุษยเหิน แต่รัฐไม่ยอมรับระบบการผลิตดังกล่าว หากรับรอง

เฉพาะที่ดินสำหรับการเกษตรแบบถาวร เช่น ที่นาและที่สวนผลไม้ ดังนั้นชาวบ้านที่เข้าไปทำไร่ในเขตป่าอนุรักษ์จึงเสี่ยงต่อการถูกกล่าวหาว่าทำผิดกฎหมาย ทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านถือว่าพวกเขาทำตามประเพณี นอกจากนี้ปัญหานี้ยังเกิดจากความขัดแย้งที่เกี่ยวกับความหมายของป่า รัฐนั้นยึดความหมายของป่าตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 ซึ่งกำหนดว่า ป่าหมายถึงที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน ทำให้ที่ดินที่แม้จะไม่มีต้นไม้แล้วก็ยังถือว่าเป็นป่าอยู่ ขณะที่ชาวบ้านคิดว่าป่าหมายถึงป่าธรรมชาติ ส่วนที่ดินนั้นไม่ใช่ป่า แต่เป็นของกลางที่ทุกคนมีสิทธิจะเข้าไปจับจองบุกเบิกได้ตามหลักของสิทธิการใช้ที่เป็นประเพณี ชาวบ้านเห็นว่าที่ดินเหล่านี้รัฐควรจะกันออกมาจัดสรรให้ราษฎรและเลือกอนุรักษ์เฉพาะที่ป่าที่มีต้นไม้สมบูรณ์เท่านั้น โดยกำหนดแนวเขตให้เห็นชัดเจนและเคลื่อนย้ายได้ยาก เช่น ทำเป็นแนวถนน เป็นต้น

การให้ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการจำแนกประเภทการใช้พื้นที่ จะช่วยลดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ส่วนการจำแนกประเภทพื้นที่ที่ความรับผิดชอบจะช่วยลดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานของรัฐที่มาจากองค์กรต่างกัน โดยการเสนอให้กรมป่าไม้รับผิดชอบดูแลพื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็นหลัก ส่วนพื้นที่ป่าสงวนที่เสื่อมสภาพและมีการตอนสภาพป่าแล้วควรให้หน่วยงานที่มีความชำนาญในการจัดสรรและปฏิรูปที่ดินรับผิดชอบ

ในทางปฏิบัติ แนวนโยบายนี้จะเป็นไปได้อย่างไรก็ต้องมีการวิจัยการใช้ที่ดินอย่างชัดเจน ด้วยความร่วมมือของหลายฝ่าย ทั้งนักวิชาการ เจ้าหน้าที่ของรัฐ นักพัฒนาเอกชนในพื้นที่ และชาวบ้านเอง เพื่อกำหนดขนาดของพื้นที่ตามที่ใช้จริงในขณะนั้น และจำกัดการขยายพื้นที่เพิ่มเติมโดยเด็ดขาดซึ่งสามารถตรวจสอบได้ด้วยแผนที่การใช้ที่ดินที่ทุกฝ่ายรับรอง แต่รัฐต้องสนับสนุนการปรับปรุงการใช้ที่ดินอย่างจริงจัง และพัฒนาอาชีพทางเลือกอื่น ๆ ทั้งบนที่สูงและในที่ราบไปพร้อมกันด้วย

2) ควรสร้างหลักประกันความมั่นคงในการถือครองที่ดิน โดยให้สิทธิทำกินร่วมกัน แก่ชุมชนในเขตป่าอนุรักษ์ เพื่อแลกเปลี่ยนกับหน้าที่ของชุมชนในการรักษาป่า

ทั้งนี้เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องการความมั่นคงในการใช้ที่ดินและการจัดการพื้นที่ป่า โดยไม่ได้เจาะจงว่าความมั่นคงนั้นจะต้องเกิดจากการมีเอกสารสิทธิเท่านั้น เพียงต้องการให้รัฐรับรองสิทธิในการใช้และจัดการที่ดินและพื้นที่ป่าเพื่อป้องกันการสูญเสียที่ดินจากการแย่งชิงทรัพยากร

ในกรณีของชาวบ้านในที่ดอนกลางอุทยานแห่งชาติซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกกันออกจากเขตป่าอนุรักษ์ ต้องการความมั่นคงในการถือครองเพราะกลัวถูกแย่งชิงที่ดิน และกลัวการถูก

บีบให้ขายที่ดินแก่นายทุนจากภายนอกที่มากว้นซื้อที่ดิน เนื่องจากพวกเขามีที่ดินจำกัดหลังจากถูกกำหนดให้เป็นเขตอุทยาน ทำให้ผลิตได้ไม่พอบริโภคและที่ดินเสื่อมสภาพ จึงต้องการให้รัฐช่วยสร้างความมั่นคงในการถือครองด้วยการพัฒนาที่ดินให้มีประสิทธิภาพการผลิตสูงขึ้น ซึ่งจะช่วยให้พวกเขาผลิตได้พอเพียงต่อการดำรงชีพในปัจจุบันและไม่ต้องกลัวการถูกบีบให้ขายที่ดิน นอกจากนี้ชาวบ้านยังต้องการให้รัฐช่วยพัฒนาอาชีพนอกภาคการเกษตร เพื่อเสริมรายได้และลดแรงกดดันในการพึ่งรายได้จากพื้นที่ป่า

ส่วนเอกสารสิทธินั้น ชาวบ้านในเขตป่าส่วนใหญ่เห็นว่า ในขณะนี้ยังไม่มีประโยชน์ที่จะใช้ในการกู้ยืมเงิน เพราะแม้แต่ใบ น.ส. 3 สำหรับพื้นที่ชาวบ้านถืออยู่ธนาคารยังไม่ยอมรับ บอกว่าที่ดินไม่มีราคา และอยู่ห่างไกล ติดตามหนี้ยาก แต่เห็นว่ามิประโยชน์ในการป้องกันการถูกแย่งชิงที่ดิน ดังนั้นชาวบ้านจึงรู้สึกสองจิตสองใจเกี่ยวกับเอกสารสิทธิ เพราะต้องการความมั่นคงในการทำกินแต่ไม่ต้องการขายที่ดิน เพราะเห็นตัวอย่างชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งขายที่ดินที่มีเอกสารสิทธิให้นายทุนจากภายนอกแล้วต้องออกจากหมู่บ้านไป พวกเขาไม่พอใจที่มีนายทุนมากว้นซื้อที่ดินไปจำนวนมาก และขายที่ดินออกไปในเขตที่ไม่มีเอกสารสิทธิ ชาวบ้านคิดว่าหากไม่มีเอกสารสิทธิขายทุนก็คงไม่ขายได้ที่ดิน

แต่น่าสนใจที่พบว่าชาวบ้านนั้นพอใจกับใบเสียบายที่ให้ความมั่นคงในการถือครองเพียงพอ ทั้งๆ ที่ผู้ใหญ่บ้านบอกว่าหลักฐานการเสียบายไม่ใช่เอกสารสิทธิ ในกรณีนี้ชาวบ้านอาจจะไม่เข้าใจนัยสำคัญของเอกสารสิทธิทั้งหมด แต่ชาวบ้านก็เชื่อมั่นว่า พวกเขาสามารถจัดการกับที่ดินได้ตามประเพณีที่มีอยู่ในชุมชน หากไม่ต้องเผชิญกับอิทธิพลของนายทุนจากภายนอกหมู่บ้าน ดังนั้นพวกเขาจึงต้องการขอเพียงให้รัฐรับรองสิทธิในที่ดินของเขาเท่านั้น ทั้งนี้เพราะชาวบ้านไม่ต้องการให้นายทุนจากภายนอกได้ประโยชน์จากเอกสารสิทธิด้วยการกว้นซื้อที่ดินจากพวกเขา ดังตัวอย่างที่เห็นเกิดขึ้นรอบ ๆ หมู่บ้าน

ในกรณีที่มีนายทุนจากภายนอกมาซื้อที่ดินที่ถูกกันออกจากเขตป่าอนุรักษ์เป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ แต่ที่ตั้งของพื้นที่นั้นยังมีผลกระทบต่อระบบนิเวศของพื้นที่ป่าอนุรักษ์ รัฐควรจะเข้าควบคุมด้วยการกำหนดมาตรการต่าง ๆ เช่น การจำกัดขนาดการถือครองแล้วรับซื้อส่วนที่เกิน หรือเก็บภาษีที่ดินส่วนที่เกินในอัตราก้าวหน้าและจำกัดประเภทการใช้ที่ดิน

ในกรณีของชาวบ้านและชาวเขาในที่สูงซึ่งอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์แต่ยังไม่ได้ถูกกันออก รู้สึกไม่มีความมั่นคงในการถือครองมากจากแรงกดดันของรัฐที่จะย้ายพวกเขาออกจากพื้นที่ที่กำลังใช้ทำกินอยู่ ชาวเขาจึงต้องการให้รัฐรับรองสิทธิในการทำกินร่วมกันของชุมชนทั้งหมด ซึ่งต่างจาก ส.ท.ก. ที่มอบให้กับปัจเจกบุคคลเพื่อแลกเปลี่ยนกับการมีภาระหน้าที่ในการรักษาพื้นที่ป่า โดยมีเงื่อนไขว่าชาวเขาจะต้องจำกัดขนาดที่ดินทำกิน และพัฒนาประสิทธิ-

ภาพการใช้ที่ดิน ด้วยการขอให้รัฐช่วยอุดหนุนในด้านทุนและเทคนิค เพื่อเป็นหลักประกันให้ชาวเขาสามารถพัฒนาได้จริง

การให้ชาวเขามีส่วนร่วมในการรักษาพื้นที่ป่าเป็นเรื่องจำเป็น ซึ่งอาจทำได้ด้วยการมอบหมายให้ชาวบ้านทั้งหมดรับผิดชอบผลัดเปลี่ยนกันมารับจ้าง เพราะในปัจจุบันมีชาวบ้านจากพื้นที่ราบขึ้นมามาตัดไม้และบุกเบิกที่ทำกินมากขึ้น รัฐต้องเสียงบประมาณในการส่งหน่วยดูแลเขตป่าเข้าไปประจำ แต่ก็ไม่เพียงพอ ดังนั้นชาวเขาเห็นว่า การย้ายพวกเขาออกแล้วส่งเจ้าหน้าที่ไปแทนจะสิ้นเปลืองงบประมาณมากกว่ายอมให้พวกเขาอยู่ทำหน้าที่เป็นเจ้าหน้าที่พิทักษ์ป่าภายใต้การควบคุมติดตามของรัฐ และช่วยลดความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นระหว่างชาวเขากับชาวบ้านที่เป็นเจ้าของที่ดินที่ชาวเขาจะถูกย้ายไปอยู่ เพราะปัจจุบันที่ป่าส่วนใหญ่มีเจ้าของแล้ว

นอกจากนั้นควรเสริมด้วยการพัฒนาระยะยาว เช่น การให้ทุนการศึกษาในระดับสูงแก่ชาวเขา เพื่อให้ชาวเขาเกิดความมั่นคงในอาชีพนอกภาคการเกษตร และสามารถเลือกการดำรงชีวิตในที่ราบได้โดยสมัครใจในอนาคต แทนการบังคับย้ายถิ่นซึ่งสิ้นเปลืองเงินทองและทำลายภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของผู้คนอย่างไร้ค่า

สำหรับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าสงวนนอกเขตป่าอนุรักษ์นั้น มีความต้องการให้รัฐเข้ามาปฏิรูปที่ดินและสร้างความมั่นคงด้วยการออกเอกสารสิทธิ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น ชาวบ้านต้องการเอกสารสิทธิเพื่อใช้เป็นหลักประกันในการกู้ยืมสินเชื่อ และมีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า ชุมชนเหล่านั้นมีอายุไม่ยาวนานนัก มีสมาชิกที่มีภูมิหลังแตกต่างกันมาก ยังไม่สามารถสร้างความเป็นชุมชนและเกิดประเพณีการใช้ที่ดินที่มั่นคงได้ ขณะที่ชาวบ้านในเขตป่าอนุรักษ์มักเป็นชุมชนเก่ามีประเพณีการจัดสรรที่ดินภายในชุมชนที่มั่นคง ชาวบ้านเน้นการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลักจึงไม่เห็นความจำเป็นของเอกสารสิทธิ ตรงกันข้ามกลับเห็นผลเสียดังกล่าวมาแล้ว

กรณีเอกชนบุกรุกเขตป่าสงวนเพื่อใช้ประโยชน์อย่างอื่นที่ไม่ใช่การเกษตร เมื่อแพ้คดีแล้วไม่ควรได้รับสิทธิการเช่าที่ดินต่อไปเพื่อทำให้ต้นทุนการบุกรุกสูงขึ้น

3) ควรพัฒนาส่งเสริม และให้การรับรองสิทธิตามกฎหมายแก่องค์กรท้องถิ่นที่มีศักยภาพในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าในรูปแบบของป่าชุมชน

ชุมชนจำนวนมากในภาคเหนือตอนบนรวมทั้งหมู่บ้านกรณีศึกษา เมืองครุฑทองถิ่นคู่แรกศึกษา อนุรักษ์และจัดการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่ารูปแบบหนึ่ง ที่เรียกรวม ๆ ว่าป่าชุมชน ซึ่งมีขนาดตั้งแต่ 5 ไร่ จนถึงหลายพันไร่ บางแห่งเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาช้านาน บางแห่งก็เพิ่งเริ่มจัดตั้งขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ด้วยเงื่อนไขหลายประการ เช่นความพยายามที่จะใช้

ประโยชน์สูงสุดจากที่ดิน โดยปล่อยพื้นที่ที่ไม่เหมาะสำหรับการเกษตรให้คืนไม้ยืน หรือ
รวมมือปลูกป่าไว้สำหรับใช้สอยในชุมชน แต่ที่สำคัญคือการต่อต้านคนภายนอกมาแย่งใช้
ทรัพยากรในป่าธรรมชาติที่เป็นต้นน้ำลำธารของชุมชน ที่สาธารณประโยชน์ และสถานที่
อนุรักษ์ตามความเชื่อ ซึ่งชาวบ้านคิดว่าเป็นปัญหาที่สร้างความหนักใจแก่พวกเขาอย่างมาก
ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องการแรงสนับสนุนจากรัฐ โดยให้การรับรองสิทธิการควบคุม ดูแล และใช้
พื้นที่ดังกล่าวตามกฎหมายแก่องค์กรท้องถิ่น เพื่อที่องค์กรเหล่านั้นจะได้มีอำนาจหน้าที่อย่าง
เป็นทางการในการป้องกันการบุกรุกของบุคคลภายนอกที่มีอำนาจ ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้าน
สามารถฟ้องร้องต่อศาลได้เมื่อเกิดความจำเป็นโดยไม่ต้องเดินขบวนประท้วงเช่นที่ผ่านมา

องค์กรท้องถิ่นที่ดูแลป่าชุมชนเหล่านี้มีหลายรูปแบบ อาทิเช่น กรรมการหมู่บ้าน
สภาตำบล องค์กรเมืองฝ่าย และกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติในท้องถิ่น เป็นต้น และบางท้องถิ่นที่ยัง
ไม่มีการจัดตั้งองค์กรชัดเจน แต่มีพระหรือครูเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าร่วมกับชาวบ้านบาง
ส่วน ซึ่งอาจยังไม่มี การรวมตัวกันเข้มแข็งเพียงพอที่จะรักษาป่าได้ ชาวบ้านต้องการให้รัฐช่วย
สนับสนุนส่งเสริม ด้วยการรับรองสถานภาพเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายเพื่อที่กลุ่มเหล่านี้จะ
ได้พัฒนาตนเอง และเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการจนรัฐสามารถมอบสิทธิอำนาจในการดูแล
รักษาป่าให้ได้ในอนาคต ซึ่งคงจะต้องมีการศึกษาและประเมินศักยภาพเป็นราย ๆ ไป

ในสายตาของชาวบ้านเข้าใจว่าที่ตั้งของป่าชุมชนบางแห่งมีปัญหาขัดแย้งกับรัฐและ
บุคคลภายนอก เพราะป่าชุมชนจำนวนมากตั้งอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ เขตป่าสงวน และที่
สาธารณประโยชน์ ซึ่งไม่มีเจ้าหน้าที่ดูแลโดยตรง ทำให้บุคคลภายนอกสามารถบุกรุกโดยชาว
บ้านไม่มีอำนาจหน้าที่ที่จะไปยับยั้งได้ สำหรับป่าชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนหรือป่า
อนุรักษ์ ชาวบ้านก็ไม่สามารถเข้าไปใช้ได้เพราะผิดกฎหมาย ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องการให้รัฐ
ออกกฎหมาย ประกาศให้ป่าชุมชนเป็นป่าตามกฎหมายอีกประเภทหนึ่งที่องค์กรท้องถิ่นมี
อำนาจหน้าที่ในการควบคุมดูแลโดยเฉพาะ เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน ในกรณีที่ป่า
ชุมชนเป็นพื้นที่ที่กันออกจากป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชนนั้นจะทำหน้าที่เป็นเขตกันชนระหว่างป่า
อนุรักษ์กับที่ดินของเอกชน ซึ่งรัฐอาจกำหนดประเภทของกิจกรรมในการที่ชุมชนจะใช้ประ-
โยชน์ในพื้นที่ดังกล่าว แต่สำหรับป่าชุมชนที่กันออกจากป่าสงวนหรือที่สาธารณประโยชน์
อาจมีข้อกำหนดคนน้อยกว่า

การประกาศให้พื้นที่ใดเป็นป่าชุมชนตามกฎหมายควรคำนึงถึงหลักการ 4 ประการ
คือ

ก. หลักการมีส่วนร่วมของชุมชน ในรูปของอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบของ
องค์กรท้องถิ่น ที่จะควบคุม ดูแลรักษา และจัดระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า

ข. หลักการมีกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน ในอันที่จะได้ประโยชน์จากป่าและป้องกันการซื้อขายที่ป่า ซึ่งอาจจะถูกนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นที่ไม่ให้ประโยชน์แก่ชุมชน

ค. หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ เพราะเกิดจากการสำนึกร่วมกันของชุมชน ทำให้ได้ประโยชน์จากภูมิปัญญาและแรงงานของชาวบ้านซึ่งมีผลต่อการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตในท้องถิ่น การจัดการใช้ที่ดินอย่างเหมาะสมกับสภาพของระบบนิเวศท้องถิ่น และประหยัดค่าใช้จ่ายในการอนุรักษ์

ง. หลักการพัฒนาท้องถิ่น ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถพัฒนาทรัพยากรของตนเองให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยั่งยืนในระยะยาว โดยการช่วยเหลือด้านทุนและด้านเทคนิคจากรัฐซึ่งจะส่งเสริมให้ชุมชนสามารถช่วยตนเองได้ดีขึ้น

ในทางปฏิบัติอาจมีคำถามว่า ชุมชนกินขอบเขตครอบคลุมกว้างขวางเพียงใด ซึ่งสามารถหาข้อยุติได้เพราะมีกรณีที่ปฏิบัติได้ในหลายประเทศมาแล้ว เช่น เนปาล เป็นต้น ทั้งนี้ต้องยึดพื้นฐานของข้อตกลงของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ ชาวบ้านและนักวิชาการที่เข้าไปศึกษาวิจัย โดยกำหนดให้ชุมชนหมายถึงที่กลุ่มผู้ใช้และผู้ดูแลรักษาป่าที่เป็นจริงในพื้นที่ที่กำหนดไว้ และสามารถรับผิดชอบได้ตามเงื่อนไขที่ทุกฝ่ายร่วมกันกำหนดขึ้น

แนวนโยบายที่กล่าวมาแล้วจะกระตุ้นให้ชุมชนทั้งที่รักษาพื้นที่ป่าอยู่แล้วและยังไม่ได้รักษาเกิดสำนึกที่จะอนุรักษ์ป่ามากขึ้น เพราะป่าชุมชนจะช่วยเป็นฐานทรัพยากรที่ส่งเสริมความเป็นชุมชน พัฒนาภูมิปัญญา และอำนวยความสะดวกประโยชน์ต่าง ๆ ที่จะช่วยในการพัฒนาชุมชนได้ดีขึ้น เมื่อชุมชนมีสำนึกในการรักษาป่าของตนมากขึ้นก็จะช่วยป้องกันไม่ให้คนบ้านอื่นมาบุกรุก เพราะในปัจจุบันพบว่าบางชุมชนจะรักษาป่าของตนแต่ไปบุกรุกที่ป่าของหมู่บ้านอื่นที่ยังไม่มีองค์กรและกฎเกณฑ์ในการดูแลป่าชุมชน ขณะเดียวกันรัฐควรจะต้องเร่งรัดการพัฒนาโครงสร้างการผลิตทางการเกษตรให้มีการใช้ที่ดินที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น พร้อม ๆ กับส่งเสริมอาชีพนอกภาคการเกษตรเพื่อช่วยลดแรงกดดันที่ชาวบ้านต้องพึ่งที่ดินทำกิน และในกรณีที่ป่าชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการรักษาระบบนิเวศของป่าอนุรักษ์ รัฐอาจจำเป็นต้องพิจารณาให้การอุดหนุนชุมชนในการอนุรักษ์พื้นที่ป่า

อภิธานศัพท์

กานไม้	คือการบากโคนต้นไม้โดยรอบ ให้ต้นไม้ที่ต้องการตัดนั้นขึ้นต้นตาย เพื่อให้ง่ายต่อการชักลาก
ถั่วฝน	คือการปลูกถั่วเหลืองบนที่ดอนในหน้าฝน ต่างจากถั่วเลี้ยงที่ปลูกในนา หลังการเก็บเกี่ยวข้าว ทำให้การปลูกถั่วฝนมีผลต่อการขยายที่ทำกินเข้าไปเขตป่าที่มีที่ดอน
น.ส. 2	คือใบจองหรือหนังสือแสดงการเหยียบย่ำในขั้นตอนแรกของการอ้างสิทธิครอบครองที่ดินตามกฎหมายที่ดิน ปี พ.ศ. 2498 ที่ประชาชนสามารถยื่นขอให้ราชการออกให้ได้ที่สำนักงานว่าการอำเภอ
น.ส. 3	คือหนังสือรับรองการทำประโยชน์บนที่ดิน ที่ทางสำนักงานว่าการอำเภอออกให้แก่ประชาชนถือไว้เป็นเอกสารแสดงสิทธิครอบครองที่ดิน ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินได้
ป่าจำแนก	พื้นที่ป่าที่กรมพัฒนาที่ดินได้จำแนกไว้เป็นป่าถาวรตามมติคณะรัฐมนตรี และควบคุมด้วยพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 ซึ่งห้ามตัดไม้เก็บของป่าและปลูกสร้างที่พักอาศัย
ป่าแพะ	เป็นภาษาท้องถิ่นภาคเหนือ หมายถึง ป่าไม้เต็งรังบนที่ดินลูกรัง ซึ่งถือเป็นป่าใช้สอยที่สำคัญ โดยเฉพาะแหล่งอาหาร
ป่าน้ำหมู	เป็นภาษาท้องถิ่นภาคเหนือ หมายถึง พื้นที่ป่าของส่วนรวมในความหมายทำนองเดียวกับป่าชุมชนในปัจจุบัน ซึ่งชุมชนจะช่วยกันจัดการรักษาและใช้ประโยชน์ เช่น ป่าช้า ป่าใช้สอย ป่าต้นน้ำ และป่าที่ดั่งหอผี เป็นต้น

ป่าอนุรักษ์	การจำแนกประเภทป่าของทางราชการ ประกอบด้วย ป่าอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และป่าในเขตต้นน้ำลำธารตามที่กรมป่าไม้ประกาศ
ภ.บ.ท. 5	ใบแสดงการเสียภาษีบำรุงท้องที่ประจำปี ซึ่งชาวบ้านมักเข้าใจผิดว่าเป็น เอกสารแสดงสิทธิในที่ดินชนิดหนึ่ง
ไร่เห่ล่า	พื้นที่ไร่ที่ใช้เพาะปลูกแล้วถูกทิ้งไว้ให้พื้ดินในช่วงเวลาประมาณ 5-10 ปี เพื่อที่ดินจะได้ฟื้นความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมาใหม่ จนพื้นที่กลายสภาพเป็นป่าพื้นด้ว
ส.ค. 1	เอกสารแจ้งสิทธิครอบครองที่ดิน ที่ทางราชการออกให้ประชาชนชั่วคราว ในช่วงระยะเวลา 180 วันหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติที่ดิน ปี พ.ศ. 2498 ก่อนที่จะให้ไปเปลี่ยนเป็นเอกสารสิทธิถาวร แต่ชาวบ้านยังคงถือว่า ใบ ส.ค. 1 เป็นเอกสารสิทธิ ทั้ง ๆ ที่ไม่มีกฎหมายรับรองสถานภาพเช่นนั้น และไม่สามารถนำไปใช้เป็นเอกสารเพื่อการซื้อขายที่ดินได้ จนกว่าจะนำไปเปลี่ยนเป็นเอกสาร น.ส. 3 ก่อน
ส.ท.ก.	เอกสารแสดงสิทธิทำกินที่กรมป่าไม้ออกให้ในปี 2526 แก่ประชาชนที่เข้าไปทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติก่อนปี 2525

ภาคผนวก

รายชื่อป่าชุมชนในภาคเหนือตอนบน

ชื่อป่าชุมชน	เนื้อที่ (ไร่)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	องค์กร	เงื่อนไขของการเกิด
จังหวัดเชียงใหม่				
อำเภอสันกำแพง				
1. บ้านห้วยแก้ว ตำบลห้วยแก้ว ¹	1,500	ต้นน้ำและใช้สอย	กก.ป่าชุมชน	เช่าที่ป่า
2. บ้านแพะ (หมู่ 10) ตำบลออนใต้ ¹	500	ป่าสงวนชันน้ำ	กม.และ เหมืองฝาย	ความเชื่อดั้งเดิม
3. บ้านคอนทราย ตำบลออนเหนือ ¹	1,000	ขุนน้ำจับ	กก.อนุรักษ์ป่า กลุ่มเหมืองฝาย	เกิดสภาวะ แห้งแล้ง
4. บ้านห้วยยาบ ตำบลทาเหนือ ¹	40	ต้นน้ำ	กม.	
อำเภอสันป่าตอง				
5. บ้านแม่สะป๊อก ตำบลแม่วิน ¹	4,000	ต้นน้ำและใช้สอย	กก.ป่าชุมชน	เกิดสภาวะ แห้งแล้ง
อำเภอสะเมิง				
6. ป่าลาน บ้านนาฟาน ตำบลสะเมิงเหนือ ¹	-	ต้นน้ำ	ชมรมอนุรักษ์	ต่อต้าน สัมปทาน
7. บ้านป๊อก ตำบลสะเมิงเหนือ ⁵	100	ที่สาธารณประโยชน์	กม.	ที่ตั้งหอศีลารักษ์
8. บ้านปางขุม ตำบลยังเมิน ¹	-	ต้นน้ำและใช้สอย	กลุ่มอนุรักษ์	ประเพณีของ กะเหรี่ยง
9. บ้านจัวเฒ่า ตำบลแม่สาบ ¹	18,000	ต้นน้ำและใช้สอย	กม.บ้าน	ต่อต้าน สัมปทาน
10. บ้านแม่ตุงติง ตำบลแม่สาบ ¹	12,500	ต้นน้ำ	กม.บ้าน	-

(ต่อหน้า 152)

รายชื่อป่าชุมชนในภาคเหนือตอนบน (ต่อ)

ชื่อป่าชุมชน	เนื้อที่ (ไร่)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	องค์กร	เงื่อนไขของการเกิด
อำเภอแม่แจ่ม				
11. บ้านนาฮ่อง ตำบลแม่ศึก	-	-	-	-
12. บ้านเฮาะเก่า ตำบลปางหินฝน ¹	-	คันน้ำและใช้สอย	กม.และผู้นำตาม ประเพณี	ประเพณีของ ลัวะ
อำเภอฮอด				
13. บ้านอมลอง ตำบลบ่อสกี ³	-	ป่าจับน้ำ	กก.หมู่บ้าน ผู้อาวุโส	ขัดแย้งกับม้ง
อำเภอดอยสะเก็ด				
14. บ้านตลาดขี้เหล็ก ป่าชุมชน วัดคอยจอมแจ้ง ⁴	850	ปลูกป่า	วัด	รัฐสนับสนุน
อำเภอจอมทอง				
15. บ้านช่วงเปาใต้	-	-	-	-
16. ตำบลแม่เปะ ตำบลแม่สอย ⁵	20,000	คันน้ำ	สภาตำบล	ต่อต้านชาวเขา ทำลายป่า
อำเภอแม่แตง				
17. บ้านก๊วด้วย ตำบลป่าแป๋ ¹	-	อนุรักษ์และใช้สอย	กก.ป่าชุมชน	ประเพณีของ กะเหรี่ยง
อำเภอแมริม				
18. บ้านโง้งนอก ตำบลแม่แรม ¹	280	อนุรักษ์ไว้ใช้สอย	กม. บ้าน	-
อำเภอเชียงดาว				
19. บ้านแม่กรณ์ ตำบลทุ่งข้าวพวง	-	รักษาดินน้ำ		-
20. 5 หมู่บ้านของตำบลเมืองคอง		รักษาดินน้ำ	สภาตำบล	
21. บ้านปางมะโฮ บ้านแม่ซ้าย บ้านเมะ บ้านอโน ตำบลแม่นะ		รักษาดินน้ำ		
จังหวัดลำพูน				
อำเภอเมือง				
1. บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน ¹	1,600	คันน้ำและใช้สอย	กม.และกลุ่ม ผู้ใช้น้ำ	ป้องกันคน นอก บุกรุก
อำเภอฝาง				
2. บ้านก้อทุ่ง ตำบลก้อ ⁴	800	ป่าใช้สอย	กม.	รัฐส่งเสริม

(ต่อหน้า 153)

รายชื่อป่าชุมชนในภาคเหนือตอนบน (ต่อ)

ชื่อป่าชุมชน	เนื้อที่ (ไร่)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	องค์กร	เงื่อนไขของการเกิด
อำเภอบ้านโฮ่ง				
3. บ้านหนองเขียด ตำบลสีเตี้ย	-	ที่สาธารณะ- ประโยชน์	กม.	ต่อต้านนายทุน สุบที่ป่า
4. บ้านสันปูเลย ตำบลสีเตี้ย	-	ที่สาธารณะ- ประโยชน์	กม.	ต่อต้านนายทุน สุบที่ป่า
อำเภอป่าซาง				
5. บ้านท่าหลุก ตำบลวังผาง	-	ที่สาธารณะ- ประโยชน์	กม.	ต่อต้านนายทุน สุบที่ป่า
6. บ้านห้วยไฟ/ผาเจิบ ตำบลนครเจดีย์ ⁵	5,000	ดินน้ำและที่ สาธารณะ	กม.	ป้องกันคนนอก บุกรุก
7. บ้านหัวท้าย	-	-	-	-
อำเภอแม่ทา				
8. บ้านทาขุมเงิน ตำบลทาขุมเงิน	ทั้ง คอย	ดินน้ำและใช้สอย	วัดและ กม.	ป้องกันการ บุกรุกเผาถ่าน
กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง				
9. บ้านปวง ตำบลบ้านปวง ¹	550	ดินน้ำและที่ สาธารณะ	กลุ่มเหมืองฝาย	ประเพณีดั้งเดิม
จังหวัดลำปาง				
อำเภอเสริมงาม				
1. ตำบลเสริมซ้าย	-	-	-	-
อำเภอวังเหนือ				
2. บ้านปางถ้ำ ตำบลวังใต้ ¹	2,000	ดินน้ำและใช้สอย	กม.	
3. บ้านชาวเขาแม่ส้าน ตำบลทุ่งฮั่ว ⁵	800	ดินน้ำและใช้สอย	กม.	ที่ตั้งหอผีและ อพย.หนูน
อำเภอเงิน				
4. อำเภอเงิน	-	-	-	-

(ต่อหน้า 154)

รายชื่อป่าชุมชนในภาคเหนือตอนบน (ต่อ)

ชื่อป่าชุมชน	เนื้อที่ (ไร่)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	องค์กร	เงื่อนไขของการเกิด
จังหวัดเชียงราย				
อำเภอเมือง				
1. บ้านสันทรายน้อย ตำบลห้วยสลิ	-	-	-	-
อำเภอเวียงชัย				
2. บ้านหลังคอยงาม ตำบลคอนศิลา ⁵	500	ป่าใช้สอย	สภาตำบล	ป้องกันคนนอกบุกรุก
3. บ้านป่าสักงาม	-	-	-	-
อำเภอแม่สรวย				
4. บ้านห้วยเฮี้ย ตำบลศรีถ้อย	-	-	-	-
5. บ้านสันจำปา ตำบลแม่พริก	-	-	-	-
อำเภอแม่จัน				
6. บ้านโป่งเคียน ตำบลคงมหารวัน	1,000	ต้นน้ำ/ที่ทำกิน/หอย ฝักเลี้ยงสัตว์/ปลูกป่า	ผู้อาวุโส ชาว บ้านช่วยกัน	
7. บ้านป่าคาสุขใจ (ชาวเขา) ²	45	-	-	ความเชื่อของ อะข่า ลีซอ
8. บ้านเฮโก (ชาวเขา) ²	5,000	ต้นน้ำ	กม.และ ผู้อาวุโส	ประเพณี ชาวอะข่า
9. ตำบลป่าดิ่ง ตำบลป่าขาง ¹	-	-	-	-
อำเภอเชียงของ				
10. บ้านห้วยตุ้	-	-	-	-
อำเภอเวียงป่าเป้า				
11. บ้านโป่งน้ำร้อน	-	-	-	-
จังหวัดพะเยา				
อำเภอเมือง				
1. ตำบลแม่่นาเรื่อ	-	-	-	-
2. บ้านห้วยแก้วหลวง ตำบลห้วยแก้ว	1,100	ต้นน้ำและใช้สอย	กม.และ กลุ่มผู้ใช้น้ำ	
อำเภอแม่ใจ				
3. ตำบลศรีถ้อย ⁵	10,000	ต้นน้ำ	สภาตำบลและ เจ้าคณะตำบล	ต่อต้านสัมปทาน

(ต่อหน้า 155)

รายชื่อป่าชุมชนในภาคเหนือตอนบน (ต่อ)

ชื่อป่าชุมชน	เนื้อที่ (ไร่)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	องค์กร	เงื่อนไขของการเกิด
อำเภอเชียงคำ				
4. ตำบลทุ่งกล้วยและตำบลสบง ²	6,000	ต้นน้ำ	กลุ่มผู้ใช้น้ำ	
5. บ้านปี่ ตำบลเวียง				
อำเภอเชียงม่วน				
6. ตำบลเชียงม่วน/ตำบลมาง ²	-	ต้นน้ำใช้สอย	สภาตำบล	ต่อต้านสัมปทาน/ ชาวเขา
7. ตำบลบ้านหลวง	-	-	-	-
อำเภอดอกคำใต้				
8. บ้านถ้ำจอมศีล ตำบลบ้านถ้ำ	-	-	-	-
อำเภอปง				
9. บ้านทุ่งเตและบ้านน้ำฮาก ตำบลจิม ¹	4,000	ต้นน้ำและใช้สอย	กม.และ เหมืองฝาย	
จังหวัดแม่ฮ่องสอน				
อำเภอแม่สะเรียง				
1. ตำบลบ้านกาด	-	-	-	-
อำเภอป่าาย				
2. บ้านม้งขุนสาใน ตำบลโป่งสา ¹	-	ต้นน้ำ	กม.	ป้องกันภัยแล้ง
จังหวัดแพร่				
อำเภอเมือง				
1. ป่าพระธาตุคอกโดน บ้านวังหงษ์ ⁵	1,000	ป่าใช้สอย	กม.	ป้องกันคนนอก บุกรุก
อำเภอลอง				
2. บ้านแม่จองไฟ บ้านแม่เก็ชม ตำบลห้วยฮ้อ ⁵	4,000	ต้นน้ำและใช้สอย	กม.	ป้องกันคนนอก บุกรุก
อำเภอร้องกวาง				
3. ตำบลร้องกวาง	-	-	-	-
อำเภอเด่นชัย				
4. บ้านบ่อแก้ว ตำบลไทรฮ้อย	-	-	-	-
อำเภอสอง				
5. ตำบลสะเอียบ ⁵	20,000	ต้นน้ำ	สภาตำบล	ต่อต้านเขื่อน

(ต่อหน้า 156)

รายชื่อป่าชุมชนในภาคเหนือตอนบน (ต่อ)

ชื่อป่าชุมชน	เนื้อที่ (ไร่)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	องค์กร	เงื่อนไขของการเกิด
จังหวัดน่าน				
อำเภอปัว				
1. ตำบลศิลาแลง ²	25,000	ต้นน้ำและใช้สอย	สภาตำบล	ต่อต้านชาวเขาบุกรุก
อำเภอนาน้อย				
2. บ้านนาธนู ตำบลเชียงของ	-	-	-	-
กิ่งอำเภอบ้านหลวง				
3. ตำบลป่าคา/ตำบลสวค ¹	5,000	ต้นน้ำ	กก.ร่วมกลุ่ม ผู้ใช้น้ำ	ต่อต้านสัมปทาน
กิ่งอำเภอนาหมื่น				
4. บ้านนาหมอ ตำบลเมืองวี				
กิ่งอำเภอสันติสุข				
5. บ้านกุ่ม่วง ตำบลคูฟง ¹	1,000	ต้นน้ำและใช้สอย	กม.และพระ	

หมายเหตุ พื้นที่ป่าชุมชนที่เป็นต้นน้ำหรือที่น้ำซับทั้งหมดจะเป็นพื้นที่ป่าธรรมชาติในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

- ที่มา:
1. คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาภาคเหนือ, ป่าชุมชนในภาคเหนือ, สิงหาคม 2533
 2. คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาภาคเหนือ, ป่าไม้ ที่ดิน ที่ทำกิน วิฤตการณ์และทางออก 2532
 3. กรมป่าไม้ ป่าไม้ชุมชนในประเทศไทย 2533
 4. เอกสารโรเนียวของสำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่
 5. จากการสำรวจของผู้รวบรวม
 6. ส่วนรายชื่อป่าชุมชนอื่น ๆ นั้น ได้จากการสอบถามสำนักงานป่าไม้เขต และผู้รู้ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทำให้ยังไม่มีข้อมูลรายละเอียด

รวบรวมโดย อานันท์ กาญจนพันธุ์
24 สิงหาคม 2533

บรรณานุกรม

- กรมป่าไม้. 2511. **ประวัติกรมป่าไม้ในรอบ 72 ปี**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาครุพันธ์พิทักษ์. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- กรมป่าไม้. กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ. 2532. **ป่าชุมชนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กรมป่าไม้. กองจัดการป่าไม้. 2521. **ทะเบียนรายชื่อป่าโครงการภาคเหนือ**. กรุงเทพฯ: กองฯ.
- _____. 2532. **เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทย ปี 2531: ข้อมูลจากดาวเทียม Landsat**.
- กรมป่าไม้. กองแผนงาน. 2530. **สถิติการป่าไม้ของประเทศไทยปี 2530**. กรุงเทพฯ: กองฯ.
- กระแสสิน ทองคำ. 2533. **รายงานการวิจัยสนามเรื่องวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า: กรณีศึกษาที่ลำปาง**. (เอกสารอัดสำเนา)
- กานต์ นรินทร์ (นามแฝง). 2532. “ปัญหาป่าไม้ที่ดินในเขตป่าและแนวทางแก้ไขของประชาชนผู้เป็นเจ้าของทรัพยากร.” **สารล้านนา** 6 : 3 และ 7 : 1.
- คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (กปอพช.). 2532. **ป่าไม้ ที่ดิน ที่ทำกิน วิถุการณ์และทางออก**. กรุงเทพฯ: กปอพช.

คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (ภาคเหนือ). 2532. “ภาพรวมปัญหาการใช้ทรัพยากรป่าไม้ที่ดินภาคเหนือตอนบน.” เอกสารประกอบการสัมมนาปัญหาการใช้ทรัพยากรป่าไม้ที่ดิน ภาคเหนือตอนบน, 22 กรกฎาคม, ห้องสารสนเทศ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

_____. 2533. “ป่าชุมชนในภาคเหนือ.” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องกฎหมายป่าชุมชน, สิงหาคม, สมาคม YMCA เชียงใหม่.

คน วิสามัญ (นามแฝง). 2532. “ปัญหาที่ดินป่าไม้ในภาคเหนือ.” สารล้านนา 6 : 3.

โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. 2531. คู่มือเกษตรกร “ป่าชุมชน” วิถีแก้ปัญหาป่าไม้เสื่อมโทรม. กรุงเทพฯ: โครงการฯ.

_____. 2532. “ปัญหาป่าไม้กับทางออกของชาวบ้าน.” รายงานการประชุม 17-19 มีนาคม 2532 ณ โรงแรมเมธวาลัย ชะอำ.

จรรยา แววุฒินันท์. 2533. มติคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับการป่าไม้. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.

จรูญ คำปันนา. 2532. “ป่าชุมชน-ป่าน้ำจืด ... พุ่มข้าว.” สารล้านนา 6 : 3.

จุไรรัตน์ ศรีตระกูล. 2534. “ปัจจัยที่กำหนดการตัดสินใจลงทุนทางการศึกษาสำหรับบุตรหญิงในชนบทในภาคเหนือประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สถาบันวิจัยสังคม. 2531. คนกับป่าไม้: สถานการณ์ ปัญหา และอนาคต. กรุงเทพฯ: สถาบันฯ.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2528. ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

_____. 2531. “การเรียนรู้การต่อสู้ขององค์กรชาวบ้านทางภาคเหนือกับการคัดค้านสัมปทานป่าไม้.” เอกสารรายงานการสัมมนาชาวบ้าน ณ สำนักงานพัฒนาที่ดิน เชียงใหม่.

ชัยโถม สุนทรสวัสดิ์. 2521. “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2439 ถึง พ.ศ. 2475.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. 2532. “กรณีศึกษาที่ 3 บ้านห้วยเหี้ย ตำบลศรีด้อย อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย กรณีศึกษาปัญหาการใช้ที่ดินในเขตป่าสงวนภาคเหนือ และแนวทางการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมสำหรับชุมชน.” หน้า 3.51-3.54 ใน **ป่าไม้ ที่ดิน ที่ทำกิน วิกฤตการณ์และทางออก**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท.

ฐานเศรษฐกิจ, 9-15 กรกฎาคม 2533.

ดวงตา ศรีวิมวงค์ และ อุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์. 2533. รายงานการวิจัยสนามเรื่องวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า: กรณีศึกษาที่ลำพูน. (เอกสารอัดสำเนา)

เดือนใจ คีเทสน์. 2532. “กรณีศึกษาที่ 9 ป่าชุมชนของบ้านป่าคาสุขใจ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย กรณีศึกษาที่ 10 ป่าชุมชนของบ้านเฮโก อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย กรณีศึกษาปัญหาการใช้ที่ดินในเขตป่าสงวนภาคเหนือ และแนวทางการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมสำหรับชุมชน.” หน้า 3.81-3.84 ใน **ป่าไม้ ที่ดิน ที่ทำกิน วิกฤตการณ์และทางออก**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท.

ธนาคารกรุงไทย. 2533. รายงานเศรษฐกิจ 2533. กรุงเทพฯ: ฝ่ายปรึกษาและพัฒนาระบบงาน.

ธีรวงศ์ คงทอง. 2533. รายงานการวิจัยสนามเรื่องวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า: กรณีศึกษาที่เชียงราย. (เอกสารอัดสำเนา)

นริศ อัมเขี่ยม. ม.ป.ป. **ต้นทุนผลิตกาแฟ**. เชียงใหม่: โครงการศูนย์วิจัยและพัฒนากาแฟบนที่สูง คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บุญชนะ กลั่นคำสอน และคณะ. 2524. การวิจัยและศึกษาหาสภาพความเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าไม้ในท้องที่ภาคเหนือ โดยใช้ภาพถ่ายดาวเทียม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ฝ่ายแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศและดาวเทียม กองจัดการป่าไม้ กรมป่าไม้.

บุญชนะ กลั่นคำสอน และธงชัย จารุพัฒน์. 2526. สถานการณ์ป่าไม้ของประเทศไทยในช่วงระยะเวลา 21 ปี (ตั้งแต่ พ.ศ 2504-2525). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ฝ่ายแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศและดาวเทียม กองจัดการป่าไม้ กรมป่าไม้.

ประชาชาติธุรกิจ, 23-26 กรกฎาคม 2532.

ประเทือง นรินทรางกูร ณ อุรุยา. 2532. “กรณีศึกษาที่ 1 บ้านแม่สะป๊อก ตำบลแม่วิน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ กรณีศึกษาปัญหาการใช้ที่ดินในเขตป่าสงวนภาคเหนือและแนวทางการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมสำหรับชุมชน.” หน้า 3.29-3.41 ใน ป่าไม้ ที่ดิน ที่ทำกิน วิฤตการณ์และทางออก. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท.

_____. 2532. “แนวทางแก้ไขปัญหาป่าไม้-ที่ดิน ในเขตป่าสงวนทิศทางของชุมชน.” สารานุกรม 6 : 3.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2532. “กรณีศึกษาที่ 4 ป่าชุมชน หมู่บ้านดอนทราย ตำบลออนเหนือ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ กรณีศึกษาปัญหาการใช้ที่ดินในเขตป่าสงวนภาคเหนือ และแนวทางการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมสำหรับชุมชน.” หน้า 3.55-3.60 ใน ป่าไม้ ที่ดิน ที่ทำกิน วิฤตการณ์และทางออก. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท.

_____. 2533. “พ.ร.บ. ป่าชุมชน ทางรอดป่าไม้ไทย.” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 36 : 41.

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์. 2532. “ปัญหาป่าไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ.” เอกสารประกอบการประชุมระดมความคิดเห็น เพื่อแก้ไขปัญหาป่าไม้ครั้งที่ 1 เรื่องปัญหาป่าไม้กับทางออกของชาวบ้าน, 17-19 มีนาคม 2532, ณ โรงแรมเมธวาลัย ชะอำ.

ไพโรจน์ สุวรรณกร. 2532. “นโยบายและมาตรการเพื่อป้องกันรักษาป่าภาคเหนือ.” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง บทบาท อพช. กับป่าชุมชน, 1-2 พฤศจิกายน 2532, คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท ภาคเหนือ.

มนตรี จันทวงศ์. 2532. “กรณีศึกษาที่ 6 ป่าชุมชน ตำบลเชียงม่วน อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา กรณีศึกษาปัญหาการใช้ที่ดินในเขตป่าสงวนภาคเหนือและแนวทางการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมสำหรับชุมชน.” หน้า 3.65-3.69 ใน **ป่าไม้ ที่ดิน ที่ทำกิน วิฤตการณ์และทางออก**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท.

มานิต นัยนคร และคณะ. 2519. **การประเมินหาพื้นที่ไร่เลื่อนลอยจากภาพถ่ายดาวเทียม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ฝ่ายแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศและดาวเทียม กองจัดการป่าไม้ กรมป่าไม้.

ยงยุทธ แฉล้มวงษ์. 2532. “เอกสารสิทธิที่ดินกับผลิตภาพทางการเกษตรของประเทศไทย.” **วารสารเศรษฐศาสตร์เกษตร** 3, น. 2 (พฤษภาคม) : 42-48.

รัชดา ฉายสวัสดิ์. 2533. “ป่าชุมชน : สิทธิการครอบครองของชาวบ้านมีบ้างไหม.” **ทางใหม่: จดหมายข่าวขององค์กรเอกชนและชาวบ้าน** 4 : 2.

วรรณชัย บุญมี. 2520. “ความสัมพันธ์กับอังกฤษในบางลักษณะ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: การป่าไม้และการเหมืองแร่.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท** มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

ศยามล ไกยูรวงศ์. 2531. “ปัญหาการถือครองที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติภาคเหนือตอนบน.” เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง 15 ปี สิทธิเสรีภาพของประชาชนและแนวโน้มในอนาคต, จัดโดยสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน, 10-11 ธันวาคม 2531.

ศรชัย เจียว้าย. 2532. “กรณีศึกษาที่ 2 ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองจังหวัดลำพูน กรณีศึกษาที่ 7 ป่าชุมชน ตำบลทุ่งกล้วย และตำบลสบง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา กรณีศึกษาที่ 8 ป่าชุมชนบ้านปงดำ ตำบลวังใต้ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง กรณีศึกษาปัญหาการใช้ที่ดินในเขตป่าสงวนภาคเหนือ และแนวทางการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมสำหรับชุมชน.” หน้า 3.42-3.51 ใน

ป่าไม้ ที่ดิน ที่ทำกิน วิฤตการณ์และทางออก. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท.

ศรีสุวรรณ ควรวจร. 2533. “ป่าชุมชน: ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบทและทรัพยากร.” ทางใหม่: จดหมายข่าวขององค์กรเอกชนและชาวบ้าน 4 : 2.

สมพงษ์ ชิวสันต์. 2532. รายงานการวิจัยลักษณะของชุมชนที่อยู่ในพื้นที่รับผิดชอบของศูนย์ปรับปรุงลุ่มน้ำปิงและหน่วยปรับปรุงต้นน้ำปิง. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2521. รายงานผลการศึกษาวิเคราะห์การเกษตร การใช้ที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้. กรุงเทพฯ: สำนักงานฯ.

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. กองสำรวจทรัพยากรธรรมชาติด้วยดาวเทียม. 2530. หมู่บ้านชาวเขา: การจัดทำแผนที่แสดงที่ตั้งหมู่บ้านชาวเขาในประเทศไทยโดยใช้ภาพถ่ายดาวเทียม. กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพลังงาน.

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. สถิติการเกษตรของประเทศไทย (หลายปี). กรุงเทพฯ: สำนักงานฯ.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. 2532. “เอกสารประกอบการสัมมนาแนวทางแก้ไขปัญหาที่ทำกินในเขตพื้นที่ป่า.” 25-26 สิงหาคม 2532, ทำเนียบรัฐบาล.

สืบ นาคะเสถียร. 2532. “มาตรการและปัญหาในพื้นที่ป่าอนุรักษ์.” เอกสารประกอบการประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อแก้ไขปัญหาล่าไม้ครั้งที่ 1 เรื่อง ปัญหาป่าไม้กับทางออกของชาวบ้าน, 17-19 มีนาคม 2532, ณ โรงแรมเมธาวลัย ชะอำ.

องค์กรพัฒนาเอกชน. 2533. “แถลงการณ์เรื่อง ไม่ไว้ว่างใจนโยบายป่าไม้แห่งชาติ.” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 36 : 45.

อรรถรณ กุเจริญ. 2532. “ปัญหาป่าไม้กับประชาชนในเขตป่าสงวนแห่งชาติ.” เอกสารประกอบการประชุมระดมความคิดเห็น เพื่อแก้ไขปัญหาล่าไม้ครั้งที่ 1 เรื่อง ปัญหาป่าไม้กับทางออกของชาวบ้าน, 17-19 มีนาคม 2532, ณ โรงแรมเมธาวลัย ชะอำ.

อนันท์ กาญจนพันธุ์. 2532. "ชาวเขากับปัญหาที่ดินในเขตป่าสงวน." รายงานการประชุม
เชิงปฏิบัติการเรื่อง ปัญหาอุปสรรคและแนวทางในการพัฒนาชาวเขา, 16 กันยายน,
ห้องสารสนเทศ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดโดย ข่ายงานการจัด
การทรัพยากรธรรมชาติภาคเหนือ ร่วมกับโครงการจัดการทรัพยากรและพัฒนาภาค
เหนือ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอช.สะเลด. 2439. การป่าไม้ของประเทศสยาม (สมัยก่อนตั้งกรมป่าไม้). กรุงเทพฯ: ฝ่าย
ประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการกรมป่าไม้.

Anan Ganjanapan. 1984. "The Partial Commercialization of Rice Production in
Northern Thailand (1900-1980)." Ph.D. diss., Cornell University.

_____. 1987. "Conflicting Pattern of Land Tenure among Ethnic Groups in the
Highlands of Northern Thailand: The Impact of State and Market
Intervention." Proceeding of the International Conference on Thai Studies,
Australia National University, Canberra, Australia.

Anchalee Jengjaroen and Mark Flaherty. 1991. **Women and the Forest Use in
Northern Thailand**. N.p.

Banasopit Mekavichai. 1988. "Teak Industry in North Thailand: The Role of a
Natural Resource Based Export Economy and Regional Development." Ph.D. diss., Cornell University.

Bangkok Post, 31 October 1990.

Blaikie, Pier and Harold Brookfield. 1987. **Land Degradation and Society**.
London: Methuen.

Bruneau, Michel. 1980. "Mapping Landscape Dynamics in the Highlands and
Lowlands of Northern Thailand." Pp. 49-54 in **Conservation and
Development in Northern Thailand**, edited by J. D. Ives, S. Sabhasri and
P. Voraurai. Tokyo: United Nations University.

Cernea, Michael M. 1991. "Strategy Options for Participatory Reforestation: Focus
on The Social Actors." Paper presented at the Expert Group Meeting on
Social Forestry and Community Development, UNCRD, Nagoya, Japan.

Chapman, E. C. 1980. "Agricultural Intensification and the Role of Forestry in
Northern Thailand." Pp. 28-32 in **Conservation and Development in
Northern Thailand**, edited by J. D. Ives, S. Sabhasri and P. Voraurai.
Tokyo: United Nations University.

_____. 1983. "The Huai Thong Choa Project, Its Roles, Enviromental Setting
and Objectives." **Mountain Research and Development** 3:4.

- Chartchai Na Chiangmai. 1983. "Parapolitical Behavior of Northern Thai Villagers: An Application of Network Concepts." Ph.D. diss., University of Wisconsin.
- Chayan Vaddhanaphuti. 1984. "Cultural and Ideological Reproduction in Rural Northern Thailand." Ph.D. diss., Stanford University.
- Cohen, Paul T. 1984. "Opium and the Karen: A Study of Indebtedness in Northern Thailand." *Journal of Southeast Asian Studies* 15:1.
- Cooper, Robert. 1984. **Resource Scarcity and the Hmong Response**. Singapore: Singapore University Press.
- Dessaint, Alain Y. 1971. "Lisu Migration in the Thai Highlands." *Ethnology* 10:329-48.
- Feder, G. et al. 1988. "Land Policies and Farm Performance in Thailand's Forest Reserve Area." *Economic Development and Cultural Change* 36:483-501.
- Feeney, David. 1988. "Agricultural Expansion and Forest Depletion in Thailand 1900-1975." Pp. 112-143 in **World Deforestation in the Twentieth Century**, edited by John F. Richards and Richard P. Tucker. Durham and London: Duke University Press.
- Geddes, W. R. 1976. **Migrants of the Mountains: The Cultural Ecology of the Blue Miao (Hmong Njua) of Thailand**. Oxford: Oxford University Press.
- Grandstaff, Terry B. 1976. "Swidden Society in Northern Thailand: A Diachronic Perspective Emphasizing Resource Relationships." Ph.D. diss., University of Hawaii.
- _____. 1980. **Shifting Conservation in Northern Thailand**, Resource Systems Theory and Methodologies Series, no. 3. Tokyo: United Nations University.
- Hiemstra, Jan Thomas. 1989. **The Economics of Thai Arabica Coffee**. Chiang Mai: Department of Agriculture, Chiang Mai University.
- Hirsch, Philip. 1987. "Deforestation and Development in Thailand." *Singapore Journal of Tropical Geography* 8:2.
- _____. 1990. **Development Dilemmas in Rural Thailand**. Singapore: Oxford University Press.
- _____. n.d. **Spontaneous Land Settlement and Deforestation in Thailand**. Sydney: Department of Geography, University of Sydney.
- _____. n.d. **State, Capital, and Land in Recently Cleared Areas of Western Thailand**. Sydney: Department of Geography, University of Sydney.

- Hurst, Philip. 1990. **Rainforest Politics: Ecological Destruction in Southeast Asia**. London: Zed Books.
- Jamaree Pitackwongs. 1988. "Diversification in Highland Cropping System in Northern Thailand: Comparison of Four Ethnic Communities." Pp. 23-32 in **Sustainable Rural Development in Asia**, edited by Terd Charoenwattana and A. Terry Rambo. Khon Kaen: Farming System Project, Khon Kaen University.
- Judd, Laurence C. 1977. **Chao Rai Thai: Dry Rice Farmers in Northern Thailand**. Bangkok: Suriyaban Publication.
- Kanok Rerkasem et al. 1989. **Highland Development as a Narcotic Prevention Strategy**. Chiang Mai: Chiang Mai University.
- Keen, F. G. B. 1969. **Upland Tenure and Land Use in North Thailand**. Bangkok: SEATO Cultural Program.
- Ketty Faichampa. 1990. "Community Forestry in Thailand: A Case Study from the North." Pp. 138-171 in **Deforestation and Poverty: Can Commercial and Social Forestry Break the Vicious Circle?**, Sopin Tongpan et al., Research Report No. 2, TDRI Conference Paper on Industrializing Thailand and Its Impact on the Environment. Bangkok: TDRI.
- Komon Pragtong. 1991. "Social Forestry in Thailand: Policy Evolution and Institutional Arrangement." Paper presented at Interim Meeting on Social Forestry and Community Development in Thailand, UNCRD, Nagoya, Japan.
- Korten, David C. and Rudi Klauss. 1984. **People-Centered Development: Contributions Towards Theory and Planning Frameworks**. New York: Kumarian Press.
- Kunstadter, P., Chapman, E. C. and Sanga Sabhasri. 1978. **Farmers in the Forest: Economic Development and Marginal Agricultural in Northern Thailand**. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Lert Chuntanaparb and Henry I. Wood. 1986. **Management of Degraded Forest Land in Thailand**, Northeast Thailand Upland Social Forestry Project. Khon Kaen: Khon Kaen University/Kasetsart University/Ford Foundation.
- Moerman, Michael. 1968. **Agricultural Change and Peasant Choice in a Thai Village**. Berkeley: University of California Press.
- Nadkarni, M. V. et al. 1989. **The Political Economy of Forest Use and Management**. London: Sage Publication.

- Northeast Thailand Upland Social Forestry Project (NTUSFP). 1987. **Summary Report Human-Forest Interactions in Northeast Thailand**, NTUSFP. Khon Kaen: Khon Kaen University/Kasetsart University/Ford Foundation.
- Patel, M. V. 1990. "Silver Challenge Cups and a Bronze Frog Drums: Colonialism and the Development of Teak Capitalism in Northern Thailand." Unpublished M.A. Thesis, Macquarie University.
- Rajah, Ananda. 1983. "Implication of Traditional Karen Land Use System for the Introduction of New Cropping System: Some Observation from Ban Hua Lao, Huai Thung Choa, Northern Thailand," **Mountain Research and Development** 3:4.
- Renard, Ronald D. et al. 1988. **Changes in Northern Thai Hills: An Examination of the Impact of Hill Tribe Development Work**. Chiang Mai: Research and Development Center, Payap University.
- Richards, John F. and Richard P. Tucker. 1988. **World Deforestation in the Twentieth Century**. Durham and London: Duke University Press.
- Shalardchai Ramitanondh. 1985. "Socio-economic Benefits from Social Forestry: For Whom?" Pp. 343-362 in **Community Forestry: Socio-economic Aspects**. Rome: FAO.
- Sharma, Y. 1984. "Landless Thai Farmers Make Use of Forest Land." **Malay Business Times** (Malaysia) 8 August.
- Sopin Tongpan et al. 1990. **Deforestation and Poverty: Can Commercial and Social Forestry Break the Vicious Circle?**, Research Report No. 2, TDRI Conference Paper on Industrializing Thailand and Its Impact on the Environment. Bangkok: TDRI.
- Sukaesinee Subhadhira. 1987. **Case Studies of Human-Forest Interactions in Northeast Thailand**, Northeast Thailand Upland Social Forestry Project. Khon Kaen: Khon Kaen University/Kasetsart University/Ford Foundation.
- Uhlig, Harald. 1980. "Problems of Land Use and Recent Settlement in Thailand's Highland-Lowland Transition Zone." Pp. 33-42 in **Conservation and Development in Northern Thailand**, edited by Jack Ives, Sanga Sabhasri and Pisit Voraurai. Tokyo: United Nations University.
- _____. 1984. **Spontaneous and Planned Settlement in Southeast Asia**. Hamburg: Institute of Asia Affairs.
- Uraivan Tan Kim Yong. 1991. "Participatory Land-Use Planning as Sociological Methodology for Social Forestry Project in Northern Thailand." Paper presented at Interim Meeting on Social Forestry and Community Development in Thailand, UNCRD, Nagoya, Japan.

- Uraivan Tan Kim Yong et al. 1988. **Natural Resource Utilization and Management in Mae Khan Basin: Intermediate Zone Crisis.** Chiang Mai: Resource Management and Development Project, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Van der Meer, C. L. J. 1981. **Rural Development in Northern Thailand.** Groningen: Krips Repro Neppel.
- Walker, Anthony R. 1975. **Farmer in the Hills: Ethnographic Notes on the Upland Peoples of North Thailand.** Penang: School of Comparative Social Sciences, Universiti Sains Malaysia.
- Yongyuth Chalamwong and G. Feder. 1986. **Land Ownership Security and Land Values in Rural Thailand,** World Bank Staff paper, no. 790. Washington D.C.: World Bank.

ประวัติผู้เขียน

อานันท์ กาญจนพันธุ์

ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์ ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีสาขารัฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปริญญาโทสาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และ ปริญญาเอกสาขามานุษยวิทยา จาก Cornell University

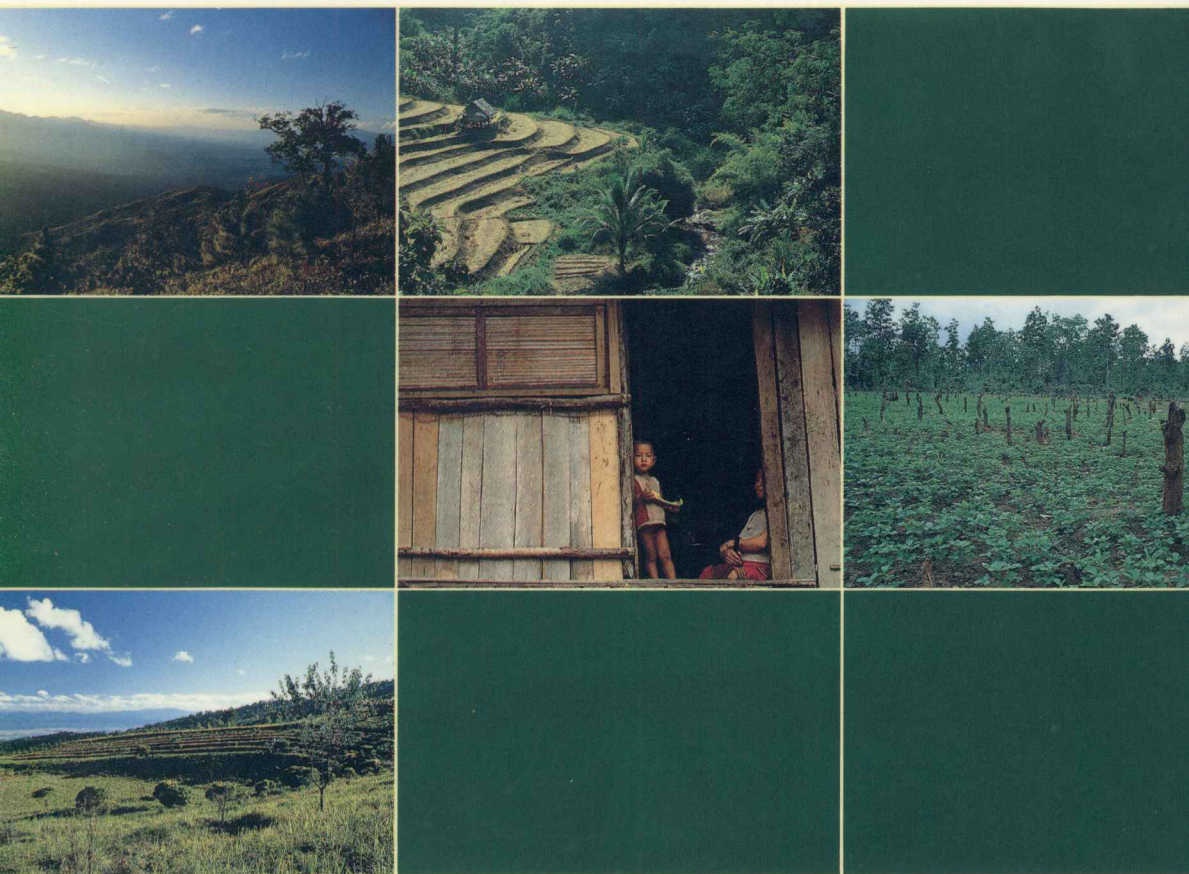
มิ่งสรรพ ขาวสอาด

ดร. มิ่งสรรพ ขาวสอาด ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี (First Class Honours) และเอก สาขาเศรษฐศาสตร์ จาก Australian National University เคยเป็น รองศาสตราจารย์ และเป็นหัวหน้าภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่

ISBN 974-89348-6-1

วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน

การศึกษาค้นคว้านี้สิ้นสุดลงหลายปีก่อนปัญหาการปฏิรูปที่ดิน ซึ่งมีการออกเอกสารสิทธิ ส.ป.ก. 4-01 ให้ผู้มีฐานะร่ำรวยที่จังหวัดภูเก็ต แต่ผู้เขียนเห็นว่า ความจริงที่ได้จากการศึกษานี้ยังคงเป็นความจริงอยู่ โดยเฉพาะประเด็นที่ว่า นโยบายที่สมมุติเอาไว้ว่าคนที่ใช้พื้นที่ป่าและครอบครองเขตป่าเป็นคนยากไร้เสมอไป เป็นนโยบายที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงและยังยืนยันด้วยว่า นโยบายที่ใช้การออกเอกสารสิทธิอย่างเดียวเพื่อแก้ปัญหาการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่านั้น จะไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ หากปราศจากการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการจัดการเขตป่า และการพัฒนาศักยภาพขององค์กรท้องถิ่นควบคู่ไปด้วย



สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

565 ซอยรามคำแหง 39 (เทพศิลา 1) เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10310

โทร. (02) 718-5460 โทรสาร (02) 718-5461-2

Email: publications@leela1.tdri.or.th

